

HISTORICKÝ ČASOPIS

HISTORICKÉHO ÚSTAVU SAV

ISSN 0018-2575

ROČNÍK 56 * 2008 * ČÍSLO 2

SAP
SLOVAK ACADEMIC PRESS

SLOVAK ACADEMIC PRESS, spol. s r. o., Bratislava

HISTORICKÝ ČASOPIS

HISTORICKÉHO ÚSTAVU SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

813 64 BRATISLAVA, KLEMENSOVA 19

e-mail: histcaso@savba.sk

<http://www.historickycasopis.sk>

Hlavný redaktor: Dušan Kováč

Redakčná rada: Jozef Baďurík, Michal Barnovský, Valerián Bystrický, Viliam Čičaj, Vojtech Dangel, Ivan Kamenec, Eva Kowalská, Jozef Leikert, Ján Lukačka, Slavomír Michálek, Pavol Petruf a Dušan Škvarna.

Redakčný kruh: Blanka Brezováková, Katarína Hradská, Tünde Lengyelová.

Medzinárodná redakčná rada:

Peter Bugge (Aarhus), Stanisław Bylina (Warszawa), Moritz Csáky (Wien/Graz), Robert J. Evans (Oxford), Frank Hadler (Leipzig), Horst Haselsteiner (Wien), Catherine Horel (Paris), George J. Kovtun (Washington), Hans Lemberg (Marburg), Francesco Leoncini (Venezia), Jiří Malík (Brno), Antoine Marès (Paris), Jaroslav Pánek (Praha), Jan Rychlík (Praha), Mark Stolarik (Ottawa), Arnold Suppan (Wien), László Szarka (Budapest), Ela Zadorožňuk (Moskva).

Výkonná redaktorka: Miroslava Fabriciusová

Jazyková redaktorka: Jana Skladaná

Vychádza štyrikrát ročne. Rozširuje, objednávky a predplatné vrátane zo zahraničia prijíma SAP – Slovak Academic Press, spol. s r. o., P. O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava. Objednávky do zahraničia prijíma a vybavuje SLOVART G. T. G. Ltd., Krupinská 4, P. O. Box 152, SK – 852 99. Bratislava. Internetový objednávkový formulár nájdete na adrese: <http://www.historickycasopis.sk>. Nevyžiadané rukopisy nevraciam. Registr. č./7036

Distributed by SAP – Slovak Academic Press, Ltd., Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava. Slovakia. Distribution are held by KUBON and SAGNER. P. O. B. 34 01 08. W – 8000 München, Germany.

© Historický ústav SAV, 2008

O B S A H

Š t ú d i e

Chvojka, Michal: Zápas habsburskej polície s tajným hnutím talianських karbonárov po Viedenskom kongrese	223
Martyková, Darina: Láska, disciplína a budúcnosť. Diskurz osmanských intelektuálov o deťoch v rodině (1870 – 1918)	249
Londák, Miroslav: Koniec ekonomickej reformy v Československu (60. roky 20. storočia) a Slovensko.....	267
Kobus, Andrzej: Československo a poľské leto roku 1980	287

M a t e r i á l y

Leikert, Jozef: Ladislav Mňačko v boji s komunistickou mocou	315
--	-----

R o z h ľ a d y

Paulovičová, Nina: Pohľady na holokaust v kontexte 2. svetovej vojny	335
--	-----

A r c h í v

Rychlík, Jan: Obdobie pred Slovenským národným povstaním v správach chorvátskeho vyslanca v Bratislave	349
---	-----

R e c e n z i e

DanĽ, Vojtech: Armáda a spoločnosť na prelome 19. a 20. storočia (Milan Podrimavský).....	385
Russkije i slovaki v XIX. – XX. vv.: kontakty, vzájomnosť, stereotypy (Irina Dulebová - Ľubor Matejko).....	388
Nižňanský, Eduard (ed.): Z dejín holokaustu a jeho popierania. Acta historica Posoniensia VII. (Ľudovít Hallon).....	392

G L O S Y – B I B L I O G R A F I A **K R O N I K A**

CONTENTS

Articles

- Chvojka, Michal: The Struggle of the Habsburg Police
with the Secret Italian Carbonari Movement after the Congress of Vienna 223
- Martýková, Darina: Love, Discipline and the Future. The discourse
of Ottoman intellectuals about children in the family (1870 – 1918) 249
- Londák, Miroslav: The End of Economic Reform in 1960s
Czechoslovakia and Slovakia 267
- Kobus, Andrzej: Czechoslovakia and the Polish Summer of 1980 287

Materials

- Leikert, Jozef: Ladislav Mňačko's struggle against the communist regime 315

Horizons

- Paulovičová, Nina: Views of the Holocaust in the Context
of the Second World War 335

Archives

- Rychlík, Jan: The Period Before the Slovak National Uprising
in the Reports of the Croatian Minister to Bratislava 349

REVIEW-ANNOTATIONS-BIBLIOGRAPHY-CHRONICLE

INHALT

Studien

- Chvojka, Michal: Kampf der Habsburger Polizei gegen den Geheimbund
der italienischen Carbonari nach dem Wiener Kongress 223
- Martýková, Darina: Liebe, Disziplin und Zukunft. Ein Diskurs osmanischer
Intellektueller über Kinder in der Familie (1870 – 1918) 249
- Londák, Miroslav: Das Ende der Wirtschaftsreform in der Tschechoslowakei
(60-er Jahre des 20. Jahrhunderts) und die Slowakei 267
- Kobus, Andrzej: Die Tschechoslowakei und der „polnische Sommer“ 1980 287

Materialien

- Leikert, Jozef: Ladislav Mňačko im Kampf gegen die kommunistische Macht 315

Rundschau

- Paulovičová, Nina: Auffassungen zum Holocaust im Kontext
des II. Weltkrieges 335

Archiv

- Rychlík, Jan: Die Zeit vor dem Slowakischen Nationalaufstand
in den Berichten des kroatischen Botschafters in Bratislava 349

KRITIK-GLOSSEN-BIBLIOGRAPHIE-CHRONIK

Š T Ú D I E

ZÁPAS HABSBUERSKEJ POLÍCIE S TAJNÝM HNUTÍM TALIANSKYCH KARBONÁROV PO VIEDENSKOM KONGRESE

MICHAL CHVOJKA

CHVOJKA, Michal. The Struggle of the Habsburg Police with the Secret Italian Carbonari Movement after the Congress of Vienna. *Historický časopis*, 2008, 56, 2, pp. 223-248, Bratislava.

This study is concerned with the confrontation between the Habsburg state police and the widespread secret Italian Carbonari movement after the Congress of Vienna. One side had the aim of securing the status quo in the multi-national Austrian Empire, while the other aimed at the creation of a united Italian state. A wide range of police methods are presented, starting with the organization of the police institutions in the Kingdom of Lombardy and Venetia (the General Police Directorates and Post Offices in Milan and Venice), and continuing with the reports of Austrian representatives abroad and cooperation with the individual Italian governments, expressed in rigorous passport, censorship and police regulations and measures. These methods ended with attempts to eliminate real and possible representatives of the opposition, either legally as in the cases of Pellico, Confalonieri or Maroncelli or in some cases arbitrarily as with Maghella.

History of the Habsburg Monarchy. History of Italy. History of the Police. Risorgimento. Vormärz Period. Carbonari.

„Každá tajná spoločnosť (...), nech je jej cieľ na začiatku akokoľvek dobrý alebo ušľachtilý, protirečí základným princípom dobre organizovanej štátnej polície, pretože verejný pokoj možno zaručiť len vtedy, ak občania štátu konajú otvorene a pod bezprostredným dozorom vlády. Kto si nie je vedomý žiadneho zlého úmyslu, nemá zapotreby vyhľadávať závoj tajomstva a svojou verejnou činnosťou môže vyvrátiť akékoľvek podozrenie štátu alebo svojich spoluobčanov.“¹

(Gróf Pergen)²

Po viac ako dvoch dekádach napoleonských vojen priniesol kongres rokujúci už od septembra 1814 vo Viedni konečne prostredníctvom tzv. Viedenských záverečných aktov z 9. júna 1815 Európe vytúžený mier. Rakúske cisárstvo predstavovalo popri Veľkej Británii, cárskom Rusku a kráľovskom Prusku jednu zo štyroch víťazných mocností,

1 Allgemeines Verwaltungsarchiv Wien (ďalej AVA), Pergen – Akten, kartón (ďalej k.) 9, X/A1 H8, prednáška grófa Pergena cisárovi Františkovi I. z 1. 5. 1797.

2 Zakladateľ centralizovanej habsburskej polície a jej prvý minister; pozri WURZBACH, Constant v. *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*. Wien 1870, zv. 22, s. 1 nn.; BERNARD, Paul B. *From the Enlightenment to the Police State. The Public Life of Johann Anton Pergen*. Urbana : University of Illinois Press, 1991, 252 s.; LEITNER, Hermann. *Der geheime Dienst in seinen Anfängen*. Dizertácia. Wien 1994.

a preto bolo primerane „geograficky odmenené“. Okrem vrátených území Tirolska, Vorarlberska a Salzburska, Haliče, Dalmácie a Itrie získala habsburská monarchia – ako odškodnenie za stratené nemecké a nizozemské územia – Lombardiu a Benátsko, ktoré sa vo forme tzv. Lombardsko-benátskeho kráľovstva stali pevnou súčasťou rakúskej monarchie. Príslušníci habsburskej dynastie vládli takisto v kniežatstvách Parma, Piacenza, Modena a Toskana (Toskánsko), čím Rakúsko zaujalo pozíciu najvplyvnejšej veľmoci na Apeninskom polostrove.³ Toto „talianske dedičstvo“ sa však postupne prejavilo ako ďalší neuralgický bod habsburskej monarchie a trošku prehnane ho možno označiť za „danajský dar“. Francúzska revolúcia a predchádzajúca vláda Napoleona I. na talianskom území totiž so sebou priniesli nezadržateľne myšlienky jednoty a samostatnosti talianskeho národa. Hnutie tzv. karbonárov⁴ (*carbonari*) sledovalo – na rozdiel od apolitic- kých, kozmopolitných a voči náboženstvám tolerantných slobodomurárov – presne tieto ciele a po roku 1815 tak logicky zameralo svoju činnosť aj proti rakúskym „okupantom“. Prvé karbonárske lóže vznikli začiatkom 19. storočia v južnom Taliansku,⁵ odkiaľ sa rozširovali ďalej na sever a naberali rôzne lokálne formy, ako napr. *guelfi* v pápežskom štáte, *adelfi* (resp. *filadelfi*) v Piemonte alebo *federati lombardi* v Lombardii. Keďže po roku 1815 väčšina európskych štátov potláčala akúkoľvek formu opozície pomocou polície,⁶

- 3 Porovnaj MÜLLER, Harald. Im Widerstreit von Interventionsstrategie und Anpassung. Die Außenpolitik Österreichs und Preußens zwischen dem Wiener Kongress und der Februarrevolution 1848. In *Studie zur Geschichte 12–13*. Berlin 1990, 1. časť, s. 11; RUMPLER, Helmut. *Österreichische Geschichte 1804–1914. Eine Chance für Mitteleuropa. Bürgerliche Emanzipation und Staatsverfall in der Habsburgermonarchie*. Wien 1997, s. 137 n.
- 4 *Carboneria* vznikla na prelome 18. a 19. storočia ako hnutie odporu proti francúzskej okupácii Talianska. Nebola jednotne organizovaná, ale existovala vo viacerých odnožiach. Podobne ako slobodomurárstvo sa obklopila tajuplnými rituálmi a za svoje si vzala symboly uhliarov. Preto sa aj jej názov odvodzuje od tohto remesla. Porovnaj PESENDORFER, Franz. *Eiserne Krone und Doppeladler: Lombardo – Venetien 1814 – 1866*. Wien 1992, s. 160 nn.; UHLÍŘ, Dušan. Moravská epizoda v dějinách italské karbonerie. In *Nový Mars Moravicus*. Brno 1999, s. 366 n.; REINALTER, Helmut. Der Geheimbund der Carbonari. In BRANDSTÄTTER, Klaus - HÖRMANN, Julia (eds.). *Tirol – Österreich – Italien*. Innsbruck 2005, s. 571 n. Pozri aj LENNHOF, Eugen. *Tajné politické společnosti*. Praha 1932, s. 111nn., 131 nn.; SCHUSTER, Georg. *Die geheimen Gesellschaften, Verbindungen und Orden*. Wiesbaden 1997, zv. 2, s. 402 nn.
- 5 „Taliansko“ ako také ešte v prvej polovici 19. storočia, prirodzene, neexistovalo, pretože na Apeninskom polostrove v tom období existovalo viacero štátnych útvarov. Keďže sa však snahy o zjednotenie Talianska prejavovali vo všetkých častiach Apeninského polostrova, budem pre jednoduchosť v súvislosti s činnosťou vetiev a lokálnych foriem karbonárov v niektorých prípadoch používať termín „Taliansko“.
- 6 V habsburskej monarchii existoval v rokoch 1793 – 1848 Policajný dvorský úrad vo Viedni (*Polizeihofstelle*) – od roku 1801 Policajný a cenzúrny dvorský úrad (*Polizei- und Zensurhofstelle*) – ako centrálny úrad pre „české a nemecké dedičné krajiny“, ako aj pre poľské (Halič) a talianske (Lombardia a Benátsko) časti monarchie, krajiny svätostefánskej koruny patrili pod kompetencie Uhorskej dvorskej kancelárie, správa Vojenskej hranice zasa pod Dvorskú vojenskú radu vo Viedni. V danom období sa na jeho čele vystriedali jeden minister (Johann Anton Perggen) a traja prezidenti (Joseph Thaddäus Vogt, slobodný pán von Sumeraw, slobodný pán Franz von HAGER a v rokoch 1817 – 1848 gróf Joseph Sedlnický). Porovnaj BENNA, Anna H. *Die Polizeihofstelle. Ein Beitrag zur Geschichte der Österreichischen Zentralverwaltung*. Dizertácia. Wien 1942, s. 108 nn.; BENNA, Anna H. *Organisation und Personalstand der Polizeihofstelle (1793 – 1848)*. In *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs*. Wien 1953, zv. 6, s. 215 nn.; WALTER, Friedrich. *Die österreichische Zentralverwaltung*. II. oddiel, 1. zv., 2. polozväzok, časť 2 (Die Zeit Franz' II. (I.) und Ferdinands I. (1792 – 1848)). Wien 1956, s. 280 nn.; OBERHUMMER, Hermann. *Die Wiener Polizei*. Wien 1937, zv. 1, s. 83 nn.; GEBHARDT, Helmut. *Die Grazer Polizei 1786 – 1850. Ein Beitrag zur Geschichte des österreichischen Sicherheitswesens im aufgeklärten Absolutismus und im Vormärz*. Graz 1992, s. 92 ff.

zvolili si karbonári metódu konšpirácie.⁷ V rakúskej monarchii sa však už od procesov s uhorskými jakobínmi⁸ (1795) tajné spoločnosti nielenže netolerovali, ale aj zakázali. Tento osud sa prostredníctvom cisárskych výnosov týkal aj slobodomurárov, karbonárov a ostatných tajných spolkov v Lombardsko-benátskom kráľovstve. Ako výstižne poznamenal Franz Pesendorfer, eliminovanie politických súperov zákazom ich činnosti – z historického pohľadu – nebolo žiadnym monopolom konzervatívneho absolutizmu, ale predstavovalo spôsob, ktorý sa všeobecne využíval na zabezpečenie existujúceho štátneho poriadku pred otrasmami a prevratmi.⁹

Napriek všetkým zákazom a vysokým trestom však museli rakúske autority vziať na vedomie skutočnosť, že talianske tajné spoločnosti na svoju činnosť nerezignovali. Generálnemu policajnému riaditeľstvu v Miláne, ako aj jeho roku 1816 novovytvorenému ekvivalentu v Benátkach¹⁰ tak pripadla dôležitá úloha vystopovať činnosť tajných spoločností – zvlášť karbonárov – podrobne ju kontrolovať a podľa možnosti paralyzovať. Už v máji 1815 urgoval provizórny milánsky generálny policajný riaditeľ gróf Július Strassoldo zriadenie tajného „listového úradu“ (tzv. poštovej lôže) v Miláne.¹¹ Aj lombardský guvernér gróf Saurau opakovane poukazoval na „nedostatky dovtedajších

7 SRBIK, Heinrich Ritter v. *Metternich. Der Staatsmann und der Mensch*. München 1925, zv. 1, s. 482; PROCACCI, Giuliano. *Dějiny Itálie*. Praha 1997, s. 221 n.; UHLÍŘ, ref. 4, s. 367.

8 Pozri napr. BENDA, K. *A magyar jakobinusok iratai I – III*. Budapest 1952 – 1957; SILAGI, D. *Jakobiner in der Habsburger – Monarchie*. Wien - München 1962; KATÓ, I. *A magyar jakobinus mozgalom nélhány kérdéséről*. In *Századok*. Budapest 1951, s. 199-234 (pozri aj slovenský preklad Júliusa Mésároša: *Jakobínske hnutie v Uhorsku*. In *Kapitoly z uhorských dejín*. Bratislava 1952, s. 151-199); WANGERMANN, E. *Von Joseph II. zu den Jakobinerprozessen*. Wien - Frankfurt - Zürich 1966; KÖRNER, A. *Die Wiener Jakobiner*. Stuttgart 1972; RING, E. *Die ungarischen Jakobiner – Neue Aspekte der Forschung*. In REINALTER, Helmut (Ed.). *Die demokratische Bewegung in Mitteleuropa von der Spätaufklärung bis zur Revolution 1848/9*. Ein Tagungsbericht, bez dátumu, s. 162-167; REINALTER, H. (Ed.). *Die Französische Revolution, Mitteleuropa und Italien. Schriftenreihe der Internationalen Forschungsstelle Demokratische Bewegungen in Mitteleuropa 1770 – 1850*. Frankfurt a. M. - Bern - New York - Paris 1992; ŠIMONČIČ, Jozef. *Ohlasy francúzskej revolúcie na Slovensku*. Košice 1982, s. 102-129 a. i.

9 PESENDORFER, ref. 4, s. 160.

10 K jeho založeniu pozri HELFERT, Josef A. *Zur Geschichte des Lombardo – Venezianischen Königreiches*. Wien 1908, s. 44 n.

11 Ref. 10, s. 48 n. Na jeseň toho istého roku (1815) sa gróf Strassoldo snažil zorganizovať tajnú kontrolu korešpondencie aj v Bologni, Florencii, Luce a Livorne. Anton Ohms, dvorný rada Policajného dvorského úradu vo Viedni zaslal tento zámer kniežat'u Metternichovi s poznámkou, že vzniku poštovej lôže v Bologni, resp. aj dočasnej manipulácii s listami prostredníctvom jedného „lôžistu“ by stál v ceste riaditeľ tamojšej pošty Marchesini, ktorý bol v službách polície predošlého francúzskeho i talianskeho režimu (Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien (ďalej HHStA), fond Staatskanzlei, Noten von der Polizeihofstelle (ďalej StK, NvP), k. 30, nóta z 10. 9. 1815). Rakúske plány sa však čoskoro zamerali na veľkovojevodstvo Toskánske, pretože Florencia a Livorno nielenže predstavovali najdôležitejšie uzly poštových spojov, ktoré obchádzali Lombardsko-benátske kráľovstvo, ale navyše aj centrá talianskych tajných spolkov. Napriek tomu bola zriadená poštová lôža v Livorne až roku 1838. Zdalo sa, že priaznivejšia situácia bola vo Florencii, kde už podobný „úrad“ existoval a v súvislosti s tajnou poštovou zmluvou z júla 1817 mohol byť k dispozícii aj rakúskej polícii, ak by zmluva medzi Sardiniou a Toskánskom, uzatvorená len o niekoľko týždňov neskôr, podstatne nenarušila rakúsku sféru vplyvu. Porovnaj MAYR, Josef Karl. *Metternichs geheimer Briefdienst. Postlogen und Postkurse*. Wien 1935, s. 16 n., 62 nn.

predpríprav na zriadenie poštovej lóže v Miláne“. Nový¹² šéf najvyššieho policajného úradu vo Viedni gróf Jozef Sedlnický intervenoval u rakúskeho ministra zahraničia, kniežata Metternicha, pretože jeho dovtedajšie pokusy stroskotali na zdĺhavej regulácii lombardskej poštovej služby, od ktorej priamo záviselo zriadenie tajnej poštovej lóže. Tieto „zakladateľské problémy“ súvisiace s inkorporáciou novozískaných talianskych území do habsburského mocnárstva znamenali pre rakúsku políciu podstatnú stratu jedného z „najzaujímavejších vehiklov sledovania machinácií a ovplyvňovania ľudu v Taliansku“, takže spomenutý nový šéf habsburskej polície, ktorý ešte nepožíval v najvyšších viedenských vládných kruhoch primeranú vážnosť, nepovažoval za nehodné svojej osoby požiadať ministra zahraničia o jeho „mimoriadne vplyvnú intervenciu“ v tejto „maximálne dôležitej“ záležitosti. Tento ťah priniesol vytúžené ovocie a Metternich trval aj o dva roky neskôr na zriadení tajného „listového úradu“ v Mantove, potom ako gróf Sedlnický opakovane požadoval precíznu kontrolu korešpondencie.¹³

Knieža Metternich varoval začiatkom júla 1816 policajného prezidenta, že podľa jeho správ prijatých z Ríma „momentálne tajné spoločnosti vyvíjajú najväčšiu snahu s cieľom narušiť pokoj Talianska“ a vyzval ho, aby vydal príslušné nariadenia guvernérom v Miláne a Benátkach.¹⁴ V aktoch habsburskej polície sa postupne množili neurčité údaje o „revolučných machináciách nespokojencov vo Francúzsku i Taliansku“, ale až stopy existencie spolku *Congregazione apostolica cattolica romana* v Piemonte a Lombardii na seba upúťali čínorodú pozornosť polície. Tento spolok sa mal totiž pod náboženským pláštikom duchovnej nadvlády pápeža usilovať o politické zjednotenie Talianska. Lombardský guvernér, gróf Saurau, prejavil mimoriadny záujem na spustení prenasledovacej akcie prostredníctvom vyslania dvoch agentov, kapitána Paruttu do Ríma a Neapola a rytiera (*chevaliera*) Dumonta do Janova. Týmto spôsobom sa mali získať informácie o stanovách, členoch a rozšírení tejto „sekty“. ¹⁵ Obaja menovaní agenti predniesli vysoké požiadavky za vykonanie takejto misie – napr. Dumont za to požadoval hodnosť c. k.¹⁶ majora s primeranou penziou. Gróf Sedlnický bol proti tejto akcii, pretože na jednej strane podozrieval obidvoch agentov z politickej „duplicity“ a paralelných služieb pre Veľkú Britániu, na strane druhej sa mu takáto finančne náročná policajná misia za vtedajšieho *status quo* v Taliansku a pri plnej činnosti príslušných habsburských zahraničných zastupiteľstiev a konzulátov nezдалa potrebná. Hodlal to riešiť jednoduchým zintenzívnením činnosti policajných orgánov, prenechal však definitívne rozhodnutie kniežatovi Metternichovi zodpovednému za ministerstvo zahraničia. Posledne menovaný sa rozhodol podporiť túto misiu, pretože jeho zámerom bolo vyhnúť sa možnému kompromitovaniu c. k. zahraničných vyslanectiev v tejto chúlostivej záležitosti a finančnú

-
- 12 Gróf Sedlnický prevzal najvyššie vedenie po dovtedajšom policajnom prezidentovi Františkovi, slobodnom pánovi Hagerovi v Altensteig, ktorý skončil v noci z 31. júla na 1. augusta 1816 v Stra (Benátsko). Porovnaj WURZBACH, Constant v. *Biographisches Lexikon des Kaisertums Oesterreich*. Wien 1860, zv. 6, s. 90 n. Pozri aj PAUKNER, Helga. *Franz Freiherr Hager von Alensteig*. Dizertácia. Wien 1966.
- 13 HHStA, StK, NvP, k. 32, nóta z 23. augusta (1816); HELFERT, ref. 10, s. 50.
- 14 HHStA, StK, Noten an die Polizeihofstelle (ďalej NaP), k. 5, nóta z 8. 7. 1816.
- 15 Ako „sekty“ označovala rakúska polícia i tajné spoločnosti – pre zvýšenie autenticity textu preberám tiež tento pojem, ale uvádzam ho v úvodzovkách, aby nedošlo k jeho dezinterpretácii.
- 16 Cisársko-kráľovského, t. j. habsburského.

náročnosť tohto podniku podľa neho vyvažovala dôležitosť akcie i cez ňu získaných informácií, ktoré sa zároveň dali ľahko poopraviť pomocou porovnania a konfrontácie s informáciami z ďalších zdrojov. Konkrétne nariadenia prenechal Metternich policajnému prezidentovi, pretože už patrili do jeho okruhu pôsobnosti.¹⁷ Na radu kniežata Metternicha poveril gróf Saurau získavaním informácií o machináciách tajných spoločností v Taliansku a južnom Francúzsku osvedčeného agenta rytiera Dumonta, spoločne s kapitánom Frizzim a justičným úradníkom Pietrom Dolcem.¹⁸ Policajný prezident s tým súhlasil a očakával správy¹⁹ lombardského guvernéra o každom „výťahu“ agentov v tejto misii. Gróf Sedlnický ich potom veľmi pozorne čítal a už v polovici septembra 1816 vyslovil oprávnené obavy, že ich tajní agenti – dôverníci nečerpajú vždy zo správneho zdroja, pretože ich údaje o tých istých osobách sa podstatne odlišovali. Agenti napr. nevyriešili otázku, či má tajná spoločnosť *Congregazione cattolica apostolica romana*, ktorú policajný prezident pokladal za identickú so „sektou“ tzv. filadelfov, rovnaký pôvod ako karbonári, kto ju viedol a či okrem Janova existovala aj mimo územia Piemontu.²⁰ Aj ďalšie správy prinášali poväčšinou neurčité údaje a celkovo minimum informácií o rozšírení a prepojeniach tajných spoločností v rôznych talianskych štátoch. Len so správami rytiera Dumonta z jeho „výskumnej“ cesty z Janova cez Turín, Savojsko, Ženevu, Lyon a Bern, ako aj s jeho objavmi o karbonároch a filadelfoch bol gróf Sedlnický spokojný,²¹ hoci ho predtým podozrieval z „diplomatickej dvojtvárnosti“. O činnosti ďalších dvoch agentov, Dolceho a Frizziho, ktorí sa od Dumonta oddelili v Janove a pokračovali v ceste do Ríma a Neapola, už sa nevysslovovala taká spokojnosť. Knieža Metternich, ktorý sa obával komplikácií s pápežskou vládou v dôsledku ich neopatrného správania sa a zvlášť Frizziho „utáranosti“, si dokonca želel ich odvolanie z Ríma. Napriek tomu sa im nedá úplne odprieť ich podiel na vytvorení siete „dôverníkov“, pomocou ktorej rakúska polícia získavala dôležité informácie jednak o náladách ľudu v rímskych provinciách, jednak

17 HHStA, StK, NvP, k. 31, nóta z 21. 6. 1816; HHStA, StK, NaP, k. 5, nóta z 3. 7. 1816. Pozri aj EMERSON, Donald E. *Metternich and the Political Police. Security and Subversion in the Hapsburg Monarchy (1815 – 1830)*. The Hague 1968, s. 62 nn.; HELFERT, ref. 10, s. 49.

18 HHStA, StK, NvP, k. 32, nóta z 29. 8. 1816; HHStA, StK, NaP, k. 5, nóta z 3. 7. 1816. Kapitánovi Paruttovi teda rakúske orgány účasť na tejto misii nepovolili.

19 Gróf Saurau sprvoti posielal do Viedne iba výťahy správ, proti čomu sa rozhodne postavili obaja jeho nadriadení v oblasti politickej polície, tak policajný prezident gróf Sedlnický (HHStA, StK, NvP, k. 32, nóta z 29. 8. 1816) ako aj minister zahraničia knieža Metternich (HHStA, StK, NaP, k. 5, nóta z 6. 9. 1816 „*Práve pre centrálné úrady, ktoré jediné sú vstave prehladnúť záležitosti ucelene, je náhľad do originálnych správ nevyhnutný, pretože len oni dokážu primerane zväziť a oceniť hodnotu často nevýznamnými sa zdajúcich okolností prostredníctvom porovnania so správami získanými z iných zdrojov. Takéto výťahy naproti tomu úplne postačujú grófovi Saurauovi na predbežné vybavovanie raportov...*“). Pozri aj EMERSON, ref. 17, s. 68.

20 HHStA, StK, NvP, k. 32, nóta z 16. 9. 1816.

21 HHStA, StK, NvP, k. 32, nóty z 21. 9. 1816, 1. 10. 1816, 6. 10. 1816 a 22. 10. 1816. „Sporovlivého“ policajného prezidenta navyše „nachli“ aj nízke cestovné náklady rytiera Dumonta, takže sa prihovárал za to, aby mu bola udelená prislúbená hodnosť c. k. majora spolu s primeranou penziou. Spokojnosť policajného prezidenta Sedlnického s Dumontom ešte zvýšilo odhalenie emisára karbonárov, advokáta Luigiho Pellegriniho z Ancony, habsburskou políciou v Terste, pričom sa všetky údaje, ktoré Dumont o inštrukciách, katechizme, diplomoch a stanovách karbonárov vypátral v Janove, kompletne potvrdili na základe dokumentov nájdených u Pellegriniho (HHStA, StK, NvP, k. 32, nóty z 31. 10. 1816 a 24. 11. 1816; k. 33, nóta z 1. 4. 1817).

o zvýšenom počte cudzincov, najmä Angličanov na Apeninskom polostrove. Tento druhý údaj bol nesporne významný, pretože karbonéria v južnom Taliansku vďačila za svoj vznik a šírenie podpore anglických liberálnych kruhov. Gróf Sedlnický vydal z tohto dôvodu nariadenie, podľa ktorého sa mali Angličania „potulujúci sa po Taliansku“ ešte prísnejšie sledovať.²²

Krátko pred Vianocami roku 1816 policajný prezident ohodnotil celú misiu. Jej prvú úlohu – získanie informácií o nálade obyvateľstva v jednotlivých talianskych štátoch – považoval za splnenú, keďže tak Frizzi, ako aj Dolce takmer identickým spôsobom popísali „rozladenosť obyvateľov“ v oblastiach, ktoré navštívili, teda v Sardínii, Parme, Modene, Toskánsku a Ríme.²³ Kým však guvernér Lombardie gróf Saurau hľadal pôvod tejto nespokojnosti v prechmatoch jednotlivých vlád, vyzdvihoval policajný prezident obzvlášť ekonomické príčiny – najmä pretrvávajúcu neúrodu – ako hlavný dôvod tohto „zla“. Poukazoval na to, že bezúspešné snahy daných vlád s cieľom udržať nízke ceny a odstrániť chudobu hrali do karát tým revolucionárom, ktorí stratili svoju moc a postavenie po roku 1815 nastolením rakúskej nadvlády v Taliansku. Práve tieto skutočnosti boli podľa názoru grófa Sedlnického na vine nespokojnosti pretrvávajúcej vo všetkých talianskych štátoch a predstavovali tak najmocnejší stimul pre „ducha nezávislosti“.²⁴

Druhý účel misie – vypátrať tajné „sektu“, ich ciele, rozvetvenie a členov – hodnotil šéf habsburskej polície len ako „nedostatočne splnený“, pretože údaje agentov poskytovali iba minimálne použiteľné informácie o existencii „siekt“ tzv. *concistoriálov* a *guelfov*. Oboja agenti – Dolce a Frizzi – napr. uvádzali ako dôkaz existencie oboch spomenutých tajných spoločností iba mená revolucionárov Pavesiho a Fredianiho. Gróf Sedlnický sa takmer obával, či sa exmních Pavesi nepredstavil obom agentom ako jeden zo šéfov concistoriálov, aby tak mohol využiť ich ľahkovernosť, pretože stopy podobnej tajnej spoločnosti nevykazoval žiadny ďalší informačný zdroj. Tu sa však policajný prezident pravdepodobne mýlil, pretože aj rytier Dumont mu ešte v októbri 1816 označil Pavesiho ako jedného zo „šéfov siekt“ v Turíne.²⁵ Gróf Saurau mal v pláne získať väčšiu istotu a prehľad vo veci existencie concistoriálov a guelfov tým, že chcel oboch spomenutých revolucionárov povolať do Milána. V prípade Pavesiho Sedlnický súhlasil, proti príchodu Ermanigilda Fredianiho však hovorilo najvyššie cisárske nariadenie, na základe ktorého bol posledne menovaný vypovedaný z Rakúskeho cisárstva.²⁶ Údaje agentov aj napriek ich neúplnosti upevnili v grófovi Sedlnickom presvedčenie, že „*snahy talianskych independentistov alebo unitárov prejavujúce sa v najrôznejších formách*

22 HHStA, StK, NvP, k. 32, nóta z 26. 11. 1816; PESENDORFER, ref. 4, s. 161; EMERSON, ref. 17, s. 64.

23 HHStA, StK, NvP, k. 32, nóta z 20. 12. 1816.

24 Ref. 23.

25 HHStA, StK, NvP, k. 32, nóta z 22. 10. 1816.

26 HHStA, StK, NvP, k. 32, nóta z 20. 12. 1816. Celú záležitosť do určitej miery uľahčilo zatknutie Pavesiho sardínskou políciou, pretože gróf Sedlnický si od nadchádzajúceho vyšetrovania sľuboval získanie želaných informácií o „sekte concistoriálov“ prostredníctvom c. k. vyslanectva v Turíne. Knieža Metternich vyšiel v tomto smere policajnému prezidentovi v ústrety a vydal dotýčenému habsburskému zastupiteľstvu nariadenie v tomto zmysle. Habsburská polícia skutočne neskôr dostala správy z Turína, ale ich „nepodstatný“ obsah Sedlnického sklamal (HHStA, StK, NvP, k. 32, nóta z 29. 1. resp. 21. 3. 1817; HHStA, StK, NaP, k. 6, nóta z 21. 2. 1817).

nemožno ponechať bez povšimnutia“.²⁷ Šéf polície sa dokonca na základe týchto správ klonil k názoru, „že medzi rôznymi talianskymi národmi, podobne ako v Poľsku, mocne vládne duch národnosti, národnej nezávislosti a samostatnosti a že – ako sa vyjadril milánsky generálny policajný riaditeľ – všetci Taliani bez výnimky sú viac-menej independentistami, medzi ktorými možno rozlišovať len papistov a liberálov“.²⁸ Za týchto okolností nechal Sedlnický ešte prísnejšie sledovať nielen tajné spoločnosti karbonárov a slobodomurárov, ktoré si očividne kládli za cieľ vytvorenie talianskej republiky, resp. talianskeho kráľovstva, ale takisto duchovenstvo preniknuté princípmi ultramontanizmu.²⁹

Poslednou úlohou spomínanej misie bolo naverbovanie tajných korešpondentov, ktoré prinieslo svoje ovocie. Gróf Sedlnický pripisoval zverbovanie agentov Brixia a Botta v Janove rytierovi Dumontovi,³⁰ Frizzimu sa naproti tomu podarilo získať obchodníka Pasquale Rosettiho v Livorne. Agent Pietro Dolce zasa začal korešpondovať v Reggio s bývalým finančným riaditeľom vo Ferrare, Agostinom Taveggim, s pápežským komornikom Domenicom Guerinim v Ríme, s benátskym šľachticom Cajetanom Moronatom v Ancone a s advokátom Alessandrom Taveggim vo Ferrare, synom vyššie menovaného Agostina Taveggiho. Policajný prezident Sedlnický označil spoluprácu s Guerinim ako málo plodnú a navrhol jej anulovanie, kooperáciu s ostatnými korešpondentmi však nelenže ponechal v platnosti, ale zamýšľal odporučiť guvernérovi Lombardie, aby tajnú korešpondenciu so zahraničím rozšíril a zefektívnil. Gróf Saurau, ktorý bol horlivým bojovníkom proti akýmkoľvek odstredivým prejavom voči rakúskej dominancii na Apeninskom polostrove, ochotne splnil tieto príkazy.³¹

Zo všeobecného hľadiska nevnímал gróf Sedlnický začiatkom roka 1817 žiadne bezprostredné nebezpečenstvo pre talianske provincie habsburskej monarchie a veril, „že postavenie Rakúska drží terajšieho ducha Talianska posadnutého nezávislosťou v primeraných medziach a ten by sa odvážil rozhybať Taliansko len vtedy, keby sa naša [rakúska – M. CH.] moc mala roztrieštiť v dôsledku vysnívaných výbuchov politickej nespokojnosti na iných miestach [Európy – M. CH.]“.³² Šéf habsburskej polície takisto pochyboval o pravdivosti tvrdení korešpondentov z Ferrary, že by sa „sekta“ guelfov rozšírila v Benátsku a že by získala množstvo prívržencov v spoločnostiach dám Abbrizi a Benzoni v Benátkach. Sedlnický tu poukazoval na to, že obe „družné“ dámy mali dvere svojich domov otvorené dokorán pre „každého“, čo sa dalo, prirodzene, ťažko zosúladiť

27 HHStA, StK, NvP, k. 32, nóta z 20. 12. 1816.

28 Ref. 27.

29 Obhajovanie centralistických záujmov katolíckej cirkvi a pápeža (sídliaceho *ultra montes*, t. j. za horami/Alpami) aj proti štátnym a národným záujmom.

30 Do radu korešpondentov, ktorých naverboval Dumont, možno zaradiť aj šéfa ženevskej polície, Malleta Du Pana (HHStA, StK, NvP, k. 32, nóta z 22. 10. 1816), ktorý zaslal hlavným predstaviteľom rakúskej polície viaceré zaujímavé správy o tajných pohyboch vo Francúzsku (HHStA, StK, NvP, k. 32, nóta z 9. 12. 1816, resp. 22. 2. 1817 a k. 33, nóta z 19. 5. 1817).

31 HHStA, StK, NvP, k. 32, nóta z 20. 12. 1816, resp. 19. 2. 1817; HHStA, StK, NaP, k. 6, nóta z 3. 3. 1817. Pozri aj EMERSON, ref. 17, s. 69 (v poznámke č. 44 možno nájsť takisto malú tabuľku, v ktorej sú zosumarizovaní uvedení korešpondenti rakúskej polície. Emerson v nej uvádza meno Faveggi, ja sa na základe čítania uvedených archíválií prikláňam k menu Taveggi).

32 HHStA, StK, NvP, k. 32, nóta z 10. 1. 1817.

so schôdzkami nejakej tajnej spoločnosti a dôveroval viac opakovaným uisteniam benátskej polície, ktorá popierala akékoľvek správy o rozšírení tajných spoločností na jej území.³³

Išlo však len o ticho pred búrkou. Odhalenie karbonárskej lóže v Ascoli v pápežskej provincii Marky pri Jadranskom mori a útek tamojšieho vodcu karbonárov, grófa (*conte*) Francesca Merliho, do Milána mal za následok horúčkovitú činnosť rakúskej polície. Gróf Sedlnický okamžite vydal nariadenie pre cudzineckú políciu, ako primerane naložiť s uvedeným revolucionárom a prikázal ho prísne sledovať. Okrem toho si vyžiadal „pozorné zaznamenanie dojmu, ktorý mohlo u lombardských independentistov vyvolať zrušenie karbonárskej lóže v Ascoli“.³⁴ Grófovi Merlimu sa napriek týmto opatreniam podarilo nielenže zaobstarat' si v Piacenze riadny cestovný pas do Janova, ale si ho ešte začiatkom februára 1817 bez akýchkoľvek problémov nechať vidovať³⁵ v Miláne, pretože tam ešte nedorazila správa o revolučných machináciách v Ascoli. Lombardská polícia potom skutočne odhalila tajnú filiálnu lóžu, ktorá však nepatrila karbonárom, ale pravdepodobne už zmienenej „sekte“ *Congregazione cattolica apostolica romana*; podľa údajov jej zatknutých členov malo ísť o prepojenie medzi karbonármi a slobodomurármi. Gróf Sedlnický prenechal vyriešenie tejto otázky ďalším vyšetrovaniam,³⁶ oveľa viac ho však znepokojoval fakt, že viacerí dôstojníci milánskeho žandárstva, pokiaľ práve vtedy k „sekte“ karbonárov nepatrili, ešte prednedávnom členmi tejto tajnej spoločnosti boli. Policajný prezident preto ihneď nariadil, aby sa táto okolnosť čo možno najdôkladnejšie prešetrila, „pretože členovia onej tajnej sekty nemôžu byť trpení v zbore, ktorý má predstavovať prvú oporu poriadku a poddanskej vernosti a navyše má práve bdieť nad tým, aby sa podobné spolky nešírili medzi obyvateľmi Lombardie“.³⁷

Medzičasom sa potvrdila podstata uvedenej odhalenej filiálnej lóže ako lóže karbonárov založenej pod názvom *Congregazione cattolica apostolica romana* a po predbežnom vyšetrovaní boli v Miláne zatknutí traja poddaní pápežského štátu – Ottavio Albicini, don Antonio Gridoglia a Antonio Masserini – ako jej členovia.³⁸ Milánska polícia vykonala sériu domových prehliadok, kontrolovala ich korešpondenciu, ale napriek tomu sa jej nepodarilo nazbierať proti nim dostatok dôkazov. Gróf Saurau sa napokon rozhodol – majú pred očami svoju osobnú zodpovednosť pred najvyšším šéfom polície

33 HHStA, StK, NvP, k. 32, nóta z 29. 1. 1817.

34 HHStA, StK, NvP, k. 32, nóta z 12. 2. 1817 a 22. 2. 1817; NaP, k. 6, nóta z 1. 2. 1817.

35 T. j. potvrdiť, resp. vybaviť potrebnými vízami pre ďalšiu konkrétnu cestu.

36 Bolo vypočítaných viacero osôb, ktorých sa týkalo podozrenie napojenia na karbonárov, ako napr. Antonio Masserini, nazývaný Mazzolani, u ktorého sa našli viaceré „sektárske dokumenty“, ďalej abbé Ottavio Marchese Albicini, bývalý kanonik vo Forli alebo don Antonio Gridoglia a mnohí ďalší (Arrivabene, Solferini, Partesotti, Isalberti, Rubbini, Cazzola, della Croce, Volonteri, Pastori, Paganetti, Neri, Foscolo), pozri HHStA, StK, NvP, k. 33, nóta z 10. 4. 1817; HELFERT, ref. 10, s. 61.

37 HHStA, StK, NvP, k. 32, nóta z 5. 3. 1817; NaP, k. 6, nóta z 23. 3. 1817 a 18. 4. 1817. Pozri aj HELFERT, ref. 10, s. 60 n.; EMERSON, ref. 17, s. 73.

38 Štvrtým členom lóže karbonárov odhalenej v Miláne bol šéf archívu bývalého talianskeho ministerstva vojny, Vincenzo Lancetti, ktorého policajný prezident Sedlnický poznal ako horlivého korešpondenta „independentistov“ vo Florencii a Livorne. Rakúska polícia ho ešte ponechávala na slobode, pretože popieral svoje – v skutočnosti realizované – prijatie do tejto tajnej spoločnosti (HHStA, StK, NvP, k. 33, nóta z 10. 4. 1817).

vo Viedni – držať spomenutých milánskych dovedy vo väzbe, pokým nebude zverejnený výsledok vyšetrovania so sprisahancami z Ascoli.³⁹ Keď sa však lombardský guvernér dozvedel, že sa spomínaný gróf Merli zo svojej cesty cez Miláno, Janov a Livorno už zasa vrátil do Ascoli, kde sa navyše tešil voľnému pohybu, nemohol zakryť svoju rozmrznosť nad tým, že šéf rímskej polície Mgre. Pacca prikladal celej záležitosti v Ascoli väčšiu dôležitosť, ako si azda zasluhovala, len aby vyzdvihol svoje zásluhy. Gróf Sedlnický nemal tento názor, naopak, bol tej mienky, „že rímska polícia momentálne zámerne a s oprávneným podozrením ponecháva grófovi Merlimu zdanlivú voľnosť, aby mohla o to bezpečnejšie vystopovať ešte nie úplne odhalených prívržencov karbonárov a o to istejšie zistiť ich prípadné nové machinácie“.⁴⁰ Takisto knieža Metternich bol úplne presvedčený, že s karbonármi sa nemá zaobchádzať hneď prísne, ale že „by sa mali najprv vystopovať do najposlednejších vetiev, jednak zistiť ciele sekty, jej nádeje a kontakty v zahraničí“. Takto minister zahraničia nepriamo pokarhal grófa Sauraua, ktorý dôstojníkov milánskeho žandárstva podozrivých z kontaktov s karbonármi okamžite podrobil výsluchom.⁴¹ Metternich si želal, aby takúto istú opatrnosť pri nariaďovaní policajných opatrení proti „sektárom“ zohľadňovala aj vláda pápežského štátu, pretože objasnenie vetiev karbonárov v Ascoli bolo možné dosiahnuť iba v spolupráci s ňou, resp. s jej pomocou. V máji 1817 zaslala rímska polícia prostredníctvom lombardského guvernéra Sauraua grófovi Sedlnickému štatúty tejto karbonárskej lóže a katechizmus guelfov. Nachádzali sa tam síce zaujímavé informácie o pôvode a cieľoch karbonárov, ale šéf habsburskej polície už ich poznal a skôr mu chýbalo vysvetlenie o tom, či rímska polícia považovala karbonárov a guelfov za synonymné označenia jednej a tej istej „sekty“. Okrem správ, ktoré habsburská polícia získavala od rakúskeho veľvyslanca v Ríme, kniežaťa Kaunitza, sľuboval aj minister zahraničia Metternich, že na svojej nachádzajúcej ceste po Taliansku nezabudne zbierať informácie o tamojších tajných spoločnostiach.⁴² Metternich splnil svoj sľub do tej miery, že vyzval pápežskú vládu v Ríme ku kompletnej výmene informácií vo veci tajných spoločností. Dovedy sa totiž zdalo, že správy a raporty rakúskej siete agentov (zvlášť Taveggiho) v Taliansku vo všeobecnosti aj napriek ich nedostatkom boli užitočnejšie. Napriek tomu netajil gróf Sedlnický svoju spokojnosť, keď dostal správy z Ríma o pôvode a tendenciách guelfov súčasne s raportmi dôverníka lombardského guvernéra Sauraua, Taveggiho, ktoré sa s tými rímskymi vo veľkej miere zhodovali. Podľa nich vznikla „sekta“ guelfov až potom, keď už sa hnutie karbonárov tak rozšírilo, že nebolo žiadnym tajomstvom, čím mala poklesnúť aj jeho účinnosť. Cieľom guelfov – podobne ako karbonárov – bola „jednota a nezávislosť Talianska v republikánskej alebo konštitučnej forme“. Za členov tejto tajnej spoločnosti mohli byť prijatí len karbonári vyšších stupňov a slobodomurári „taliansko-francúzskej“ kreácie. Taveggi okrem toho poskytol viac alebo menej hodnotné poznámky o adelfoch v Piemonte, *Société du Grand – Arnaud de Nimes* v južnom Francúzsku, ďalej menšie zoznamy korešpondentov významných lóží guelfov v Bologni, Forli, Cesene, Faenze,

39 HELFERT, ref. 10, s. 61.

40 HHStA, StK, NvP, k. 33, nóta z 30. 4. 1817; HELFERT, ref. 10, s. 62.

41 HHStA, StK, NaP, k. 6, nóta z 18. 4. 1817; NvP, k. 33, nóta z 20. 6. 1817; EMERSON, ref. 17, s. 73.

42 HHStA, StK, NvP, k. 33, nóta z 19. 5. 1817; NaP, k. 6, nóta z 1. 6. 1817.

Ravenne a Ferrare, ako aj kľúče k ich korešpondencii a mnohé ďalšie informácie. Na návrh grófa Sedlnického nariadil knieža Metternich c. k. veľvyslanectvu v Ríme, aby tie informácie od Taveggiho, ktoré sa týkali pápežského štátu, odovzdalo vláde v Ríme. Tým sa mala na jednej strane posilniť dôveryhodnosť habsburskej monarchie, na druhej strane zasa ukázať výhodnosť promptnej výmeny informácií a pravidelnej kontroly⁴³ na úkor „inkvizitorského postupu“ voči tajným spoločnostiam.⁴⁴

Rakúska polícia pod vedením grófa Sedlnického medzitým pokračovala v snahe vypátrať karbonárov prostredníctvom tajných pátracích akcií. V metropole Lombardie si totiž mali guelfi údajne vybudovať dokonca svoju centrálu a policajný prezident sa oprávnenne obával, že lombardský guvernér gróf Saurau svojim prísny a najmä nesystematickým vypočúvaním⁴⁵ podozrivých dôstojníkov milánskeho žandárstva podstatne znížil šance rakúskeho agenta Dolceho, ktorý sa chcel dostať na kobylku guelfom pri ich spomenutých údajných snahách o vybudovanie centrály v Miláne.⁴⁶ Napriek tomu, resp. práve preto forsíroval gróf Sedlnický vo veci tajných spoločností – v súlade s kniežat'om Metternichom – i naďalej nenápadné pátracie akcie.⁴⁷

Práve v tomto období sa sprisahanci v pápežskom štáte v Macerate – južne od Ancony – pokúsili vyvolať povstanie, aby tak urýchlili proces zjednocovania Talianska a „laicizáciu“ pápežskej administratívy. Tento revolučný pokus bol predčasne prezradený a okamžite potlačený. Rakúska Štátna kancelária⁴⁸ sa obávala možných rezonancií tohto povstania, ktoré Metternich pripisoval guelfom alebo karbonárom. Guvernér rakúskej provincie Lombardia bol naopak v auguste 1817 presvedčený, že práve rýchly a úspešný postup pápežských úradov pri potlačení povstania dostatočne zablokuje ďalšie prípadné „sektárske machinácie“ v talianskych provinciách habsburskej monarchie.⁴⁹

V lete roku 1817 na seba upútala pozornosť ďalšia udalosť, na ktorej sa jednoznačne prejavili policajné princípy rakúskeho reštauračného systému v Taliansku. Sardínska vláda si totiž prostredníctvom svojho vyslanca vo Viedni grófa Rossiho vyžiadala bližšie informácie o dôvodoch, na základe ktorých bol uväznený sardínsky občan, gróf Maghella, bývalý minister polície v Neapole. Ten bol pred rokom 1815 jedným z najužších spolupracovníkov Joachima Murata, generála Napoleona I. a neskoršieho neapolského

43 Knieža Metternich bol vtedy presvedčený, že „*sekty v Taliansku, dokonca z hľadiska zahraničného vplyvu, pokiaľ budeme pokračovať v ich sledovaní, bez toho, aby sme ich prenasledovali, nepredstavujú v momentálnej situácii žiadne nebezpečenstvo*“. Toto presvedčenie odvodzoval habsburský minister zahraničia z absencie schopných a pre najrôznejšie „*sekty*“ v Taliansku rovnako dôveryhodných vedúcich osobností, ako aj z chabej centrálnej organizácie a nedostatku všetkých ostatných pomôcok potrebných na uskutočnenie revolučného pohybu. Pozri BRANDT, Otto H. (Ed.). *Metternich. Denkwürdigkeiten*. München 1921, zv. 2, s. 38 nn.

44 HHStA, StK, NvP, k. 33, nóta z 20. 6. 1817; NaP, k. 6, nóta z 10. 7. 1817, 12. 7. 1817 a k. 7, nóta z 18. 9. 1817; EMERSON, ref. 17, s. 74; HELFERT, ref. 10, s. 66.

45 Pri ňom sa obchádzal inšpektor žandárstva v Miláne a jednotlivé výsluchy realizoval priamo tamojší generálny policajný riaditeľ a generálne veliteľstvo.

46 HHStA, StK, NvP, k. 33, nóta z 20. 6. 1817.

47 HHStA, StK, NvP, k. 34, nóta z 10. 8., 18. 8. a 25. 8. 1817; NaP, k. 6, nóta z 10. 7. a 30. 7. 1817.

48 Úrad ministra zahraničných vecí habsburskej monarchie, kniežat'a Metternicha (celým názvom *Haus-, Hof- und Staatskanzlei*).

49 Porovnaj HHStA, StK, NvP, k. 34, nóta z 9. 8. 1817; NaP, k. 7, nóta z 22. 9. 1817; HELFERT, ref. 10, s. 68; EMERSON, ref. 17, s. 76; PESENDORFER, ref. 4, s. 162.

kráľa. Po reštaurácii Bourbonovcov v Neapolsku Rakúšania Maghellu zajali, odviekli do Mantovy a zaobchádzali s ním „*kvôli vyššiemu stupňu jeho politickej skazenosti a zloby*“ ako s „*politicky nebezpečnou osobou*“. V polovici augusta 1815 cisár František I. rozhodol – na základe prednášky vtedajšieho policajného prezidenta Hagera – o jeho vydaní sardínskym úradom, ktorým sa mali súčasne vydať všetky vyšetrovacie spisy týkajúce sa Maghellu.

* * *

Tak sa Maghella dostal do piemontskej pevnosti Fenestrelle. Niekdajší neapolský minister polície medzičasom opakovane žiadal svoju domovskú vládu o prepustenie na slobodu. Sardínskej vláde nebola táto myšlienka cudzia, pretože obvinenia, ktoré voči nemu boli vznesené v rakúskych vyšetrovacích spisoch, „*neboli tak závažné, aby bol zajatec ešte dlhšie olupovaný o svoju slobodu*“. Guvernér Lombardie gróf Saurau, ktorý sa výraznou mierou zaslúžil o zajatie Maghellu a jeho odvedenie do Mantovy, však zastával iný názor. Podľa neho bol Maghella „*jedným z najšikovnejších a najrozhodnejších zloduchov*“ a „*koryfejov revolucionizovania a nezávislosti Talianska*“. Saurau bol presvedčený, že by za vtedajšej situácie bolo pre „*poriadok a pokoj v Taliansku*“ najbezpečnejšie, keby Maghella zostal v pevnostnej väzbe. Tieto názory mal aj policajný prezident Sedlnický, ktorý vyslovil želanie, „*aby piemontská vláda držala Maghellu aj naďalej vo väzbe z vyšších dôvodov štátnej polície týkajúcich sa celého Talianska, pokým sa úplne neskonsoliduje vnútorná situácia tak v Taliansku, ako aj vo Francúzsku*“.⁵⁰

Keďže však gróf Saurau neposkytol žiadne údaje, ktoré by mohli poslúžiť pri súdnom procese proti Maghellovi a odvolával sa iba na „*notorickosť jeho zlych politických a morálnych zásad*“, odporučil gróf Sedlnický kniežaťu Metternichovi, aby sa obrátil na neapolskú vládu so žiadosťou o poskytnutie podkladov pre vznesenie konkrétnych obvinení proti Maghellovi.⁵¹ Donald Emerson zastával názor, že v tomto prípade možno vidieť pripravenosť policajného prezidenta Sedlnického, v strachu pred možným vyvolaním nepokojov siahnuť skôr k uplatneniu svojvoľnej moci.⁵² Ja sa však skôr prikláňam k názoru, že tento postup prezidenta habsburskej polície možno v tomto prípade a z hľadiska vtedajšej štátnej moci označiť vzhľadom na skutočnú existenciu početných tajných spoločností v celom Taliansku, ako aj na zaobchádzanie s najvplyvnejšími spolupracovníkmi Napoleona Bonaparteho alebo s jednotlivými „napoleonidmi“⁵³ ako v podstate

50 Pozri HHStA, StK, NvP, k. 30, nóta z 14. 8., 24. 8. 1815 a 2. 3. 1816; NvP, k. 34, nóta z 31. 7. 1817; HHStA, StK, NaP, k. 6, nóta z 5. 7. 1817; NaP, k. 58, príписы grófa Sauraua Sedlnickému z 29. 6. 1817 a 20. 7. 1817. Pozri aj HELFERT, ref. 10, s. 67 n.

51 HHStA, StK, NvP, k. 34, nóta z 31. 7. 1817.

52 EMERSON, ref. 17, s. 76.

53 Takto sa označovali príslušníci Napoleonovej rodiny, ktorí po skončení napoleonských vojen našli nútené útočisko v habsburskej monarchii. Porovnaj WERTHEIMER Eduard. *Die Verbannten des ersten Kaiserreiches*. Leipzig 1897. Pozri aj CHVOJKA, Michal. *Joseph Graf Sedlnitzky als Präsident der Polizei- und Zensurhofstelle in Wien (1817 – 1848). Ein Beitrag zur Geschichte der Staatspolizei in der Habsburgermonarchie*. Dizertácia. Opava 2007, s. 135 nn. (kapitola III. 2. 5).

oprávnený,⁵⁴ hoci sa toto konanie môže dnešnému človeku zdať, prirodzene, ako absolutistické a nedemokratické. V tejto súvislosti si však „bojazlivosť“ grófa Sedlnického vyžaduje skôr označenie „oprávnená opatrnosť“.⁵⁵

S príslušnou obozretnosťou hľadel gróf Sedlnický v ústrety aj možným následkom nepokojov v Macerate na jeseň roku 1817, najmä keď ich lombardský guvernér – podľa najnovších správ – začal považovať za nevhodne načasovaný výbuch povstania plánovaného pre väčšiu časť Talianska.⁵⁶ Prezident habsburskej polície sa stotožňoval s názorom kniežata Metternicha, že „násilné opatrenia“⁵⁷ proti „vodcom siekt“ plánované rímskym guvernérom, Mgre. Paccom, by mohli mať za následok skôr spätnú reakciu a vyslovil nie neoprávnenú obavu, že by k podobným „odrazovým efektom“ mohlo dôjsť nielen v pápežskom štáte, ale aj v Lombardsko-benátskom kráľovstve. Sedlnický tento svoj názor zakladal na skutočnosti, že „sektárstvo“ zaznamenalo hrozivý nárast predovšetkým v pápežskom štáte a jeho prívrženci sa nachádzali oveľa viac v Janove a Piemonte ako v talianskych provinciách habsburskej monarchie. Ďalšie príčiny tejto okolnosti videl šéf polície v tom, že rakúska vláda podľa neho oveľa starostlivejšie odstraňovala, resp. obchádzala najväčšie zdroje nespokojnosti a najmä že v porovnaní s Rímom disponovala „imponujúcim vojskom pozostávajúcim z rôznorodých [t. j. nielen talianskych – M. CH.] jednotiek“. Po takýchto úvahách považoval gróf Sedlnický za primeranejšie nariadiť guvernérom v Miláne a Benátkach, aby čo možno najprecíznejšie sledovali jednak akékoľvek pokusy tajných spoločností o založenie nových filiálok na rakúskom území, jednak ich machinácie a prepojenie so zahraničím. Čo sa plánovaného postupu Mgre. Paccu týkalo, zhodli sa gróf Sedlnický s kniežatom Metternichom na tom, že sa pokúsia prostredníctvom rakúskeho veľvyslanca v Ríme odradiť rímsku políciu od unáhlených krokov a skôr ju presvedčiť, aby v tejto záležitosti nabrala „rakúsky policajný kurz“.⁵⁸

54 „Obava pred revolúciou“ síce patrila ko vlastnostiam precízneho a opatrného grófa Sedlnického, ale v tomto prípade ide najmä o obozretné zamedzovanie revolučného hnutia a v tom prípade aj o udržiavanie pokoja, poriadku a bezpečnosti (tak v Taliansku, ako aj v Rakúskom cisárstve), ktoré tvorilo hlavnú náplň politickej polície. Tento prípad nadobúda „svojvoľný“ charakter najmä kvôli absencii kompromitujúcich materiálov a ďalších dôkazov proti Maghellovi. Keď si však uvedomíme princípy, ktoré boli stanovené na Viedenskom kongrese a krátko po ňom najvplyvnejšími európskymi mocnosťami a na základe ktorých boli hlavní predstavitelia režimov pred roka 1815 a ich najužší spolupracovníci buď vypovedaní zo svojej domoviny, alebo sa im výrazne obmedzila sloboda pohybu, hlavný dôvod na hľadanie dôkazového materiálu nám odpadne sám od seba.

55 Ako zaujímavý príklad Sedlnického „bojazlivosti“ pri jeho úradnom kontakte s osobami liberálnych, resp. antikonzervatívnych názorov môžeme uviesť napr. jeho snahu anulovať voľbu Pietra Giordaniho a Nicola Tommasea za členov Vedeckého inštitútu vo Verone v roku 1846, ktorých považoval za „politicky nespoľahlivých“, hoci obom sa posledných 10 rokov nedalo zo strany polície nič vytknúť. Porovnaj CHVOJKA, ref. 53, s. 223 n. (kap. III. 3. 4. 1).

56 HHStA, StK, NvP, k. 34, nóta z 24. 9. 1817.

57 Podľa správy rakúskeho veľvyslanca v Ríme, kniežata Kaunitza, plánoval Mgre. Pacca „nechať zatknúť všetkých vodcov siekt v celom Taliansku v jeden deň (...), usporiadať im proces podľa stanného práva, následne zverejniť rozsudok spolu s jeho motívmi a všetkým ostatným sprisahacom udeliť plnú amnestiu, ak sa v priebehu jedného mesiaca sami prihlásia na miestnych úradoch a uznajú svoje zblúdenie.“ (HHStA, StK, NaP, k. 7, nóta z 8. 10. 1817).

58 HHStA, StK, NvP, k. 34, nóta z 11. 10. 1817; HHStA, StK, NaP, k. 7, nóta z 8. 10. a 16. 10. 1817. Pozri aj EMERSON, ref. 17, s. 79 n.

Ak Sedlnický ešte prednedávnom zastával na základe správ guvernérov Lombardsko-benátskeho kráľovstva názor, že v Benátsku neexistovali žiadne a v Lombardii „*len málo početné a mimoriadne povrchné stopy prepojenia c. k. poddaných so sektami v rímskych provinciách*“, musel tento pohodlný, ale o to klamlivejší názor v každom prípade zmeniť, keď dostal koncom októbra 1817 správy z Ríma o existencii tajných spoločností v Lombardii, ktoré mali mať svojich špiónov dokonca aj v radoch milánskej polície. Policajný prezident okamžite vyhodil na oči grófovi Saurauovi predošlé sťažnosti kniežat'a Metternicha vo veci jeho unáhleného naloženia s podozrivými dôstojníkmi milánskeho žandárstva a dôrazne ho napomenul, aby zistené stopy najprv dôkladne preveril a až potom konal. Fakt, že lombardský guvernér nadviazal tajnú korešpondenciu s advokátom Amerighim v Livorne, finančným vicesekretárom Bianchinim v Luce a istým Rottolim v pápežskom štáte koncom roka 1817 nám ukazuje, že sa gróf Saurau usiloval vziať si napomenutia ústredných viedenských orgánov k srdcu.⁵⁹

Popri pretrvávajúcom sledovaní kládol šéf polície dôraz aj na prísne dodržiavanie pasových predpisov. Neváhal ani obmedziť častejšie príchody tých majetných cudzincov, ktorí síce prinášali do Rakúska kapitál, ale nemali úplne v poriadku svoje cestovné doklady. Tak sa malo zamedziť vstupu „nebezpečných prívržencov opozičnej strany“ – hlavne z Francúzska a Anglicka – do rakúskych provincií v Taliansku. „Zlému dojmu“ takýchto prísnych pasových opatrení v zahraničí sa malo predísť opakovaným publikovaním rakúskych pasových predpisov v zahraničných, najmä anglických denníkoch.⁶⁰

Začiatkom roku 1818 dostal gróf Sedlnický správy z Talianska, ktoré na jednej strane nemohli poprieť určité aktivity independentistov,⁶¹ na strane druhej však upevnili šéfa habsburskej polície v presvedčení, že sa v Taliansku a najmenej v rakúskych provinciách nemusí obávať žiadneho väčšieho výbuchu revolúcie. Policajný prezident zároveň poukázal na nevyhnutnosť rýchlych a rozsiahlych preventívnych opatrení v talianskych provinciách Rakúskeho cisárstva pre prípad, že by vo Francúzsku vypukla revolúcia a vyzval vlády v Miláne a Benátkach „*k dvojnasobnej kontrole machinácií nepokojných hláv*“.⁶² Opatrosť bola vskutku na mieste, pretože sa množili správy zo všetkých strán o existencii „siekt“ v habsburskom zábore Talianska. Tak napr. z Ríma prišla správa, že v Benátkach údajne existujú viaceré lóže karbonárov a menovala konkrétne grófa Aghuttiho ako spojovací článok medzi Bolognou a Milánom. Koncom marca 1818 zasa označili policajnému prezidentovi grófov Archinta a Crivelliho ako šéfov talianskych independentistov v Lombardsko-benátskom kráľovstve. Aj od toskánskeho ministra Fossombronihho prišli informácie hodné zohľadnenia, najmä o vzťahoch medzi adelfmi, karbonármi a guelfmi. Sedlnický ich považoval za mimoriadne „poučné“, pretože sa v nich adelfi – „sekta“ independentistov, o ktorej sa všeobecne predpokladalo, že existovala iba v Piemonte – označovali za vplyvnú skupinu, ktorá nenápadne usmerňo-

59 HHStA, StK, NaP, k. 7, nóta z 27. 10. 1817; HHStA, StK, NvP, k. 34, nóta z 27. 10., 2. 11. a 18. 12. 1817; EMERSON, ref. 17, s. 80.

60 HHStA, StK, NvP, k. 34, nóta z 19. 11. 1817.

61 Napr. odhalenie novej „seky“ v Livorne pod názvom *Societa patriotica europea*. Sedlnický ju pokladal za „*amalgám slobodomurárov a guelfov*“ (HHStA, StK, NvP, k. 34, nóta z 18. 12. 1817; HHStA, StK, NaP, k. 7, nóta z 24. 1. 1818 a k. 9, nóta z 8. 1. 1820).

62 HHStA, StK, NvP, k. 35, nóta z 16. 2. 1818.

vala a ovplyvňovala lóže guelfov i karbonárov. Ďalšie správy zasa upozorňovali napr. na kontakty ruských agentov s talianskymi „sektármi“ alebo na existenciu novej tajnej spoločnosti *Societa delfica*. Z týchto dôvodov považoval gróf Sedlnický za svoju povinnosť nariadiť primerané kroky na ich obozretné sledovanie.⁶³ Relácie tajných agentov alebo výpovede vypočúvaných členov karbonárov, guelfov a adelfov v priebehu roku 1818 však poskytovali habsburskej polícii poväčšine rozporuplné údaje, na základe ktorých si gróf Sedlnický nemohol urobiť vierohodný obraz o aktuálnom dianí v talianskom národnom hnutí. Stanovy tajných spoločností karbonárov (... *Statúty troch stupňov...*), guelfov (... *organická ústava...*) a adelfov (*Predpisy spoločnosti Societa delfica*), ktoré mu zaslal knieža Metternich z kongresu štvoraliancie v Aachene v októbri 1818, hneď ako ich získal od toskánskej vlády, preto prijal policajný prezident s otvorenou náručou. Na jednej strane premenili podľa vlastných slov Sedlnického jeho spomínanú inkoherentnú predstavu o tajných spoločnostiach v roku 1818 na „jasné súvislosti“ a ako také mali slúžiť ako smernica pri ďalších pátraniach po „machináciách spomínaných siekt“.⁶⁴ Aj konspekty z vyšetrovacích spisov procesu proti podnecovateľom ľudového povstania v Macerate (1817), zaslané z Aachenu, poskytlí Sedlnickému cenné informácie; zvlášť o rozšírení karbonárov z Neapola a pápežskej provincie Marky do rakúskej Dalmácie, ďalej o rozšírení guelfov z pápežského štátu, ako aj tajnej spoločnosti tzv. *Fratelli signaci protettori repubblicani* z Francúzska do Lombardie a odtiaľ do spomenutej provincie Marky a konečne aj o tom, že hodnostári karbonárov a guelfov mali mať svoje sídlo v Miláne a ich rozhodnutia malo očakávať tzv. *Consiglio Centrale* v Bologni.⁶⁵ Šéf rakúskej polície bol plne presvedčený o veľkej dôležitosti týchto údajov a horlivo sa usiloval o získanie kompletných informácií z Ríma. Získal by tak presné údaje o jednotlivých osobách, ktoré boli vo vyššie uvedených materiáloch označené ako členovia spomínaných tajných spoločností a mohol by s nimi podľa toho primerane naložiť. Príslušná korešpondencia medzi kniežaťom Metternichom a grófom Sedlnickým vyvoláva do určitej miery dojem, akoby policajnému prezidentovi nešlo v prvom rade o likvidáciu týchto „siekt“ ako takých, ale skôr o očistenie od výčitky, že priamo pod očami vrchných úradov v Lombardii a Benátsku „*mohli pretrvávajúť, rozširovať sa a rozvíjať sa machinácie sektárov*“.⁶⁶ Zvýšenú potrebu získať ďalšie bližšie informácie z Ríma potvrdilo v januári 1819 odhalenie karbonárskej lóže⁶⁷ v benátskej provincii Polesine, založenej z Ferrary. Sedlnický zaslal Metternichovi aj kópiu protokolu spísaného s členom tejto lóže, Antoniom Villom, aby tak v predstihu uspokojil eventuálnu žiadosť rímskeho ministra polície, ale predovšetkým pohlol toto ministerstvo k sprístupneniu dlhšie po-

63 HHHStA, StK, NvP, k. 35, nóty z 26. 3., 27. 3., 21. 4. a 26. 4. 1818; HHHStA, StK, NaP, k. 7, nóta z 15. 4. 1818 a k. 8, nóty z 15. 7. a 10. 8. 1818. Pozri aj EMERSON, ref. 17, s. 82; HELFERT, ref. 10, s. 76 n.; WITTICHEN, F. C. - SALZER, E. (eds.). *Briefe von und an Friedrich v. Gentz*. München - Berlin 1913, zv. 3 (Schriftwechsel mit Metternich), diel 1 (1803 – 1819), s. 429 (list Metternicha Gentzovi z Neapola dňa 7. 5. 1819).

64 HHHStA, StK, NaP, k. 8, nóta z 15. 10. 1818; HHHStA, StK, NvP, k. 35, nóta z 24. 11. 1818.

65 HHHStA, StK, NaP, k. 8, nóty z 6. 10. a 22. 10. 1818; HHHStA, StK, NvP, k. 36, nóta z 22. 1. 1819; EMERSON, ref. 17, s. 82 n.

66 HHHStA, StK, NvP, k. 36, nóta z 22. 1. 1819.

67 Vlastne tzv. karbonárskej „vendity“, základnej bunky tejto tajnej spoločnosti. „Vendita“ v taliančine znamená „obchod, predajňa“ a v našom kontexte sa odvodzuje zo symboliky uhliarov/karbonárov.

žadovaných informácií. Tento posledný bod sa však ukázal ako zvlášť citlivý, čo trefne vystihol v máji 1819 rakúsky minister zahraničia Metternich slovami, „*že síce rímske ministerstvo polície je vždy naklonené sprístupniť nám užitočné podklady, avšak táto dôvera má svoje hranice a my si v žiadnom prípade nemôžeme ľichtiť, že by nám poskytovalo všetky informácie*“.⁶⁸ Gróf Sedlnický to napokon pocítil na vlastnej koži, keď sa opakovane a bez markantnejšieho úspechu pokúšal – poháňaný najvyšším príkazom cisára Františka I. – podobne ako lombardský guvernér gróf Saurau, získať z Ríma informácie o tajných spoločnostiach v Lombardii.⁶⁹ Táto nedôvera Ríma voči Rakúskemu cisárstvu sa zakladala hlavne na obave pápežského štátu, že sa habsburská monarchia snaží získať jeho severné územie (tzv. legácie), aby si upevnila svoje dominantné postavenie na severe Apeninského polostrova. Táto obava síce nezodpovedala pravde, nachádzala však bohatú živnú pôdu v rakúskom okupačnom práve v pápežských pevnostiach Ferrara a Comacchio, ktoré uľahčovali intervencie do stredného a južného Talianska.⁷⁰

Medzičasom bola zriadená Špeciálna vyšetrovacia komisia v Benátkach, ktorej sa podarilo v pomerne krátkom čase zhromaždiť množstvo informácií o machináciách karbonárov v Benátku a pohraničných pápežských územiach. Podľa zoznamu, ktorý dostal gróf Sedlnický k dispozícii v auguste 1819, bolo 31 rakúskych občanov uväznených a podozrievaných, 14 podozrievali zo spolupráce s karbonármi a prísne sledovali a okrem toho sa začal aj proces so 42 cudzincami (občania pápežského štátu) kvôli „sektárskym machináciám“.⁷¹ Pre lepšie pochopenie činnosti habsburskej tajnej polície v Taliansku je veľmi poučná skutočnosť, že policajný prezident Sedlnický objavil v tomto zozname medzi cudzincami aj meno advokáta Alessandra Taveggiho z Ferrary, ktorý patril k „*spolahlivejším, šikovnejším a obozretnejším tajným agentom*“ v službách milánskej polície. Rakúska polícia mu vďačila za množstvo zaujímavých a overených informácií o karbonároch a guelfoch na území pápežských legácií. Aby Taveggi bližšie spoznal podstatu týchto „siekt“, nakontaktoval sa – so súhlasom vtedajšieho lombardského guvernéra grófa Saurau, ako aj šéfa habsburskej polície grófa Sedlnického – na vodcu karbonárov vo Ferrare, advokáta Tommasiho a vstúpil do tejto tajnej spoločnosti. Takto sa stal známym ako karbonár v kruhu osôb, ktoré spoločne s Tommasim vytvorili v Crespine v benátskej provincii Polesine tzv. *baraccu*,⁷² a takto bol aj udaný pri policajných výsluchoch v Benátkach s členmi tejto sprisahaneckej bunky. Príkaz na zatknutie Tommasiho, vyda-

68 HHStA, StK, NvP, k. 36, nóty z 28. 1. a 7. 5. 1819; HHStA, StK, NaP, k. 8, nóta z 7. 5. 1819.

69 HHStA, StK, NvP, k. 36, nóty z 10. 3. a 10. 4. 1819. Hans Breitenstein označil vo svojej dizertačnej práci policajnú spoluprácu medzi habsburskou a pápežskou vládou ako „*spoluprácu, ktorá pozostávala z dobrej zhody, výmeny informácií, rivality a podozrievania*“. Porovnaj BREITENSTEIN, Hans. *Metternich und Consalvi. Das Bündnis von Thron und Altar (1815 – 1823)*. Dizertačná práca. Wien 1959, s. 80.

70 HHStA, StK, NvP, k. 36, nóta z 29. 4. 1819; LILL, Rudolf. *Geschichte Italiens in der Neuzeit*. Stuttgart 1998, s. 95. Knieža Metternich takisto spomenul vo svojich *Pamätiach* túto obavu Ríma, ktorú mu opisoval jeho korešpondent a niekdajší Muratov minister, Tito Manzi, totiž, že rímsky dvor „*tajne ochraňuje sektu guelfov a s pomocou Modeny ju využíva na to, aby vyvažoval vplyv Rakúska v Taliansku a rozširoval ten svoj (...)*“. Porovnaj BRANDT, ref. 43, s. 39.

71 HHStA, StK, NvP, k. 36, nóta z 14. 8. 1819, príloha *Elenco complessivo degli Individui nazionali arrestati, dei nazionali sospetti, e degli esteri appartenenti alla Carboneria nomi tutti risultanti dall'inquisizione*, fólia 141-142.

72 V taliančine „barak, búda, pochybný podnik“ – v prenesenom význame „sprisahanecká bunka“.

ný priamo z Ríma, naplnil Taveggiho obavami z podobného osudu. Keďže však nemal žiadny podiel na vytvorení sprisahaneckej bunky v Crespine, nevidel gróf Sedlnický síce žiadny dôvod, aby ho rímske policajné úrady na základe benátskych vyšetrovaní brali na zodpovednosť, zároveň však nechcel upútať pozornosť rímskej polície na Taveggiho tým, že by vyškrtnol jeho meno z vyššie uvedeného zoznamu. Policajný prezident preto vyzval rakúskeho ministra zahraničia Metternicha, aby v správach pre Rím v súvislosti s vytvorením karbonárskej lóže v Crespine vynechal každú zmienku o Taveggim. Takto získal tento šikovný rakúsky agent možnosť pokračovať vo svojej politickej špionáži a zároveň sa dostať z celej záležitosti vytrvalým popieraním v prípade, ak by ho rímske úrady vyzvali k výpovedi v dôsledku procesu s Tommasim.⁷³

Na jeseň 1819 prišla správa z Ríma, že v Miláne údajne vznikla nová tajná spoločnosť pod názvom *Societa Romantica*, ktorej členmi mali byť najmä cudzinci. Knieža Metternich bol toho názoru, že nešlo o tajnú spoločnosť podľa talianskeho vzoru, ale skôr o vedecký spolok. „*Keďže však romantici otvárajú nové cesty nielen literatúre, ale nezriedka sa snažia presadzovať princípy novej filozofie*“, ako sa vyjadril rakúsky minister zahraničia, dal gróf Sedlnický túto tajnú spoločnosť, resp. vedecký spolok nenápadne sledovať.⁷⁴

Od neskorej jesene roku 1819 sa začína datovať zaujímavá udalosť, ktorá vrhá svetlo na markantné diskrepancie v habsburskej a rímskej policajnej stratégii pri likvidácii tajných spoločností a v ktorej možno vidieť jedného z prvých poslov talianskych revolúcií v rokoch 1820/21. Rímska polícia vtedy zatkla „sektára“ menom Gaetano (Amorevole) Illuminati, niekdajšieho dôstojníka talianskej armády, a to práve v momente, keď chcel poštou odoslať list svojmu „spolusprisahancovi“ Odoardovi Allegrimu do Milána. Zarytosť tohto väzňa a jeho rozhodnutie radšej zomrieť hladom ako vyraziť svojich komplicov, dávali tušíť rozsiahle sprisahanie, pravdepodobne podporované zo zahraničia a s cieľom zmeniť *status quo* na Apeninskom polostrove.⁷⁵ Rímskej polícii sa postupne podarilo opakovanými výsluchmi získať od Illuminatiho niekoľko informácií, ktoré síce neposkytovali žiadnu bázu na prenasledovanie konkrétnej tajnej spoločnosti rakúskou políciou, ktoré však naznačovali jej rozsah a hrozbu, lebo na ich základe mali byť revolucionári v Nemeckom spolku i Veľkej Británii v neustálom spojení s talianskymi tajnými spoločnosťami. Tieto údaje potvrdil vo svojich správach i ďalší rakúsky agent v Ríme, abbé Altieri, takže knieža Metternich nadobúdala čoraz väčšiu istotu, že títo revolucionári „*pripravujú výbuch nejakej revolúcie, ku ktorej by malo dôjsť súčasne v Taliansku, Anglicku a Nemecku a ktorá by práve týmto rozdelením pozornosti a sil silnejších mocností mohla sčasti ochromiť ich odpor*“.⁷⁶

Vyšetrovací proces s Illuminatim nebol pre rímsku políciu vôbec ľahkým orieškom. Tento väzeň totiž využil takmer všetky spôsoby, aby ju zmiatol a neprezradil nič pod-

73 HHStA, StK, NaP, k. 8, nóta z 8. 7. 1819; HHStA, StK, NvP, k. 36, nóta z 14. 8. 1819. Pozri aj EMERSON, ref. 17, s. 83 n.

74 HHStA, StK, NaP, k. 8, nóta z 21. 9. 1819.

75 HHStA, StK, Notenwechsel mit der Polizeihofstelle, k. 55, fólia 231 nn., prípis Metternicha Sedlnickému z 5. 11. 1819. Pozri aj BREITENSTEIN, ref. 69, s. 84.

76 HHStA, StK, Notenwechsel mit der Polizeihofstelle, k. 55, fólia 235 nn., prípis Metternicha Sedlnickému z 16. 11. 1819.

statné, či už tvrdošijným mlčaním alebo hladovkou, s ktorou to myslel tak vážne, že ho ledva zachránili pred smrťou. Po „návrate do života“ už bol Illuminati zhovorčivejší a „pod maskou dobrosrdečnosti“ sa snažil vykresliť šéfov cudzineckých oddelení v Miláne i Benátkach, Morelliho a Lancettiho, ako svojich „intímnych známych“ a týmto spôsobom na nich uvaliť podozrenie z podvratnej činnosti. Gróf Sedlnický, hneď ako si zaobstaral od príslušných guvernérovo informácie o služobnej horlivosti a správaní sa oboch policajných úradníkov, rozhodne odmietol toto tvrdenie ako snahu o osočovanie. Policajný prezident v tom zároveň videl snahu Illuminatiho zviest' policajné úrady na falošnú stopu a týmto spôsobom „*zadovážiť vodcom siekt čas, aby sa mohli pred vládnym vyšetrovaním včas dostať do bezpečia*“.⁷⁷ Napriek tomu v Ríme i vo Viedni policajné authority žiadostivo čakali na ďalšie výpovede väzňa Illuminatiho, kým celú záležitosť postupne zahalila atmosféra napätia a „oblak vzájomných výčitiek“. Rímska polícia totiž uverejnila celú záležitosť okolo Illuminatiho a jeho výpovede o podozrivých rakúskych policajných úradníkoch a Lombardii ako centre tajných spoločností. Strážcovia poriadku a bezpečnosti v habsburskej monarchii vyčítali pápežskej vláde v Ríme príliš rýchle zatknutie Illuminatiho, pomalý transfer informácií o tomto prípade do Viedne a v neposlednom rade aj „bezúčelné, ba dokonca nevhodné“ publikovanie tohto prípadu, ktoré podľa Sedlnického i Metternicha „*nielenže zhatilo všetky možnosti na odhalenie sprisahania, ale aj skompromitovalo Rakúsko v očiach všetkých ostatných talianskych dvorov* [rozumej vlád – M. CH.]“.⁷⁸ Rímska vláda zasa očividne nesúhlasila s vyčkavacou policajnou stratégiou Rakúska v Taliansku, ako aj s „vražnosťou a bojzlivosťou“ rakúskych policajných úradov hraničiacich s „úmyselnou benevolenciou“.⁷⁹ Na prelome roku 1819/20 tak došlo k malej „diplomatickej vojne“⁸⁰, ktorú sa habsburskému ministrovi zahraničia Metternichovi podarilo postupne zmierniť a obidve strany nasmerovať zasa na spoločný cieľ, a to likvidáciu tajných spoločností prostredníctvom zvýšenej vzájomnej kooperácie. V tomto zmysle vyzval gróf Sedlnický guvernérovo v Miláne a Benátkach nielen „*k vytrvalému a obozretnému pokračovaniu v ich usilovných snahách*“, ale zároveň im nariadil, aby také informácie, ktoré by pre vlády v Ríme a Turíne mohli byť dôležité, zasielali dotýčným vládam prostredníctvom c. k. zahraničných zastupiteľstiev.⁸¹

Práve tieto odlišnosti v spôsobe činnosti a najmä nedostatočná miera spolupráce medzi habsburskou monarchiou a pápežským štátom istotne zmarili odhalenie mnohých členov tajných spoločností. Klamlivé presvedčenie rakúskych policajných autorít, že sa

77 Ref. 76, fólia 220 nn. a 223 nn., prípisy Sedlnického Metternichovi z 10. 12. a 24. 12. 1819.

78 Ref. 76, fólia 223 nn., prípis Sedlnického Metternichovi z 24. 12. 1819 resp. fólia 225 nn., prípis Metternicha Sedlnickému z 31. 12. 1819.

79 BREITENSTEIN, ref. 69, s. 85.

80 Knieža Metternich sa snažil zmazať zlý dojem, ktorý Rakúsku spôsobilo uverejnenie prípadu Illuminati a rímskemu kardinálovi a štátnemu sekretárovi Consalvimu robil tvrdé výčitky kvôli porušeniu „*všetkých pravidiel sofistikovanej tajnej policie*“. Consalviho mimoriadne rozhorčilo, že si rakúsky minister zahraničia myslí, že môže určovať politiku pápežského štátu a pokladal to za zásah do jeho suverénnych práv. Porovnaj HHStA, StK, Notenwechsel mit der Polizeihofstelle, k. 55, fólia 250 nn. resp. 254 nn., prípis Metternicha Sedlnickému z 31. 12. 1819 a 1. 2. 1820; BREITENSTEIN, ref. 69, s. 85.

81 HHStA, StK, Notenwechsel mit der Polizeihofstelle, k. 55, fólia 220 nn. a 227 nn., prípisy Sedlnického Metternichovi z 10. 12. 1819 a 10. 4. 1820 resp. fólia 250 nn., prípis Metternicha Sedlnickému z 31. 12. 1819.

tajné spoločnosti stiahli do úzadia, že situácia v Taliansku bola pod kontrolou⁸² a že bez zahraničnej pomoci nemohlo dôjsť v Taliansku k výbuchu revolúcie, značne prispelo k tomu, že revolúcia v Neapole v júli 1820 úplne prekvapila tak knieža Metternicha, ako aj grófa Sedlnického.⁸³ A pritom už začiatkom roka 1820 vypukli nepokoje v Španielsku, ktoré v marci zasiahli aj jeho hlavné mesto Madrid.⁸⁴ Ešte v apríli 1820 odmietol rakúsky minister zahraničia návrh rímskeho guvernéra Mgre. Paccu, aby sa zaviedla priama komunikácia medzi rímskou políciou a policajnými úradmi v Miláne a Benátkach. Metternich v tom nevidel žiadny bezprostredný (!) prínos pre Rakúsko a navyše sa obával, že by prudký charakter guvernéra Ríma a jeho nie vždy premyslený spôsob konania mohli habsburskú monarchiu skompromitovať. Medzitým sa však kniežatú Metternichovi dostali do rúk správy z Francúzska, podľa ktorých sa buriči podieľali nielen na revolúcii v Španielsku, ale plánovali podobnú akciu aj na Apeninskom polostrove. Rakúsky minister zahraničia preto doporučil grófovi Sedlnickému, aby nechal starostlivo sledovať kontakty medzi talianskymi independentistami a juhofrancúzskymi revolucionármi; názor Mgre. Paccu, „že národy Talianska, neustále vystavené vplyvom zle zmyšľajúcich, sú zrelé pre revolučný výbuch“, však považoval za prehnány. Metternich, ktorý sa inak vyznačoval prenikavým diplomatickým talentom a prezieraivosťou, sa takto dopustil vážnej chyby a veľmi nesprávne vyhodnotil celú situáciu, čo mohlo mať veľmi vážne následky. Revolúcia, ktorá vypukla začiatkom júla 1820 v Kráľovstve oboch Sicílií, totiž svojimi bezprostrednými vplyvmi na ďalšie talianske štáty priamo ohrozovala dominantné postavenie habsburskej monarchie v Taliansku.⁸⁵

Správy o vypuknutí revolúcie v Kráľovstve oboch Sicílií,⁸⁶ prirodzene, zásadne zmenili Metternichovo stanovisko. Ihneď zalarmoval grófa Sedlnického a súrne ho upozornil, aby nechal čo možno najprísnejšie kontrolovať cestujúcich z Neapola do Piemontu, ktorí na svojej ceste prechádzali cez územie talianskych provincií c. k. monarchie. Podľa úda-

82 Metternich i Sedlnický z uvedených dôvodov považovali správy agenta abbého Altieriho z Ríma, ako aj rímskeho ministra polície, Mgre. Paccu, o rastúcom politickom napätí začiatkom roka 1820 za prehnané a nepredpokladali žiadnu hrozbu revolučného výbuchu. Porovnaj HHStA, StK, NaP, k. 9, nóta z 2. 2. a 9. 4. 1820; HHStA, StK, NvP, k. 36, nóta z 14. 2. 1820; EMERSON, ref. 17, s. 85 n.

83 Pozri CHVOJKA, ref. 53, s. 294 nn.

84 Metternich uplatňoval voči Španielsku – podobne ako Veľká Británia – politiku nezasahovania, pretože ani po dvoch mesiacoch trvania španielskej revolúcie sa neprejavovali jej žiadne výraznejšie vplyvy vo Francúzsku, Nemeckom spolku a hlavne v Taliansku. Porovnaj MÜLLER, Harald. Im Widerstreit von Interventionsstrategie und Anpassung. Die Außenpolitik Österreichs und Preußens zwischen dem Wiener Kongress und der Februarrevolution 1848. In *Studie zur Geschichte 12 – 13*. Berlin 1990, s. 96 nn.; SCHROEDER, Paul W. *Metternich's Diplomacy at Its Zenith 1820 – 1823*. New York 1969, s. 26 nn. K revolúcii v Španielsku roku 1820 pozri napr. ARTETA, Antonio U. a kol. *Dějiny Španělska*. Praha 1995, s. 400 nn. alebo KOSSOK, Manfred. Revolution und Konterrevolution in Spanien 1820 – 1823. In *Revolutionen der Neuzeit 1500 – 1917. Studien zur Revolutionsgeschichte*. (Ed. Manfred KOSSOK). Berlin 1982, s. 181-196.

85 HHStA, StK, NaP, k. 9, nóta z 19. 4. 1820; EMERSON, ref. 17, s. 87.; BREITENSTEIN, ref. 69, s. 94 nn.; MÜLLER, ref. 1, s. 97.

86 K tejto revolúcii pozri napr. LILL, ref. 70, s. 101 nn.; STÜBLER, Dietmar. Die italienischen Revolutionen 1820/21 und 1831. In *Revolutionen der Neuzeit 1500 – 1917. Studien zur Revolutionsgeschichte*. (Ed. Manfred KOSSOK). Berlin 1982, s. 197-210.; ROMANI, George T. *The Neapolitan Revolution of 1820 – 1821*. Evanston 1950.; POLIŠENSKÝ, Josef. *Opavský kongres roku 1820 a evropská politika let 1820 – 1822*. Ostrava 1962, s. 48 nn. alebo SCHROEDER, ref. 84, s. 30 nn.

jov rakúskeho veľvyslancu v Ríme malo totiž existovať úzke prepojenie medzi neapolskými revolucionármi a liberálmi v Piemonte. Cisár František I. vydal 12. augusta 1820 na základe intervencie policajného prezidenta nariadenie, ktorým sa „*obmedzovali jednak cesty cudzincov do a cez štáty c. k. monarchie, najmä do Talianska a Ilýrie a jednak ich pobyt v nich*“.⁸⁷ Povinnosťou grófa Sedlnického bolo prísne dozeráť na dodržiavanie tohto najvyššieho príkazu prostredníctvom jednotlivých guvernérov a im podliehajúcich pohraničných policajných a okresných úradov. Sedlnický okrem toho požiadal Metternicha, aby nariadil c. k. zastupiteľstvám v zahraničí maximálne obozretný a redukčný postup pri vydávaní alebo vidovaní pasov. Ďalšie zvýšenie obozretnosti a opatrnosti si vyžiadala správa z Neapola, podľa ktorej mali karbonári vyslať 50 emisárov do Lombardie s cieľom získať prívržencov v radoch rakúskych jednotiek. To malo za následok zosťrené opatrenia habsburskej polície proti emisárom. Koncom augusta 1820 bola napokon v Miláne i Benátkach zverejnená proklamácia, že rakúsky trestný zákonník obsahuje prísne tresty za príslušnosť k tajným spoločnostiam (výslovne ku karbonárom), ako aj za neohlásenie členov tejto „sekty“. Poddaným sa tým pripomínalo, že za (vlasti-)zradu je trest smrti, za kolaboráciu zasa doživotný žalár.⁸⁸ Na začiatku septembra 1820 uznal Metternich za vhodné, aby sa do Neapola vyslal agent – dôverník, ktorý by tam sledoval karbonárov. Aj gróf Sedlnický bol presvedčený o veľkej užitočnosti takéhoto opatrenia a dokonca sa pokúsil už skor naverbovať „takéto individuum“ – ako sa uvádza v dobovej terminológii – na tento cieľ. Knieža Metternich v tejto súvislosti označil exprezidenta neapolskej polície Vicereho ako „dobre zmýšľajúceho muža“, ktorý by mohol byť ochotný podporovať a usmerňovať agenta, ktorého by k nemu z Viedne vyslali.⁸⁹

Rakúsky minister zahraničných vecí si však bol dobre vedomý toho, že policajné opatrenia po revolúcii v Kráľovstve oboch Sicílií neposkytovali žiadne dostatočné záruky na trvalé zabezpečenie habsburského postavenia na Apeninskom polostrove a z tohto dôvodu začal zvažovať možnosť vojenskej intervencie do južného Talianska. Podnikol diplomatické kroky, ktoré postupne viedli ku dvom kongresom európskych veľmocí v Opave koncom roku 1820 a Lubľane začiatkom roku 1821. Na prvom z nich sa Rakúsko, Prusko a Rusko uzniesli na tzv. antirevolučnom intervenčnom princípe,⁹⁰ na tom

87 Porovnaj HHStA, StK, NaP, k. 9, nóty z 9. 8. a 2. 9. 1820; HHStA, StK, NvP, k. 37, nóta z 21. 8. 1820.

88 Ref. 87; PESENDORFER, ref. 4, s. 162.

89 HHStA, StK, NaP, k. 9, nóty z 11. 9., 18. 9. 1820; HHStA, StK, NvP, k. 37, nóta z 12. 9. 1820; EMERSON, ref. 17, s. 88.

90 Z Opavského protokolu z 19. novembra 1820: „(...) 1. Členské štáty európskej aliancie, ktoré ,utrpeli zmenu vo vláde‘ zapríčinenú povstaním, dôsledky ktorej ohrozujú iné štáty, prestávajú byť týmto súčasťou tejto aliancie, pokiaľ situácia v nich opäť nebude poskytovať garancie legitímneho poriadku a stability. 2. Spojenecké mocnosti sa neobmedzia len na vylúčenie takýchto štátov z aliancie, ale verné nimi hlásaným princípom a úcte, ktorá prislúcha autorite každej legitímnej vlády ako aj konaniu prameničemu z jej slobodnej vôle, ukladajú si za povinnosť neuzať zmeny, ku ktorým by došlo nelegálnou cestou. 3. Keby štáty, v ktorých by nastali takéto zmeny, bezprostredne ohrozovali susedné štáty a keby pre ne spojenécké mocnosti mohli vykonať účinnú a prospešnú akciu, tak by spojenécké mocnosti na to, aby krajiny nachádzajúce sa v ,revolučnom stave‘ priviedli do ,lona‘ aliancie, podnikli najskôr priateľské kroky, po ktorých by však mali nasledovať donucovacie opatrenia, ak by ich uplatnenie bolo nevyhnutné.“ Porovnaj SCHÖNBRUNN, Günther. *Geschichte in Quellen. Das bürgerliche Zeitalter 1815 – 1914*. München 1980, s. 31; francúzsky originál textu pozri napr. DROSS, Elisabeth (Ed.). *Quellen zur Ära Metternich. In Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte der Neuzeit*. Darmstadt 1999, zv. 23a, s. 104 n.

Ľubl'anskom sa zasa tieto tzv. východné mocnosti zjednotili na konkrétnom priebehu a modalite ozbrojenej intervencie v Neapolsku.

Kým sa rakúsky minister zahraničia činil na diplomatickom poli, uviedol prezident Policajného a Cenzúrneho Úradu vo Viedni do chodu ďalšie preventívne policajné opatrenia. Už koncom júla 1820 sa vyslovil proti výmene neapolského konzula Carabelliho v Miláne za iného, verného novému konštitučnému režimu v Kráľovstve oboch Sicílií. V zhode so Štátnou kanceláriou kniežat'a Metternicha sa tak mal „takémuto agentovi“ vstup na územie habsburskej monarchie odoprieť, čo bolo v súlade s rakúskou politikou neuznania nového režimu v Kráľovstve oboch Sicílií.⁹¹ Na základe sledovania agentov Palumba a Simonelliho, určených pre neapolský konzulát v Miláne, začal mať gróf Sedlnický podozrenie, že nové neapolské ministerstvo zahraničia poveruje svojich konzulárnych agentov okrem obchodných aj diplomatickými úlohami, ktoré mali prislúchať len jeho diplomatickým zástupcom. Neapol sa týmto spôsobom očividne snažil aspoň tak pre svoje ciele primerané a priaznivé prijatie správ a názorov o tamojších revolučných udalostiach, najmä v tých oblastiach c. k. monarchie, ktoré susedili s dejiskom neapolskej revolúcie. Keď sa šéfovi habsburskej polície opäť dostal do rúk intercept⁹² z listu neapolského ministra zahraničia, vojvodu (*duca*) di Campochiaro, sicílskemu konzulovi v dalmátskom Spalate, Pietrovi dalla Costa, s príslušnými inštrukciami, navrhol Sedlnický Metternichovi rigorózne opatrenie proti týmto „machiavellistickým machináciám“. Ak by sa mal tento prípad opakovať, mali byť títo agenti, ak sú „*Neapolčania, bez všetkého vypovedaní z ich momentálnych pôsobísk do svojej vlasti, ak by však boli rakúskymi poddanými, mal im byť udelený najprísnejší zákaz vykonávať naďalej konzulárne funkcie pre terajšiu neapolskú vládu*“.⁹³

Policajný prezident zaznamenal podobné prechmaty aj u španielskych konzulárnych agentov, Štátna kancelária vo Viedni však pokladala za rozumnejšie nikoho nevykazovať z krajiny, ale takto podozrivých agentov nechať prisne sledovať a upozorniť ich na trestnoprávne stíhanie ako prirodzený dôsledok prestupovania okruhu ich pôsobnosti. V novembri 1820 sa rakúskej polícii podátilo zachytiť list markíza Fagnana, neapolského agenta v službách nového neapolského ministra zahraničia, vojvodu di Gallo, ktorý mal byť tajne doručený už spomenutému Pietrovi dalla Costa. Dali sa z neho vyčítať obavy neapolskej vlády, že by v prípade vážneho postupu rakúskej armády smerom na Neapol mohlo dôjsť k vylodeniu rakúskych jednotiek z Dalmácie v juhotalianskej Púlii. Neapolský konzul Pietro dalla Costa mal preto zistiť „*silu a dislokáciu rakúskych jednotiek, ako aj množstvo a charakter lodí, ktoré by sa mohli využiť pri transporte takejto vylod'ovacej expedície a ohlásiť to prostredníctvom vlastného kuriéra*“.⁹⁴

Gróf Sedlnický po tomto ďalšom dôkaze, že nová neapolská vláda využíva svojich konzulárnych agentov na špionáž, vyzval guvernérov vetkých provincií, v ktorých sa na-

91 HHHStA, StK, NaP, k. 9, nóta z 6. 8. 1820; SCHROEDER, ref. 84, s. 45.

92 T. j. výťah z korešpondencie, ktorý robili špeciálne poštové oddelenia, tzv. poštové lôže. Úmyselne tak porušovali listové tajomstvo s cieľom efektívnejšej kontroly obyvateľstva a jeho kontaktov so zahraničím.

93 HHHStA, StK, NvP, k. 37, nóta z 31. 10. 1820.

94 Ref. 93, nóta z 30. 11. 1820.

chádzali neapolskí konzuli, aby ich nechali prísne sledovať.⁹⁵ Policajný prezident dosiahol vo svojom prísnom kurze voči neapolským zástupcom v Rakúskom cisárstve čiastkový úspech, keď Štátna kancelária potvrdila ním navrhované suspendovanie sicílskeho generálneho konzula Antonia Giustiniho v Terste. Posledne menovaný totiž vykonal ako rakúsky poddaný v neapolských službách konštitučnú prísahu vyžadovanú novou vládou v Neapole od všetkých bývalých sicílskych diplomatických a konzulárnych agentov, čím sa podľa názoru Sedlnického „dostal na scestie, ktoré očividne križovalo záujmy rakúskej vlády“. Štátna kancelária kniežaťa Metternicha preto stanovila zásadu, „aby sa žiadny c. k. rakúsky poddaný v rámci c. k. štátov nezaoberal diplomatickými alebo konzulárnymi službami pre iný zahraničný štát“.⁹⁶

Na prelome rokov 1820/21 bol však osud neapolskej revolúcie spečatený, pretože európske „východné“ mocnosti sa dohodli na vojenskej intervencii v južnom Taliansku. Koncom januára 1821 dostal rakúsky generál Frimont a jeho 60-tisícová armáda rozkazy na začatie pochodu a pod týmto náporom sa rozpadla revolučná vláda v Neapole.⁹⁷ Keď v marci 1821 vypukla revolúcia aj v Piemonte, zhodli sa „východné mocnosti“ na rozšírení intervencie aj na Sardínske kráľovstvo, ktorého súčasťou Piemont bol. Talianska revolúcie na začiatku dvadsiatych rokov 19. storočia tak boli úspešne potlačené, rakúska armáda zostala v Kráľovstve oboch Sicílií ešte do roku 1827 a postavenie habsburskej monarchie na Apeninskom polostrove sa do tej miery posilnilo, ako sa jednotlivé talianske dynastie ohrozené týmito revolúciami ešte užšie nadviazali na Rakúsko ako na garanta svojej ďalšej existencie a sprísnilo svoju vnútornú politiku.⁹⁸

Aj z tohto dôvodu nasmeroval Metternich pozornosť policajného prezidenta najmä na Švajčiarsko, keď ho Sedlnický požiadal o inštrukcie pre lombardského guvernéra, grófa Strassolda, kvôli revolúcii v Piemonte. So zreteľom na nadchádzajúcu reštauráciu štátnej moci v Piemonte prostredníctvom rakúskeho intervenčného vojska kládol knieža Metternich zvláštny dôraz na kontrolu Švajčiarska, ktoré označil „za zhromaždisko všetkých emigrovaných revolucionárov a dielňu všetkých revolučných machinácií. Táto kontrola je tým dôležitejšia“, pokračoval, „čím väčšie sú ťažkosti, ktoré sa stavajú na odpor vykázaníu narušiteľov pokoja z tejto krajiny.“⁹⁹

Metternich už inicioval diplomatické opatrenia na vydanie, resp. vykázanie pôvodcov alebo účastníkov revolúcie v Piemonte zo Švajčiarska, zároveň ale Sedlnickému zdôraznil, aké dôležité je zadovážiť si čo možno najpresnejšie informácie o machináciách revolučných utečencov, a to najlepšie vyslaním šikovného agenta do Švajčiarska.¹⁰⁰ Rakúsky minister zahraničia obvinil Švajčiarsko, že udeľovaním azylu revolucionárom „morálne“ porušilo svoju neutralitu a pokúšal sa urobiť tomu koniec. To sa mu aspoň dočasne podarilo, keď európske veľmoci na svojom poslednom kongrese svätej Aliancie

95 Ref. 93, nóty z 5. 11. a 30. 11. 1820; HHStA, StK, NaP, k. 9, nóty z 9. 11. a 12. 12. 1820.

96 HHStA, StK, NvP, k. 37, nóty z 6. 11. a 28. 12. 1820; HHStA, StK, NaP, k. 9, nóta z 17. 11. 1820. Z tohto dôvodu vznesol gróf Sedlnický oprávnenú námietku proti vymenovaniu syna odvolaného konzula Giustiniho, Francesca za vicekonzula a provizórneho šéfa neapolského generálneho konzulátu v Terste.

97 MÜLLER, ref. 1, s. 108 nn.

98 Porovnaj LILL, ref. 70, s. 102 nn.

99 HHStA, StK, NvP, k. 37, nóta z 17. 3. 1821.

100 HHStA, StK, NaP, k. 9, nóta z 20. 3. 1821.

vo Verone (1822) podpísali protokol o pomoci všetkým krajinám, ktoré mali záujem o vyhnanie politických utečencov zo Švajčiarska a keď Švajčiarsko pod tlakom možnej ozbrojenej intervencie „východných mocností“ vyhlásilo v júli roku 1823 tzv. Cudzinecké a tlačové konklúzum.¹⁰¹

Habsburská polícia a jej prezident sa v tomto smere zaujímali najmä o to, ktorí c. k. poddaní utiekli z Lombardie do Švajčiarska kvôli účasti na nepokojoch v Piemonte. Skôr ako sa však malo začať rokovať o ich vydaní, inicioval gróf Sedlnický vyšetrovanie, či títo emigranti utiekli do Švajčiarska s pasmi alebo bez nich a či boli zapletení do neapolsko-piemontských nepokojov alebo do talianskych „revolučných machinácií“ vôbec.¹⁰² Zároveň sa ešte sprísnilo už aj tak prísne smernice pasovej a cudzineckej polície. Sedlnický dokonca požadoval pasové kontroly pre kuriérov zo Španielska a Portugalska, tak ako u bežných cudzincov, ak by sa nedalo zrušiť privilégium všetkých zahraničných dvorov, na základe ktorého nemuseli mať vo svojich pasoch víza príslušných rakúskych zastupiteľstiev.¹⁰³ Tento rigorózný návrh policajného prezidenta z diplomatických ohľadov, prirodzene, nevstúpil do platnosti.

* * *

Pokiaľ ide o zatýkanie jednotlivých karbonárskych vodcov, zajala rakúska polícia na jeseň 1820 skupinu karbonárov okolo mladého hudobníka z pápežskej provincie Romagna, Pietra Maroncelliho, ktorý sa pokúšal založiť v Miláne tajnú spoločnosť a pre tento zámer získal piemontského básnika Silvia Pellica a celý rad ďalších patriotov. Keď „revolučná iskra“ preskočila z Neapola na Piemont, kde v marci 1821 vyhlásili konštitúciu, podaril sa rakúskej polícii husársky kúsok, pretože odhalila stopy široko rozvetvenej konšpiračnej siete tzv. *federati lombardi*, ktoré viedli z Lombardie a Benátska cez Turín do ďalších talianskych štátov. Vodcovia tejto organizácie, gróf (*conte*) Federico Confalonieri a markíz (*marchese*) Giorgio Pallavicini, ako aj mnohí ďalší spiklenci boli zatknutí. Nasledoval celý rad procesov v Miláne a Benátkach, na ktorých bolo vynesených aj mnoho rozsudkov smrti, ktoré však rakúsky cisár František I. vždy zmiernil na doživotný žalár a „vlastizradcovia“ tak nedobrovoľne zamenili svoju slobodu za nútené pobyty v habsburských pevnostiach Špilberk pri Brne, resp. hradnú pevnosť v Ľubľane.¹⁰⁴

101 Tieto ustanovenia dokumentovali značnú stratu švajčiarskej suverenity. Prvé vo vzťahu k cudzineckej polícii deklarovalo, že vo Švajčiarsku sa nebudú trpieť tí utečenci, „ktorí utiekli z vlastnej krajiny kvôli zločinom alebo rušeniu verejného poriadku“. Druhé sa týkalo obmedzenia slobody tlače. Porovnaj MÜLLER, ref. 1, s. 129 nn.

102 HHStA, StK, NvP, k. 37, nóta z 31. 7. 1821; HHStA, StK, NaP, k. 9, nóta z 16. 8. 1821.

103 HHStA, StK, NvP, k. 37, nóta z 18. 7. 1821.

104 PESENDORFER, ref. 4, s. 163 nn.; UHLÍŘ, ref. 4, s. 370; EMERSON, ref. 17, s. 89 n.; PROCACCI, ref. 7, s. 227 nn.; SRBIK, ref. 7, s. 482 nn.; postupy a činnosť novo zriadenej Špeciálnej vyšetrovacej komisie v Benátkach porovnaj AVA, fond Polizeihofstelle, k. 965, č. j. 6 848 ex 1 821. Pozri aj BERTI, Giamberto - PERUTA, Franco della. *La nascita della nazione la carboneria*. Rovigo 2004, s. 259 nn.; MONTINI, Renzo U. *I processi Spielberghiani*. Roma 1937; ZANIBONI, Aldo. *I fogli matricolari dello Spielberg*. Roma 1937.

V dôsledku týchto udalostí tak polícia dostala jasnú úlohu, a to odhaľovanie a likvidáciu všetkých tajných spoločností,¹⁰⁵ pretože na rozdiel od Francúzskej revolúcie z roku 1789, na ktorej sa podieľali široké vrstvy obyvateľstva, resp. na rozdiel od revolúcií v Španielsku a Portugalsku na začiatku dvadsiatych rokov 19. storočia zapríčinených vojenskými prevratmi a povstaniami, boli revolúcie v Taliansku a do určitej miery aj v gréckych provinciách Osmanskej ríše dielom tajných spoločností. Aj preto nemala rakúska polícia zanedbať ani ten najmenší náznak, ktorý by mohol viesť k odhaleniu tajných spoločností, ich štatútov, vnútornej organizácie, spôsobu šírenia, resp. ich politickej a „morálnej“ tendencie.¹⁰⁶

Napriek úspešnému potlačeniu hnutia karbonárov nemohli zaspať strážcovia „verejného poriadku a bezpečnosti“ na vavrínoch, pretože jednak existovalo množstvo politických emigrantov, ktorým sa podarilo utiecť do zahraničia (väčšinou do Anglicka, Francúzska alebo Švajčiarska) a ktorí odtiaľ mohli pokračovať vo svojej podvratnej činnosti,¹⁰⁷ jednak tajné spoločnosti naďalej pokračovali vo svojej činnosti na Apeninskom polostrove, a to najmä v pápežskom štáte a Kráľovstve oboch Sicílií.¹⁰⁸ Medzi najväčšie slabiny početných tajných spoločností patrila najmä nedostatočná miera organizačnej a programovej jednoty, ako aj neprepracované reformné programy v prospech najširších vrstiev talianskej spoločnosti, ich existencia však vyžadovala maximálnu pozornosť rakúskych policajných úradov. Z tohto dôvodu gróf Sedlnický neustále korešpondoval s ministrom zahraničia, kniežat'om Metternichom, o diani v jednotlivých talianskych štátoch. Habsburská polícia i naďalej využívala služby „dôverných“ agentov na Apeninskom polostrove, ako to potvrdzuje i nariadenie policajného prezidenta guvernérom Lombardie a Benátska z apríla 1827, ktoré im prikazovalo venovať maximálnu pozor-

105 Jasne je to možné vidieť na najvyššom nariadení rakúskeho cisára Františka I., ktoré hovorilo, „*aby sa všetky sily a najzanieťejšia horlivosť všade vynaložili na ochranu poddaných jeho Veličenstva pred ich [rozumej tajných spoločností – M. CH.] vplyvmi a zvädzaním, aby sa zabránilo všetkým snahám o implantovanie tejto morálnej náказы v štátoch jeho Veličenstva, aby sa všetky pokusy, ktoré by sa predsa len v tomto ohľade v tej či onej provincii Rakúskeho cisárstva prejavili, zachytili alebo napredovali, okamžite odhalili a odstránili sa podľa existujúcich zákonov*“. Pozri Moravský zemský archív Brno, fond Policajné riaditeľstvo, k. 50, fólia 119 n., č. j. 642/g, prípis moravského guvernéra Mittrowského policajnému riaditeľovi Muthovi z 26. 9. 1821.

106 Ref. 105.

107 PROCACCI, ref. 7, s. 227. Grófovi Sedlnickému mimoriadne záležalo na tom, aby všetkých emigrantov z Lombardie a Benátska podozrivých z vlastizradnej činnosti dostal späť do habsburskej monarchie, kde by ich odovzdali do rúk „spravodlivosti“ a mohli úplne odkryť revolučné machinácie. Typickým príkladom snáh policajného prezidenta v tejto oblasti je úsilie docieľiť zadržanie a vydanie grófa Luigio Porra Lambertenghi, ktorý utiekol z Milána cez Švajčiarsko a Francúzsko do Anglicka, odkiaľ údajne spolu s ďalšími talianskymi politickými utečencami vyvíjal konšpiratívnu činnosť. Pozri HHStA, StK, NvP, k. 38, nóty z 10. 2. a 14. 5. 1822; HHStA, StK, NaP, k. 10, nóta z 19. 3. 1822.

108 V korešpondencii medzi Štátnou kanceláriou a Policajným a cenzúrnym úradom vo Viedni sa nachádza množstvo správ o existencii tamojších tajných spoločností. Pozri napr. HHStA, StK, NvP, k. 40, nóty z 18. 1., 31. 5. a 24. 11. 1826 (*I veri patrioti*), 23. 9. 1828; k. 41, nóty z 20. 6. 1829 (*Philadelphii*), 13. 5. 1830, 6. 7. 1830 (sekta *dei Veri patrioti*), 9. 7. 1830, 9. 8. 1830; HHStA, StK, NaP, k. 11, nóta z 13. 4. 1825 (*Patrioti europei/Pellegrini bianchi*); k. 12, nóty z 8. 4. 1826 (*Repubblica Italiana*), 8. 5. 1826, 9. 6. 1826, 6. 11. 1827 (*Riformati patriottici, Carboneria riformata*), 10. 12. 1827 (*Veri patrioti*); k. 13, nóty z 5. 4., 1. 5., 10. 6., 4. 7. a 20. 8. 1828 (*Philadelphii*), 29. 8., 30. 8., 31. 10. 1828, ďalej 6. 3., 7. 3., 22. 4., 29. 4., 5. 6., 28. 9. a 24. 10. 1829, 4. 7. 1830 atď.

nost' „machináciám“ a nálade obyvateľstva v susedných talianskych provinciách a z času na čas tam vysielat' šikovných agentov, „aby zohnali presné správy o detailoch verejnej mienky a machináciách nespokojencov v legáciách a Markách“.¹⁰⁹ Aj v druhej polovici dvadsiatych rokov 19. storočia teda pokračovala intenzívna činnosť a dozor habsburskej polície na Apeninskom polostrove a podobne ako v rokoch 1820/21 bol aj začiatkom tridsiatych rokov 19. storočia nutný impulz zo zahraničia, aby „revolučná rozbuška“ explodovala aj v Taliansku.¹¹⁰

Ak teda chceme zhrnúť metódy boja habsburskej polície proti tajnej spoločnosti karbonárov, otvorí sa pred nami široká škála začínajúca organizovaním policajných inštitúcií v Lombardsko-benátskom kráľovstve (Generálne policajné riaditeľstvá a poštové lôže v Miláne a Benátkach), pokračujúca správami rakúskych zastupiteľstiev v zahraničí, spoluprácou s jednotlivými talianskymi vládami, prejavujúca sa ďalej konkrétnymi rigoróznymi pasovými, cenzúrnymi a policajnými predpismi a končiacia snahou o legálnu (napr. Pellico, Confalonieri alebo Maroncelli) a do určitej miery i arbitrárnu (napr. Maghella) elimináciu reálnych i možných predstaviteľov opozície, resp. vysielaním tajných agentov s cieľom presného mapovania situácie v talianskom národnooslobodzovacom hnutí. Toto tzv. *risorgimento* samo osebe predstavuje jednu z najpodstatnejších problematík predmarcového obdobia¹¹¹ a ešte aj v tridsiatych rokoch 19. storočia sa úzko spájalo s činnosťou tajných spoločností. Gróf Sedlnický ako jeden z hlavných ochrancov „poriadku a bezpečnosti“ v habsburskej monarchii po Viedenskom kongrese stál v jednoznačnom protiklade k tomuto hnutiu. Mohlo by sa sice zdať, akoby policajný prezident pri vyhodnocovaní príčin talianskych nepokojov vyzdvihoval spočiatku iba hospodárske dôvody a podceňoval význam talianskeho národného hnutia, jeho neskoršie vyjadrenia však popierajú všeobecnú platnosť tejto hypotézy. Talianskeho „ducha národnej samostatnosti“ porovnával s poľským, no zaraďoval ho vždy podľa svojich ultrakonzervatívnych policajných hľadísk, čo mu uľahčovala najmä organizácia talianskeho národného hnutia na báze tajných spoločností. Z tohto uhla pohľadu a z tejto pozície musel Sedlnickému – podobne ako kniežaťu Metternichovi – zostať cudzí myšlienkový obsah akéhokoľvek liberálneho či demokratického hnutia a musel ho, naopak, pokladať za nanajvýš nebezpečný pre integritu mnohonárodnostnej habsburskej monarchie. Ná-zory grófa Sedlnického záviseli predovšetkým od úplnosti, resp. neúplnosti jeho infor-

109 HHSa, StK, NvP, k. 40, nóta z 29. 4. 1827. Legácie a Marky boli provincie vo vtedajšom pápežskom štáte.

110 Roku 1831 došlo k revolučným nepokojom v pápežskom štáte a vo vojvodstvách Parma a Modena, ktoré boli rýchlo potlačené opätovnou intervenciou habsburskej armády. V Lombardii a Benátsku nedošlo v dôsledku júlovej revolúcie roku 1830 v Paríži a nasledujúcich uvedených povstaní ku žiadnej konšpirácii, ktorá by sa dala porovnať s hnutím rokov 1820/1821. Porovnaj LILL, ref. 70, s. 107 nn.; PROCACCI, ref. 7, s. 233 nn.; STÜBLER, ref. 86, s. 197-210; PESENDORFER, ref. 4, s. 176. V našom kontexte však môžeme založenie tajnej spoločnosti *Giovine Italia* (Mladé Taliansko) v každom prípade považovať za jeden z najvýznamnejších plodov a následkov týchto meštiansko – liberálnych revolúcií v Taliansku. Pozri bližšie HALES, B. E. *Mazzini and the secret societies. Making of the myth*. London 1956; VOSSLER, Otto. *Mazzini's politisches Denken und Wollen in den geistigen Strömungen seiner Zeit*. München 1927; ŽÁČEK, Václav. Giuseppe Mazzini a Slované. In *Slovenské historické studie XVI*. Praha 1988, s. 82-101; CHVOJKA, ref. 53, s. 64 nn.

111 V nemčine „Vormärz“, v češtine „doba predbřeznová“, označuje sa tak obdobie dejín habsburskej monarchie po Viedenskom kongrese roku 1815 a pred marcovou revolúciou vo Viedni roku 1848.

mácií a v tomto smere sa prejavil ako dokonalý prototyp rakúskeho byrokrata. Niekedy sa uňho dajú nájsť do určitej miery naivné konštatovania, ako napr. viera v neexistenciu tajných spoločností v talianskych provinciách habsburskej monarchie. Tu však treba jedným dychom dodať, že takéto názory policajného prezidenta Sedlnického sa zakladali na „zaručených“ informáciách od guvernérov Lombardie a Benátska, ktoré však boli našťastie pre Sedlnického rýchlo poopravené. V každom prípade sa však gróf Sedlnický vyznačoval vo svojich snahách o potlačenie tajných spoločností v Taliansku mimoriadnou precíznosťou, pozornosťou a všadeprítomnou policajnou opatrnosťou hraničiacou s prehnanou úzkostlivosťou.

Čo sa týka samotnej otázky potlačania tajných spoločností v Taliansku, môžeme skonštatovať, že sa grófovi Sedlnickému a kniežat'u Metternichovi podarilo dosiahnuť pri udržiavaní poriadku a pokoja v Lombardsko-benátskom kráľovstve – najmä v prvých rokoch po Viedenskom kongrese – podstatné úspechy, a to napriek rozdielom v postupe, stratégii, ako aj politickým napätiam s ostatnými štátmi na Apeninskom polostrove. Tento úspech však možno pripísať vo vysokej miere aj nejednotnosti početných talianskych tajných spoločností a neúčasti najširších vrstiev talianskeho obyvateľstva na *risorgimente*.

Na záver teda môžeme jednoznačne vyhlásiť, že ani konečná porážka Napoleona I., ani výsledky mierového kongresu a reštaurácia „starého režimu“ v Európe neprinesli uľahčenie činnosti habsburskej tajnej polície, ba práve naopak. Celé tzv. predmarcové obdobie rokov 1815 až 1848 možno označiť za „obdobie rozkvetu tajnej polície“ v Rakúskom cisárstve, najmä po revolučnej vlne na začiatku dvadsiaty rokov 19. storočia, keď sa všetky snahy predstaviteľov habsburskej štátnej moci upierali na zachovanie absolútnej monarchie a jej izolovanie pred novými „škodlivými“ ideami nacionalizmu, liberalizmu a demokracie, ktoré so sebou priniesla Francúzska revolúcia v roku 1789. Rakúska polícia videla vo všetkých týchto nových prúdoch „revolučnú hrozbu“, a preto bolo priamym dôsledkom činnosti karbonárov a karbonárskych revolúcií v Neapole a Piemonte v rokoch 1820/1821 zostrenie cenzúry, policajného dozoru a poručníctva nad poddanými a horúčkovité potláčanie politických aspektov národnoemancipačných hnutí v habsburskej monarchii.

KAMPF DER HABSBURGER POLIZEI GEGEN DEN GEHEIMBUND DER ITALIENISCHEN CARBONARI NACH DEM WIENER KONGRESS

MICHAL CHVOJKA

Der Verfasser behandelt den Kampf der Habsburger Polizei gegen die italienischen Geheimbunde nach dem Ende der napoleonischen Kriege am Beispiel der weit verbreiteten Carbonari-Bewegung. Anhand amtlicher und polizeilicher Quellen wird die Kehrseite der territorialen Gewinne der Habsburger Monarchie auf der Apenninhalbinsel nach 1815 dargestellt. Der österreichische Absolutismus und Zentralismus geriet hier nämlich in eine heftige Auseinandersetzung mit der italienischen Einigungsbewegung des Risorgimento und den von den Carbonari-Geheimbunden angestrebten verschwörerischen Bemühungen, die Fremdherrschaft zu stürzen und die italien-

ischen Staaten in einem unabhängigen Nationalstaat Italien zu vereinigen. Die Vertreter des Vielvölkerstaates Österreich-Ungarn waren bemüht, diese nationale Entwicklung mit allen Mitteln zu bekämpfen, sei es durch Einverleibung des neu erworbenen lombardo-venetianischen Königreiches in das österreichische Polizeisystem, durch Errichtung eines geheimen Briefdienstes der sog. Postlogen, durch Organisation diverser Missionen von Polizeiaagenten in italienische Staaten, um Auskunft über die Stimmung der Bevölkerung zu erhalten, weitere Geheimbunde aufzudecken und verlässliche Informatoren und Agenten anzuwerben, durch strenge Pass- oder Zensurvorschriften oder durch Zusammenarbeit mit weiteren italienischen Regierungen, insbesondere mit dem Vatikanstaat. Vor dem Hintergrund des Kampfes der österreichischen Repressivgewalt mit der Carbonari-Bewegung werden die Einstellungen und Meinungen Fürst Metternichs und Graf Sedlnitzkys (Außenminister und Polizeipräsident der Donaumonarchie) angedeutet. Der Verfasser weist auf den Gedankengang und die ideologischen Ansätze bzw. eventuelle Meinungsdivergenzen der wichtigsten Regimevertreter hin, die jedoch von den gemeinsamen Anstrengungen um die Schwächung „unerwünschter Elemente“ und die Erhaltung des Status quo in der Habsburgermonarchie völlig verdeckt wurden. Die österreichische Polizei schreckte dabei auch vor – von heutiger Sicht – völlig willkürlichen Methoden nicht zurück, dargestellt am Beispiel der aus rechtlicher Sicht unbegründeten Präventivhaft des sardinischen Bürgers Graf Maghella, bzw. an den diplomatischen Bemühungen Fürst Metternichs bei den Kongressen von Troppau und Laibach 1820 und 1821 oder am diplomatischen Druck auf die Asyl- und Zensurfreiheit in der Schweiz. Trotz einiger unbedeutender diplomatischer Auseinandersetzungen mit der Regierung des Vatikanstaats und einer gewissen Unflexibilität und Steifheit des bürokratischen Systems gelang es der Habsburger Polizei und Diplomatie in den ersten Jahren nach dem Wiener Kongress in den italienischen Provinzen der österreichischen Monarchie für Ruhe und Frieden zu sorgen und die Folgen der Carbonari-Aufstände im Königreich beider Sizilien und in Piemont zu bewältigen. Diese Erfolge sind unter anderem auf die Uneinigkeit der italienischen Geheimorganisationen zurückzuführen. Diese stellten jedoch mit ihrer wachsenden Zahl und Aktivität die Achillesferse der Habsburger Monarchie dar, da sie trotz ständiger Ausschreitungen des repressiven Polizeisystems stets für neue Revolutionen und Unruhen sorgten und im österreichischen „Völkerkerker“ als bedeutendes Destabilisierungselement dienten.

LÁSKA, DISCIPLÍNA A BUDOUCNOST
DISKURZ OSMANSKÝCH INTELEKTUÁLŮ O DĚTECH
V RODINĚ (1870 – 1918)

DARINA MARTYKÁNOVÁ

MARTYKÁNOVÁ, Darina. Love, Discipline and the Future. The discourse of Ottoman intellectuals about children in the family (1870 – 1918). *Historický časopis*, 2008, 56, 2, pp. 249-266, Bratislava.

The last five decades of the existence of the Ottoman Empire were marked by debates about the future of the Empire. An important part of these was the formulation of a new ideal of childhood, motherhood and fatherhood in harmony with the needs of Ottoman society as defined by its intellectuals. The discourse of progress on which the modernization projects of the reformists were based, meant substantial changes in the perception of the role of the youngest generation in building the new future of the Empire. This was reflected in the emphasis placed on education and discipline. The values of individualism contributed to a redefinition of the child as a unique individual. It is possible to state that the given period meant a substantial turning point in the direction of seeing the child as the future modern citizen.

Discourse of progress. Modern. Ottoman Empire. Childhood. Family. State. Discipline. Gender.

Osmanská říše představovala jedno z velkých impérií, které se v tzv. dlouhém 19. století (1789 – 1914) staly scénářem dramatických změn, jež dříve či později vedly k rozpadu těchto etnicky a nábožensky různorodých říší¹ a k vzniku národních států. Ovšem i při vědomí rozpadu většiny z těchto impérií by bylo velmi zjednodušující chápat 19. století jako období úpadku: připomeňme si, že se jednalo zároveň o dobu radikálních reforem a významné politické, ekonomické, společenské a kulturní aktivity. Abychom lépe pochopili změny, k nimž v té době docházelo, je třeba věnovat pozornost novým diskurzům moci, novým způsobům vládnutí a novým nástrojům dominance, které se objevují v one době: analýza dobového diskurzu umožňuje sledovat změnu paradigmatu a interpretovat ji v adekvátním kontextu. V případě Osmanské říše je třeba poukázat na reformy *Tanzímát* (1839 – 1876), jejichž cílem bylo vytvořit moderní státní aparát a transformovat společnost za účelem posílení Impéria, i když ve svém důsledku mohly tyto reformy přispět k urychlení přeměny říše na mozaiku národních států. Nelze opomenout příliv

1 O náboženské rozmanitosti může být řeč v případě Rakouska-Uherska, Osmanské říše či Ruska, i když ve všech případech existovalo jedno vyznání nadřazené ostatním. Španělské impérium mělo ve svých základech ideologii náboženské jednoty, i když ve skutečnosti na území Španělského impéria, v Latinské Americe, nepochybně existovaly svébytné náboženské systémy, vzniklé smíšením autochtonní religiozity, náboženství Afričanů zavlečených do Ameriky jako otroci a katolického křesťanství. Tato náboženství však nebyla oficiálně uznávána. Teprve na samém konci „imperiálních“ dějin Španělska dochází s připojením části dnešního Maroka ke koexistenci katolictví s jiným institucionalizovaným náboženstvím. Pokud jde o rozpad mnohonárodnostních impérií a vznik národních států, z výše jmenovaných evropských říší se tomuto osudu vyhnulo Rusko, které charakter mnohonárodnostního impéria podrželo až do současnosti.

a vznik nových idejí, které sehrály zásadní roli ve změnách na poli politiky i společenského života. Tento článek se v rámci svého úzce vymezeného tématu zaměřuje na klíčové změny během posledního půlstoletí existence Osmanské říše, s tím, že pro zjednodušení vyrazuje z analýzy léta okupace po porážce ve Světové válce. Studie tak pokrývá poslední léta reformního úsilí osmanských vládců a vysokých úředníků zvaného *Tanzímát*, krátké období první ústavy (1876 – 1878), následné nastolení absolutistického režimu sultána Abdülhamida II. a konečně i znovunastolení konstituční monarchie po mladoturcké revoluci roku 1908. Místy text odkazuje na tzv. klasické období osmanských dějin, historiografickou konvenci označující dobu před reformami Tanzímátu. Tato denominace je adekvátní pro téma tohoto článku, je však třeba mít na paměti, že jde o zjednodušení podobné pojmu *Ancien Régime* v evropské historiografii a že se nejedná o bezčasí bez vnitřní periodizace a relevantních transformací.

Dějiny rodiny a především dětství byly považovány za okrajovou oblast bádání do doby, než historikové a historičky školy *Annales*, zvláště pak průkopník Philippe Ariès, ukázali ve svém díle klíčový přínos zkoumání v této oblasti pro hlubší pochopení a věrohodnější interpretaci způsobu myšlení a jednání lidí v různých historických obdobích. Feministický výzkum a později rodová studia přispěly k pochopení politických a společenských implikací rozdělení prostoru v rámci moderních společností na soukromou a veřejnou sféru a poukázaly na to, jak často jsou mocenské vztahy artikulovány a legitimovány prostřednictvím genderových metafor. Výsledkem těchto inovativních přístupů bylo zjištění, že takzvaná „seriózní témata výzkumu“ – moc, národ, vznik moderního státu, válka, formování moderního jedince –, jejichž důležitost je všeobecně uznávána v rámci historické obce, jsou neoddělitelně spjaty s tématy do té doby považovanými v historii za okrajová, jako je dětství, rodina, výchova, emancipace žen, spotřební kultura, každodenní život či tělo. V kontextu osmanistiky existuje mnoho kvalitních prací o ženách, v nichž jsou z různých úhlů reflektovány diskuse, o nichž pojednává tento článek, jedna z nich, *Úrodná půda* Jitky Malečkové, dokonce i v češtině. Prací o dětech a dětství je podstatně méně. Pozoruhodné informace a interpretace přináší především práce Alana Dubena a Cema Behara či výzkumy Cüneyda Okaye.²

Od počátku sedmdesátých let 19. století se teoretické úvahy o rodině staly jedním z bitevních polí, kde se rozhodovalo o budoucnosti Osmanské říše. Bylo to zde, kde se střetávaly nejrůznější názory ukotvené v hybridních formách westernizmu, liberalismu, raného feminismu či vznikajícího nacionalismu, stejně jako v rozličných verzích náboženského konzervativismu, a kde se budovala idealizovaná vize moderní či tradiční, muslimské, osmanské, západní či turecké rodiny. Analýza dobového diskurzu ukazuje hluboký vliv francouzské, britské a později i německé kultury na významnou část osmanských vzdělanců. Evropské myšlenkové proudy byly vědomě i bezděčně reinterpretovány osmanskými čtenáři a přetvořeny v nové, hybridní ideje. Výsledkem této transformace mohla být někdy interpretace značně odlišná od běžného čtení v zemi autora.

2 MALEČKOVÁ, Jitka. *Úrodná půda. Žena ve službách národa*. Praha: ISV, 2002; DUBEN, Alan - BEHAR, Cem. *Istanbul Households. Marriage, Family and Fertility 1880 – 1940*. Cambridge: Cambridge University Press, 1991; OKAY, Cüneyd. *Meşrutiyet Çocukları* [Děti ústavy]. Istanbul: Bordo, 2000 a *Osmanlı Çocuk Hayatında Yenileşmeler 1850 – 1900* [Novinky v životě osmanského dítěte 1850 – 1900], Istanbul: Kirkambar Yayınları, 1998.

Složitost těchto debat o rodině mě nutí zúžit téma na otázku dětí v rámci rodiny a vynechat jiné podnětné problémy, jako je postavení žen či rozpad elitní velkorodiny. Pokud jde o prameny, soustředím se na představy osmanských vzdělanců o ideální rodině, jak se odrážejí v jejich teoretických pojednáních a esejích. Zároveň se zaměřím na soudobou literaturu, která podává svědectví o změnách v přístupu k dětem ve srovnání s minulostí a zároveň spoluvytváří nový diskurz dětství. Vztah k dětem a představy o úloze dětí v společenských změnách budou jádrem mé argumentace. Jaké bylo, podle osmanských intelektuálů, místo dítěte v rodině? Co se od dítěte očekávalo? Jaký byl ideál vztahu mezi dítětem a jeho příbuznými? Jaké představy a očekávání byly spojeny s mateřskou a otcovskou rolí? Jak se pohlíželo na situaci dítěte bez rodiny a jaká řešení se nabízela? Pokusím se odpovědět na tyto otázky pomocí analýzy pramenů, které rozsáhle cituji: mým cílem je nejen dát čtenářům a čtenářkám prostor k vlastní interpretaci, ale také představit skrze původní texty několik pozoruhodných osmanských osobností, které jsou ve středoevropském kontextu dosud jen málo známy.

Od druhé poloviny 19. století se začaly v Osmanské říši objevovat knihy o společenském chování, které zobrazovaly ideál modernizované (*muasirlaşmış* – tedy doslova „ten/ta, co se dostal/a na úroveň současného století“) osmanské rodiny. Podobné idealizované obrazy se objevovaly také v nejrůznějších osvětových člancích v novinách a časopisech. Stoupenci mladoosmanského hnutí byli mezi prvními, kdo propagovali „moderní“ či také „civilizované“ (*medeni*) způsoby, jež měly být zakotveny v islámských hodnotách, ale které byly evidentně inspirovány soudobou evropskou středostavovskou morálkou. Debaty o rodině, o výchově nové generace, o postavení žen, se v prostředí, kde vládla tvrdá cenzura, staly prostorem, kde se formulovaly, střetávaly a prolínaly zásadní otázky jako svoboda, individualismus, budoucnost Osmanské říše, civilizace, národ. Když se po mladoturecké revoluci (1908) rozšířil prostor pro svobodu slova, osmanští intelektuálové nepřestali věnovat pozornost tématům žen, rodiny a výchovy dětí, což svědčí o významu, který byl přikládán těmto oblastem ve nejrůznějších projektech budoucnosti.

Osmanský spisovatel a jeden z ideologů osmanismu³ Namik Kemal ve svém pojednání o rodině z roku 1872 vedle sebe staví dva modely rodiny. Negativním příkladem je mu „naše typická středostavovská rodina“ v čele s otcem, který je od dětství rozmazlován neustálou ženskou péčí a je zcela neschopen (a neochoten) postarat se o sebe sám. „*Tak, jako to dříve dělali jemu, ..., i on se teď snaží vtlouci dětem do hlaviček stejnou výchovu*“. Matka se cpe, parádí a nakupuje. Se svou dcerou si dělá, co chce, jako s panenkou. Provdá ji podle svého rozmaru, a chudák dcera z nešťastného manželství dostane souchotě. Pokud dcera není tak útlocitná, rozvede se, a, mají-li manželé dítě, začnou mnohaleté tahanice o výživné mezi dvěma rodinami. Pro pány syny je rodný dům jako „*hotel s plnou penzí*“, chodí se tam najíst a vyspat, jinak se procházejí po městě a baví se. Otec je pro ně majordomus a matka hospodyně. Sourozenci se mezi sebou přou

3 Osmanismus je idea osmanského patriotismu, založeného na osmanské sekulární identitě, která by sjednotila osmanské poddané všech vyznání. Přes nábožensky neutrální aspirace osmanismu je v díle většiny propagátorů osmanismu jasně patrná identifikace islámu jako konstitutivního prvku Osmanské říše a spíše než sekulární vize impéria je možno sledovat pojetí říše jako patrimonium již nikoli sultána, ale osmanských muslimů.

o majetek. „*Těm, kdo se moudře podívají na stav takové rodiny, dospělí připadají jak velké děti a děti jako zárodky, ačkoliv už dávno vyšly z matčina lůna. Ach, ubohý otče! Proč jen plýtváš časem na výchovu na to, aby se tvůj syn, smysl tvého života a památka, jež světu zanecháš, naučil vyčíst jako cvičené zvíře z pohybu tvých očí a záškubů obočí tvé myšlenky a vůli tvého srdce?*“ Synům Namik Kemal vyčítá, že se starají jen o zábavu a nechají břímě zajištění rodiny jen na otci.

Oproti této chmurné „realitě“ staví rodiny, které „*vidíme jinde*“. Otec nechce „*syna omezit na svůj myšlenkový obzor, ale nemá klidu, dokud ho nepřivede k poznání, na něž jeho mysl nestačila. Největší výdaje domácnosti vynaloží na synovo vzdělání. Pokud zemře, aniž by viděl syna, jež ho převyšuje, zemře bez naplnění svých tužeb. Pokud se jeho názor ukáže správnější, než názor jeho dospělého syna, propadne se studem. Neživi svého syna, aby ho ten mohl vodit za ruku, až mu oči oslepnou, když zvítězí stáří. Vychovává ho proto, aby mu (syn) byl průvodcem na cestě pokroku, až mysl jeho samého bude muset odpočívat a omezit se. Zná štěstí budoucnosti; pracuje všestranně pro synovu dokonalost.*“ Matka by pro děti udělala vše, přesvědčuje otce, aby jim odpustil jejich chyby. „*Svému synovi poskytně absolutní svobodu v hledání místa, kde spojí své srdce (s jiným). Aby ze svého dítěte udělala člověka, usiluje sama vší silou mít andělské ctnosti. Svě dítě neodvrhne, i když bude chtít něco jiného, než ona.*“ Děti všestranně pomáhají svým starým rodičům. Na závěr Namik Kemal apeluje na řádnou nápravu a spojuje poměry ve vlasti s poměry v rodinách: „*Domy v jednom panství/říši (mülk) jsou jako pokoje v jednom domě; bude klid v domech, jehož všechny pokoje jsou zmítány permanentní nenávisť a každodenními spory, budou vzkvétat, dosáhnou štěstí?*“⁴

Je zřejmé, že pohled Namika Kemala na rodinu se v mnohém liší od autorů dřívějšího období. Zatímco volání po úctě k starým rodičům a střídmosti žen není nijak nové a odpovídá názorům mravokárců klasického období, rodičovská, obzvláště otcovská role, prodělala dramatickou proměnu. Hlavní myšlenkou, kterou apel Namika Kemala obsahuje, je představa, že mladá generace (synů) by měla předstihnout své otce, a ti by jí v tom měli maximálním způsobem pomáhat. Když je syn ještě malým dítětem, má mu otec poskytnout nejlepší vzdělání a radovat se, když ho pak syn v dospělosti překoná. Otec nemá vést syna k slepé poslušnosti. Starý otec má dokonce přijmout vedení dospělého syna ve věcech pokroku, na které už jeho mysl nestačí. Tato představa je v naprostém rozporu s dřívějším pojetím autority a znamená ideový rozchod s gerontokratickým systémem. Dříve se od mladých lidí očekávalo, že si osvojí morální pravidla a vědomosti, které jim předá generace starší, aby v dospělosti i oni mohli stejná pravidla a vědomosti předat svým potomkům. Mladý člověk byl vždy o stupeň níž než člověk starší, protože neměl ještě tolik zkušeností, nestačil vstřebat tolik pravidel a vědomostí z celku, který byl daný jednou provždy. V klasickém pojetí bylo dětství (chlapce) přípravou na to být jako otec. Podle Namika Kemala mělo být přípravou na to být lepší než otec.

Ani klasické období nelze popsat jako neměnné bezčasí, i v dílech osmanských autorů před *Tanzimátem* (ale také vlivných arabských a tureckých autorů z předosmanských dob) se vyskytuje představa, že by synové měli rozvíjet nové myšlenky. Osmanský bás-

4 Namik Kemal. Aile [Rodina]. In *Sosyo-kültürel değışme sürecinde Türk ailesi III* [Turecká rodina v procesu sociálně-kulturní změny III]. Ankara : T. C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 1992, s. 1 017-1 019. (poprvé vyšlo 1872).

nik Vehbí radil synovi, aby v próze uplatňoval nový styl, oproti tradičnímu, představanému autory jako Veysi a Nergisi, který Vehbí považoval za archaický.⁵ Především autoři zabývající se vědou připouštěli možnost zlepšení, rozvoje. Také arabský vědec a historik Ibn Chaldún varoval před přílišnou loyality k učitelům a apeloval na žáky, aby si činili vlastní názory.⁶ Na druhou stranu je třeba říci, že tyto názory byly i v rámci díla jejich autora pouze dílčí a vztahovaly se právě na oblast vědy a umění. Obzvláště morální hodnoty a společenská pravidla se považovaly za dané jednou provždy (přestože představy a zvyky ve skutečnosti procházely značným vývojem) a mladá generace měla být vedena k tomu, aby co nejrychleji a co nejlépe převzala způsoby předků. V druhé polovině 19. století se však v Osmanské říši objevují jasně formulované vize pokroku, na niž každá další generace předstihne tu předchozí. V barvitém obrázku dvou rodin, který před čtenářem vykresluje Namik Kemal, jasně vysvítají obrysy zcela nového, do budoucna orientovaného, pojetí dějin. Úloha generační výměny nespočívá již pouze v produkci, ale především v neustálém vývoji, v spění k lepší budoucnosti. V debatě o výchově dětí se tak jasně projevuje osmanskými intelektuály zvnitřněný diskurz pokroku.⁷

Je třeba říci, že Namik Kemal nijak nezpochybňuje otcovu autoritu vůči malým dětem. Dětství má být období výchovy a vzdělávání pod otcovským vedením. Jakmile však syn dosáhne dospělosti, má se stát člověkem, který bude vůči své rodině zodpovědný, avšak nebude dopřívost vůli rodičů. V případě matek se zdůrazňuje jejich negativní role „dohazovaček“, a to jak ve vztahu k synům, tak především k bezmocným dcerám. Správná matka se má pro své děti zcela obětovat, nikdy je nezavrhnout a nechat jim volnost v hledání manžela/ky. Přestože Namik Kemal líčí krutý osud dívky provdané proti své vůli, jinak se dcerami příliš nezabývá. Jediný problém, na nějž poukazuje, je právě otázka dobrovolnosti manželství, možnosti výběru. I když jde oproti minulosti o výraznou změnu, pokud jde o představy o autonomii dcer, kloním se v případě Namika Kemala k názoru turecké vědkyně Deniz Kandiyoti, že usilování o větší volnost dcer – především ve věci sňatku – mělo v případě mnoha osmanských intelektuálů „sobeckou“ motivaci: snahu o větší autonomii synů, ve smyslu, aby mohli sami poznat svou nevěstu a nebyli závislí na zprostředkování rodiči.⁸ Osmanští intelektuálové zvnitřnili diskurz romantické lásky zprostředkovaný evropskými, především francouzskými romány, který definoval manželství jako vyvrcholení romantického vztahu a který měl přímou souvislost s osvícenským pojetím společnosti jako celku složeném ze svobodných autonomních jedinců, kteří se volně sdružují v souladu se svými tužbami a zájmy, jenž významně ovlivnilo i vnímání rodinných vztahů.

Poslední aspekt, na nějž bych chtěla v případě Namika Kemala poukázat, je spojení stavu rodiny se stavem Říše. Myšlenka, že rodina je základní prvek organizace lidského

5 CHMIELOWSKA, Danuta. *La femme turque dans l'oeuvre de Nabi, Vehbi et Vasif*. Varšava : Editions scientifiques de Pologne, 1986, s. 43.

6 IBN CHALDÚN. *Al-Mukaddima*. Úvod do dějin. Bratislava : Tatran, 1984, s. 343.

7 O změnách chápání historického času viz KOSELLECK, Reinhart. *Futuro pasado. Para una semántica de los tiempos históricos*. Barcelona : Paidós, 1993.

8 KANDIYOTI, Deniz. *From Empire to Nation State: Transformations of the Woman Question in Turkey*. In KLEINBERG, S. Jay (ed.). *Retrieving Women's History. Changing Perceptions of the Role of Women in Politics and Society*. Providence/Oxford : Berg Publishers, 1992, s. 219-240.

společenství, není nijak nová. Klasičtí arabští, perští a turečtí autoři v knihách o řízení domácnosti, které navazovaly na antickou tradici, vyjadřovali přesvědčení, že pán domácnosti ji musí pevně vést, aby v ní nezavládl chaos, který by ohrozil celé lidstvo.⁹ Významový posun myšlenky Namika Kemala je v tom, že ve svém díle přímo spojuje stav rodin přímo s osudy konkrétního politického celku, Osmanské říše. Autor rozvíjí silnou metaforu infantilizace osmanské společnosti – členové rodiny jsou jako děti, či přímo zárodky, a vzhledem k tomu, že rodina je základním komponentem panství/státu, i ten se její vinou nalézá ve stavu nedospělosti a nezralosti, respektive zakrnělosti - degenerace. Teprve tehdy, až jednotliví členové rodiny správně pochopí své povinnosti a převezmou zodpovědnost za správné plnění svého poslání, bude moci i celé panství/říše překonat stav zakrnělosti a nejenže opět dosáhne plné síly, ale navíc se vydá i cestou neustálého zlepšování – pokroku. Namik Kemal neklade důraz jen na autoritu pána domu, jak činili klasičtí autoři, ale na zodpovědnost všech členů rodiny. Jednotlivci jsou činěni zodpovědnými za osud Říše, která již není vnímána jen jako majetek jedné rodiny, osmanské dynastie, ale jako kolektivní projekt všech poddaných/občanů, především muslimů.

Další přední osmanský intelektuál, spisovatel a lexikograf Şemseddin Sami ve své práci Ženy z roku 1879/80 vztahuje tezi o vlivu stavu rodiny na celou lidskou společnost: „*lidská společnost se skládá z malých společností, nazývaných rodina; štěstí/prosperita lidské společnosti je založena na štěstí/prosperitě rodin.*“ Sami, na rozdíl od všech mně známých osmanských teoretiků rodiny před *Tanzimátem*, vidí ženu-matku jako klíčovou, konstitutivní osobu rodiny. Doslova říká: „*Říci rodina, znamená říci žena...žena je středem rodiny.... Muže nespojí a rodinu nevytvoří ani sympatie ani příbuznost ani potřeba. Jsou to ženy, které spojí muže v rodinu, které rodinu vytvářejí.*“¹⁰ Sami tím nechce rozhodně říci, že by žena měla rodině vládnout, prezentuje spíše postosvícenskou ideu soukromé a veřejné sféry, kdy muž ovládá veřejný prostor a žena vytváří a udržuje rodinné prostředí, ve kterém její vliv převládá, i když hlavní autoritou je samozřejmě muž. Oproti období před *Tanzimátem* v Samiho pojetí naprosto vyniká výchovná role matky. Şemseddin Sami dokonce naprosto otevřeně říká, že působení matky je pro dítě mnohem důležitější, než působení otce: „*Přestože často vidíme nevychovaného syna dobře vychovaného otce a dobře vychovaného syna nevychovaného otce, velmi zřídka je vidět nevychovaný syn dobře vychované matky či dobře vychovaný syn nevychované matky. Pouze v případech, že žena svého syna osobně nevychovala a neměla ho u sebe, pak je zřejmé, že se syn své matce nebude příliš podobat.*“ Mateřství a výchova dětí je podle Samiho hlavní ženino právo a povinnost. Sami doslova říká, že matčina hrud' je továrnou na lidi (*insan fabrikası*). Jakkoliv nám tento příměr může dnes připadat vulgární, je třeba mít na paměti nejen tehdejší okouzlení průmyslovou revolucí, ale také představu dítěte jako bytosti ne zcela lidské: tvárné hmoty, z níž je třeba člověka vyrobit. I v dílech autorů před *Tanzimátem* se objevuje představa malého dítěte jako zvířátka, z něž je třeba člověka teprve vypěstovat, a to se, jak říká Sami, děje právě pomocí něhy mateřské náruče. V souladu s pojetím období mateřské péče stanovené klasickým islámským prá-

9 IBN SÍNÁ. Aile Siyasetine Dair Risale (ar. er-Risale fi's- Siyaseti'l-Menziliyye) [Pojednání o správě domácnosti], překlad V. Akyüz. In *Sosyo-kültürel*, ref. 4, s. 906-917. KINALIZADE ALÍ EFENDÍ. İlm-i Tedbirü'l-Menzil [Věda o řízení domácnosti]. In *Sosyo-kültürel*, ref. 4, s. 923-952.

10 ŞEMSEDDİN SAMÍ. Kadınlar [Ženy]. In *Sosyo-kültürel*, ref.4, s. 1 026-1 032. (poprvé vyšlo 1879/80).

vem – tzv. období *hizanetu* (arabsky *hidána*), Sami vidí hlavní období mateřské péče v době raného dětství, do 8 let věku. Na rozdíl od klasického pojetí *hizanetu* – a mateřské péče vůbec – jako péče o fyzické potřeby nesoběstačného dítěte, staví autor ideu mravní výchovy a všestranného vzdělávání poskytovaného matkou. I podle dr. Abdulla Cevdeta má matčina osobnost velký vliv na charakter dítěte: „*Největší, nejskvělejší dílo na světě vzniká na jejich (ženských) kolenou! Čestný muž, čestná žena, pokud byla jako dcera dobře vychována, vychová syny, kteří se jí budou podobat a to je nejskvostnější mistrovské dílo na světě*“.¹¹

Velmi zajímavá je pozornost, kterou Şemseddin Sami věnuje ženám v roli dcer. V souladu s viktoriánským ideálem ženy jako domácího anděla vidí dceru jako laskavější, hodnější dítě, než jsou synové, a říká, že ji otec a matka více milují. V mládí dívka nabývá andělské podoby a věci, jichž se dotkne, se chvějí jak zasaženy elektrickým proudem. Svou andělskou bytostí přináší štěstí celému okolí, a nakonec nalezne srdce, s nímž se spojí posvátným poutem a založí další rodinu.¹² Samiho představa dcer odpovídá dobovému romantickému ideálu budovanému evropskými a později i osmanskými romány. Naprosto ctnostná dívka nalézající srdce, s nímž se spojí, a sňatek jako posvátné pouto jsou představy, které dokazují velký vliv evropské měšťanské kultury 19. století – především měšťanské redefinice křesťanského ideálu ženství a manželství zprostředkované prostřednictvím evropského románu – na myšlení značné části osmanských intelektuálů. Je zřejmé, že se velmi rozcházejí s pragmatičtějšími názory tureckých a osmanských autorů před *Tanzímátem* typu: „dceru rychle provdej“¹³ nebo radami básníka Nábího dospívajícím synům na téma předností gruzinských konkubin.¹⁴ Ostatně ani viktoriánský učitel by jistě žákům veřejně neradil, aby si občas zašli do nevěstince, jako to kdysi činil Erasmus Rotterdamský.¹⁵

Ne všichni autoři viděli roli matek ve výchově dětí jako nejzásadnější. Mladoturecký politik a vědec Ahmed Rıza ve svém pojednání z roku 1908 zdůrazňuje nutnost otcovy moudré a pevné autority. Autor vidí rozdíl ve výchově chlapců a dívek. V případě výchovy dcer, kterou považuje za „*vnitřní záležitost rodiny*“, je jeho role malá (podle autora mezi nimi nemůže existovat úplná důvěrnost) a hlavní roli ve výchově dcer má mít matka. V případě synů je však otcův vliv nezastupitelný. Ahmed Rıza říká: „*Většina mladíků, která nemá pevné morální zásady, se nenacházela pod přísným duchovním vedením zmužilého, čestného a přímého otce.*“ Matka je podle Ahmeda Rızya slabá osoba, jejíž srdce je příliš něžné, a která má navíc sklony k rozmarům a zakrývá chyby dětí, aby nebyly vidět chyby její. Synové potřebují otcovu přísnost, protože matka k nim je příliš shovívavá a rozmazluje je. Také dcera se už v osmi, deseti letech naučí ovládat matčiny slabosti

11 ABDULLAH CEVDET. İcmal-i Mukadderat-ı Nisa [Shrnutí osudu žen]. In *Sosyo-kültürel*, ref. 4, s. 1 041.

12 ŞEMSEDDİN SAMİ, ref. 10, s. 1 028-1 029.

13 Sr. KINALIZADE ALİ EFENDİ, ref. 9, s. 944; KEYKAVUS. Kabusname: Oğul Terbiyetin ve Beslemeğin Beyan Eder [Kabusova kniha: Pojednání o výchově a výživě syna]. In *Sosyo-kültürel*, ref. 4, s. 921.

14 CHMIELOWSKA, Danuta, ref. 5, s. 34-35.

15 O vývoji pojetí vhodného a nevhodného sr. ELIAS, Norbert. *The History of Manners. The Civilizing Process I*. New York : Urizen Books, 1978, s. 53-84.

a dělá si, co chce. Proto, soudí Ahmed Rıza, „*je v rodině třeba osobního vlivu, vůdčího a moudrého jednání*“.¹⁶ Ať už však mají autoři na mateřské působení jakýkoli názor, i ti konzervativní jí přiznávají významnou roli při výchově dítěte. Šejchulislám Musa Kazım obhájí názor o nevhodnosti veřejného působení žen a nutnost jejich setrvání doma právě tím, že jejich hlavní povinností je výchova dětí, které přivedly na svět. Pokud tuto povinnost zanedbají, mohou ohrozit existenci celého lidského rodu. I tento, pokud jde o ženy, konzervativní postoj, je ovšem velmi odlišný od přístupu některých autorů klasického období, kteří v případě matek mluvili nanejvýš o rození, v souvislosti s výchovou dětí psali tito elitní autoři výhradně o chůvách a učitelích. Tato skutečnost nemusí znamenat dřívější degradaci matky na pouhou rodičku, oproti pozdějšímu „povznesení“ do role vychovatelky. Lze ji interpretovat z opačné strany: podle mého názoru svědčí o mnohem menším významu, který byl přikládán malým dětem, resp. jejich výchově, v období před *Tanzimátem*. Ženy z elitních rodin se, alespoň v pohledu svých písčích manželů, mohly věnovat jiným záležitostem, považovaným za mnohem důležitější: například utužování společenských kontaktů s ženskými příbuznými vlivných osobností, což bylo v rámci komunity založené na osobních klientelárních vazbách činností zásadního významu. Starost o potomstvo v období *hızanetu* (mateřské péče) mohla klidně převzít dobře vybraná chůva. V 19. století však začíná být kladen důraz na rozvíjení všech schopností dítěte už od raného věku, malé dítě získává význam i jako jedinec, a proto jeho výchovu musí převzít z rukou otrokyň či placených služek matka.

Poslední dílo, jež je předmětem mé analýzy pojednání osmanských autorů o rodině a dětech, pochází ze samého konce Osmanské říše (1916). Jeho autor, nakladatel a esejista Tüccarzade Ibrahim Hilmi také vykresluje protiklad tradiční osmanské a moderní muslimské rodiny a rozhodně prosazuje převzetí evropských vlivů proti obhájcům „tradice“. Nejprve uvádí pozitivní případ středostavovské muslimské rodiny, která vstřebala evropské vlivy (*avrupalılaşmış*). Bydlí v bytě v Şişli nebo v domku v Erenköy (moderní čtvrti Istanbulu), tvoří ji staří rodiče, mladá žena, čistě oděný muž, tři děti a služebná. Kromě toho má rodina příbuzné, kteří však bydlí jinde. „*Mladý manžel byl dobře vychován, je vzdělaný a chytrý, podnikavý a odvážný. Přes den se zabývá povinnostmi svého úřadu. Večer čte noviny a knihy. Každé ráno brzo vstane, umyje se, oholí se, každý den se obleče do čistého...jde do jídelny. Děti už vstaly, i jejich matka je pěkně učešaná, staří rodiče jsou prostě oblečení, usedají ke stolu pokrytému bělostným ubrusem.*“ Celá rodina snídá. „*Potom mladý muž líbá ruce svých rodičů, líbá děti na tváře a od manželky si nechá dát sladký polibek. Radostně vychází z domu, každý den přichází do práce v danou hodinu. Celé dopoledne usilovně pracuje. Oběd jí o hodinové pauze v čisté restauraci. Pak se opět vrací do úřadu a pracuje až do večera. Večer se vrací domů v danou hodinu. Děti ho vítají již ve dveřích. Opět se všichni políbí.*“ Shromáždí se v čisté a úpravné jídelně a celá rodina usedá k velkému stolu. „*Všichni mají svou vidličku, nůž a talíř. Rozhodně se nejí jídlo z jednoho talíře. Z jedné skleničky nepijí dva.*“ Na stole jsou květiny. „*Služebná dívka v bílé zástěře čiperně obsluhuje. Učešaná mladá žena v prosté bavlněné blůze vypráví různé dětské (çocuklara ait) příběhy; tato šťastná rodina tvořená starými, mladými*

16 AHMED RIZA. Vazife ve Mesuliyet III, Kadın [Povinnost a odpovědnost III, Žena]. In *Sosyo-kültürel*, ref. 4, s. 1 035-1 041.

a dětmi jí s chutí. Pijí kávu. Přecházejí do malého salónu odpočívat. Čte se večerní modlitba. Starí rodiče se spolu modlí (namaz). Po namazu paní přeje k piánu. Hraje různé národní (milli) a vlastenecké (vatani) písně. Děti s potěšením naslouchají hudbě. Když je čas jít spát, matka dává dětem odříkat jednu síru z koránu, jejich čistá srdce okouzluje boží láskou, a tak posiluje jejich náboženskou výchovu. Poté je ukládá do čisté postele. “ Starý otec byl obchodník, teď žije klidně u syna, zajímá se o politické dění. Pokud je na vesnici, pracuje na zahradě. Rodina má vyrovnaný rozpočet, nemá dluhy. Všichni včetně služky umějí číst a psát. Mladá paní vládne i francouzštinou. Volně se navštěvují s příbuznými. „*V pátek jede celá rodina, muži i ženy, na výlet.... Děti chodí pravidelně do školy. Oblékají se čistě a zdravě jako děti Franka [evropského cizince – D. M.]. Někdy se večer shromáždí okolo maminky a prohlížejí si obrázkové knížky, poslouchají matčiny příběhy.*“ Rodinný domek je v zahradě plně květin, je tam hodně slunce, je otevřený a prostě zařízený. Všude je čisto. „*Dokonce i děti spí v posteli (evropského typu).*“ V rodině vládne láska. „*Manžel všechn blahobyt, všechnu zábavu i všechno štěstí hledá doma. Nepije se alkohol, nechodí se do kavárny.*“ Celá rodina se modlí společně. „*Víra, morálka a dobrá výchova vzala tuto rodinu s čistotou a vřelostí do náručí.*“¹⁷

Z autorovy vize zřetelně vystupuje inspirace ideálem (západo)evropské měšťanské rodiny 19. století. Neustále opakovaný důraz na čistotu ve spojení s mravností a moderností může být výsledkem interakce dvou diskurzů: spojení čistoty s morálkou je přítomno prakticky ve všech dílech o výchově z pera osmanských autorů v období před *Tanzímátem* a vyskytuje se ostatně v mnoha kulturách. Tento důraz na čistotu a sebekontrolu se objevuje i v evropské měšťanské kultuře, a to v souvislosti s konceptem civilizace: jako způsob sebevymezení nově definovaných středních vrstev oproti ostatním vrstvám společnosti (jak postuluje N. Elias)¹⁸ a jako nástroj sebevymezení budoucích koloniálních mocností jako představitelů „civilizace“ předurčené k vládnutí, oproti „divochům“ předurčeným k tomu být ovládnáni (jak upozorňuje Ann Stoler)¹⁹. V osmanském případě se může jednat jak o způsob vymezení moderních elit nejen oproti chudým, ale také oproti konkurenci tradičních elit, a zároveň o snahu prokázat skrze čistotu příslušnost k „civilizaci“. Vedle toho mohlo hrát vliv i tradiční spojení čistoty s islámskou morálkou, kdy přihlášení se k „čistotě“ a nařčení konzervativních sil ze „nečistoty“ slouží jako rétorický argument k potlačení kritiky z odklonu od víry, kterému museli zastánci přijímání evropských vlivů čelit.

Dalším důležitým aspektem Tüccarzadeho vize je důraz na pevný režim, na organizaci času. Mužský, androcentrický pohled autora na „rodinný den“ se ovšem soustřeďuje na postavu mladého manžela, který jako jediný pracuje. Z popisu se vůbec nedozvídáme, co dělá přes den manželka či prarodiče a co dělají děti, když přijdou ze školy. Večer a během volných dnů je celá rodina pohromadě, ale Tüccarzade zdůrazňuje především matčinu angažovanost v jednání s dětmi. Otec odpočívá a čte si knihy a noviny, zatímco

17 TÜCCARZADE İBRAHİM HİLMİ. Avrupalılařmak, Felaketlerimizin Esbabı (Aile Hayatımızda Avrupalılařmanın Tesiri) [Poevropřtit se, Příčiny našich katastrof (Vliv evropeizace na náš rodinný život)]. In *Sosyo-kültürel*, ref. 4, s. 1 073-1 079.

18 ELIAS, ref. 15.

19 STOLER, Ann L. *Race and the Education of Desire. Foucault's History of Sexuality and the Colonial Order of Things*. Durham/Londýn : Duke University Press, 1995.

matka dětem čte, vypráví jim. Z Tüccarzadeho líčení vyplývá, že autor mluví o knihách a příbězích určených dětem. Tento důraz na dětské čtivo svědčí o tom, že se již jasně vymezuje dětství jako specifické období a děti jsou považovány za skupinu, která má své zvláštní potřeby. Dříve měly děti přístup ke stejným zábavám jako dospělí, a co bylo nevhodné pro děti, bylo nevhodné (nemorální, rouhavé apod.) i pro dospělé. Literatura a zábava byly buď hodnoceny jako zkažené či škodlivé pro všechny nebo pro nikoho. Od druhé poloviny 19. století jsou dětem přisouzeny jiné hodnoty a jiná kritéria vhodnosti. Literatura a příběhy se kategorizují podle věku: co může být naprosto přijatelné pro dospělé, není vhodné pro děti, naopak „dětská“ literatura je „dětinská“, na nižší úrovni, tedy nepřináší dospělým prospěch. V tomto ohledu se kulturní svět dětí a jejich rodičů začíná rozdělovat.

Dalším zajímavým rysem rodinného života Tüccarzadeho ideální rodiny je náboženství. Autor opakovaně zdůrazňuje, že rodina je zbožná, nicméně některé rysy zbožnosti svědčí o redefinici místa náboženství v životě. Matka dohlíží na to, aby si děti večer u postele přefíkaly sůru z Koránu, a tak do srdcí vsály boží lásku. Celá rodina se spolu modlí (*namaz*), zřejmě však nikoli pětkrát denně. Když autor mluví o večerní modlitbě, vykonávají ji jen prarodiče. Jakoby se pravidelný rituál pro Tüccarzadeho stal jakousi tradiční zvyklostí, kterou vykonávají jen staří lidé. V případě dětí zaujme přefíkávání sůru u postele, které velmi připomíná křesťanské dětské modlitbičky. Důraz je kladen na obsah, spíše než na formu, jak dokládá zdůrazňování boží lásky (*muhabbet-i ilahiyeye*) a rozumového pochopení a přijetí víry. Autor odmítá strach jako motivaci k víře. Opakovaně zdůrazňuje, že je žena pečlivě učesaná, tedy doma nemá šátek. Víra se u Tüccarzadeho stává mravním rámcem lidského života, nikoliv jeho hlavní náplní a jediným smyslem. Dalším výrazným prvkem je důraz na vřelé citové prostředí rodiny, kdy si jednotliví členové otevřeně vyjadřují city polibky. Opakované vyzdvižení polibkového rituálu v souvislosti s osobou mladého manžela a otce, svědčí o tom, že pro Tüccarzadeho projevy citu k dětem a manželce nijak nesnižovaly důstojnost moderního muže, naopak byly vnímány pozitivně a dokládaly zdravé rodinné prostředí. Je zřejmé, že autorova definice ideálu moderní mužnosti nevyklučovala něžnost projevovanou v rámci rodiny.

Z negativního příkladu „východní“ rodiny, jak ji nazývá Tüccarzade, vyplývají další zajímavé postoje. Autor ji líčí takto: Rodina bydlí v úzkých a zanedbaných uličkách Istanbulu, v poloruině se zanedbaným dvorkem, zašpiněným od domácích zvířat, na dvorku visí prádlo. Rodina má podobnou sestavu jako poevropštělá rodina, kterou autor popsal výše. „*Dcera a syn chodí do školy v té čtvrti, na nohou rozdrbané sandály, svačinku zabalenou v ubrousku. Hlučně vycházejí z domu. Učí se jenom jednoduché věci, žádné knihy stimulující mysl. Vždyť ani učitel toho moc neví. Škola je pohřbená mezi stromy, vedle mešity a hřbitova. Děti přicházejí ze školy a ponoří se do uprášených ulic čtvrti a hrají si, hrubě si nadávají, nevychovaně vtipkují*“, hrají různé hry. „*Obtěžují stařečka, prodavače nakládáné zeleniny nebo pekařova osla, který čas od času projde ulicí. Jsou celý otrhaní, ruce a obličej mají celý umouněný. Klepou na domy, žadoní o jídlo... Chleba, který dostanou, jedí špinavýma rukama. Nervózní matka je hubuje, začíná je proklínat, nezdráhá se vrazit jim pár pohlavků. Snaží se dohnat čas, který strávila celodenním klábosením, a připravit jídlo.*“ Večer je jídlo na stole a celá rodina čeká na otce, ale ten šel z úřadu do hospody a popíjí s kamarády pálenku. Nešel-li pít, celá rodina usedá

k jídlu. Jí se na zemi, z podnosu na stoličce, všichni rukama z jedné mísy. Pijí z jedné skleničky. Všude je nadrobno. Jí se rychle, lidé spolu skoro nemluví. Pak se všichni odvalí na matrace, děti pospávají, žena s tchýní probírají dění ve čtvrti, muž si stěžuje na práci nebo na nedostatek peněz. Když se blíží půlnoc, vytáhne se ze skříní ložní prádlo a všichni usnou. Ráno se brzo vstane a dlouho a pomalu se snídá. Muž má zmačkané šaty, skoro se neholí, do práce vyráží k polednímu. Často stráví noc v kavárně, domů chodí jak do hotelu. Manželka klepe se sousedkami, není muži přítelkyní, nepracuje, neunavuje se. Modlí se a plní náboženské povinnosti, protože je to boží příkaz, ne proto, že by přijímala víru rozumem. Když jsou děti nemocné nebo zlobivé, léčí to vykuřováním a zaříkáním. Děti jsou vychovávány strachem z duchařských příběhů a výpraskem pro výstrahu. Revoluce a války jsou vnímány jako boží úradek, nepřemýšlí se o příčinách. Celá rodina žije ze dne na den, nespoří. Rodiny a sousedé si nepomáhají. Když do domu přijde muž, jako by tam vtrhlo škodlivé zvíře, všichni se rozprchnou. Muži mluví s muži, ženy s ženami, společenský život neexistuje. Všichni jsou si navzájem cizí, žijí v prostředí bez citu. Neidentifikují se ani s národem, je jim jedno, co se děje.²⁰

V tomto líčení, která ve svém opovržení vším odlišným od evropských středostavovských standardů, včetně odlišností jako je spaní na matracích na zemi či umístění školy, nese jasně známky vlivu evropského orientalismu, zaujme kritika dětské volnosti, „nevhodného“ trávení času. Zatímco děti v „tradiční“ rodině mají volnost, která jim podle autora nic nepřináší, děti v moderní rodině jsou po škole doma a svůj čas tráví další vzdělávací činností (čtení knížek). Během volných dnů jezdí na výlet, kde jsou opět pod dohledem rodičů. Podle Tüccarzadeho by tedy matka měla prakticky neustále na své děti dohlížet a dbát na to, aby svůj čas trávily „užitečnou“ činností. Tento názor koresponduje i s názory na výchovu, které v časopise Maarif vyslovuje Ahmed Fuad: „*děti nemají být nekontrolovaně vypouštěny na ulici, mají být pod dohledem, mají se jim vyprávět a dávat ke čtení výchovné příběhy a nemají být bity – takové děti vyrůstají zdravěji.*“²¹ Permanentní dozor nad dětmi a jejich intenzivní vzdělávání odpovídá v pojetí osmanských autorů požadavkům na formování budoucích vládnoucích vrstev, schopnějších a výkonnějších, než ty stávající. Na tomto místě považuji za vhodné poukázat na dílo Michela Foucaulta, který poukazuje na základní rysy moderního způsobu ovládnutí: prostřednictvím permanentního dozoru, disciplinace těla i ducha a intenzivního vzdělávání se docílí zformovat jedince, který zvnitřnil určitý soubor norem, vykonává dozor sám nad sebou a kanalizuje své síly do společensky přijatelných cílů.²²

Další bod Tüccarzadeho širavé kritiky „východní“ rodiny je v nedostatku rozumného přístupu, ať už k náboženství, politice či dění kolem sebe. V souvislosti s dětmi se hovoří o špatném vlivu děsivých příběhů.²³ V souvislosti s apelem na rozumový přístup

20 TÜCCARZADE İBRAHİM HİLMİ, ref. 17.

21 Citováno v SAKAOĞLU, Necdet. Medeniyet Değişmeleri Çerçevesinde Türklerde Ailede Eğitim [Rodinná výchova u Turků v rámci civilizačních změn]. In *Sosyo-kültürel*, ref. 4, s. 372.

22 Foucault teoretizuje na toto téma například v těchto dílech: FOUCAULT, Michel. *Governmentality*. In BURCHELL, G. et al. *Studies in Governmentality*. Chicago : University of Chicago Press, 1991 či *Vůle k vědění: dějiny sexuality I*. Praha : Herrmann a synové, 1999.

23 Stejná kritika strašení dětí pověrami se objevuje i v beletrii, například v románu Ahmeda Midhata *Çengi* [Tanečnice] (r. 1878) nebo v povídce *Korku* [Strach] Mehmeda Raufa (r. 1914).

je zdůrazněno vysvětlování příčin politických událostí. Podle Tüccarzadeho by měly být děti od malička vedeny k vlastenectví a národnímu uvědomění, v jeho ideální rodině matka hraje národní a vlastenecké písně. Rodič (otec i matka) bývá jako šířitel náboženských, vlasteneckých a tureckých národních hodnot zobrazován i v beletrii. Na rozdíl například od viktoriánského ideálu domova nemělo být podle osmanských intelektuálů rodinné prostředí apolitickou oázou, ale místem, kde se výchovou nových generací připravuje lepší budoucnost Osmanské říše. Jak dokazují výzkumy Jitky Malečkové, tato idea politizace rodiny a domácnosti je typická pro reformní či revoluční elity mnoha zemí v období konstrukce národní identity.²⁴ I v tomto případě lze konstatovat, že rodina se v pojetí osmanských patriotů i tureckých nacionalistů stává doslova ohniskem budování národního uvědomění, místem systematické vlastenecké indoktrinace, která by dětem umožnila zvnitřnit patřičnou kolektivní identitu a s ní spojené hodnoty.

Po analýze dobové esejistiky se zaměřím na změny ve vnímání místa dítěte v rodině v rámci krásné literatury, která prožívá v daném období nebyvalou expanzi a stává se jedním z moderních médií formujících rodící se veřejné mínění. Především je nutno říci, že dítě se stalo častým tématem literárních děl. Život dítěte začal být v druhé polovině 19. století natolik důležitý, že se stal hoden zaznamenání a zasloužil si pozornost čtenářů. V souladu se zaměřením tohoto článku se soustředím především na dítě v síti rodinných vztahů. Důležitým příznakem a zároveň motorem změn je skutečnost, že otcové a matky z řad osmanských elit začali psát a zveřejňovat literární díla věnovaná svým malým dětem, která neměla vždy didaktický tón, ale mnohdy měla jednoduše vyjádřit rodičovskou lásku. Zatímco v klasickém období mají díla věnovaná potomkům didaktický charakter, jejich autory jsou výhradně muži a jsou zaměřeny na dospívající syny (a s nimi na ostatní mladé muže), od konce 19. století otcové i matky například časopisecky publikují vyznání svému nedávno narozenému potomku,²⁵ otcové věnují verše dcerám.²⁶ V případě otců je velmi významný posun osobního zájmu o dítě do raného období dětství: někteří slavní spisovatelé, jako například Tevfik Fikret, dokonce psali pro své a ostatní malé děti dětské knížky.²⁷ Tento vývoj svědčí o tom, že se od konce 19. století proniká individualismus i do vnímání dětí – dítě se již od raného věku stává nenahraditelným, nezaměnitelným jedincem. V souvislosti s tím se postupně formoval ideál rodičů vázaných silnými citovými pouty k dětem od samého narození. V případě matek se projevy citové angažovanosti objevují po celé období, u otců má otcovský cit nejprve podobu čestné, milující, ale poněkud vzdálené autority (např. Muallim Naci: *Omarovo dětství*),²⁸ ale postupně se začali objevovat i veřejné projevy spontánnějšího, citovějšího

24 MALEČKOVÁ, ref. 2.

25 Například báseň paní Şöhret: *Bir Buçuk Yaşında Oğlum Mahmut Necip'e* [Mému rok a půl starému synu Mahmudu Necipovi] vyšla roku 1895 v časopise *Hanımlara Mahsus Gazete* [Noviny pro dámy]. Srv. TOSKA, Zehra - ÇAKIR, Serpil et al. *İstanbul Kütüphanelerindeki Eski Harfli Türkçe Kadın Dergileri Bibliografyası* [Bibliografie ženských časopisů v turečtině psané starým písmem z istanbulských knihoven]. Istanbul : Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, 1992, s. 56.

26 Například báseň Servera Cemala: *Kızıma* [Mé dceři] vyšla roku 1908 v časopise *Demet* [Kydice]. Srv. TOSKA - ÇAKIR et al., ref. 25, s. 25.

27 TEVFIK FİKRET. *Şermin. Çocuk Şiirleri* [Şermin. Dětské básně]. Sofie : b. v., 1958.

28 MU'ALLIM NÁDŽÍ-EFENDI. *Omarovo dětství*. Praha : b. v., b. r. (poprvé vyšlo r. 1889).

otcovství. Vzhledem k tomu, že osmanská definice mužnosti nevyklučovala veřejné projevy citu k dětem, podobné *performance* otcovské lásky nebyly ztíženy tabu, která tlumila veřejné manifestace podobné změny vztahů směrem k větší citovosti, jež se odehrála v rámci manželství.

Silné mateřské citové pouto k dětem vnímají autoři jako tradiční rys osmanské rodiny (projevuje se tu rozpor s některými kritiky „východní“ rodiny). Například Ahmed Mídhát kritizuje evropské matky za to, že dávají děti kojným, chůvám nebo do internátů a neposkytují jim tolik lásky jako matky osmanské.²⁹ Pokud srovnám tuto představu s mateřstvím tak, jak se objevuje v osmanských pramenech z klasického období (obzvláště ve fětách a pojednáních o rodině), musím usoudit, že *fuqahá* (islámští právníci) ani mravokárci na silné mateřské city nebrali příliš ohled. Představa o silné mateřské lásce jistě existovala (svědčí o tom například názory dobrozdání syropalestinských právníků, které zkoumala Judith Tucker, kde se mluví o *plnosti mateřské lásky*)³⁰, ale intelektuálové ani právníci se tématem mateřství jakožto citového vztahu příliš nezabývali.

Dítě je v osmanských románech sledovaného období často pojátkem mezi rodiči, klíčovou vazbou v rodině. V beletristických dílech osmanských autorů jsem nenašla případ, že by vlastní rodiče své dítě neměli rádi. Existují příklady literárních děl, kde se rodiče o dítě moc nezajímají (např. z důvodů alkoholismu či milostných pletek), brání mu ve vzdělání, věří ve prospěšnost bití nebo se o něj z nevědomosti špatně starají, ale s případy vyložené nelásky jsem se v osmanské literatuře nesešla a neuvádí je ani Alev Sinar ve své knize o dítěti v osmanském a tureckém románu, která představuje nejsystematičtější existující studii na toto téma. Pokud někdo v rodině dítěti skutečně ze zlé vůle ubližuje, je to nevlastní matka nebo nevlastní otec.³¹ Problémy přináší i nepřítomnost jednoho z rodičů. Nepřítomnost otce je častým námětem osmanských románů. Symbolický a politický význam tohoto motivu důkladně analyzovala Jale Parla, která interpretuje nepřítomnost otce jako symbolické vyjádření znepokojení nad slabostí a rozkladem mocenských struktur v rámci říše.³² Pokud je v rodině nepřítomná matka, objeví se často problémy s otcovou novou ženou. Napětí může do výchovy dítěte vnášet i fakt, že je matka cizinka (obzvláště Evropanka). Celkově ale vztah rodičů k dětem bývá vykreslen jako láskyplný. Jak upozorňuje Alev Sinar, objevuje se dokonce kritika přehnané lásky k dítěti.³³ Podle mého názoru lze vysledovat jisté tendence ve zobrazování této přehnané lásky. Matka většinou bývá přehnaně vstřícná k přáním dítěte, rozmazluje ho, a z dítěte může vyrůst nedisciplinovaný, pasivní budižkničemu. Otcova přehnaná láska má spíše formu uzavírání dítěte před světem.³⁴ Je zřejmé, že „přehnaná láska“ k malému

29 Citováno v SINAR, Alev. *Hikaye ve Romanımızda Çocuk (1872 – 1950)* [Dítě v naší povídce a románu (1872 – 1950)]. Istanbul : Alfa Basım Yayım Dağıtım, 1997.

30 TUCKER, Judith E. The Fullness of Affection: Mothering in the Islamic Law of Ottoman Syria and Palestine. In ZILFI, Madeline C. (ed.). *Women in the Ottoman Empire. Middle Eastern Women in the Early Modern Era*. Leiden : Brill, 1997, s. 232-233.

31 SINAR, ref. 29, s. 61-68.

32 PARLA, Jale. *Babalar ve Oğullar. Tanzimat romanının epistemolojik temelleri* [Otcové a synové. Epistemologické základy románu období tanzimátu]. Istanbul : İletişim Yayınları, 1993.

33 SINAR, ref. 29.

34 První situace je vyličená např. zde: NAMIK KEMAL, *İntibah* [Probuzení], 1876. Druhým případem je např. AHMED MÍDHAT, *Taaffüf* [Mravnost], 1897.

dítěti se tedy v dílech osmanských autorů projevuje většinou v souladu s genderovými stereotypy – matka je příliš „slabá“, povolná, otec zase dítěti nedopřává svobodu a autoritativně mu určuje, co může a co nemůže, aby ho ochránil. Právě proto je častou kombinací přehnaně milující otec + izolovaná dcera a přehnaně milující matka + rozmazlený, zhýčkaný syn. Tímto způsobem autoři debatují o klíčových otázkách svobody jedince, kterou vždy váží na nutnost sebekontroly, získané prostřednictvím disciplinace v dětství. Tím, že ženský prvek je systematicky vázán na nedostatek (sebe)kontroly, je zaručeno pokračování transformovaného/recyklovaného patriarchálního diskurzu, který postuluje ženskou neschopnost výkonu moci a činí nárok žen na moc z principu nelegitimním, čímž se zároveň neutralizuje či alespoň zásadně omezuje emancipační poselství obsažené v kritice ženské nesvobody. Pokud jde o kritiku přílišného omezení svobody, lze vytvořit paralelu s konstitučním hnutím, které v té době požadovalo omezení absolutní moci panovníka: je zajímavé všimnout si, že spíše než jako zlovolné zneužití moci je „domácí tyranie“ konceptualizována jako její přehnané užívání motivované otcovskou láskou: autorům nejde o zásadní zavržení otcovy/panovníkovy autority, ale o její korekci a usměrnění; její nadměru, ač neblahou, opatrně omlouvají a vysvětlují ji především jako chybnou, nikoli jako morálně zavržitelnou.

Děti, které rodinu nemají, jsou ve sledovaném období, stejně jako v dřívější době, předmětem zájmu dobročinných nadací a také státu, který jim prostřednictvím soudu přispívá dávky ze státní pokladny. Stejně jako před *Tanzimátem* jsou z právního hlediska za sirotky považovány i děti, které mají pouze matku. Situace dětí, které nemají skutečně nikoho, se oproti minulosti pomalu mění, když v druhé polovině 19. století začínají vznikat sirotčince. V minulosti se islámský soudce (*kadi*) snažil dítě umístit do nějaké rodiny. Tato praxe sice pokračovala, ovšem v případech, že o dítě nejevil nikdo zájem, mohl ho soudce poslat do sirotčince, místo aby určil nějakou pěstounskou rodinu. V roce 1860 byl založen první sirotčinec, později jej následovaly další. Některé z těchto sirotčinců poskytovaly dětem i poměrně kvalitní vzdělání. Je zřejmé, že rodina (ať už vlastní či pěstounská) přestává být výhradním místem, kde může být postaráno o děti. Intelektuálové se také zajímali o situaci otrockých dětí. Obzvláště krásná literatura je plná dojemných příběhů malých holčiček od dětství vyrůstajících v bohatých rodinách, někdy spíše jako chovanky, jindy jako služky. Hüseyin Rahmi mluví v povídce *Zdivž* o dětství ženy, která byla jako dítě osobní služebnou rodiny, ale později, kdy se ukázalo, že z ní roste ošklivá dívka, byla přesunuta na těžší domácí práce.³⁵ I dívky, které byly vychovávány téměř jako dcery, čekal často těžký osud, plynoucí z jejich závislého statusu otrokyně. Podobné příběhy byly zaměřeny na kritiku otroctví vůbec a dětství – bez ohledu na trauma dětí z odloučení od rodiny a přes špatné zacházení při transportu a prodeji – v nich mnohdy bývalo tou šťastnější dobou života otrockých dívek.

Na samém konci sledovaného období se objevuje velmi pozoruhodná novinka v postoji elit k dítěti v rámci rodiny. Společnost na ochranu dětí (*Himaye-i Etfal Cemiyeti*, HEC), občanské sdružení založené muži a ženami angažovanými ve svobodném zednářství z řad osmanských muslimských, křesťanských a židovských elit, vyjádřilo ve

35 GÜRPINAR, Hüseyin Rahmi. *Čaňhradské povídky*. Praha : Svoboda, 1952.

svých stanovách z roku 1917 radikálně nový pohled na děti a rodinu.³⁶ Jde především o názor, že vlastní rodina dítěte nemusí být pro něj za jistých okolností tím nejvhodnějším prostředím. HEC ve svých stanovách říká nejen to, že ani rodiče by neměli dětem zadávat úkoly a práce, které by je mohly poškodit, ale doslova navrhuje zajistit, aby „*děti, které by vyrůstaly ve špatném a nemorálním prostředí, z něj byly odebrány silou zákona, i kdyby to byl dům rodičů, a byly přemístěny do spořádaného prostředí*“. V jiném bodě se hovoří o vybudování dětských domovů (resp. polepšoven) pro děti, kterým nemůže být ze strany rodičů zajištěna mravní výchova, nebo pro děti odsouzené. Tyto postoje ukazují pohled na rodinu jako instituci mající jisté závazky vůči dětem a vůči společnosti. Dokonce i otec, který měl ze zákona nad svými dětmi dříve téměř absolutní pravomoc, měl být v novém pojetí zbaven své autority nad dítětem, pokud tyto závazky neplní. Společnost měla za úkol dohlížet na to, aby rodina plnila určité funkce. Dítě se v rámci tohoto diskurzu stává jakýmsi absolutním majetkem společnosti, která jej světuje do péče rodičů a ponechává je v ní, pokud splňují stanovená kritéria. Je to stát, kdo má vykonávat aktivní dohled nad rodinou a jednat v případě jejího selhání, ale kdo jsou ti, co určují, jaké funkce má rodina plnit? Teoreticky je to celá společnost, která prostřednictvím veřejného mínění definuje, jak má vypadat adekvátní výchova v souladu s veřejným zájmem, ale v praxi tato argumentace slouží mocenským zájmům a společenskému vzestupu moderních profesí. Jsou to totiž lékaři, kteří dohlížejí na zdravý vývoj dětí, odborně vzdělaní učitelé, kteří sledují jejich mravní výchovu a vzdělávání, inženýři a architekti, kteří definují zdravé životní podmínky. V projektu HEC lze vysledovat zárodky ideálu tzv. profesní společnosti, v níž si odborně vzdělaní experti nárokují právo určovat, co je správné, a v součinnosti se státem dohlížet na to, aby se celá společnost podřizovala takto stanoveným normám.³⁷

* * *

Během posledního půlstoletí existence Osmanské říše lze v díle představitelů osmanských elit vysledovat postupnou konfiguraci specifického diskurzu modernity, v němž hraje otázka dětí klíčovou roli. Názory na postavení dítěte v rodině ve sledovaném období sice vykazují kontinuitu i diskontinuitu s klasickým obdobím osmanských dějin, ale objevují se zásadní změny, které dovolují hovořit o novém paradigmatu: dítě začalo být vnímáno jako naděje na lepší budoucnost, jako nositel pokroku v souladu s novým pojetím dějin jako vzestupného spění k vyspělejší, dokonalejší civilizaci. Rodina byla i nadále chápána jako konstitutivní prvek lidské společnosti, přidává se ovšem i důraz na rodinu jako základ konkrétní komunity či politického celku. Autoři zdůrazňovali zodpovědnost všech členů za stav rodiny a považovali ji za osobní povinnost vůči konkrétní komunitě (např. muslimskému *milletu*), resp. Osmanské říši. Pokud jde o funkce, které

36 Himaye-i Eftal Cemiyet-i Umumiyesi Nizamname-i Esasisi [Základní pravidla Společnosti na ochranu dítěte]. In OKAY, Cüneyd. *Belgelerle Himaye-i Eftal Cemiyeti, 1917 – 1923* [Společnost na ochranu dětí v dokumentech]. Istanbul : Şule Yayınları, 1999, s. 72-88.

37 K tématu profesní společnosti viz např. PERKIN, Harold. *The Rise of Professional Society. England since 1880*. London/New York : Routledge, 2001 či MALATESTA, Maria. *Professionisti e gentiluomini. Storia delle professioni nell'Europa contemporanea*. Torino : Einaudi, 2006.

by měla rodina plnit ve vztahu k dětem, osmanští intelektuálové kladli důraz na všestrannou disciplinaci: na dohled rodičů nad mimoškolním časem dětí, na kontrolu těla a tělesnosti – včetně hygieny, kontroly mluvy i pohybu a dodržování časového rozvrhu, na nepřetržitý proces učení, na výchovu k přemýšlení již od raného věku, mnozí zdůrazňovali i výchovu vlasteneckou (později i tureckou národní). Vedle toho zůstaly i funkce, které měla rodina plnit již před reformami *Tanzímát* – vedení dětí k náboženským povinnostem, jejich mravní výchova a sociální kontrola jejich chování.

Mnozí autoři se soustředili na mateřskou roli, což byl poměrně nový fenomén ve srovnání s klasickým obdobím. Důraz na roli matky, která vychovává a vzdělává předškolní děti, je společný všem autorům, kteří se mateřstvím zabývali. V tomto ohledu se jedná o důležitou změnu ve srovnání s minulostí, o přechod od vize matky jako pečovatelky o nesoběstačné dítě k didaktičtější roli matky-učitelky. Všeobecný důraz na vzdělání v myšlenkovém světě reformistů i revolucionářů druhé poloviny 19. a počátku 20. století učinil z dítěte objekt intenzivního vzdělávání již od raného dětství. V souladu s klasickým osmanským chápáním raného dětství jako ženské domény (viz právo *hizanetu*), byla tato nová role vzdělávat malé děti přičtena matkám. Chápání mateřské role v klasickém období na jedné straně a po zahájení reformy na straně druhé tedy sdílejí zaměření na rané dětství, ale nové pojetí se odlišuje důrazem na intenzivní výchovu a vzdělávání malých dětí. Představa o mateřské roli se tak mění v souladu s měnicími se společenskými prioritami, ale ztotožnění ženy-matky s prostřednicí mezi přírodou (malé dítě-zvířátko) a kulturou (svět dospělých) přetrvává. Jak poukazuje Sherry Ortner, tato definice matky jako zprostředkovatelky kultury a domestikátorky (přeměna dítěte-zvířátka na lidskou bytost), prostřednice mezi (domněle) iracionálním dítětem a (domněle) racionálním člověkem/mužem, je jedním ze základních stavebních kamenů patriarchálního řádu.³⁸

Role otcovská také procházela jistými změnami. Především se objevila výrazná kritika otců. Otcové byli kritizováni, že nedbají na výchovu svých dětí (především synů), že se o ně nezajímají a tráví čas hlavně mimo domov. V tomto smyslu nejde o to, že by autoři přisuzovali otcům nějakou novou roli, pouze kritizovali, že otcové neplní roli víceméně odpovídající i definici otcovství před *Tanzímátem*. Objevily se ale i nové prvky, jako například důraz na výchovu k samostatnému myšlení (synů) oproti absolutní poslušnosti. Děti (synové) měly své otce poslouchat, ale měly se připravovat na to, aby se v mládí staly nezávislými bytostmi a předstihly své otce, což odpovídá konsolidaci diskurzu pokroku v rámci osmanských reformistických elit. Otec jako vrchní autorita v rodině se objevuje po celé sledované období, ovšem postupně přibývá jemnějších představ o otcovské roli a větší angažovanost ve výchově dcer. Projevy citů k dětem nebyly považovány za slabost, ale za přednost, a byly zdůrazňovány jako symptom zdravého rodinného prostředí.

V představách osmanských intelektuálů se nadále počítá s širší příbuzenskou sítí, i když klíčovým prostředím výchovy dítěte je nukleární rodina (což se příliš neodlišuje od klasického období). Mnoho literárních děl hovoří o rozpadu velkorodiny, který se

38 ORTNER, Sherry. Má se žena k muži jako příroda ke kultuře?. In OATES-INDRUCHOVÁ, Libora (ed.). *Divčí válka s ideologií*. Praha : Sociologické nakladatelství, 1998, s. 90-114.

ovšem týkal především nejvyšších vrstev, ale jinak hraje v představách spojených s výchovou dětí a péčí o ně hlavní roli právě nukleární rodina. Prarodiče se v tomto pojetí rodiny vyskytují, ale pečovatelskou a výchovnou roli přebírají pouze v případě, že některý z rodičů není schopen plnit svou funkci. Zatímco dříve byla rodina s příbuzenskou sítí vnímána jako jediné prostředí, v němž může dítě žít, tato představa se začíná ve sledovaném období poněkud měnit. Bezesporu je rodina nadále považována za nejlepší místo, kde může dítě vyrůst, zvláště je-li to rodina vlastní. Ovšem objevuje se výrazná kritika zacházení se svěřenými dětmi (*evlatlık*) a v souvislosti s odsouzením otroctví se také poukazuje na utrpení dětí otrockých. Zatímco dříve soudce musel v případě nalezené rodiny najít nějakou rodinu, která svolí k tomu, že dítě vychová, od 60. let 19. století existovala i možnost dát dítě do sirotčince. Na samém konci sledovaného období se objevuje i názor, že děti by měly být odebrány z prostředí, které kazí jejich mravy, i kdyby to byla jejich vlastní rodina. V tomto případě se nejjasněji ukazuje, jak se moderní elity prostřednictvím propagační aktivity ve veřejné sféře a pomocí zákonných norem snažily převzít kontrolu nad výchovou dětí, ve snaze formovat výkonné a disciplinované autonomní jedince. Autorita otce, dříve téměř absolutní, měla být nadále omezena veřejně definovanými zájmy dítěte a společnosti. I toto je jeden z příznaků vzniku moderních forem ovládnutí, tedy i moderního, intervencionistického státu. Dítě se stává polem, na němž se vede boj o podobu budoucí osmanské společnosti a kde oproti tradičním autoritám získávají pozice novodobí odborníci.

* Tento článek je součástí projektu „Slova modernity“, HUM2005-06556-C04-01/HIST španělského Ministerstva školství a vědy. Autorka se věnuje akademické činnosti díky smlouvě v rámci programu FPU španělského Ministerstva školství. Chtěla bych vyjádřit díky docentce Jitce Malečkové, která na FF UK v Praze vedla mou diplomovou práci, na jejímž základě je postaven tento článek, profesorce Carmen de la Guardia a profesoru Juanu Pan-Montojovi, kteří mě i ve Španělsku nadále podpořili ve studiu dějin Osmanské říše.

LIEBE, DISZIPLIN UND ZUKUNFT
EIN DISKURS OSMANISCHER INTELLEKTUELLER ÜBER KINDER
IN DER FAMILIE (1870 – 1918)

DARINA MARTYKÁNOVÁ

Die letzten fünf Jahrzehnte des Bestehens des Osmanischen Reiches waren von aufgeregten Debatten über die Zukunft des Imperiums geprägt, deren wichtigen Bestandteil die von den einheimischen Intellektuellen definierten Formulierungen neuer Idealbilder von Kindheit, Mutterschaft und Vaterschaft im Einklang mit den Bedürfnissen der osmanischen Gesellschaft darstellten. Die Abhandlung über den Fortschritt, auf den sich die Modernisierungspläne osmanischer Reformierer stützten, bedeutete einen grundsätzlichen Umbruch in der Auffassung der Aufgabe der jüngsten Generation bei dem Aufbau einer neuen Zukunft des Reiches, insbesondere jedoch fand sie in der Betonung einer ständigen Bildung und Disziplinierung Ausdruck. Die Werte

des Individualismus projizierten sich in einer Neudefinition des Kindes als eines eigenständigen, unentbehrlichen Individuums, sowie in der Einschränkung der elterlichen Rechte, grundsätzliche, folgenschwere Entscheidungen für die Zukunft des Kindes zu treffen. Die Mutter- und Vaterrolle erfuhr einen grundsätzlichen Wandel: die Mutter sollte bei der Erziehung und vielseitigen Bildung ihrer Kinder von der frühesten Kindheit an eine aktive Rolle spielen, der Vater sollte mit seiner zwar festen, aber zugleich gefühlvollen Autorität die Kinder zu einer reifen und rationalen Denkweise führen. Die Gesellschaft begann das Recht für sich in Anspruch zu nehmen, über Fachleute in die Erziehung einzugreifen und Kontroll- und Strafmehanismen für Eltern zu bestimmen, die sich vor diesen Anforderungen prinzipiell drücken würden. Die behandelte Periode kann daher als ein grundsätzlicher Umbruch in dem Verständnis des Kindes als zukünftiger moderner Bürger bezeichnet werden.

KONIEC EKONOMICKEJ REFORMY V ČESKOSLOVENSKU (60. ROKY 20. STOROČIA) A SLOVENSKO

MIROSLAV LONDÁK

LONDÁK, Miroslav. The End of Economic Reform in 1960s Czechoslovakia and Slovakia. *Historický časopis*, 2008, 56, 2, pp. 267-286, Bratislava.

The aim of the study is to examine, on the basis of documents in the National Archives of the Czech Republic, the final part of the process of economic reform developed in Czechoslovakia almost from the beginning of the 1960s. After the invasion of the occupation armies in August 1968, its end was definitively decided, in spite of the fact that there was still some verbal support for the continued development of the economic reform and some space for the presentation of theoretical views that were not in harmony with the official policy. In this period during 1968, as well as during the so-called pre-spring, Slovak economists formulated some interesting views. *History. Czechoslovakia. Slovakia. Economic Reform.*

Hlboká ekonomická kríza zo začiatku 60. rokov 20. storočia v socialistickom Československu bola pre vtedajšie vedenie štátu veľkým prekvapením. Prišla v čase, keď štát už oficiálne niesol názov „socialistický“ a predpokladalo sa, že po tzv. zakladateľskom období a po prekonaní prvej krízy režimu z druhej polovice 50. rokov naň už nečakajú dramatické zmeny. No práve v období eufórie z dosiahnutia relatívne dobrých hospodárskych výsledkov v druhej päťročnici (1956 – 1960) prišla ekonomická kríza, ktorú si predstavitelia režimu nevedeli vysvetliť. Preto pripustili diskusie a ekonómom umožnili vykonať teoretickú analýzu fungovania vtedajšej ekonomiky, čo nakoniec vyústilo do poznania, že iba nová ekonomická reforma môže zabezpečiť tak ekonomický rast v Československu a zvyšovanie životnej úrovne obyvateľstva, ako aj zabrániť ďalšiemu výraznejšiemu zaostávaniu za vyspelými kapitalistickými krajinami. Tu bol začiatok Šikovej ekonomickej reformy.

Analýzy ekonómov v období rokov 1963 – 1965 vykreslili aktuálnu podobu československej ekonomiky – podľa nich išlo o prejav tzv. administratívno-byrokratického spôsobu riadenia, s ktorým spájali jej negatíva. Východisko videli v jeho nahradení tzv. ekonomickým spôsobom riadenia.¹ Hoci už v tomto období niektorí autori prichádzali s rôznymi „kacírskymi“ myšlienkami, nešlo ešte o radikálnu kritiku, podľa ktorej za všetkými ekonomickými problémami je *a priori* socialistické spoločenské zriadenie s ekonomickým subsystémom tomu zodpovedajúcim.

Ota Šik ako hlavný teoretik ekonomickej reformy v svojich prácach² postupne naznačil cestu k zmene – pochopiteľne, malo ísť o reformu v rámci daného, vtedy existujúceho

1 Tak O. Šik, ako i ďalší československí teoretici využívali tézy poľského ekonóma W. Brusa. Bližšie pozri BRUS, W. *Modely socialistického hospodárství*. Praha 1964. O súdobých analýzach stavu ekonomiky vo vtedajšom Československu pozri LONDÁK, M. - SIKORA, S. - LONDÁKOVÁ, E. *Predjarie. Politický, ekonomický a kultúrny vývoj na Slovensku v rokoch 1960 – 1967*. Bratislava, Veda 2002, s. 203 a n.

2 Napr. ŠIK, O. *K problematice socialistických zbožných vzťahů*. Praha 1964.

spoločenského zriadenia. Teoreticky zdôvodnil nevyhnutnosť existencie socialistických trhových vzťahov, z čoho vyplývali ďalšie relevantné závery.

Samozrejme, vo vtedajších politických podmienkach trvala príprava reformy niekoľko mesiacov a jej základné premisy sa do praxe zavádzali len veľmi prácne. Zásady ekonomickej reformy schválil ÚV KSČ na svojom zasadnutí v polovici januára 1965 – systém plánovaného hospodárstva sa mal doplniť opatreniami vlastnými trhovej ekonomike a plán mal v budúcnosti určovať len hlavné kontúry vývoja, dovtedy direktívne riadeného hospodárstva. Samostatné socialistické podniky mali podnikáť na trhu a byť vystavené jeho tlaku i zahraničnému. Najprv sa začali zásady experimentálne overovať v praxi a od januára 1966 sa radikálnym spôsobom znížil počet záväzných úloh centrálného plánu, ktoré museli dodržiavať podniky – ich počet klesol z 1 338 roku 1964 a 1 122 roku 1965 na 48 ukazovateľov, ktoré sa centrálnne sledovali.³

* * *

Na jar 1966 skupina teoretikov vedená O. Šikom navrhla plán urýchlenej realizácie novej sústavy riadenia. Vychádzali z myšlienky, že východisko z ekonomických problémov treba hľadať v ozdravení podnikovej sféry, preto v realizovaní reformy nemajú význam postupné kroky a podniky treba naopak urýchlene vystaviť náročným podmienkam trhu. Tento program sa začal realizovať 1. januára 1967, o. i. aj generálnou prestavbou veľkoobchodných cien a ďalšími opatreniami. Cenová prestavba mala byť jedným z najdôležitejších krokov v zavádzaní reformy do praxe. Išlo totiž o takú úpravu cien surovín, základných materiálov, prác i služieb, ktorá by ich priblížila k vytvoreniu správnejších relácií medzi rôznymi skupinami výrobkov i medzi cenami maloobchodnými, veľkoobchodnými i zahraničnými. Podľa autorov reformy sa tak malo smerovať k aspoň čiastočnému prekonaniu pokrivených ekonomických vzťahov, ktoré sa vygenerovali po dlhoročnom pôsobení tzv. administratívno-direktívnej sústavy riadenia.⁴

Proporcie jednotlivých cien však neboli ideálne nastavené a niektoré podniky aj preto získali neoprávnené zisky. Len čo sa prvé dôležité opatrenia reformy dostali do praxe a mnohé podniky začali bohatnúť, Ústredného výboru KSČ sa zmocnil strach a nastal „čierna deň“ reformy. Zisky sa podnikom administratívne odňali, aby sa nestali bohatšími ako štát. Tak sa vlastne ekonomická reforma na jar 1967 pozastavila, namiesto toho, aby sa urýchlila. Skupina reformných ekonómov okolo O. Šika na základe toho dospela k názoru, že úspech ekonomickej reformy v budúcnosti bude možný len vtedy, ak sa spojí so skutočnou demokratizačnou politickou reformou vo vtedajšom Československu.⁵

3 Cit. podľa ŠULC, Z. *Stručné dějiny ekonomických reform v Československu (České republice) 1945 – 1995*. Studie národohospodářského ústavu Josefa Hlávky. Studie 3/1996, s. 48.

4 Od 1. 1. 1967 boli zavedené tri kategórie cien: pevné platili pri základných životných potrebách obyvateľstva, hlavných poľnohospodárskych produktoch a pri tých materiáloch, ktoré mali rozhodujúci vplyv na tvorbu konečnej spotrebnej ceny; voľné ceny mali platiť v tých sektoroch, kde bude zabezpečený zvýšený vplyv konkurencie, pri módnych novinkách a pod.; limitované ceny sa mali stanovovať dohodou medzi dodávateľmi a odberateľmi v medziach centrálny určených limitov.

5 KURAL, V. - MORAVEC, J. - JANÁČEK, F. - NAVRÁTIL, J. - BENČÍK, A. *Československo roku 1968. 1. díl: obrodný proces*. Praha 1993, s. 19.

Pritom už v prvých mesiacoch roka 1967 reformní ekonómovia pripravovali ďalšie zásadné opatrenie – zákon o socialistickom podniku, ktoré však narážalo na bariéry vtedajšej politickej moci.⁶ Pri Štátnej komisii na riadenie a organizáciu vznikla pracovná skupina pre otázky postavenia podniku pod vedením profesora Jiřího Řezníčka. V januári 1967 boli pripravené prvé programové tézy a už v máji Josef Toman predkladal Ekonomickej komisii ÚV KSČ prvý ucelený materiál o zamýšľanom mieste socialistického podniku v ekonomike.⁷ Na jeho základe mal potom vzniknúť zákon o socialistickom podniku.

Tento materiál sa pritom vôbec nezaoberal pôsobením straníckych a odborových štruktúr v podnikoch. Nimi sa malo zaoberať plénum ÚV KSČ, na ktorom sa malo tiež rozhodnúť o danom zákone – spočiatku sa očakávalo, že sa tak stane na jeseň 1967, potom v januári 1968. Z celkovej dikcie pripravovaného zákona však vyplývalo, že vplyv straníckych štruktúr na riadenie jednotlivých podnikov nebude ani zďaleka tak rozhodujúci, ako bol v predchádzajúcom období.

To všetko boli novinky *a priori* nezlučiteľné s dovtedajším spôsobom fungovania ekonomiky, v ktorom rozhodujúce slovo mala komunistická strana. O svoje pozície sa začalo obávať veľké množstvo byrokratov na strednej úrovni riadenia, na generálnych riaditeľstvách, ministerstvách a pod., ktorí by prišli o teplé miesta.⁸ Nebolo pochyb, že na presadenie takýchto zámerov do praxe museli byť pripravené vhodné politické podmienky.

Ekonická komisia ÚV KSČ takto predstavený zámer o novom postavení socialistického podniku na svojom zasadaní začiatkom júna 1967 síce úplne neodmietla a v uznesení použila tézu, že materiál sa na základe pripomienok ďalej rozpracuje a neskôr predloží na zasadanie ÚV KSČ. Za daného politického systému sa problémové otázky takýmto spôsobom často odkladali na neurčito, alebo sa jednoducho odsúvali do zabudnutia.

Na septembrovom pléne ÚV KSČ sa malo rokovať o problematike vývoja hospodárstva a o rozvoji životnej úrovne. A. Dubček využil túto príležitosť a v svojom prejave, vychádzajúcom z viacerých analýz odborných inštitúcií, sa venoval i dosah ekonomickej reformy na slovenskú ekonomiku v prvej polovici roka 1967. Zaoberal sa v ňom predovšetkým oblastnou problematikou (ak použijeme dobovú terminológiu), no zhodnotenie vplyvu ekonomických nástrojov reformy na slovenskú ekonomiku využil vo svojom prejave i na prednesenie širších súvislostí. Poukázal na protirečenie medzi zdrojmi pracovných síl a ich prírastkami na jednej strane a medzi umiestňovaním investícií na strane druhej. Spomínané protirečenie sa pritom dlhodobo prejavovalo v rámci existencie plánovanej socialistickej ekonomiky, ako som na to upozornil už v predchádzajúcom texte. A. Dubček tiež zdôraznil, že v ďalšom období sa bude toto protirečenie prehlbovať,

6 Národní archiv České republiky (ďalej NA ČR), f. 10/4, sv. 8, archivní jednotka (ďalej a. j.) 16.

7 NA ČR, f. 10/4, svazek (ďalej sv.) 10, a. j. 19.

8 Pri príprave reformy sa napr. roku 1964 predpokladalo, že v súvislosti s presunom ťažiska práce ministerstiev od operatívneho k perspektívnemu riadeniu príde k zníženiu byrokratického aparátu o 2 % – 25 %, pri optimálnych podmienkach až o 50 %. NA ČR, f. Kancelář 1. tajemníka ÚV KSČ Antonína Novotného, kartón (ďalej k.) 137.

pričom sa v centre rátať, ako vyplynulo z podkladových materiálov, s masovým vysta-hovalectvom zo Slovenska za prácou do českých krajín.⁹

Podľa Dubčeka nebolo logické, že dostatok pracovných síl na Slovensku sa v tomto období javil ako problém. Veď ak spoločnosť nedokáže produktívne využívať svoje obyvateľstvo, nemôže hovoriť o tom, že má intenzívnu ekonomiku. Pritom na Slovensku v tomto čase mohlo nastúpiť do práce okolo 100-tisíc žien, no chýbali pre ne pracovné príležitosti predovšetkým v spracovateľskom priemysle. Problematická bola i situácia s dostatkom pracovných miest pre pätnásťročný dorast.

Dubček v referáte spomenul i ďalšie faktory, ktoré sa mohli podľa neho stať základom pozitívneho ekonomického rastu na Slovensku. Veď cez Slovensko sa transportovala relevantná časť surovín a výrobkov, s ktorými sa obchodovalo so ZSSR a ďalšími štátmi východnej Európy, za významnú považoval tiež úlohu Dunaja ako dopravnej tepny. Na Slovensku rástli progresívne zdroje energetiky, rozvíjal sa plynárenský priemysel, ďalej bolo možné využívať vodné zdroje a perspektívne boli i ďalšie odvetvia národného hospodárstva. Podľa Dubčeka však bude treba ešte veľa vykonať, aby sa tento základ podarilo dostať na vyššiu úroveň, aby sa vytvorili podmienky na výraznejšie posilnenie spracovateľského priemyslu a zvýšenie finalizácie výroby.¹⁰

V hodnotení pôsobenia nástrojov economickej reformy A. Dubček podľa svojich slov už niekoľkokrát konštatoval, že ich vplyv na povzbudenie ekonomického rastu zaostávajúcich oblastí republiky (Slovenska) je v podstate minimálny, ba priam nulový. Za zvlášť dôležitú považoval túto skutočnosť preto, lebo v dovtedajších podmienkach tzv. administratívno-byrokratickej sústavy riadenia, keď sa väčšina investícií rozdeľovala z centra, vznikalo na Slovensku neadekvátne malé množstvo pracovných príležitostí vzhľadom na jeho populačný vývoj.

Pritom v praxi to po zavádzaní prvých opatrení economickej reformy vyzeralo tak, že namiesto plánovaných 28 % z celoštátnych investícií do priemyslu za prvý polrok 1967 na Slovensko smerovalo len 21,9 %. Navyše sa prejavovali ďalšie negatívne tendencie – ešte menší podiel investícií ako v minulom období smeroval do spracovateľského priemyslu a naďalej klesal podiel finálnych výrobkov.

9 „V českých krajoch sa realizuje 71 % investícií našej ekonomiky do priemyslu, avšak prírastok pracovných síl predstavuje len 30 % celoštátneho prírastku. Na Slovensku sa realizuje asi 29 % investícií do priemyslu, ale bude tu 70 % prírastku pracovných síl celého štátu. Tieto proporcie nie sú prechodné. V rokoch 1976 – 1980 to bude až 80 % prírastku zdrojov pracovných síl štátu, ktoré sa budú nachádzať na Slovensku. Ďalšie východisko, myslím, že nie je možno hľadať ho v sťahovaní ľudí, ako sa to požaduje na strane 49 dnešného podkladového materiálu. I keď sa uvažuje, že niečo viac ako 100-tisíc ľudí by sa do roku 1980 ďalej vysťahovalo zo Slovenska za prácou do českých krajov a rozsah migrácie tak dosiahne zhruba asi pol milióna osôb – keď do toho nepočítame, samozrejme vec, 90 – 100-tisíc pracovníkov, ktorí za prácou do českých krajov dochádzajú – chcem zdôrazniť, a to je hlavné o čom hovorím a čo chcem povedať – a je samozrejme treba vidieť, že stav národného hospodárstva to už potrebuje v dôsledku nevyužitia kapacít – že nehľadiac na to všetko, i tak rozhodujúca prevaha prírastku pracovných zdrojov bude naďalej na Slovensku, avšak pracovné príležitosti pre ich produktívne využitie sa vytvárajú v pomerne menšom rozsahu.“ Záznam z plenárneho zasadania ÚV KSČ (26. – 27. 9. 1967). Archiv Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, s. 28-29.

10 Veľmi podobne o zdrojoch ďalšieho ekonomického rastu na Slovensku písal H. Kočtúch na začiatku roka 1967 v článku v *Slovenských pohľadoch* a je možné, že Dubček z neho vychádzal. Porovnaj KOČTÚCH, H. Nová sústava riadenia v ekonomike Slovenska. In *Slovenské pohľady*, 1967, č. 1.

Podľa smerníc aktuálnej päťročnice, ako ich na tomto fóre prezentoval A. Dubček, napr. roku 1970 mal výrazne klesnúť objem investícií do spracovateľského priemyslu na Slovensku, a to tak relatívne, ako i v absolútnych číslach.¹¹ Nízka úroveň finálnej výroby na Slovensku pritom o. i. spôsobovala nižšiu efektívnosť priemyslu v porovnaní s českými krajinami. Na túto skutočnosť sústavne poukazovali slovenskí ekonómovia a očakávali jej nápravu.¹²

Podľa toho, ako sa v centre nastavovali parametre ekonomickej reformy, sa mal rozvoj diať predovšetkým na základe podnikových zdrojov. Ak sa teda na Slovensku v danom čase nachádzalo 21 % z celoštátnej priemyselnej výroby a ekonomicke nástroje na podporu zaostávajúcich oblastí mali minimálny pozitívny dosah, potom sa ani do budúcnosti nedali očakávať pozitívne zmeny.

Poukázal na to aj A. Dubček, podľa ktorého nedostatočným nevyužívaním pracovných síl na Slovensku sa *de facto* neprejavuje snaha pokračovať v odstraňovaní ekonomických rozdielov, lebo ak sa majú cez Slovensko iba prevážať suroviny a nebude tu rásť finálna výroba, nemožno ani v budúcnosti očakávať kladné výsledky ekonomickeho rastu, ktorý by sa časom prejavil vo vyrovnávaní ekonomickej úrovne na stav dosiahnutý v českých krajinách. Dubček pritom v svojom prejave zdôraznil, že nemá na mysl iba stav na Slovensku, ale aj neadekvátnu realizáciu celospoločenských cieľov. Pretože ak sa nedostatočne využívajú ekonomicke predpoklady rastu na Slovensku, musí to mať negatívne dôsledky i z celoštátneho hľadiska.

Pochopiteľne, v tomto duchu prednesený Dubčekov prejav nebol len posolstvom o ekonomickej situácii na Slovensku v období, keď sa v praxi začínali realizovať prvé kroky ekonomickej reformy. Zároveň totiž vypovedal o dôsledkoch politického postavenia Slovenska, ktoré mu bolo dané tzv. asymetrickým štátoprávnym usporiadaním a v dobovej terminológii, pôsobením administratívno-direktívneho spôsobu riadenia socialistickej ekonomiky.

Ak sa pritom A. Dubček vo svojom prejave venoval predovšetkým problémom ekonomiky na Slovensku, iste to nebolo len preto, že L. Štrougal, v tom čase tajomník ÚV KSČ, ktorý predniesol hlavný referát na tomto pléne, sa o špecifických slovenských problémoch ani nezmiel. Dubčekovo vystúpenie malo hlboký politický podtón, lebo kritika ekonomickeho vývoja na Slovensku na takomto fóre priamo padala na hlavu vedenia KSČ. Bezprostredne po skončení septembrového zasadania ÚV KSČ Antotnín

11 Z podkladového materiálu, pripraveného na toto rokovanie, je zrejmé, že centrálné orgány si uvedomovali, že hlavným problémom rozvoja Slovenska v danom období je vytváranie pracovných príležitostí, a to tak pre roky 1968 – 1970, ako i výhľad do roku 1973. Na územie českých krajov malo smerovať v rokoch 1968 – 1970 70,9 % z celoštátnych investícií do priemyslu, pritom bolo zrejmé, že v období rokov 1971 – 1975 sa bude Slovensko podieľať na celoštátnom prírastku zdrojov pracovných síl pre priemysel 60 – 80 %-ami. Preto sa v podkladovom materiáli na s. 48 konštatovalo, že daná úroveň rozostavanosti na Slovensku nemôže zabezpečiť do roku 1973 pracovné príležitosti asi pre 40 – 50-tisíc osôb. NA ČR, f. Kancelár I. tajomníka ÚV KSČ Antonína Novotného, k. 81, s. 47-48 podkladovaného materiálu na rokovanie ÚV KSČ v septembri 1967.

12 Porovnaj ŠTEFANSKÝ, M. Niektoré aspekty ekonomicko-sociálneho vývoja na Slovensku. In *Slovenská spoločnosť v krízových rokoch 1967 – 1970*. Zborník štúdií I. Bratislava 1992, s. 117-118.

Novotný v osobnom rozhovore s Dubčekom vyjadril nesúhlas s jeho vystúpením s tým, že sa stane predmetom schôdze Predsedníctva ÚV KSČ.¹³

Až do jesene 1967, resp. až do konca roka 1967 nenastal významný posun v rozvíjaní ekonomickej reformy. Na plénoch ÚV KSČ sa špeciálne táto problematika nerozpracovávala, zákon o socialistickom podniku nebol predmetom rokovania ani v decembri 1967, ako sa pôvodne predpokladalo. Z koncepcie spracovaných materiálov vyplýva, že autori ekonomickej reformy v tomto období za jej najnaliehavejšiu úlohu považovali obnovenie funkcií trhu vo všetkých rozhodujúcich sférach ekonomiky, pri súčasnom zabezpečení optimálneho spojenia plánu a trhu.¹⁴ Obnovenie fungovania trhu a reálnych hodnotových vzťahov sa chápalo ako nevyhnutné na zabezpečenie ekonomickej rovnováhy, ale malo byť i logickým završením zavádzania novej sústavy riadenia. Z dlhodobého pohľadu malo byť vecným obsahom ekonomickej reformy i vedomé prispôsobovanie vonkajších ekonomických vzťahov podmienkam medzinárodnej výmeny tovarov s cieľom jej rozširovania predovšetkým v oblasti konvertibilných mien. Za logické sa považovalo, že základnou cestou, ktorou sa budú uplatňovať vplyvy svetového trhu na vonkajšie ekonomické vzťahy Československa, bude priame pôsobenie svetových cien na vnútorné ceny. Tie mali potom, pochopiteľne, vplývať i na celú ekonomiku prostredníctvom vývozu a dovozu.¹⁵

Takéto komplexné ponímanie ekonomickej reformy by malo pochopiteľné ďalekosiahle vplyvy nielen na celú hospodársku sféru. V tomto zmysle ju preto odmietali nielen stúpenci A. Novotného, ale aj tí stranícki funkcionári, podľa ktorých sa v Československu musel bez výhrad realizovať ten model socializmu, ktorý sa aplikoval po februári 1948, nehovoriac o byrokratoch, pre ktorých by reforma znamenala zlikvidovanie či aspoň podstatné zredukovanie tzv. stredného článku riadenia. Po nástupe Dubčekovho vedenia KSČ tak síce patrila problematika ekonomickej reformy k dôležitým systémovým otázkam, no na druhej strane sa formovali i sociálne skupiny, ktoré ju začínali odmietat'.

13 Ešte na septembrovom pléne sa v diskusii vrátil k problematike ekonomickej reformy i k „oblastnej problematike“ L. Štrougal a reagoval na Dubčekove výhrady. Potvrdil existenciu istých problémov na Slovensku, napr. v súvislosti so zamestnanosťou žien či dorastu, pričom sa údajne pripravujú ich riešenia. O presunoch pracovných síl sa vyjadril v tom zmysle, že sa skutočne budú v ďalšom období uskutočňovať vo zvýšenej miere, no nemá to platiť len v zmysle presunov medzi Slovenskom a českými krajinami, ale aj medzi jednotlivými krajinami a pod. O oblastných problémoch sa ďalej vyjadril v tom zmysle, že to nie sú iba problémy Slovenska, ale sú to problémy celoštátneho charakteru. Treba riešiť aj iné regióny, napr. juhočeský kraj. Podľa Štrougala sa u časti bratislavských ekonómov prejavujú zjednodušené názory, ktoré v centre nemožno prijať, keďže údajne „neposkytujú reálne východiská pre riešenie tejto problematiky v reálnom čase a v reálnych možnostiach“. Cit. podľa Záznam z plenárneho zasadania ÚV KSČ (26. – 27. 9. 1967). Archiv Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, s. 139.

14 Na jar 1967 venoval Ekonomický ústav ČSAV skúmaniu problematiky ekonomickej nerovnováhy obsahlu štúdiu. V tejto analýze sa potvrdila ekonomická nerovnováha, prejavujúca sa v danom čase v Československu ponímaná ako dôsledok existujúcej direktívnej sústavy riadenia. Len jej prekonaním a nastolením fungovania normálnych ekonomických vzťahov mohla byť nová sústava riadenia úspešne aplikovaná. NA ČR, f. 10/4, sv. 8, a. j. 17.

15 NA ČR, f. Kancelář I. tajemníka ÚV KSČ Antonína Novotného, k. 141. Ak kritici ekonomickej reformy často tvrdili, že jej autori sa spoliehali len na automatické pôsobenie trhu, možno to jednoducho vyvrátiť. Už v prípravných materiáloch autori reformy vychádzali z predpokladu, že aj keby už bola nastolená ekonomická rovnováha, nemožno sa spoliehať na to, „že trh bude automaticky zabezpečovať v najbližšom období racionálny vývoj cien, miezd, dôchodkov podnikov a pod“.

Negatívny vzťah k ekonomickej reforme v Československu sa na druhej strane formoval i za jeho hranicami.

Prípravu reformy, jej ciele a snahy o postupné zavádzanie pozorne sledovali funkcionári KSSZ, resp. ďalších „bratských“ strán. Už 5. februára 1968 sovietsky veľvyslanec v Prahe Stepan V. Červonenko v rozhovore na maďarskom veľvyslanectve uviedol, že za jeden z hlavných problémov, ktoré stoja pred Československom, treba považovať otázku reforiem riadenia národného hospodárstva, lebo podľa neho „je základnou otázkou to, či chcú zachovať a či sa podarí zachovať v Československu systém centrálne plánovaného hospodárstva“.

Červonenko ďalej povedal, že zodpovední funkcionári sa v krátkom čase musia rozhodnúť, či obnovia systém centrálne plánovanej ekonomiky, alebo budú aplikovať systém riadenia, založený na využívaní ekonomických nástrojov, teda taký, ktorý bude tvoriť jednotnú sústavu od najvyššieho stupňa až po ten najnižší. S odvolaním sa na rozhovor s A. Dubčekom sovietsky veľvyslanec vyjadril tiež názor, že vedenie KSČ v tomto smere nemá sformulovanú koncepciu a nevie nájsť dobré riešenie.¹⁶

Veľmi kritický bol aj postoj funkcionárov NDR, a to najmä pokiaľ išlo o Šikove teórie. Günther Mittag sa počas osláv 20. výročia februárových udalostí roku 1948 vyjadril v tom zmysle, že ak by sa takéto teórie mali naozaj stať praxou hospodárskej politiky, tak potom by to pre Československo znamenalo vážne nebezpečenstvo a vlastne by išlo o návrat k trhovému hospodárstvu „so všetkými dôsledkami“.¹⁷ Už v tomto období bolo vrcholným predstaviteľom KSSZ, resp. Jednotnej socialistickej strane Nemecka (SED) zrejme, akým významným spôsobom môže realizácia zamýšľanej ekonomickej reformy v Československu nabúrať existujúci „socialistický systém“ a vyústiť do jeho zrútenia ako celku.

Pritom v tomto období ešte neboli známe ani všetky snahy reformátorov, ktoré sa stali súčasťou Akčného programu KSČ zo začiatku apríla 1968. Podľa neho mal program demokratizácie v ekonomickej oblasti predovšetkým priniesť samostatnosť podnikom. Tie by boli relatívne nezávislé od štátu, čím by sa smerovalo nielen k naplneniu záujmov spotrebiteľov, ale i k tomu, aby rôzne sociálne skupiny mohli uskutočniť svoje právo formulovať a obhajovať ekonomické záujmy.

Podľa Akčného programu sa ekonomická reforma v súlade so snahou o prijatie zákona o socialistickom podniku mala vyvíjať k takému typu hospodárskeho mechanizmu, ktorého základom by bolo trhové postavenie podnikov ako autonómnych ekonomických jednotiek. Dovtedajšieho výhradného vlastníka socialistických podnikov, ktorým bol štát, mali podľa Akčného programu nahradiť podnikové demokratické orgány s osobitne vymedzenou právomocou voči ich vedeniu. Pracovné kolektívy by tak jednoznačne pocítili dôsledky či už pozitívneho alebo neodborného vedenia podnikov. Demokratickým orgánom podnikov by boli zodpovedné aj ich riadiace štruktúry, t. j. riaditeľ a ďalší zodpovední funkcionári, keďže ich do vedúcich funkcií sami ustanovili.¹⁸ Kolektívne podnikateľské orgány v závodoch mali významným spôsobom spoluurčovať ich každo-

16 Cit. podľa VONDROVÁ, J. - NAVRÁTIL, J. a kol. *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967 – 1970. Prosinec 1967 – červenec 1968*. Brno 1995, s. 45.

17 Ref. 16, s. 57.

18 *Rok šedesátý osmý v usneseních a dokumentech ÚV KSČ*. Praha 1969, s. 126-127.

denné riadenie, ako i koncepčný pohľad do vzdialenejšej budúcnosti. K takému poňatiu podnikovej správy sa v tomto období pridal i O. Šik, ktorý pôvodne patril k zástancam tzv. manažérskeho typu vedenia podnikov. V máji 1968 už vo funkcii podpredsedu vlády, ktorý bol zodpovedný za ďalšie rozvíjanie ekonomickej reformy, na zhromaždení Československej spoločnosti ekonomickej (ČSE) vyzval k zakladaniu rád pracujúcich. Podľa jeho názoru mali byť tieto rady podnikateľskými orgánmi socialistických podnikov, a teda nemali byť obdobou takých samosprávnych orgánov, aké sa svojho času objavovali v socialistickej Juhoslávii.¹⁹

Šikova výzva neostala bez ohlasu. V jednotlivých závodoch začali rýchlo a spontánne vznikať kolektívne orgány, rady pracujúcich, ktorých cieľom bolo preniesť problémy podnikov bližšie k ľuďom, odvrhnúť ťažkopádnu, byrokratickú tradíciu riadenia podnikov, priblížiť ho k obyčajným pracujúcim a spretrhať tak odcudzenie, ktoré už roky v socialistickej ekonomike pretrvávalo, napriek proklamovanému spoločenskému vlastníctvu výrobných prostriedkov. Aby tento trend strana aspoň do istej miery usmernila, na schôdzi Predsedníctva ÚV KSČ a jeho sekretariátu 28. mája 1968 sa prijali dočasné rámcové zásady na zriaďovanie kolektívnych podnikateľských orgánov v podnikoch, ktorými sa následne mala zaoberať vláda a pritom zohľadniť pripomienky stranického orgánu.²⁰ Podľa týchto zásad sa rady pracujúcich ponímali ako závažné opatrenie na presadenie podnikovej autonómie, na odstránenie byrokratických a direktívnych foriem riadenia podnikovej sféry a ich uvedenie do praxe sa chápalo ako výrazný krok na ceste k demokratizácii celého národného hospodárstva.

Uvedenie pripravovaných zákonov o socialistickej podniku a o podnikových radách do praxe by nepochybné znamenalo radikálny prelom v dovtedajšom spôsobe riadenia ekonomických subjektov v Československu. Otvorilo by cestu samostatnému pôsobeniu jednotlivých podnikov na trhu, perspektívne i zahraničného a prinútilo by ich zväzdať tvrdý boj v konkurenčnom prostredí o prežitie, no i o zákazníka, spotrebiteľa. Skutočnosť, že by podniky naozaj získali právo samostatne sa rozhodovať o výrobných programoch, by sa mohla priaznivo odraziť na štrukturálnych zmenách, ktoré nevyhnutne potrebovala československá ekonomika. Nevyhnutnosť pokračovať v ďalšom rozvíjaní ekonomickej reformy vyjadrilo politické vedenie i tým, že O. Šik sa v máji 1968 stal podpredsedom vlády, zodpovedným za jej realizáciu.

O viacerých stránkach ekonomickej reformy sa v tomto čase diskutovalo v mnohých odborných časopisoch. Hlavnými prekážkami jej ďalšieho rozvoja – okrem času – bola neexistencia konkurenčného prostredia vo vtedajšom československom ekonomickom priestore, absencia kapitálového trhu, časté zmeny pravidiel, v rámci ktorých podniky fungovali, resp. z toho vyplývajúce rôzne výnimky a pod., nehovoriac o zahraničnopolitických podmienkach, ktoré nepriali jej ďalšiemu rozvoju. V skutočnosti sa tak do praxe až do augusta 1968 nedostali jej podstatné princípy – nepodarilo sa legislatívnym spôsobom prijať zákon o socialistickej podniku, resp. o radách pracujúcich.

19 Cit. podľa ŠULC, ref. 3, s. 51.

20 NA ČR, f. 02/1, sv. 72, a. j. 90.

V čase bezprostredne po okupácii Československa vojskami Varšavskej zmluvy nebolo, pochopiteľne, prioritou jeho politickej reprezentácie riešenie koncepčných ekonomických otázok. Napriek tomu ešte stále pretrvával názor, že niet dôvodov na to, aby sa nemohlo ďalej pokračovať v takých dôležitých procesoch, ako bolo napríklad ďalšie rozvíjanie ekonomickej reformy. Veď aj v prípade zotrvania cudzích vojsk na československom území sa pôvodne predpokladalo, že je len otázkou krátkeho času. Mnoho ľudí v Československu žilo stále v presvedčení, že i v nových podmienkach po auguste 1968 sa podarí zachovať atmosféru reforiem a zatiaľ si ešte nepripúšťali možnosť ich konca.

Napriek začínajúcemu sa vnútropolitickému zápasu, ktorý sa prejavoval na zasadaní pléna ÚV KSČ v decembri 1968, z prejavu predsedu vlády Oldřicha Černíka vyplynulo, že v hospodárskej politike má byť jedným z jej najbližších krokov uvedenie zákona o socialistickom podniku do praxe. Tak sa mala pripraviť legislatíva o podmienkach socialistického podnikania. Aj z ďalších úloh, ktoré mala údajne vláda pripravené (daňová reforma, nová koncepcia cenovej politiky), bolo zrejmé, že názor výkonnej zložky moci na ekonomickú reformu a jej nevyhnutnosť pre ozdravenie hospodárstva krajiny, sa nezmenil. Černíkovo vystúpenie v podstate získalo podporu aj v uznesení ÚV KSČ, z ktorého vyplývalo, že na pôde federálnej vlády sa má spracovať a následne predložiť na schválenie návrh „*k vymedzeniu postavenia socialistického podniku*“ a tiež vyhodnotiť experimenty o kolektívnych orgánoch typu podnikových rád.²¹

Na tomto rokovaní vystúpil i slovenský ekonóm a vtedajší tajomník ÚV KSS V. Pavlenda, ktorý vo svojom referáte, napriek kritickým pripomienkam, očakával, že ekonomická reforma bude pokračovať. Pavlenda na tomto fóre opätovne kritizoval najmä fakt, že pri príprave reformy sa takmer neprihliadalo na slovenskú realitu a česká skutočnosť sa naďalej stotožňovala s celoštátnou. Podľa jeho názoru sa pri realizácii reformy prejavovala aj istá živelnosť a nekonceptnosť, čo azda vyplývalo aj z toho, že roku 1968 bol vývoj v krajine príliš hektický.²²

Nepopierateľným faktom však bolo, že zákon o socialistickom podniku, ktorý sa pripravoval už od začiatku roka 1967, sa takmer ani po ďalších dvoch rokoch neposunul do takej fázy, aby mohol byť legislatívne schválený. Ak sa tak nestalo do augusta 1968, bolo to spôsobené predovšetkým tým, že Šikova reforma mala nepriateľov nielen na strane Kremľa, ale aj na domácej politickej scéne, kde ju brzdili významné skupiny úradníkov, lebo ohrozovala ich existenciu. Už sme spomínali, že vysoké percento byrokratických pracovníkov v tzv. strednom článku riadenia mohlo prísť o svoje „teplé miesta“, nehovoriac o tých pracovníkoch aparátu, ktorí sa venovali ekonomickej sfére. Išlo vlastne o desaťtisíce úradníkov, pôsobiacich na hospodárskych ministerstvách, generálnych riaditeľstvách, ale aj v aparáte KSČ.²³

21 NA ČR, f. 02/1, sv. 86, a. j. 137.

22 SNA, f. ÚV KSS, k. 1 217. O formovaní názorov slovenských ekonómov na ekonomickú reformu, resp. o jej dosahoch na slovenské hospodárstvo bližšie pozri LONDÁK - SIKORA - LONDÁKOVÁ, ref. 1, s. 199 a n.

23 NA ČR, f. Kancelář 1. tajemníka ÚV KSČ Antonína Novotného, k. 137. Pozri tiež: BÁRTA, M. - FELMAN, O. - BELDA, J. - MENCL, V. *Československo roku 1968. 2. díl: Počátky normalizace*. Praha 1993, s. 43.

V tomto zmysle sa ekonomická reforma naozaj nachádzala v štádiu, keď sa vlastne rozhodovalo o jej ďalšom osude, a to z viacerých príčin. V krátkom čase sa malo ukázať, ako sa po okupácii Československa, v nových politických pomeroch, bude dariť jej rozvíjanie, resp. realizovanie v praxi. Navyše po prijatí ústavného zákona o československej federácii (27. októbra 1968) od začiatku roka 1969 do popredia vystupovala aj otázka, do akej miery sa naplnili predstavy slovenskej politickej reprezentácie, ale aj slovenských ekonómov, ktorí s takým oduševnením vstupovali do diskusií o reforme na jar roku 1968.

Nádeje a očakávania slovenských odborníkov sa v prípade economickej reformy ukázali ako iluzórne. Väčšina ich návrhov, ktoré sa súhrnne prejavili v Kočtúchovej koncepcii ekonomicko-politickej federácie, nebola pretavená do ústavného zákona, viaceré zostali iba vo všeobecných náznakoch, a tak len skutočná realita po januári 1969 mala ukázať, nakoľko ústavný zákon prispeje k pozitívnym zmenám, a to tak v súvislosti so štátoprávnym postavením Slovenska, ako aj s jeho ekonomickým rastom.

Na slovenskej strane sa vrcholný stranický orgán ÚV KSS economickou problematikou zaoberal v polovici decembra 1968. V súvislosti s economickou reformou a jej ďalšou realizáciou bol na toto fórum pripravený pracovný materiál s názvom *Ekonomické nástroje v novej sústave riadenia*, ktorý hodnotil dosiahnutý stav reformy najmä z pohľadu Slovenska. Podľa dokumentu v danom období išlo len o čiastkové hodnotenie, keďže zložitý spoločenský proces ešte nebol ukončený. Reforma síce priniesla určité pozitíva, no z širšieho celospoločenského pohľadu nedostatočne prispela k riešeniu economickej nerovnováhy a k stimuluovaniu socialistického podnikania. Z celkového pohľadu sa však reforma v materiáli hodnotila ako pozitívny proces, ktorý je konkretizáciou vzťahu plánu a trhu. V tomto čase sa ešte nechápala ako narušenie princípov plánovanej ekonomiky. Za závažný problém označila nedostatočne zvládnutú cenovú prestavbu z januára 1967. Ani pôvodný predpoklad, že všetky podniky budú začínať za rovnakých podmienok, sa nepodarilo naplniť. Mnohé z nich získali bez vlastných zásluh značné finančné prostriedky, kým iné nemali prostriedky na najzákladnejšie potreby. Preto museli nasledovať rôzne redistribúcie finančných prostriedkov z centra.²⁴

Špecifickým problémom bola, podľa materiálu, situácia na Slovensku, ktorá sa pri konštrukcii nástrojov economickej reformy nezohľadnila. „*Protichodnosť a negatívne stránky pôsobenia novej sústavy vystupujú preto v ekonomike Slovenska vypuklejšie, ako sa to javí celoštátne.*“ Mnohé problémy slovenských podnikov v porovnaní s podnikmi v českých krajinách, boli spôsobené ich nižšou rentabilitou, ktorá bola daná objektívne, vývojom ich materiálo-technickej základne a, samozrejme, aj prestavbou veľkoobchodných cien. Podľa dokumentu sa nedostatočne zohľadňovali rozhodnutia štátnych orgánov na urýchlenie rozvoja Slovenska a jeho postupné vyrovnávanie na úroveň českých krajín.

Spomínaný pracovný materiál však nebol len kritický, ale hľadal aj riešenia daných problémov, napr. v súvislosti s deformáciami cien či problematikou odvodov. Nakoniec dospel k názoru, že by bolo potrebné „*preskúmať tiež vhodnosť uplatnenia sústavy dane z pridanej hodnoty, ktorá by odstránila niektoré nedostatky zdanenia výrobkov vo finál-*

24 SNA, f. ÚV KSS, k. I 216

nom štádiu výroby, plnšie a spravodlivejšie by zdaňovala jednotlivé fázy spracovania a umožnila uplatniť rovnaké zdanenie miezd a zisku vo všetkých podnikoch". Obsahoval aj ďalšie konkrétne návrhy, ktoré by napomohli optimálnemu rastu slovenskej ekonomiky, napr. potrebu vzniku Fondu územného rozvoja Slovenska, ktorý by bol efektívnejším nástrojom podpory jeho rozvoja než dovtedajšie spôsoby.²⁵

Na decembrovom zasadaní ÚV KSS V. Pavlenda vo svojom prejave spomenul aj úlohy, ktoré by mali byť hlavnou súčasťou ekonomickej reformy, a to najmä príprava zákona o socialistickom podniku takým spôsobom, aby mohol byť predložený na schválenie ešte v prvom štvrtroku 1969. Podobne sa malo riešiť i postavenie podnikových rád pracujúcich. Podľa Pavlendu sa v tomto smere malo postupovať i na Slovensku, rešpektujúc jeho špecifické podmienky.²⁶

O reforme hovoril aj na vedeckej konferencii, ktorú pod názvom *O štrukturálnych problémoch rozvoja ekonomiky Slovenska* organizovala v januári 1969 Vysoká škola ekonomická. Podľa Pavlendu po auguste 1968 síce prevládali obavy o ďalší osud reformy, no tie sa rýchlo rozplynuli a od novembra stranické orgány „jednoznačne formulovali potrebu pokračovať v reforme dôslednejšie, premyslenejšie a intenzívnejšie“.²⁷ Preto nastal čas, keď napriek zložitým politickým podmienkam treba urýchlene teoreticky rozpracovať princípy ekonomickej reformy a zároveň stanoviť konkrétny časový harmonogram jej realizácie. Pavlenda tiež navrhol, aby sa v záujme tohto cieľa spojili slovenskí a českí odborníci, ktorí by mohli pracovať podobným spôsobom, ako sa postupovalo pri príprave ústavného zákona o československej federácii, kde sa, podľa jeho názoru, sústreďenie odborníkov osvedčilo.²⁸

Prípravu programu ekonomickej reformy na tejto konferencii podporil aj Jozef Rosa, rektor VŠE. Program mal však už vyhovovať novým podmienkam po uzákonení federatívneho štátneho usporiadania, preto sa venoval problémom ekonomického rastu na Slovensku v podmienkach nového štátoprávneho usporiadania a tradične aj jeho vyrovnávaniu na úroveň českých krajín. Podľa Rosu v predchádzajúcich rokoch bola miera výrobných investícií, ktoré plynuli na Slovensko „nižšia, ako by zodpovedalo podielu Slovenska na tvorbe národného dôchodku“.²⁹ Ak by sa mala naplniť strategická úloha, t. j. dosiahnuť vyrovnanie Slovenska na úroveň českých krajín do roku 1980 a zároveň obstať v svetovej hospodárskej súťaži, musel by podľa neho rásť národný dôchodok na Slovensku v nasledujúcich rokoch približne o 10 % ročne. Podľa jeho názoru sa už od začiatku šesťdesiatych rokov 20. storočia mal na Slovensku oveľa rýchlejšie rozvíjať spotrebný priemysel, čo sa však neudialo „v dôsledku brzdiacich politických činiteľov“.

25 Ref. 24.

26 SNA, f. ÚV KSS, k. 1 217.

27 PAVLEND, V. K problému realizácie poznatkov ekonomických vied v praxi. In *Ekonomický časopis*, 1969, roč. 17, č. 5, s. 389.

28 Ref. 27.

29 ROSA, J. Zdroje rozvoja národného hospodárstva Slovenska. In *Ekonomický časopis*, 1969, roč. 17, č. 5, s. 396. „Ak od podielu 30 % na celoštátnych investíciách odpočítame pomerne vysoký podiel investícií do spoločenskej potreby a tie akcie, ktoré sú celoštátného charakteru, ale sú zahrnuté do podielu Slovenska, prichádzame k záveru, že miera výrobných investícií je nižšia, ako by zodpovedalo podielu Slovenska na tvorbe národného dôchodku.“

Preto sa v nasledujúcom období musí slovenská ekonomika, v záujme splnenia uvedených cieľov, urýchlene orientovať na rast spotrebného priemyslu, terciálneho sektora a predovšetkým na budovanie vedeckovýskumnej základne. Pričom nezanedbateľným faktorom hospodárskeho rastu Slovenska malo byť aj rozumné využitie jeho práceschopného obyvateľstva.³⁰

Josef Rosa ďalej konštatoval, že v nasledujúcich rokoch by sa malo slovenské hospodárstvo intenzívne orientovať na čo najprogresívnejšie využívanie vlastných zdrojov rastu, ale aj na medzinárodný úver. Tento poznatok vyplynul podľa neho z hospodárskeho programu prvej českej vlády z januára 1969, z ktorého bolo zrejmé, že české hospodárstvo sa bude orientovať na rekonštrukciu výrobnotechnickej základne a intenzívny typ investičnej politiky, z čoho pre Slovensko vyplývalo, že pravdepodobne nebude môcť rátať s veľkými prebytkami investičných zdrojov z českých krajín.³¹

O ekonomickej reforme sa však nehovorilo len na takom fóre, akým bola vedecká konferencia. Prvá vláda Slovenskej socialistickej republiky (SSR) dostala na začiatku roka 1969 rozsiahly pracovný materiál s názvom *Náčrt ďalšieho postupu ekonomickej reformy*, ktorý vznikol na pôde Komisie SNR pre riadenie. Pri vzniku tohto dokumentu spolupracovalo osemnásť pracovných tímov a približne dvesto ekonómov – teoretikov z výskumu i z praxe. Pochopiteľne, jeho hlavným cieľom bolo rozpracovať teoretické východiská ďalšieho rozvoja reformy.³²

Cieľom štúdie nie je vyčerpávajúca charakteristika všetkých častí dokumentu. Jednoznačne však z neho vyplývalo, že na strane slovenských ekonómov prevládal názor o nevyhnutnosti ďalšieho pokračovania ekonomickej reformy, pričom konštatoval, že v teoretickej rovine nastal pozitívny posun vo viacerých oblastiach, predovšetkým z hľadiska miesta Slovenska v tomto spoločenskom procese a jeho riadení. Podľa dokumentu možno v danej etape hovoriť len o prvých krokoch realizácie ekonomickej reformy v Československu a v istom zmysle aj o pretrvávajúcej direktívnej sústave riadenia. Podniky boli totiž sputňované podobne ako v predchádzajúcom období, len striktné direktívy boli nahradené tzv. ekonomickými nástrojmi, ktoré však podnikom nepriniesli skutočnú samostatnosť v hospodárení.

Centralizácia v ich riadení pokračovala naďalej, len inými prostriedkami. Preto, podľa dokumentu, v nasledujúcom období treba prioritne riešiť otázku, akým spôsobom bude štát uplatňovať svoj vplyv v riadení ekonomiky. Nemôže ďalej pretrvávajúť stav, keď v administratívnej sústave riadenia centrum rozhodovalo o 100 % investícií, kým v čase realizácie reformy to bolo len v 87 %. Smerovalo sa k tomu, aby na skutočnom trhu pôsobil tak štát, ako i „*autonómna podniková sféra*“, čo by malo zvlášť význam najmä pre Slovensko. Keďže sa predpokladalo, že v trhových podmienkach bez osobitných zásahov sa rozdiely v ekonomickej úrovni medzi zaostávajúcimi a vyspelými oblasťami zväčšujú, zabezpečenie vyrovnávania Slovenska na úroveň českých krajín bolo podľa materiálu „*nemysliteľné iba na základe rozhodovania podnikov alebo pomocou intervenčnej politiky štátu*“. Preto sa za nevyhnutné považovalo vytvorenie Fondu rozvoja

30 Ref. 29, s. 394.

31 Ref. 29, s. 396-397.

32 Dokument uverejnil Ekonomický časopis pod názvom: *Náčrt ďalšieho postupu ekonomickej reformy*. In *Ekonomický časopis*, 1969, roč. 17, č. 3, s. 230-273.

Slovenska, ktorého cieľom by bolo podnikateľským spôsobom splniť spomínaný strategický cieľ.³³

Ďalším problémom vtedajšej reálne existujúcej ekonomickej situácie bola cenová a odvodová sústava. Na Slovensku, podľa dokumentu, prevládali také cenové deformácie a s nimi súvisiace prerozdéľovacie procesy, ktoré deformovali hodnotové vzťahy do tej miery, že v hospodárstve vznikla úplne neprehľadná situácia, ktorá sa iba prehlbovala. Východisko sa opätovne nachádzalo v pôsobení Fondu rozvoja Slovenska, pričom novou myšlienkou bola aj potreba vzniku peňažného a devízového trhu. Navyše, keďže doteraz pri uplatňovaní ekonomickej reformy absentoval priestorový pohľad, zmenu by mala priniesť aj nová hospodárska politika štátu, ktorá by si konečne uvedomila, že politika vyrovnávania Slovenska na úroveň českých krajín je aj v jej záujme. Ak by totiž centrum malo skutočný záujem na vyrovnávaní, zrejme by nemohol fungovať vtedajší systém odvodov, v ktorom sa jednotné ekonomické nástroje riadenia „*môžu nepriaznivo odraziť v slabšej oblasti*“.³⁴

Návrhy, s ktorými prichádzali slovenskí ekonómovia, sú dôkazom ich odborného i osobného postoja k ďalšiemu rozvíjaniu ekonomickej reformy v Československu. Autori dokumentu si pritom uvedomovali, že jej realizácia je dlhodobým procesom. Preto v tomto období považovali za najdôležitejšie prijať niekoľko operatívnych rozhodnutí, ktorými by sa zamedzilo istému chaosu v rozhodovaní. Realizácia ekonomickej reformy by sa tak následne posunula do novej etapy. Najprv však bolo potrebné vyriešiť otázku postavenia podniku a princípov socialistického podnikania. Integrálnou súčasťou tejto problematiky zostávalo naďalej vyjasnenie postavenia nadpodnikových integrácií, podnikových rád pracujúcich a vôbec otázka úlohy štátu v ekonomike, ako aj aplikovanie ekonomickej reformy v podmienkach federatívneho štátoprávneho usporiadania.³⁵

Spomínaný materiál opätovne upozornil na pretrvávajúce problémy slovenskej ekonomiky, ktoré sa v poslednom období ešte znásobili. Cenovou úpravou sa znížila už aj tak nízka úroveň rentability priemyselnej výroby, čo vyplývalo z daných štrukturálnych dôvodov. Nepriaznivý dosah mala predovšetkým na výroby základného priemyslu. Stratovou sa stala napríklad aj výroba hliníka, niklu a pod., naopak, zvýhodnila sa výroba finálnej produkcie, ktorá na Slovensku stále klesala. Problém vyrovnávania Slovenska v týchto podmienkach bolo podľa dokumentu možné zabezpečiť niekoľkými cestami:

1. vytvorením normálnych ekonomických podmienok pre tie odvetvia, ktoré sú na Slovensku perspektívne a majú predpoklady na dynamický rozvoj (hutnícka výroba, chémia, strojársky a elektrotechnické odbory, spotrebný a potravinársky priemysel). Zároveň sa mali odstrániť cenové deformácie v odvodovej a dotačnej politike.

2. Cielenu podporou dynamických odborov výroby s dôrazom na spracovateľské a finalizujúce odvetvia.

3. Presadzovaním prílivu zahraničného kapitálu, napr. formou dlhodobých štátnych pôžičiek, vytváraním zmiešaných akciových spoločností a tiež nákupom strojov a licencií na pasívny úver.

33 Ref. 32, s. 230-233.

34 Ref. 32, s. 234-235.

35 Ref. 32, s. 236.

4. Predajom cenných papierov i mimo územia Slovenska, pričom toto opatrenie by sa viazalo na vytvorenie peňažného trhu, ktorý by bol schopný zabezpečiť umiestňovanie cenných papierov v podnikoch, ale aj u obyvateľstva.

5. Využitím úverových zdrojov prostredníctvom federálnej emisnej banky alebo inými prostriedkami.

6. Dotáciami z federálneho rozpočtu, napríklad na rozvoj vedeckovýskumnej základne, resp. na podporu investičnej výstavby, ktorá presahuje záujem národnej ekonomiky, prípadne na urýchlenie štrukturálnych zmien.³⁶

Okrem týchto ciest sa osobitne zdôrazňoval aj význam Fondu na rozvoj Slovenska, ktorý by sa konštituoval zákonom. Jeho zakladateľom mal byť štát, ktorý by zákonom získal dostatočné právomoci na to, aby podnikateľským spôsobom mohol realizovať rozvojové projekty. V tomto smere sa uvažovalo aj o vydávaní obligácií, pričom fond by mal právo získať zahraničné úvery a licencie. Na fond by mohli nadväzovať iné špeciálne fondy, napr. Fond rozvoja cestovného ruchu a pod.³⁷ Napriek tomu, že slovenskí ekonómovia v tomto období uvažovali aj o zavedení niektorých prvkov, vlastných trhového hospodárstvu, akceptovali dané princípy ekonomiky a tzv. socialistického štátneho zriadenia. Najmä po okupácii Československa bolo nemysliteľné očakávať, že sa budú prezentovať myšlienky o nevyhnutnom absolútnom návrate ku klasickej kapitalistickej ekonomike. Stále totiž prevládalo presvedčenie, že socialistickú ekonomiku možno reformovať. Táto cesta nebola ešte úplne zavrhnutá.

Z citovaných dokumentov teda jednoznačne vyplýva, že na Slovensku aj po okupácii krajiny vládlo presvedčenie o nevyhnutnosti pokračovania ekonomickej reformy. Podľa slovenských odborníkov ju však bolo potrebné v nasledujúcom období pripraviť a realizovať v praxi takým spôsobom, aby aj v daných podmienkach urýchlila ekonomický rast Slovenska a napomohla jeho vyrovnávaniu na úroveň českých krajín. Aj v centre štátu sa po zasadaní ÚV KSČ v decembri 1968 počítalo s tým, že proces ekonomickej reformy bude pokračovať. Koncom januára 1969 vznikla pod vedením O. Černíka komisia, ktorá mala v tejto súvislosti pripraviť jarné plénum k ekonomickým otázkam. Z organizačného hľadiska mala tiež zabezpečiť, aby do polovice apríla boli prerokované všetky podkladové materiály a na ich základe do polovice mája pripravené hlavné tézy KSČ v oblasti rozvoja národného hospodárstva a životnej úrovne.³⁸

Už 3. marca 1969 však vláda ČSSR prijala uznesenie č. 38, ktoré podľa nej vychádzalo z decembrového pléna ÚV KSČ z roku 1968 a jeho cieľom bolo vlastne predloženie zásad zákona o socialistických podnikoch. Zákon mal vytvoriť právne predpoklady na činnosť podnikov, ktoré by vystupovali ako relatívne samostatné podnikateľské subjekty, ďalej vymedziť dve relatívne samostatné sféry, t. j. sféru štátnej moci a správy a sféru podnikovú a zaviesť podnikové rady.³⁹ Jeho zámerom malo byť skutočné posunutie ekonomickej reformy do novej polohy, pričom sa predpokladalo, že po schválení osnovy zákona na vrcholnej stránickej úrovni bude tento zákon doručený Federálnemu

36 Ref. 32, s. 267-269

37 Ref. 32, s. 271-273.

38 NA ČR, f. 02/1, sv. 89, a. j. 147.

39 NA ČR, f. 02/6, sv. 4, a. j. 13.

zhromaždeniu na schválenie. V tomto prípade išlo azda o posledný pokus aj legislatívnym spôsobom presadiť zásady Šikovej ekonomickej reformy a uviesť ich do praxe.

Keď však nasledujúceho dňa zasadal Výkonný výbor Predsedníctva ÚV KSČ a prerokoval zásady zákona, predložené vládou, uzniesol sa v tom zmysle, že návrh zákona sa po diskusii opäť len doplní o nové podnety a pripomienky.⁴⁰ V podstate to znamenalo odmietnutie návrhu zákona o socialistickom podniku jedným z najvyšších stranických orgánov, ktorý na základe toho nebol vôbec predložený Federálnemu zhromaždeniu.

Najvyššie vedenie KSČ malo rokovať o ekonomickej problematike na začiatku apríla 1969. Stalo sa tak na zasadaní 8. apríla, teda po tzv. hokejovej kríze, keď pozícia A. Dubčeka a vôbec preroformných síl bola už silne otrasená. Preto sa prerokovanie ekonomických otázok odložilo bez udania termínov či konkrétnejšieho vysvetlenia,⁴¹ a to napriek tomu, že podľa pôvodne schváleného harmonogramu vlády mal byť návrh zákona o socialistickom podniku odobrený v priebehu apríla a mája. Ten bol po pripomienkach opätovne upravený a pokročila i príprava zákona o drobnom osobnom podnikaní.⁴²

Po tom, ako Alexandra Dubčeka odstránili z vedenia KSČ, a tým vlastne aj štátu, a po nástupe Gustáva Husáka do funkcie I. tajomníka strany, Oldřich Černík ako predseda federálnej vlády urobil ešte jeden pokus na presadenie zákona o socialistickom podniku. Po niekoľkých ďalších pripomienkach, ktoré mali len zdržať jeho prípravu, zákon bol napokon dokončený v novej verzii k 29. aprílu 1969. Zároveň mala vláda pripravený i návrh zásad zákona o podnikateľskom oprávnení, o podmienkach podnikateľskej činnosti a ochrane hospodárskej súťaže.

Tieto návrhy sa prerokovali na schôdzi Predsedníctva ÚV KSČ 13. mája 1969, kde bolo prijaté uznesenie v tom zmysle, že v rámci diskusie (ktorá však nebola zaznamenaná, resp. nie je v archívnych materiáloch dostupná) sa má návrh zákona o socialistických podnikoch dopracovať, a to v nadväznosti na prípravu ďalších zákonných opatrení súvisiacich s postavením socialistických podnikov. Podľa platného uznesenia sa prerokovanie návrhu zákona malo odložiť dovtedy, kým nebudú dané zákonné opatrenia komplexne pripravené.⁴³ Tým bol zákon o socialistických podnikoch vlastne definitívne odmietnutý a rovnako aj, hoci v tomto období to nebolo ešte také zrejmé, ekonomická reforma vychádzajúca zo Šikovej teórie.

Hoci na májové rokovanie Predsedníctva ÚV KSČ bolo pripravené uznesenie v tom zmysle, že zákon o socialistickom podniku bude schválený, pričom sa malo vychádzať z novembrového a decembrového uznesenia pléna z roku 1968, táto alternatíva sa ne realizovala. Predsedníctvo ÚV KSČ malo k dispozícii aj hodnotiace materiály návrhu zákona od ekonomického oddelenia ÚV KSČ, oddelenia straníckej práce v priemysle a iných orgánov. V nich sa už v tomto období začala objavovať kritika návrhu zákona o socialistickom podniku, resp. niektorých jeho téz, ktorá postupne získavala na význame. Podľa nej zákon údajne nedostatočne posilňuje funkciu štátu pri riadení ekonomiky

40 Ref. 39.

41 NA ČR, f. 02/1, sv. 91, a. j. 152.

42 Ref. 41.

43 NA ČR, f. 02/1, sv. 94, a. j. 157.

(hoci to nebolo jeho cieľom) a v prípade podnikových rád sa vraj dokonca prekračoval Akčný program KSČ z apríla 1968, čo svedčí o hlbokom podcenení odborného riadenia.⁴⁴ Tieto a podobné tézy sa postupne ďalej rozpracúvali a neskôr sa stali základom kritiky celej ekonomickej reformy, resp. spoločenského procesu, ktorý v Československu prebiehal vlastne už od roka 1963.

Nové Husákovu stránicke vedenie sa pokúsilo upevniť si svoju pozíciu na zasadaní ÚV KSČ koncom mája 1969. Hoci z prijatých dokumentov je zrejмый trend k reštaurácii byrokraticko-direktívneho socializmu, nedošlo ešte k zásadnému odmietnutiu predchádzajúceho vývoja, ktoré by stúpcov reforiem obralo o posledné ilúzie, že aspoň ich časť môže byť v reálnej politike zachovaná.⁴⁵ V skutočnosti bol však obrat v politike vedenia strany rýchly. Svedčí o tom i uznesenie vlády ČSSR zo 6. júna 1969. Podľa neho vláda pokladala v danom čase za nevyhnutné všetkou svojou činnosťou pôsobiť tak, aby sa upevnila funkcia socialistického štátu ako orgánu robotníckej triedy a pracujúceho ľudu. Preto sa mala aktívne presadzovať politika KSČ a socialistická zákonnosť. V zložitej ekonomickej situácii sa považovalo za potrebné neodkladne prijať súbor opatrení v záujme posilnenia riadenia hospodárskeho života.

Pokiaľ išlo o problematiku ekonomickej reformy, v uznesení sa o nej hovorilo v tom zmysle, že vláda bude formulovať zásady jej ďalšieho postupu, pričom bude vychádzať z analýz dovtedajšieho vplyvu reformy, ako aj zo skúseností ostatných socialistických krajín s podobnými procesmi v hospodárstve. Tak sa mala dosiahnuť postupná realizácia ucelenej koncepcie riadenia ekonomiky, založenej na nevyhnutnosti zásadného posilnenia úlohy a významu národohospodárskeho plánovania. Tento cieľ sa mal naplniť takým spôsobom, aby sa dosiahlo „*podstatné zvýšenie hospodársko-organizátorskej funkcie štátu*“. V zahranično-ekonomickej oblasti sa zasa zdôrazňovala nevyhnutnosť obnoviť vzájomnú dôveru medzi ČSSR a ZSSR, ako aj ďalšími socialistickými krajinami.⁴⁶

Z pracovného harmonogramu vlády, ktorý bol pripravený už na začiatku júna 1969, vyplývalo, že na jeseň sa bude konať plénum ÚV KSČ k ekonomickým otázkam. Pri ďalšom „rozvíjaní“ reformy sa malo pokračovať tak, že sa urýchlene zhodnotia skúsenosti ostatných socialistických krajín (najmä ZSSR, NDR a MLR), do júna 1969 sa pripraví zhodnotenie československej ekonomickej reformy, pričom sa predpokladalo, že zákon o socialistických podnikoch bude dopracovaný na základe diskusií osobitnej komisie na čele s Václavom Valešom, zriadenej pri Predsedníctve ÚV KSČ.

V spomínanom uznesení vlády sa tiež stanovilo, akým spôsobom sa má zákon upraviť: doplniť sa mali časti vzťah štátu a podnikovej sféry, strany a podnikov, vplyvu štátu na podnikové rady a integrácie, upevniť sa malo postavenie zodpovedných vedúcich a potvrdiť princíp voľby riaditeľa štátom.⁴⁷ Takto bol jednoznačne naznačený trend ústupu od základných princípov pôvodne koncipovaného zákona o podnikoch, vychádzajúceho z ideí pôvodnej československej ekonomickej reformy.

44 Ref. 43.

45 BÁRTA - FELCMAN - BELDA - MENCL, ref. 23, s. 70.

46 NA ČR, f. 02/1, sv. 97, a. j. 162.

47 Ref. 46.

Tento nový trend bol jednoznačne podporený na rokovaní Predsedníctva ÚV KSČ 20. júna 1969, ktoré sa uznieslo v tom zmysle, aby pri príprave plánu na rok 1970 „*boli zakotvené také nové momenty v riadení ekonomiky (posilnenie úlohy plánu, posilnenie úlohy štátneho riadenia atď.)*“, ktoré budú zaručovať obrat oproti pôvodnému stavu“. Urýchlene sa mala pripraviť nová politicko-hospodárska smernica a O. Černík ako predseda vlády mal do konca júna predložiť návrh nových opatrení, ktoré by už boli súčasťou plánu na rok 1970.⁴⁸

Smerovanie „*ekonomickej reformy*“ v Československu vedenie KSČ i vláda navyše potvrdili novoformulovaným postojom voči podnikovým radám. Už na rokovaní Predsedníctva ÚV KSČ 30. júna 1969 bol odobrený materiál vlády s názvom *Koordinácia postupu vlád ČSSR, ČSR a SSR v oblasti vzniku a ďalšieho pôsobenia podnikových rád*. Podľa tohto materiálu k podnikovým radám, ktoré fakticky existujú, treba pristupovať tak, že ide len o experimenty, pokiaľ by ich činnosť bola v rozpore s celkovou ekonomickou situáciou podniku alebo z iných závažných dôvodov.

Ďalej sa vychádzalo z toho, že v oblasti centrálného riadenia nie je možné podnikovým radám priznať také právomoci, ako napr. vyjadrovanie sa k menovaniu či odvolaniu riaditeľa, ročným uzávierkam a pod. Otázky spojené s existenciou rád sa mali skúmať pri previerkach, ktoré by organizovali príslušní ministri. Šlo predovšetkým o to, či rady pôsobia v súlade so vzorovým štatútom, ktorý už mala vláda nanovo formulovaný. V ňom sa napríklad uvádzalo, že „*podniková rada má povahu experimentu, ktorého výsledky budú vyhodnotené a využité ako podklad ku konečnému rozhodnutiu o forme a obsahu kolektívnych orgánov demokratickej správy a spoločenskej kontroly podnikov. Činnosť podnikových rád podľa tohto štatútu zaniká experimentom*“.

Navyše sa vo vzorovom štatúte uvádzalo, že činnosť podnikových rád nesmie byť v rozpore s platnými právnymi predpismi, pričom viaceré boli konkrétne menované.⁴⁹ Z podstaty dokumentu jednoznačne vyplývalo, že s ďalšou existenciou podnikových rád sa už nepočítalo tak, ako ani so skutočným rozvíjaním ekonomickej reformy. Boli totiž orgánom, ktorý nemal miesto v riadiacich štruktúrach administratívno-byrokratického socializmu.

Už sme spomínali, že pri ďalšom koncipovaní rozvoja ekonomickej reformy v Československu po auguste 1968 sa malo vychádzať aj zo skúseností ostatných socialistických krajín. Predsedníctvo vlády ČSSR relatívne rýchlo pripravilo požadovaný materiál a už 24. júla 1969 ho predložilo Predsedníctvu ÚV KSČ. Zdôrazňovalo sa v ňom, že v analyzovaných krajinách (ZSSR, MLR, PLR, NDR) sa pri realizácii ekonomických reforiem cieľavedome uplatňuje vedúca úloha komunistickej strany, a to tak pri príprave, ako i uskutočňovaní. Navyše sa vychádzalo z princípov socialistickej ekonomiky, predovšetkým spoločenského vlastníctva výrobných prostriedkov a z toho sa odvodzovala úloha štátu v ekonomike.

Vo všetkých sledovaných krajinách bol v popredí národohospodársky plán (okrem Juhoslávie) a v žiadnej z nich sa neprečeňovali tovarovo-peňažné vzťahy (s výnimkou spomínanej Juhoslávie). Ako najdôležitejší poznatok sa v materiáli hodnotila skutoč-

48 NA ČR, f. 02/1, sv. 98, a. j. 163.

49 Ref. 48.

nost', „že v podstate sú známe princípy ekonomických reforiem socialistických krajín a že dosiahnuteľné skúsenosti, ktoré socialistické krajiny radi ponúkajú, neboli pri realizovaní ekonomickej reformy v ČSSR využité“, pričom materiál osobne podpísal Jozef Lenárt. V uznesení Predsedníctva ÚV KSČ k tejto problematike sa zdôraznilo, že získané poznatky sa využijú pri ďalšom postupe v rozvíjaní ekonomickej sústavy riadenia.⁵⁰

Kým na jar 1969, po nástupe Husákovho vedenia KSČ, ešte mohli pretrvávajúť ilúzie, že je možné zachovať aspoň ducha reforiem, po zásahu politickej moci pri prvom výročí augusta 1968 proti demonštrujúcim občanom bolo zrejmé, že čoskoro bude nasledovať aj demontáž reforiem. Už spomínané dokumenty z jari a leta 1969 tento trend naznačili. Napriek čoraz otvorenejšej kritike však ešte nedochádzalo k odsudzovaniu celého obrodneho procesu a aspoň navonok sa uvažovalo o jeho rozvíjaní.

* * *

V stranických štruktúrach sa postupne pripravovala analýza priebehu ekonomickej reformy v Československu od jej samých začiatkov. Dve analýzy, pripravené pod vedením V. Valeša, však Národohospodárska komisia ÚV KSČ (NHK ÚV KSČ) odmietla „pre podstatné ideovo-politické a odborné-ekonomické nedostatky“, a tak napokon aparát Hospodárskej rady vlády vypracoval materiál *Zásady upevnenia a zdokonalenia systému riadenia národného hospodárstva*.⁵¹ Prerokovaný bol 24. októbra 1969.

Už samotný názov dokumentu napovedá o tendenciách predkladanej analýzy. Napriek tomu ich NHK nepokladala za dostatočne kritické k hodnotenému procesu ekonomickej reformy. Pritom v spomínanom materiáli sa konštatovalo, že teoretická skupina okolo O. Šika, vychádzajúc z kritického pohľadu na ekonomický vývoj v Československu, postupne strhávala na seba vedenie ekonomickej reformy a prisvojovala si právo monopolného výkladu jej obsahu. Kritika následne pokračovala v tom smere, že niektorí jedinci si údajne prisvojili právo a zmenili pôvodnú líniu strany, ktorá smerovala k zdokonaleniu plánovitého riadenia národného hospodárstva na tendenciu, cieľom ktorej mal byť vznik „regulovaného socialistického trhového hospodárstva“. Odtiaľ bol, podľa dokumentu, už len krok k revízii ekonomického systému socializmu, teda k staronovej koncepcii „demokratického socializmu“, ktorá údajne už desiatky rokov bola platformou oportunistického a revizionistického prúdu v robotníckom hnutí.

Tak sa teda postupne zrodila platforma pravicového oportunizmu v československej ekonomike, s cieľom rozbiť celú dovtedajšiu sústavu riadenia a dezintegrovať výrobnú základňu do malých celkov, spravovaných výrobcami. Podľa materiálu za tento vývoj nenesie zodpovednosť len jedna osoba (t. j. O. Šik), no viacerí autori reformy si údajne navzájom dodávali odvalu a postupne získavali podporu masmédií. Cieľovou predstavou mala nakoniec byť údajne téza, že „nemá význam zdokonaľovať niečo, čo už dávno patrí na smetisko dejín, ale že je treba demontovať celý dovtedajší typ socializmu“.⁵²

50 NA ČR, f. 02/1, sv. 99, a. j. 165.

51 NA ČR, f. 10/8, sv. 2, a. j. 5.

52 Ref. 51, preklad z češtiny autor.

Symptomatickým v tejto kritike bola snaha o zachovanie tzv. stredného článku riadenia, rôznych generálnych riaditeľstiev a vedení výrobnno-hospodárskych jednotiek. Tie by v prípade aplikácie princípov ekonomickej reformy boli absolútne zbytočným článkom riadenia a prirodzene by museli zaniknúť. Ak sa spomínaná analýza jednoznačne vyjadrovala, že tento článok riadenia je nevyhnutné zachovať, nebolo pochyb o tom, o zachovanie akého modelu socialistickej ekonomiky ide. Preto nie je prekvapujúci ani názov jednej z častí takto poňatej kritiky – *Obnovenie vedúcej úlohy strany na ekonomickej úseku ako predpoklad ďalšieho rozvoja ekonomickej reformy*.

Pokiaľ išo o účasť pracujúcich na riadení, prijala sa jasná zásada - definitívne treba skončiť s kampaňami, v ktorých sa sľubuje samospráva, rozhodovanie vo veciach, ktoré vyžaduje vysokú odbornosť alebo vykonávanie odbornej kontroly. K zmenám malo dôjsť i v problematike odborového hnutia, v ktorom sa údajne prejavili nezdravé tendencie ochrany práv pracujúcich, presadzovania ich mzdových požiadaviek a ďalších záujmov. Hlavnou úlohou odborov mala byť politická a kultúrna činnosť.⁵³

Z kontextu tohto materiálu už jasne vyplynulo, že sa skončila éra, v ktorej sa dalo uvažovať o možnostiach rozvíjania princípov ekonomickej reformy, vychádzajúcich z pôvodných ideí O. Šika a ďalších proreformných ekonómov. Kritika princípov tejto reformy sa ďalej „precizovala“, v podstate v priebehu celého roka 1970, až sa nakoniec stala súčasťou neslávne známeho *Poučenia z krízového vývoja v strane a spoločnosti po XIII. zjazde KSČ*.

DAS ENDE DER WIRTSCHAFTSREFORM IN DER TSCHECHOSLOWAKEI (60-ER JAHRE DES 20. JAHRHUNDERTS) UND DIE SLOWAKEI

MIROSLAV LONDÁK

Die vorliegende Studie schildert in erster Linie anhand von Quellen des Nationalen Archivs der Tschechischen Republik die Endphase der Wirtschaftsreform, die sich in der Tschechoslowakei etwa ab dem Beginn der 60-er Jahre des 20. Jahrhunderts entwickelte. Im ersten Teil wird auf verhältnismäßig kleinem Raum die Vorbereitungsphase der Wirtschaftsreform lediglich kurz erläutert, da diese bereits in den früheren Arbeiten des Verfassers detailliert behandelt wurde. Aus dem gleichen Grund wird auch auf die Fragen der Umsetzung der Wirtschaftsreform in der Tschechoslowakei 1968 lediglich kurz eingegangen.

Zwar war nach dem Einmarsch der Besatzungsmächte im August 1968 das Ende der Reform endgültig besiegelt, trotzdem wurde, oftmals nur noch verbal, eine Fortsetzung der Wirtschaftsreform erwähnt, außerdem gab es einen bestimmten Freiraum für die Präsentation theoretischer Ansätze, die mit der offiziellen Politik nicht im Einklang standen. Obwohl A. Dubček seiner Führungsposition in der Kommunistischen Partei der Tschechoslowakei bereits enthoben worden war, kommen immer wieder Bestrebungen in Gang, das Gesetz über die sozialistischen Betriebe in die Praxis umzusetzen bzw. gesetzlich zu verabschieden. Anschließend wird ent-

53 Ref. 51.

sprechend detailliert das Ende der Wirtschaftsreform im Lande geschildert. Die Abkehr von der Reform wird anfangs mit dem Argument getarnt, dass es erforderlich sei, die Erfahrung anderer sog. sozialistischen Länder auf dem Gebiet der Wirtschaftsreform zu übernehmen, allmählich wird die Reform jedoch vollständig abgelehnt.

In diesem Zeitraum, im Laufe des Jahres 1968, sowie im Zuge des sog. "Vorfrühlings" gewannen auch interessante Meinungen slowakischer Wirtschaftswissenschaftler Kontur, und zwar nicht nur hinsichtlich der Vorbereitung oder Umsetzung der Reform in der Tschechoslowakei. Dank einer gewissen politischen Auflockerung konnten nämlich slowakische Wirtschaftswissenschaftler auch solche kritischen Äußerungen zu der wirtschaftlichen Entwicklung in der Slowakei während des sog. Aufbaus des Sozialismus präsentieren, die früher, insbesondere in den 50-er Jahren des 20. Jahrhunderts völlig unvorstellbar waren.

ČESKOSLOVENSKO A POLESKÉ LETO ROKU 1980

ANDRZEJ K O B U S

KOBUS, Andrzej. Czechoslovakia and the Polish Summer of 1980. *Historický časopis*, 2008, 56, 2, pp. 287-313, Bratislava.

During the outbreak of the so-called “Solidarity” revolution in Poland in 1980, Czechoslovakia took an unambiguously negative position towards this movement. This is not at all surprising. However, it is significant that the party and state representatives of Czechoslovakia also adopted a very negative position towards the government of neighbouring Poland after the famous August agreement between representatives of the government and striking workers on the Baltic coast. The situation in Poland, for which the Polish United Workers’ Party still bore responsibility, was subjected to very sharp and uncompromising criticism in Czechoslovakia. The author also devotes attention to the considerations and preparations for military intervention in Poland by the USSR, East Germany and Czechoslovakia in 1980.

Poland. Czechoslovakia. “Solidarity”. Communism. Soviet Bloc. USSR. German Democratic Republic. Communist Party of Czechoslovakia. Polish United Workers’ Party. Communist Party of the Soviet Union. Socialist Unity Party of Germany. Armed forces of the USSR. Intervention.

Od júla 1980 v Poľsku pokračovali štrajky robotníkov, nespokojných so sociálnou a ekonomickou situáciou. Začali sa v Lubline, ale po čase prenikli na pobrežie Baltského mora. Práve tam nadobudli najväčšie rozmery a práve tam štrajkujúci okrem požiadaviek ekonomického charakteru začali predkladať politické požiadavky. 23. augusta vláda Poľskej ľudovej republiky (PŁR) rozhodla o pristúpení k rokovaniam so štrajkujúcimi robotníkmi v Gdansku a v Štetíne. V ten istý deň sa začal generálny štrajk na celom pobreží. 24. augusta boli počas rokovania IV. pléna Ústredného výboru Poľskej zjednotenej robotníckej strany (ÚV PZRS) prerušené rokovania so štrajkujúcimi. Toto plénum malo prelomový charakter, lebo prijalo rozhodnutie o potrebe politického riešenia konfliktu na baltskom pobreží. Edward Gierek a Politické byro ÚV PZRS si jasne uvedomovali rozsah krízy, ktorý postihol tento región.¹ Nepristúpenie k silovému riešeniu možno vysvetliť dvoma spôsobmi. Gierek chcel určite dodržať svoje sľuby spreď takmer desiatich rokov, keď sľuboval, že už sa nebude prelievať krv robotníkov. Zároveň však situácia začala byť preňho i pre jeho garnitúru jednoducho nezvládnuteľná. Z toho vyplýva jeho pripravenosť na ústupky, ktorým bol nepochybne prisudzovaný taktický charakter. Vôľa ku kompromisu, ktorú preukázalo vedenie PZRS, už nedokázala zastaviť proces, ktorý začal lavínovite narastať. 29. augusta vypukli štrajky aj v Sliezske. Gierek sa tak ocitol

1 Toto hodnotenie potvrdzuje napr. publikácia CHMIEL, Beata - KACZYŃSKA, Elżbieta (eds.). *Postulaty 1970 – 71 i 1980. Materiały źródłowe do dziejów wystąpień pracowniczych w latach 1970 – 1971 i 1980 (Gdańsk i Szczecin)*. Warszawa : Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 1988.

v situácii, ktorá bola preňho mimoriadne ťažká z osobného hľadiska. K akcii masového odporu a sociálneho protestu sa pripojil región, v ktorom dlhé roky zastával funkciu prvého tajomníka Vojvodského výboru PZRS a ktorý predstavoval jeho politické zázemie v čase, keď pôsobil ako prvý tajomník ÚV PZRS a mal značný strategický význam nielen pre krajinu, ale aj pre celý sovietsky blok.²

V Gdansku boli 30. augusta v Štetíne a 31. augusta podpísané dohody medzi predstaviteľmi moci a miestnymi medzipodnikovými štrajkovými výbormi (MKS). Stala sa bezprecedentná udalosť. Komunisti prvý raz uznali za partnera niekoho, kto s nimi nesúhlasil a ohrozoval ich mocenský monopol.³

Predstavitelia komunistickej moci ustúpili, ale pre iné štáty sovietskeho bloku augustové dohody neboli akceptovateľné.

Tlačový orgán Ústredného výboru Komunistickej strany Československa (ÚV KSČ) Rudé právo mimoriadne kriticky komentoval vývoj situácie v Poľsku a kritizoval ústupčivosť stranického a štátneho vedenia. Zároveň spustil ostrý útok proti západnej tlači, ktorá protest poľských robotníkov v auguste 1980 hodnotila veľmi priaznivo a venovala mu značnú pozornosť. Podľa komentátorov *Rudého práva* západné noviny, ako napr. londýnsky *Observer* alebo parížsky *Le Quotidien de Paris* využívajú udalosti v Poľsku pre svoju ohováračskú kampaň proti socializmu a konjunktúrne pritom prejavujú nevíanu starostlivosť o poľskú robotnícku triedu, namiesto toho, aby sa venovali svojej, ktorá takisto v mnohých prípadoch očakáva ich pomoc a intervenciu. Západná tlač bola obviňovaná, že problematiku poľských nepokojov využíva na boj proti socialistickému zriadeniu a využíva pritom neetické metódy – ohováranie, klamstvá, neopodstatnené špekulácie a znevažovanie poľských štátnych predstaviteľov.⁴

Z novinového komentára bolo cítiť nepochopenie reálneho charakteru situácie v Poľsku, resp. jej vedomé ignorovanie.

Protestujúci poľskí robotníci v dôsledku intenzívnej dezinformačnej kampane a účinnej pacifikácie slabého opozičného hnutia nemohli počítať s akoukoľvek akciou na svoju podporu zo strany obyvateľov iných štátov „socialistickej sústavy“. Verejná mienka na Západe predstavovala pre rodiace sa robotnícke a fakticky už celospoločenské hnutie v komunistickom Poľsku jediná šancu získania podpory.

Vývoj vnútropolitckej situácie v Poľsku vyvolal vážne znepokojenie v ZSSR (Zväz sovietskych socialistických republík). Ďalšie zostrovanie vnútropolitického konfliktu, oslabovanie pozícií moci ohrozovalo jeho politické a ekonomické záujmy a fungovanie Varšavskej zmluvy. V súvislosti s tým 28. augusta Politické byro (Politbyro) Ústredného výboru Komunistickej strany Sovietskeho zväzu (ÚV KSSZ) zriadilo prísne tajnú komisiu Politbyra pre problematiku Poľska, tzv. Suslovovu komisiu. Jej členmi sa stali o. i. Michail Suslov (predseda), minister zahraničných vecí Andrej Gromyko, Jurij Andropov, minister obrany Dmitrij Ustinov a Konstantin Černenko. Táto skutočnosť sved-

2 Porov.: ROLICKI, Janusz. *Edward Gierek Przerwana dekada*. Warszawa : Polska Oficyna Wydawnicza „BGW”, 1990; JARUZELSKI, Wojciech. *Stan wojenny. Dlaczego...* Warszawa : Polska Oficyna Wydawnicza „BGW”, 1990; TORAŃSKA, Teresa. *Oni*. Warszawa : Myśl, 1985.

3 Pozri: PASIERBA, Bronisław (ed.). *NSZZ „Solidarność” 1980 – 1981. Podstawowe dokumenty, kroniki działalności, bibliografia*. Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1990.

4 *Rudé právo*, 27. 8. 1981, č. 202, s. 7.

čila o tom, že vedúci predstavitelia ZSSR vnímali poľské udalosti ako veľmi dôležité, na rovnakej úrovni ako prebiehajúcu sovietsku ozbrojenú intervenciu v Afganistane.⁵

Pritom, nezávisle od názorov komunistických strán v sovietskom bloku, v Poľsku dospeli MKS a vláda k dohode. Vedenie PZRS si muselo uvedomovať, že v momente, keď ustúpilo pred robotníckymi vystúpeniami, sa ocitne pod ideologickou paľbou v celom bloku. Podstúpenie tohto rizika svedčilo o tom, že aj v najvyšších kruhoch vedenia PZRS pochopili, že pokračovanie v riadení spoločnosti výlučne prostredníctvom násilia je nemožné.⁶

Aj vývoj situácie v krajine prispel k tomu, že 5. septembra 1980 prvý tajomník ÚV PZRS Edward Gierek dostal srdcový infarkt. Okamžite, v noci z 5. na 6. septembra bolo zvolané VI. plénum ÚV, ktoré poverilo funkciou prvého tajomníka ÚV PZRS Stanisława Kaniu.⁷ Z Politického byra musel odísť dôverník bývalého prvého tajomníka Zdzisław Grudzień, čo znamenalo začiatok zmien v straníckych špičkách. Začal sa rýchly proces odchodu väčšiny politikov, ktorí mali blízko k predchádzajúcemu prvému tajomníkovi.⁸ Novozvolený Stanisław Kania sa v porovnaní so svojim predchodcom ocitol vo vzťahu k Moskve vo výhodnejšej situácii, lebo nestál na čele strany, keď ustúpila požiadavkám štrajkujúcich robotníkov na morskom pobreží.

Z vnútropolitických dôvodov sa po skončení pléna v poľských médiách začala propagandistická akcia proti predstaviteľom bývalého vedenia PZRS. Boli obviňovaní zo zodpovednosti za ekonomickú krízu, čím bol vyslaný signál verejnosti, že k moci sa dostali ľudia, ktorí nie sú zodpovední za stav ekonomiky, uvedomujú si jeho príčiny a majú vôľu realizovať nevyhnutné reformy, ktoré boli dovtedy zdržiavané. To všetko sa dialo v podmienkach eufórie, vyvolanej vznikom nezávislých odborových zväzov, jediného hnutia svojho druhu v celom sovietskom bloku. Nové vedenie PZRS si získavalo verejnú dôveru, lebo akceptovalo túto iniciatívu.

V súvislosti so zvolením S. Kaniu na post prvého tajomníka ÚV PZRS poslal 6. septembra 1980 do Varšavy blahoprajný telegram jeho československý partner, generálny tajomník ÚV KSČ Gustáv Husák. V telegrame mu G. Husák želal mnoho úspechov na novom poste a vyjadril nádej, že pod Kaniovým vedením strana prekoná súčasnú krízu

5 Vznikla totiž analogická komisia Politického byra ÚV KSSZ pre Afganistan. Porov.: WORONKOW, Wladimir. *Moskiewska gra o Polskę. Przeslanki stanu wojennego z perspektywy KC KPZR*. Dziś, 1996, č. 4, s. 78.

6 Pozri: ROLICKI, ref. 2; JARUZELSKI, ref. 2; KULA, Marcin (ed.). *Solidarność w ruchu 1980 – 1981*. Warszawa : Niezależna Oficyna Wydawnicza Nowa, 2000; *Polska 1944/1945 – 1989*. Studia i materiały, t. I-III, Warszawa : Wydawnictwo Instytutu Historii PAN, 1994 – 1997; HOLZER, Jerzy. „Solidarność” 1980 – 1981, *Geneza i historia*. Paryż : Krąg, 1984; KARPIŃSKI, Jakub. *Ustrój komunistyczny w Polsce*. Londyn : Aneks, 1985; CZUBIŃSKI, Antoni. *Dzieje najnowsze Polski – 1944 – 1989*. Poznań : Poznańska Agencja Wydawnicza, 1992.

7 Podrobnejšie charakteristiky jednotlivých prvých tajomníkov ÚV PZRS pozri: EISLER, Jerzy. Siedmiu pierwszych sekretarzy KC PZPR. Porównanie sylwetek. In SZAROTA, Tomasz (ed.). *Komunizm. Ideologia, system, ludzie*. Warszawa : Neriton, 2001, s. 205-216.

8 Pozri: ROLICKI, ref. 2; Mac, Jerzy Sławomir. *Przesłuchanie supergliny*. Warszawa : Wydawnictwo FAKT, 1990, s. 113-115; SZLACHCIC, Franciszek. *Gorzki smak władzy*. Warszawa : Wydawnictwo FAKT, 1990.

a poľský ľud sa bude môcť rozvíjať v spolupráci s inými štátmi socialistickej sústavy.⁹ Kania sa štandardne poďakoval za blahoželanie a označil ho za „*vyjadrenie internacionalistického jednoty bratských strán*“. Hovoril o budovaní socializmu, o úsilí strany o prekonanie existujúcich ťažkostí, o tom, že PĽR bude naďalej prínosom v budovaní sily a ďalšieho rozvoja sústavy socialistických štátov. „*Vážený súdruh Husák, do Vašich rúk posiadam srdečné pozdravy Ústrednému výboru Komunistickej strany Československa, všetkým komunistom a pracujúcim bratskej Československej socialistickej republiky a zároveň Vám chcem poďakovať za ochotu poskytnúť pomoc,*“ uzatváral S. Kania.¹⁰

Azda je oprávnené interpretovať záver Kaniovho telegramu v kontexte chýrov, že zo strany Prahy počas „augustovej krízy v Poľsku“ sa objavovali silné tlaky na násilné riešenie, ako deklaráciu pomoci v prípade použitia násilia. A hoci obsah Husákovho telegramu priamo nenadväzoval na uvedené správy, pravdepodobne ich nové vedenie PZRS bralo vážne.

Pozornosť si zaslúži, ako stranícky aktív KSCŠ a jej vedenie analyzovali a hodnotili situáciu v Poľsku. Dobré to vidieť vo vtedajšej dokumentácii o vnútrostraníckej situácii v KSCŠ, napr. v správach určených pre úzky okruh príjemcov pod názvom *Vnútrostranícká informácia*. Ilustrujú politickú atmosféru vnútri KSCŠ a v samotnom Československu v sledovanom období.

Ako v septembri informujú autori tohto vnútrostraníckeho informačného materiálu, už niekoľko týždňov členovia KSCŠ a domáca verejnosť pozorne sledovali udalosti v PĽR. Zaujímali sa jednak o ich priebeh, ako aj ohlas v iných štátoch. V súvislosti so zintenzívnením západnej propagandy, ktorá prenikala nielen do oblasti v blízkosti hraníc s Rakúskom alebo Nemeckou spolkovou republikou (NSR), bolo označené za nevyhnutné začať v masovokomunikačných prostriedkoch príslušnú kontrapropagandistickú kampaň. Prostredníctvom nej sa mali občania dozvedieť, že súčasná situácia v Poľsku má hlboké korene v chybách, urobených v predchádzajúcom desaťročí. Za takéto „hlboké korene“ boli spočiatku označované nedostatky pri realizácii idey a predpokladov socializmu, rozvinutý súkromný sektor v poľnohospodárstve, vplyv katolíckej cirkvi, resp. závislosť ekonomiky krajiny od západného kapitálu.

Po čase *Vnútrostranícká informácia* začala čoraz viac spájať krízu v štáte s „*dlhší čas*“ narastajúcou krízou v samotnej PZRS. Kádrové zmeny vo vedení strany a vlády boli hodnotené ako dramatický pokus o jej prekonanie a zastavenie procesu rozpadu štátu, resp. jeho opustenia cesty socialistickej výstavby. Nový prvý tajomník PZRS S. Kania, ktorý mal skúsenosti z vedenia rezortu vnútra, predstavoval v očiach komentátorov situácie v PĽR nádej, že poľskí súdruhovia situáciu zvládnu. Veľmi pozitívne bolo hodnotené prvé vystúpenie Kaniu v pozícii najvyššieho predstaviteľa poľských komunistov, v ktorom deklaroval pozitívny vzťah k heslám internacionalizmu a jednoty so Sovietskym zväzom a ďalšími štátmi socialistického bloku.¹¹

9 Husákov telegram a Kaniova odpoveď. Pozri: Národný archív ČR (ďalej NA ČR), fond (ďalej f.) Gustáva Husáka, archívni jednotka (ďalej a. j.) 30/81, pozri: Přílohy, Dokument 1, s. 141.

10 NA ČR, f. Gustáva Husáka, a. j. 30/81, pozri: Přílohy, Dokument 2, s. 142.

11 NA ČR, f. KSCŠ – Ústřední výbor 1945 – 1989, Předsednictvo 1976 – 1981, *Vnútrostranícká Informácia*, 1980, karty 5-6.

Informácie v uvedených vnútrostraníckych správach odzrkadľujú nálady v prostredí československého stranického vedenia, ktoré prejavovalo dôveru voči S. Kaniovi a očakávalo od neho, celého vedenia PZRS a od poľskej vlády rozhodné kroky.

V Prahe boli podrobne analyzované nálady verejnosti, predovšetkým v nižších štruktúrach KSČ, aby ich bolo možné príslušným spôsobom moderovať, zabrániť tomu, aby sa objavili podobné tendencie ako v susednom Poľsku, zvlášť medzi robotníckou triedou. Vnútrostranícka dokumentácia KSČ obsahuje zaujímavé informácie o reakciách verejnosti, vyvolané manipuláciou propagandy v súvislosti s udalosťami v Poľsku. NePOCHYBNE pod jej vplyvom sa napr. v Prahe, v Juhočeskom, Juhomoravskom a v Severomoravskom kraji objavili „šovinistické a nacionalistické“ nálady. Vyvolali ich správy o finančnej pomoci, ktorú Československo poskytlo Poľsku a ktorú Poľsko údajne pre-márnilo. Podľa názorov obyvateľov sa jej rozsah musel negatívne prejaviť na životnej úrovni v samotnom Československu. Objavovali sa požiadavky, aby bolo Poliakom zabránené vykupovať a vyvážať do Poľska potravinársky tovar, najmä mäso a mäsové výrobky. Zároveň správy obsahovali nesúhlas občanov s využívaním územia Československa ako tranzitnej krajiny pri pašovaní exilovej literatúry do Poľska, najmä z NSR.¹²

Podľa redaktora uvedeného informačného materiálu týmto náladám treba venovať vážnu pozornosť pri formovaní ďalšej informačnej politiky v súvislosti s udalosťami v Poľsku.

ÚV KSČ so znepokojením reagovalo na správy z regiónov, podľa ktorých spomínané kritické hlasy reagovali na problémy a nedostatky v ekonomike ČSSR (Československá socialistická republika). Osobitné obavy vyvolávali tie reakcie, kde občania kritizovali spôsob riadenia a organizácie práce. Uvedené hlasy porovnávali nedostatky v Poľsku s analogickými javmi v samotnom Československu.

Autori uvedených správ informovali aj o náladách a správaní Poliakov, ktorí sa nachádzali na území ČSSR, napr. na základe rozličných kooperačných zmlúv. Údajne im boli posielané výzvy z Poľska na zakladanie vlastných nezávislých odborových štruktúr, analogických s tými, ktoré vznikali v ich vlasti. Ako správa s uspokojením konštatovala, tieto výzvy zostali bez podstatnejšieho ohlasu.¹³

V tomto kontexte je potrebné venovať pozornosť spôsobu informovania a šírenia propagandy medzi obyvateľmi poľského pôvodu, žijúcimi v Československu, predovšetkým medzi Poliakmi v Tešínsku.¹⁴ Pre nich vydával Severomoravský Krajský výbor KSČ v Ostrave denník s názvom *Głos Ludu*, ktorý poskytoval informácie z Poľska a zo zahraničia dôsledne v línii oficiálne straníckej propagandy. V ničom sa neodlišoval od veľmi dogmatického stranického denníka *Nová Svoboda*, ktorý takisto vychádzal v Ostrave. Na stránkach *Głosu Ludu* sa Poliáci, žijúci v regióne Tešínska, stretli s prvými fragmentárnymi informáciami o štrajkoch na pobreží Baltského mora, až 30. augusta.¹⁵ Hoci denník 2. septembra informoval o podpísaní dohody medzi predstaviteľmi vlá-

12 Ref. 11, karta 6.

13 Ref. 11, karty 6-7.

14 Podľa odhadov z 80. rokov v tom čase v Československu žilo približne 60-tisíc ľudí poľského pôvodu. KOŁOMEJCZYK, Norbert. *Czechosłowacka Republika Socjalistyczna*. Warszawa : Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1981.

15 *Głos Ludu*, 30. 8. 1980, č. 103, s. 2.

dy a štrajkujúcimi, ale bez zmienky o prijatí akýchkoľvek robotníckych požiadaviek.¹⁶ O týždeň neskôr (9. septembra) noviny uverejnili správu o zvolení S. Kaniu za prvého tajomníka ÚV PZRS a ako dôvod odstúpenia E. Gierka z uvedeného postu označili iba jeho „*vážnu chorobu*“.¹⁷

Sila stranických a štátnych médií, desať rokov tzv. neostalinizácie a neraz aj snaha o „svätý pokoj“ spôsobovali, že značná časť spoločnosti sa pasívne stotožňovala s tvrdeniami propagandy. Prístup priemerného občana Československa k udalostiam v Poľsku bol formovaný najmä presvedčením, že v rámci Rady vzájomnej hospodárskej pomoci (RVHP) sa problémy v Poľsku týkajú, resp. sa môžu dotýkať jeho vrecka a ovplyvniť jeho životnú úroveň. Platilo to o to viac, že v súvislosti s narastajúcimi ekonomickými ťažkosťami sa vedúci predstavitelia PLR už koncom augusta obrátili na Československo a ďalšie štáty socialistického bloku so žiadosťou o príslušnú podporu. Predsedovi federálnej vlády ČSSR Lubomírovi Štrougalovi bol adresovaný list poľského premiéra Józefa Pińkowského so žiadosťou o mimoriadnu pomoc. Československé vedenie na žiadosť reagovalo pozitívne, ale obmedzilo jej rozsah. Namiesto požadovaných 20-tisíc ton mäsa prisľúbilo dodávku 2-tisíc ton, namiesto 8-tisíc ton masla iba 1 – 1,5-tisíc ton výmennou za rovnaké množstvo syra. Namiesto 20-tisíc ton cukru Československo prisľúbilo pôžičku v rozsahu 5-tisíc ton a namiesto 3-tisíc ton novinového papiera pôžičku v rozsahu 500 – 800-tisíc ton.¹⁸ Možno sa nazdávať, že zníženie objemu dodávok, požadovaných vedúcimi predstaviteľmi Poľska, nevyplýval ani tak z ťažkej ekonomickej situácie v samotnom Československu, ako z nedostatku dôvery, že budú efektívne využité.

Československé stranícke a štátne špičky sa neobmedzovali iba na pozorné sledovanie situácie v Poľsku a inšpirovanie príslušných propagandistických aktivít v závislosti od jej vývoja. V niektorých prípadoch pristupovali aj k aktívnym opatreniam v mene internacionalistických hesiel a v skutočnosti s cieľom zabrániť oslabeniu vlastných pozícií. Tak napr. 15. septembra 1980, v momente veľmi dôležitom pre Poľsko, sa v Prahe G. Husák stretol s členom Politického byra ÚV PZRS Stefanom Olszowským, ktorý reprezentoval dogmatické krídlo strany, usilujúce sa o konfrontáciu s rodiacim sa hnutím *Solidarity*. Spoločne s Husákom ho prijal člen Predsedníctva a tajomník ÚV KSČ Vasil Biľak, ktorý v KSČ zastával analogické postavenie ako Olszowski a mal nepriateľský postoj voči akýmkoľvek formám liberalizácie socialistického systému.¹⁹

Počas stretnutia Olszowski označil krízu v Poľsku za najvážnejšiu od konca druhej svetovej vojny. Za kľúčový problém v danej situácii označil obrovskú angažovanosť robotníckeho hnutia v rodiacom sa nezávislom odborovom hnutí. Podľa jeho názoru bol neľahký aj problém študentov, keďže sa blížil začiatok nového školského roka a mohla vzniknúť otázka vytvorenia novej nezávislej študentskej organizácie.

Po Olszowského vystúpení nastala diskusia, počas ktorej odpovedal na celý rad otázok, týkajúcich sa situácie v poľských priemyselných oblastiach a opatrení strany na jej zvládnutie. Otázky kládol predovšetkým Husák. Zaujímal ho celkový stav PZRS a jed-

16 *Głos Ludu*, 2. 9. 1980, č. 104, s. 1.

17 *Głos Ludu*, 9. 9. 1980, č. 107, s. 1.

18 TŮMA, Oldřich. Režym komunistyczny w Czechosłowacji a polski kryzys lat 1980 – 1981. In *Materiały międzynarodowej konferencji w Jachrance*. b. m., b. r., b. v., s. 6.

19 Ref. 18, s. 3.

nota jej vedenia. V odpovedi na túto otázku Olszowski zdôraznil veľmi komplikovanú situáciu v Sliezske v súvislosti s odchodom E. Gierka a zložitou sociálnou a politickou atmosférou v regióne. Na otázku svojho hostiteľa, či poľské vedenie disponuje dôkazmi, že za udalosťami v Poľsku stoja sily Západu, Olszowski odpovedal, že takýmito jednoznačnými informáciami nedisponujú. Mimoriadne dôležitou bola Husákova otázka na postoj armády, konkrétne či strana môže počítat s domácimi ozbrojenými silami v prípade ďalšieho zostrenia situácie v krajine. Host z Poľska uviedol, že ak by nastali pouličné nepokoje, vojsko celkom určite splní príkazy a bude reagovať.

Rozhovor Olszowského s vedúcimi predstaviteľmi KSC sa týkala aj postoja katolíckej cirkvi v Poľsku. Podľa Olszowského získalo vedenie PZRS informácie, podľa ktorých hlava katolíckej cirkvi v Poľsku kardinál Stefan Wyszyński pripravil špeciálny pastiersky list, adresovaný poľskej mládeži. Mal v ňom apelovať na pokoj a rozvahu, čo by do značnej miery vyhovovalo moci. Olszowski uviedol, že nemožno jednoznačne potvrdiť, či ide o dôveryhodnú informáciu alebo o provokáciu, ale podľa jeho názoru je takýto zmierlivý postoj episkopátu vysoko pravdepodobný.

Po tejto sérii otázok Husák v dlhšom monológu jasne a rozhodne povedal, že Poľsko nemôže vypadnúť zo socialistického tábora, že v ČSSR pozorne analyzujú situáciu v Poľsku a dospieva k záveru, že čoraz väčšími pripomína udalosti v Československu v rokoch 1968 – 1969.²⁰

V súvislosti so spomínaným stretnutím, na ktorom boli udalosti v Poľsku počas posledných týždňov podrobené združujúcej kritike, možno pripomenúť konkrétne aktivity československých bezpečnostných služieb vo vzťahu k udalostiam v Poľsku. Ich úlohou bolo zabezpečiť sprísnenie režimu na hraniciach, posilniť kontrolu opozičných kruhov a garantovať dobré spojenie a koordináciu činnosti medzi agentmi a riadiacimi orgánmi.²¹

Vnútropolitická situácia v Poľsku sa napriek očakávaniam vedenia KSC nemenila k lepšiemu a predstavitelia PZRS nad ňou nezískali kontrolu. Naopak, začala sa vyvíjať opačným smerom. Spontánne sa rozvíjajúce hnutie *Solidarity* získavalo čoraz širšiu podporu a rozširovalo sa po celej krajine.

Poľská spoločnosť s nadšením vítala rýchlo sa rozširujúci priestor slobody, predovšetkým možnosť legalizácie odborového hnutia, nekontrolovaného komunistami. Od začiatku septembra v celej krajine začala vznikať sieť organizačných výborov nezávislých odborov. 13. septembra boli augustové dohody potvrdené uznesením Štátnej rady PĽR o registrácii novovznikajúcich odborov.²²

Z iniciatívy MKS v Gdansku, považovaného za nespochybniteľného lídra celého vznikajúceho odborového hnutia, sa 17. septembra v Gdansku uskutočnilo stretnutie tamajších aktivistov s predstaviteľmi ustanovujúcich výborov nových odborových organizácií z celej krajiny.²³ Cieľom stretnutia bola transformácia celoštátneho protestného hnutia do jednotnej organizácie, združujúcej všetkých, ktorým záleží na osude krajiny

20 NA ČR, f. KSC – Ústřední výbor 1945 – 1989, Předsednictvo 1976 – 1981, a. j. 148, karty 15-22.

21 TŮMA, ref. 18, s. 11.

22 Podrobnejšie pozri HOLZER, ref. 6.

23 *Życie Warszawy*, 18. 9. 1980.

a jeho rýchlym zlepšení. Predmetom diskusie bolo, či vznikajúca organizácia má mať centralizovaný charakter, čo by zefektívnilo jej činnosť, alebo či si jednotlivé centrá augustového štrajku, transformované na regióny novej organizácie, majú zachovať rozsiahlu autonómiu. Zvíťazila centralistická koncepcia, ktorú podporil „augustový ľudový tribun“ Lech Wałęsa.

Československý spoločensko-politický týždenník *Tribuna*, komentujúci udalosti v Poľsku v druhej dekáde septembra, priniesol rozsiahly článok publicistu Karla Horáka. V texte s názvom *Špekulácia antikomunistických síl* autor analyzoval o. i. stretnutie predstaviteľov odborového hnutia na baltskom pobreží v kontexte československých skúseností. Podľa jeho slov „*situácia v Poľsku je nepochybne iná ako situácia v Československu v roku 1968. Iná je aj taktika protisocialistických síl a ich vodcov, je perfidnejšia a zakuklenejšia. Poučili sa totiž z porážky kontrarevolúcie v ČSSR. Základné črty týchto elementov sú však až príliš totožné. Prostredníctvom demagogických hesiel o slobode a demokracii, o obrane záujmov a práv robotníckej triedy, o neobmedzenej slobode slova a tlače pre všetkých, o nevyhnutnosti vytvorenia ‚nových a nezávislých‘ odborov chcú dezorientovať a omámiť robotnícku triedu, využiť ju na realizáciu vlastných politických cieľov, rozbiť jednotu robotníckej triedy, diskreditovať zásady vedúcej úlohy strany. Chcú dosiahnuť legalizáciu politickej opozície a tak vytvoriť podmienky pre vznik politického pluralizmu a likvidáciu socialistického politického systému*“.²⁴

Vznikajúca organizácia prijala názov Nezávislý samosprávny odborový zväz *Solidarita*. Slovo „solidarita“ bolo prevzaté z názvu Štrajkového informačného bulletinu, ktorý v Gdansku vychádzal od 23. augusta. Mal nadväzovať na už spomínaný úspech a predovšetkým pripomínať potrebu spoločného, konsolidovaného vystúpenia na obranu spoločných záujmov a ideálov.

24. septembra podal ustanovujúci výbor nových odborov vo Vojvodskom súde vo Varšave žiadosť o ich registráciu. Úrady PŁR sa však usilovali čo najviac oddialiť moment uznania *Solidarity*, t. j. poskytnutia jej právnej subjektivity.²⁵ Následne 3. októbra sa v celej krajine uskutočnil výstražný štrajk s cieľom vyvíjať nátlak na moc. Jeho rozsah postavil vládu a stranu pred zásadnú dilemu. Už nemali iného východiska, ako otvorenú konfrontáciu alebo legalizáciu skutočne nezávislej odborovej centrály.

Otázka vzťahu k *Solidarite* prehĺbila už existujúce konflikty vnútri strany. Výrazne sa vyčlenila skupina vysokopostavených predstaviteľov, ktorí neakceptovali kurz tolerovania *Solidarity*. Hoci táto skupina v strane nedominovala, ale bola veľmi aktívna a svoju silu odvodzovala od podpory zvonku. Pod jej tlakom 24. októbra vydal minister národnej obrany gen. Wojciech Jaruzelski rozkaz začať pripravovať plán zavedenia výnimočného (vojnového) stavu. Mal sa ním zaoberať špeciálny tím Generálneho štábu Poľského vojska pod vedením šéfa štábu gen. Floriana Siwického. Úzko s ním mala spolupracovať podobná skupina, zložená z pracovníkov Ministerstva vnútra, ktorú od

24 *Tribuna*, 17. 9. 1980, č. 38, prelačené: *Biuletyn Specjalny*, 1980, č. 10 640, s. 7. Uvedený text sa ako jeden z prvých v československej tlači pokúša pri analýze situácie v Poľsku o analógie s vývojom v Československu roku 1968. Na tento text upozornila aj parížska *Kultura* (1980, č. 10, s. 199), keď mu venovala pozornosť v rubrike, komentujúcej najdôležitejšie politické udalosti v štátoch sovietskeho bloku v septembri 1980.

25 Podrobnejšie pozri: HOLZER, ref. 6.

8. októbra viedol gen. Mirosław Milewski, jeden z hlavných predstaviteľov „tvrdohlavého“ krídla strany.²⁶

Časť najvyššieho stranického vedenia si uvedomovala potrebu zmien. Táto časť bola pripravená vnímať *Solidaritu* ako partnera, uvedomovala si aj nevyhnutnosť reformy celej PZRS. Reformistické štruktúry v regiónoch, ktoré sa orientovali na týchto predstaviteľov, získali označenie „horizontálnych štruktúr“. Uvedený názov mal poukazovať na spontánny charakter hnutia za vnútrostranícke reformy, organizované na iných princípoch, než dosiaľ dogmaticky presadzovanej zásady vertikálneho usporiadania strany. Prvá reformátorská formácia („horizontálna štruktúra“) v rámci PZRS – Konzultačno-dohadovacia komisia stranických organizácií – sa sformovala 27. októbra v Toruni.²⁷

Toto vznikajúce reformné vnútrostranícke hnutie nedisponovalo takým rozsahom a podporou, ako analogické iniciatívy stranických funkcionárov v rámci KSČ počas tzv. Pražskej jari v rokoch 1967 – 1968.²⁸ V Poľsku sa obmedzil iba na jednotlivé skupiny a ich iniciatívy. Tieto reformátorské frakcie boli početne slabšie a menej vplyvné ako frakcie „tvrdohlavých“, úplne oddaných Kremľu, nemali príslušnú podporu v stranických médiách. Krátky čas bola výnimkou *Gazeta Krakowska*. Tieto skupiny však nemali reálny vplyv na rozhodnutia vedenia PZRS. Navyše hnutie *Solidarity* k nim po celý čas pristupovalo so značnou nedôverou.

Rozpory a konflikty vnútri vedenia PZRS sa v plnom rozsahu prejavili počas VI. pléna ÚV PZRS v dňoch 4. – 6. októbra 1980. Počas zasadnutia nastala ostrá polarizácia názorov na otázku zodpovednosti za situáciu v strane a v štáte a o východiskách z nej. Z ústredného výboru museli odísť Edward Babiuch, Jerzy Łukasewicz, Tadeusz Pyka, Tadeusz Wrzaszczyk i Zdzisław Żandarowski. Boli to ľudia úzko spojení s osobou bývalého prvého tajomníka Edwarda Gierka.²⁹ Taktó sa ústredný výbor zrejme vyrovnal s vinníkmi, ale zostali iné deliace čiary, pričom najvýznamnejšia sa týkala politiky voči *Solidarity*, ktorej vplyv lavínovite narastal. Podľa amerického vzoru komentátori nazývali vzniknuté dva tábory „jastrabi“ a „holubi“.

Počas rokovaní pléna Kania určitým spôsobom legitimizoval opodstatnenosť augustových protestov, keď vyhlásil, že boli spôsobené chybami samotného predaugustového vedenia strany.

Informácie o rokovaní VI. pléna ÚV PZRS priebežne prinášali československé médiá, počnúc hlavným vydaním televíznych správ večer 4. októbra. O hlavných tézach referátu Politického byra ÚV PZRS obsiahlo informoval 6. októbra Československý rozhlas. Jeho komentátori konštatovali, že Kaniov referát mal programový, priam „jazdo-

26 Viac o úvahách o silovom riešení problému *Solidarity* zo strany vládneho tábora v práci: PACZKOWSKI, Andrzej. *Droga do „mniejszego zła“*. *Strategia i taktyka obozu władzy lipiec 1980-styczeń 1982*. Kraków : Wydawnictwo Literackie, 2002, s. 83-98.

27 Viac o tzv. horizontálnych štruktúrach pozri: BÄCKER, Roman. *Struktury poziome w Toruniu (1980 – 1981)*. Warszawa : Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 1990.

28 Pozri: KWAPIS, Robert. *O socjalizm „z ludzką twarzą“*. *Czechosłowackie programy reform w 1968 r.* (strojopis doktorandskej dizertačnej práce v Inštitúte histórie Lodžskej univerzity); KWAPIS, Robert. Geneza Praskiej Wiosny. (Czechosłowacja w latach 1948 – 1966). In *Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Historica*, 1999, č. 65.

29 Podrobnejšie pozri: PACZKOWSKI, Andrzej. *Pół wieku dziejów PRL 1939 – 1989*. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 1996; *Polska 1944/1945 – 1989*, ref. 6.

vý“ charakter, lebo prvý tajomník predniesol expozié. Zaoberal sa nielen situáciou vnútri strany, jej kádrovou politikou a úlohami, vyplývajúcimi z krízovej situácie v krajine, ale aj genézou tejto situácie, dejinami narastania príčin konfliktu v poľskej spoločnosti, perspektívami Poľska v najbližšej budúcnosti, ako aj medzinárodným postavením PĽR. V časti venovanej súčasnej situácii v Poľsku bolo zdôraznené tvrdenie o atmosfére emócií a nervozity na pracoviskách, o prevažne slabých produkčných výsledkoch, nezodpovedajúcich možnostiam ekonomiky, o nedostatkoch na trhu a zadlženosti ekonomiky. Československý rozhlas citoval názor S. Kaniu na potrebu lepšej práce, lepšieho hospodárenia a lepšieho riadenia. Veľká pozornosť bola venovaná časti referátu, týkajúcej sa príčin krízy, pričom rozhlas spomenul aj „propagandu úspechu“.

Kratšiu informáciu o referáte priniesla Československá televízia v hlavnej večernej spravodajskej relácii 5. októbra. V texte, ktorý prečítal varšavský spravodajca televízie, na pozadí záberov, zachytávajúcích vystúpenie S. Kaniu, sa už nehovorilo o potrebách lepšej práce a neobjavila sa ani zmienka o odborových zväzoch. Citovali však jeho slová o nevyhnutnosti budovania budúcnosti krajiny na nenarušiteľných základoch socializmu a potrebe bojovať proti jeho nepriateľom.³⁰

Vedenie KSC zaujalo stanovisko k udalostiam v Poľsku počas 18. zasadnutia ÚV, počas ktorého sa o situácii v Poľsku hovorilo ako o kontrarevolúcii, pripravovanej a riadenej medzinárodnými imperialistickými centrámi a tajnými kontrarevolučnými centrámi v samotnej krajine. Signifikantné bolo vystúpenie Vasilu Biľaka, podľa ktorého istý dôležitý prvok protisocialistického plánu bol spojený s osobou poľského pápeža. „*Volba krakovského biskupa Wojtyły za pápeža nebol výsledkom náhody a ani nevyplýval z toho, žeby kandidát disponoval nejakými mimoriadnymi vlastnosťami. Bola súčasťou plánu, vypracovaného USA a namiereného aj proti ostatným socialistickým štátom (...)* Je nevyhnutné uvedomiť si, že v dôsledku neúspechu kontrarevolúcie v Československu sa centrá medzinárodného imperialismu uchýlili k názoru, že ich jediná nádej na úspech je spojená so schopnosťou využiť masovú nespokojnosť robotníkov, podporujúcich ich plány v praxi v podnikoch a v továrňach (...) Súčasní verejní predstavitelia protisocialistických síl, ako napr. Lech Wałęsa, nie sú hlavnými organizátormi. V ich pozadí, v tieni, existuje riadiace centrum, ktoré zatiaľ nemôže vystúpiť na verejnosť.“³¹

Podobne sa v súvislosti so situáciou v Poľsku vyjadril V. Biľak počas zasadnutia 18. pléna ÚV KSC v polovici októbra: „*To, čo sa deje v Poľsku, nie je len prejavom nespokojnosti poľských pracujúcich. Je pravdou, že každá vážna chyba, ktorá sa udeje v socialistickom štáte, hrá v prospech antikomunistických centrál pri rozvíjaní ich zákerných plánov. Závažné nedostatky v ekonomike, politike a v ideológii vyvolávajú napätie, nespokojnosť pracujúcich, čo na počkanie využívajú kontrarevolučné sily doma i v zahraničí (...)*. Udalosti v Poľsku vyvolali veľké obavy v radoch medzinárodného komunistického a robotníckeho hnutia. Absolútna väčšina strán sa solidarizuje s PZRS a pomáha jej na základe vlastných skúseností s bojom s triednym nepriateľom pri odhalovaní skutočnej podstaty rozličných tzv. priateľov poľského ľudu (...). V súčasnom Poľsku niektorí ľudia hovoria, že im nejde o politiku, ale že as usilujú výlučne o ,nezávislé

30 *Biuletyn Specjalny*, 1980, č. 10 655, s. 6.

31 Citované podľa TUMA, ref. 18, s. 3.

*a slobodné odbory'. Ako sa však ukazuje, práve títo ľudia by chceli z tzv. nezávislých odborov vytvoriť legálnu základňu pre opozičnú činnosť a hlavný kanál pre neustále zasahovanie do vnútorných záležitostí PĽR zo strany zahraničia (...). Veríme, že žiadne snahy buržoáznych antikomunistických a protisocialistických síl, ani pod pláštikom priateľstva k poľskému ľudu, nezvedú poľských pracujúcich do takej miery, aby sa nechal zvieŕť z cesty socializmu. Neskrývame, že to, čo sa deje v Poľsku, sa nás hlboko dotýka z politického, ideologického a ekonomického hľadiska. Československí komunisti sú na strane pokroku. Vec socializmu je im nadovšetko drahá, o to viac, že ide o socialistic-
ký štát. Poľskí súdruhovia preto môžu vždy počítať s pomocou našej strany a nášho ľudu.*³²

Spomínané vystúpenie V. Biľaka, ako aj jeho prítomnosť počas už spomínaného predchádzajúceho stretnutia so Stefanom Olszowskim v Prahe nasvedčovali, že KSČ nemala v pláne ukrývať svoj veľmi negatívny postoj k poľským augustovým dohodám. Hnutie *Solidarity* označovali vedúci predstavitelia KSČ za tzv. odbory. Vo vystúpeniach v médiách sa dôsledne vyhýbali tomu, že so vznikom nezávislých odborov oficiálne súhlasili vedúci predstavitelia Poľska.

Podľa propagandy pre československých občanov mali byť augustové udalosti v Poľsku iba „určitým nedostatkom“ inak efektívne fungujúceho komunistického systému. Uznanie prelomového charakteru augustových dohôd vo vzťahoch medzi stranou a štátom bolo teda vylúčené.

V kontexte vystúpenia V. Biľaka počas rokovania pléna si zasluhuje pozornosť ešte jeden veľmi dôležitý prvok. Keď hovoril o podpore medzinárodného komunistického hnutia pre PZRS, resp. vedenie PĽR, uviedol, že takúto podporu poskytla absolútna väčšina strán, ktoré boli súčasťou tohto hnutia. Ignoroval fakt, že časť komunistických strán na Západe, vrátane veľmi významných, akými boli talianska a francúzska komunistická strana, v plnom rozsahu podporili hnutie *Solidarity*. Z propagandistického hľadiska to bol veľmi náročný problém jednak pre stúpencov tvrdej línie v Československu, ale aj pre propagandistickú a ideologickú mašinériu iných štátov socialistickej sústavy, predovšetkým v Poľsku a v Sovietskom zväze.

Vojvodský súd vo Varšave 24. októbra zaregistroval NSZZ *Solidaritu*. Do jej stanov však vniesol zásadné zmeny. Týkali sa bodu, upravujúceho právo na štrajk a obmedzovali právo zväzu realizovať podobnú akciu. Navyše, v rozpore so želaním žiadateľov o registráciu, súd, resp. sudca Kościelniak doplnili stanovky o článok, obsahujúci uznanie vedúcej úlohy strany. Celostátny koordinačný výbor vystúpil proti týmto zmenám a žiadal Najvyšší súd o revíziu rozhodnutia Vojvodského súdu.³³

Napätie medzi vedením odborov a vládou začalo narastať. Pokusom o jeho uvoľnenie bolo stretnutie vo Varšave 31. októbra. Počas neho bola prijatá dohoda o prerokovaní odvolania odborov v otázke registrácie stanov. *Solidarita* získala súhlas moci na

32 *Rude právo*, 14. 10. 1980; *Pravda*, (Bratislava) 14. 10. 1980. Pretlačené: *Biuletyn Specjalny*, 1980, č. 10 662.

33 Pozri: PERNAL, Marek - SKÓRZYŃSKI, Jan. *Kalendarium „Solidarności“ 1980 – 1989*. Warszawa : Versus, 1990; RAKOWSKI, Mieczysław. *Czas nadziei i rozczarowań*. Warszawa : Czytelnik, 1985; BIERNACKI, Leszek. *Kronika Solidarności*. Sopot : Pracownia Impuls, 2002; PASIERBA, ref. 3.

vydávane vlastného celopoľského týždenníka. Odbory sa mohli usilovať o vysielací čas v rozhlase a v televízii, ktoré sa dosiaľ nachádzali pod plnou kontrolou štátu.

Prístup do médií poskytol *Solidarite* šancu prelomiť informačný monopol strany, hoci ústupky moci v tejto otázky neboli v príslušných dokumentoch alebo v písomnom vyhlásení potvrdené.³⁴ *Solidarita* sa musela uspokojiť s príslubom zo strany vlády.

V Prahe veľmi intenzívne sledovali všetko, čo sa dialo v susednom Poľsku. Počas 4. zasadnutia ÚV KSČ 28. – 29. októbra znova o udalostiach v Poľsku hovoril V. Biľak: „*To, čo sa deje v Poľsku, je veľkým zločinom proti socializmu a poľskému ľudu. Vina leží na strane kontrarevolučných síl, tých, ktorí imperializmu uľahčili, aby z Poľska urobil rozbušku, ktorá vyhodí do vzduchu socialistické spoločenstvo.*“³⁵

Tieto slová, podobne ako mnoho jeho predchádzajúcich vyjadrení o udalostiach v Poľsku, vyvolávajú otázku. V situácii, keď sa o uvedených problémoch pomerne zriedkavo vyjadroval Gustáv Husák, stojaci na čele štátu, pričom nikdy nepoužíval podobný tón, vystupoval Biľak iba ako vedúci Medzinárodného oddelenia ÚV KSČ, alebo disponoval podstatne širšou podporou pri korigovaní politiky strany a vlády voči severnému susedovi z Moskvy? Podľa S. Kaniu bola vysoko pravdepodobná práve druhá verzia.³⁶

Medzičasom 10. novembra napätie, ktoré v Poľsku narastalo už niekoľko týždňov, dosiahlo vrchol. Negatívne rozhodnutie Najvyššieho súdu mohlo spôsobiť vypuknutie protestov, ktoré by presahovali rozsah augustových štrajkov, kým pozitívne by mohli situáciu prechodne upokojiť.³⁷

Tento stav dramatického napätia na prelome októbra a novembra reflektovala aj československá tlač. Tak napr. *Rudé právo* z 1. novembra 1980 publikovalo materiál svojho poľského spravodajcu Jana Lipavského, ktorý o. i. napísal: „*Napätie v Poľsku znova narastá. Do Gdanska, sídla tzv. Solidarity, ako svoju organizáciu nazvali iniciátori vzniku nových odborov, pricestovali predstavitelia tzv. nových odborov zo všetkých kútov krajiny. Prijali rozhodnutie, že delegácia Solidarity na čele s Lechom Wałęsom pocestuje do Varšavy k premiérovi a bude naňho ‚vyvíjať tlak‘ novými, vystupňovanými hospodárskymi a politickými požiadavkami. Do Varšavy nešli ‚len tak‘. Cestovali s argumentom v podobe vyhrážky generálnym štrajkom, ktorý horúce hlavy v Solidarity požadovali v prípade, ak by im vláda nevyšla v ústrety.*“³⁸ Lipavský sa počas nasledujúcich mesiacov preslávil celou sériou podobných „angažovaných“ komentárov, ktoré svojou jednostrannosťou deformovali skutočný obraz situácie v Poľsku a oživovali poľsko-československé resentimenty.

Redakčný komentár v tom istom čísle *Rudého práva* prezentoval *Solidaritu* ako výnimočne deštruktívnu silu. Okrajovo sa zmienil o záväzkoch vlády, vyplývajúcich z augustových dohôd, ktoré garantovali odborovému hnutiu určité práva. Hoci spomenul právo na štrajk, opisoval ho ako prinajmenšom dvojsečnú zbraň, majúcu samovražedný

34 ASH, Timothy Garton. *Polska rewolucja. Solidarność 1980 – 1981*. Warszawa : Res Publica, 1990, s. 50-51.

35 Citované podľa TŮMA, ref. 18.

36 KANIA, Stanisław, rozhovor zo dňa 7. 3. 2003.

37 Pozri tiež: FRISZKE, Andrzej. *Opozycja polityczna w PRL 1945 – 1980*. Londyn : Aneks, 1994.

38 *Rudé právo*, 1. 11. 1980, č. 259, s. 7.

charakter pre robotnícku triedu, pričom nezodpovední odborárski vodcovia po ňom v Poľsku neustále siahajú.

Od spomínaného tónu, poučujúceho poľské politické a odborárske elity, sa nelíšil ani Lipavského text *Kto chce a kto nechce normalizáciu*, uverejnený v *Rudom práve* a v *Pravde* 4. novembra. Už samotné použitie slova „normalizácia“, chápané analogicky s jeho používaním v Československu po 21. auguste 1968, mohlo vyznievať hrozivo. Československý korešpondent o. i. písal: „*Uplynulý týždeň bol znova poznačený výrazným napätím. Na jednej strane vláda PLR prijala rozličné opatrenia na normalizáciu života v krajine, na druhej strane niektorí predstavitelia tzv. nových odborov svojím počinaním pôsobia proti tejto normalizácii. Minulý pondelok sa stretli v Gdansku delegáti všetkých regionálnych organizácií tzv. nových odborov, aby vyjadrili ‚protest‘ proti rozhodnutiu Vojvodského súdu vo Varšave, ktorý počas registrácii gdanskej Solidarity využil silu zákona a na základe ústavy PLR doplnil prvý článok jej stanov tvrdením, že organizácia uznáva vedúcu úlohu PZRS v spoločnosti. Solidarita však, ako sme už informovali, toto rozhodnutie súdu odmietla. V Gdansku nezostalo iba pri tomto ‚proteste‘. Vypracovali tu aj zoznam ďalších ‚sťažností, výhrad a požiadaviek‘, ktoré musí vláda splniť pod hrozbou generálneho štrajku. Ozvali sa síce hlasy, vyzývajúce k rozvahe a odmietajúce túto nebezpečnú akciu, ale napokon bolo prijaté rozhodnutie, že jednotlivé organizácie tzv. nových odborov majú zostať v ‚štrajkovej pohotovosti‘.*“³⁹

Obsiahlejšie sme citovali prvé Lipavského „protisolidaritné“ články, pretože zohrávali veľmi dôležitú úlohu pri informovaní o dianí v Poľsku, ako aj pri formovaní nálad verejnosti. Československá spoločnosť, vo svojej väčšine zbavená prístupom k nezávislým médiám, si do značnej miery vytvárala názor na problematiku *Solidarity* a politiku komunistickej moci voči tomuto fenoménu nezávislého odborového hnutia, ktorý bol v socialistickom tábore neznámy.

Redakcia *Rudého práva* v októbrových a novembrových číslach zdôrazňovala údajnú snahu slobodných odborov o konfrontáciu a vyhrotenie sociálnej a politickej situácie, pričom akoby mimochodom sa zmienila o umiernenom krídle v hnutí. Pritom existencia tejto frakcie v *Solidarite* zohrala skutočne zásadnú úlohu, lebo prispela k prijatiu vyčkávacej taktiky vo vzťahu k nejasnej hre vládnej moci.

V situácii, keď v Poľsku veľké a nezávislé sociálne hnutie nadobúdalo čoraz reálnejšie kontúry, československí predstavitelia začali prejavovať čoraz väčšie znepokojenie. V kontexte vtedajších udalostí v Poľsku bol veľmi dôležitý tón článku kandidáta Predsedníctva ÚV KSČ Miloša Jakeša, ktorý 5. novembra vyšiel v straníckom týždenníku *Tvorba*. V texte pod názvom *Ďalej cestou Veľkého Októbra* písal o udalostiach v Československu v „prekliatych“ rokoch 1968 – 1969. V kontexte vtedajších udalostí M. Jakeš o. i. písal: „*Najnovšie nepriatelia socializmu spájajú veľké nádeje s vývojom udalostí v PLR, snažia sa využiť existujúce nedostatky proti socializmu, dezorientovať robotnícku triedu. Poučení udalosťami v ČSSR ešte väčšmi ukrývajú svoje ciele, smerujúce k oslabeniu vedúcej úlohy strany, jednoty robotníckej triedy, k narušeniu väzieb medzi PLR*

39 *Rudé právo*, 4. 11. 1980, č. 261, s. 7.

*a socialistickými štátmi (...). Ako bezprostrední susedia PĽR veríme v rozum, predvídateľnosť a v silu poľských komunistov, vlastencov – internacionalistov.*⁴⁰

Tento úryvok z vyjadrenia jedného z vedúcich predstaviteľov KSČ svedčil, podobne ako komentáre v československej tlači, vychádzajúce z neho, o miere znepokojenia z priebehu udalostí v Poľsku.

Československé úrady v obavách z exportu „revolúcie Solidarity“ venovali ešte výraznejšiu pozornosť ochrane hraníc s Poľskom a kontrole pohraničného styku. V súvislosti so vzniknutou situáciou uvažovali aj o možnosti ich úplného uzavretia. Tejto témy sa týkalo stretnutie vo Varšave, venované problematike cestovného ruchu medzi Poľskom a Československom v dňoch 6. – 7. novembra 1980. Československú delegáciu viedol námestník ministra zahraničných vecí ČSSR D. Spáčil. Informoval, že politická a ekonomická situácia v Poľsku má veľmi negatívny vplyv na pohraničné územia ČSSR. Spáčil pripomenul, že československá vláda už informovala Varšavu o týchto veľmi negatívnych javoch, čo však nevyvolalo reakciu poľskej strany. Preto vedenie ČSSR musí prijať rozhodnutie analogické nedávno prijatému rozhodnutiu Nemeckej demokratickej republiky,⁴¹ t. j. rozhodne obmedziť individuálny cestovný ruch na hraničných priechodoch s Poľskom.⁴²

Československé úrady sa pre takýto drastický krok rozhodli jednak z politických, resp. ideologických dôvodov, jednak z ekonomických. V ich prípade sa obávali zrútenia poľského trhu, predovšetkým s potravinovými produktmi a masového vývozu tovaru do krajiny, zasiahnutej hospodárskou krízou, poľskými „turistami“. Dôsledkom by bolo ochudobňovanie aj tak nie najlepšie zásobovaného československého trhu.

Politický a ideologický faktor však bol ešte nebezpečnejší. Nedostatočne stráženou spoločnou hranicou prenikalo do Československa množstvo publikácií a iných materiálov protisocialistického charakteru, podkopávajúcich marxistickú ideológiu a ideologické základy KSČ. Treba zároveň pripomenúť, že podobné kroky voči Poľsku podnikol okrem NDR (Nemecká demokratická republika) aj Sovietsky zväz, ktorý prakticky z obáv pred „epidémiou Solidarity“ svoje hranice pre turistický ruch uzavrel.

Ešte pred rozhodnutím Najvyššieho súdu v otázke registrácie stanov Nezávislého odborového zväzu *Solidarity* uzavreli jeho lídri 10. novembra kompromis s vládou. Na jeho základe súd prijal rozhodnutie, že inkriminované zmeny v texte stanov budú odstránené, ale formulácia o vedúcej úlohe strany sa ocitne v prílohe základného dokumentu.⁴³

40 *Biuletyn Specjalny*, 1980, č. 10 678, s. 1.

41 Podrobnejšie o dobovej reakcii stranického a štátneho vedenia NDR na udalosti v Poľsku pozri: BORO-DZIEJ, Wojciech - KOCHANOWSKI, Jerzy (eds.). *PRL w oczach Stasi, cz. I: Dokumenty z lat 1971, 1980 – 1982*. Warszawa : Wydawnictwo Fakt, 1995; WOLF, Markus - MCELVOY, Anne. *Człowiek bez twarzy*. Warszawa : Laguna, 1998, s. 418-419; *Kierownictwo SED wobec polskiego ruchu opozycyjnego w latach 1980 – 1981*, „Studia i Materiały“, z. 75. Warszawa : Polski Instytut Studiów Międzynarodowych, 1994, s. 43-88.

42 NA ČR, f. KSČ – Ústřední výbor 1945 – 1989, Předsednictvo 1976 – 1981, a. j. 154, karta 8. Je potrebné dodať, že neskôr vedúci predstavitelia ČSSR napriek uvedenému neboli spokojní s uvedenými dohodami a neustále zdôrazňovali, že hranica naďalej zostáva nedostatočne strážená. Na informácie podobného charakteru môžeme natrafiť o. i. v stranických dokumentoch v uvedenom archívnom fonde.

43 Pozri tiež: BIERNACKI, ref. 33.

Kompromis z 10. novembra bol v očiach mnohých členov *Solidarity* a radikálneho krídla jej lídrov prílišným ústupkom moci, rovnajúci sa takmer zrade. Na druhej strane pre členov PZRS, negatívne naladených voči *Solidarite*, tvoriacich z percentuálneho hľadiska väčšinu strany, bola registrácia odborov a rozhodnutie Najvyššieho súdu ponímané ako odovzdanie bojiska Wałęsowi a jeho ľuďom. Podobný postoj prezentovali iné komunistické strany v sovietskom bloku. Nazdávali sa, že situácia sa vymkla z rúk poľských súdruhov a udalosti nadobúdajú nebezpečné smerovanie.

Znepokojenie vedúcich predstaviteľov komunistických strán socialistického spoločenstva sa odzrkadľovalo v konkrétnych krokoch. 12. novembra absolvoval krátku pracovnú návštevu Československa prvý tajomník ÚV MSRS (Ústredného výboru Maďarskej socialistickej robotníckej strany) János Kádár. Na druhý deň všetky československé denníky publikovali spoločné komuniké, vydané po rokovaní medzi ním a G. Husákom. Hoci časť tlače ho uverejnila v skrátenej verzii, žiadne noviny nevynechali časť, venovanú Poľsku. Podobne postupovala televízia a informovala o „*rozhodnej solidarite KSC a MSRS*“ a o ich podpore poľskému úsiliu o „*odrazenie protisocialistických síl*“ a o kritike pokusov „*medzinárodného imperializmu*“ o zasahovanie. Vyjadrili podporu riešeniu politických a ekonomických problémov Poľska „*na základe socializmu*“.⁴⁴

Takéto informovanie o spomínanom stretnutí a zdôrazňovanie slov, ktoré boli počas neho prednesené, zároveň potvrdzovali, že československé médiá pri komentovaní udalostí v Poľsku zvolili tón, aký sa od nich požadoval.

Ústupky poľských úradov otvorene pôsobiacej opozícii museli celkom určite vzbudzovať hlboké znepokojenie, ba dokonca až nervozitu. Pravdepodobne to bolo dôvodom bratislavského stretnutia. Žiaľ, nepodarilo sa nám získať doslovný zápis rozhovorov medzi Husákom a Kádárom v Bratislave, preto o obsahu schôdzky možno iba špekulovať.

Na jeseň 1980 boli poľské udalosti naďalej stredobodom pozornosti ÚV KSC. Tento záujem sa prejavoval v čoraz väčšej frekvencii publikácií o Poľsku v centrálnej tlači. Tak napr. 27. novembra *Rudé právo* uverejnilo rozsiahly komentár Pavla Auersperga, ktorý poľskú krízu zaradil do kontextu československých udalostí. Autor tvrdil, že desať rokov, ktoré čoskoro uplynú od decembrového pléna ÚV KSC roku 1970, na ktorom bol prijatý dôležitý dokument pod názvom *Poučenie z krízového vývoja v strane a spoločnosti po XIII. zjazde KSC*,⁴⁵ potvrdili v plnom rozsahu jeho neustálu aktuálnosť v podmienkach triednej konfrontácie medzi kapitalistickým a socialistickým svetom. V kontexte udalostí v Poľsku argumentoval: „*Najnovší vývoj udalostí v bratskom Poľsku potvrdzuje na základe už známych faktov, ako sa tam v neľahkej krízovej situácii koncentruje úsilie vnútorných i vonkajších nepriateľov, smerujúce k tomu, aby bolo vytvorené určité protisocialistické a agresívne odborové hnutie. Prejavuje sa tendencia, aby pri obnovení aktivít odborových zväzov bola na jednej strane úmyselne ignorovaná ich zodpovednosť za nerušený rozvoj výroby, na druhej strane aby odborové zväzy vstupovali do politickej konfrontácie so stranou, socialistickým štátom a nastupovali cestu neproporcionálnych požiadaviek na zvýšenie miezd, dezorganizáciu výroby a zásobovania. Principiálny ná-*

44 *Rudé právo*, 13. 11. 1980, č. 269, s. 1; *Rudé Právo a Pravda* uverejnili správu v plnom znení na prvej strane a jej najdôležitejšie časti zvýraznili hrubo tlačným písmom.

45 Na tomto pléne ÚV KSC boli po predchádzajúcich personálnych zmenách vo vedení KSC anulované všetky liberálne ciele, ktoré vo svojom programe predpokladala Pražská jar.

zor poľských komunistov o existencii trvalej hranice, ktorú neslobodno prekročiť, musí byť všeobecne chápaný tak, že socialistické a vlastenecké sily Poľska urobia všetko, čo je životne nevyhnutné pre obranu a posilnenie revolučných výdobytkov 35-ročného socialistického vývoja ich krajiny.⁴⁶

Auerspergov text citovala aj tlačová agentúra ČTK (Československá tlačová kancelária), ktorá ho tak uznala ako smerodajný, pokiaľ ide o ideologickú interpretáciu KSČ. Pravdepodobne sa ÚV KSČ už vtedy nazdával, že východisko z ťažkej situácie je iba jedno – násilná konfrontácia so *Solidaritou*. V československých médiách prevažoval mentorský tón straníckych dogmatikov.

Vedenie KSČ, ktorého základ tvorila tá skupina československých komunistov, ktorá začiatkom 70. rokov presadzovala nástup neostalinizmu v ČSSR,⁴⁷ nebolo schopné akceptovať reformné, resp. liberálne tendencie v PZRS. Radikalizmus československých lídrov sa zdal byť o to väčší, o čo väčší bol záujem o poľskú problematiku v prostredí straníckeho aktívu a bežných občanov. Stranícky aktív na svojich stretnutiach po celý čas poukazoval na pôsobenie KOR (Výbor na obranu robotníkov) a *Solidarity* ako na asociálne sily, vyvíjajúce psychologický a fyzický tlak na štátne a stranícke orgány, okupujúce verejné budovy a šíriace sociálne nepokoje. Aktivisti poukazovali na to, že týmto silám nikto v Poľsku nedokáže rozhodne čeliť. Strana je bezmocná, nefunkčná, jej vedenie nemá výraznejší recept, ako vyviešť štát a spoločnosť z krízy.

V širších grémiách KSČ bola čoraz populárnejšia a systematicky artikulovaná koncepcia poskytnutia internacionálnej pomoci „zdravému jadrú strany a poľskému ľudu“. Zavedenie poriadku v Poľsku sa mohlo uskutočniť napr. prostredníctvom využitia vojenských cvičení Varšavskej zmluvy, organizovaných v blízkosti hraníc s Poľskom. Rozšírené boli ironické poznámky a výhrady v otázke opodstatnenosti materiálnej pomoci, poskytovanej Poľsku. Táto pomoc podľa mnohých názorov znižovala životnú úroveň v ČSSR a mizla sa účinkom v aktuálnej, neistej politickej situácii v Poľsku. Prítom ich širitelia poukazovali na to, že poľská strana otáľala s realizáciou dohôd o dodávkach dohodnutých surovín a tovarov do Československa, čo ohrozuje splnenie päťročnice.⁴⁸

Z informácií z regiónov, prúdiacich do Prahy, ktoré sú uvádzané v bulletine *Vnitrostranícké informácie*, vyplýva, že sa v súvislosti s udalosťami v Poľsku začali objavovať znepokojujúce javy. V niektorých mestách sa objavili nápisy, ako napr. „*Nech žije Wałęsa*“, „*Solidarita so Solidaritou*“, „*Wałęsa je hrdina*“. To svedčí o tom, že časť československej spoločnosti neakceptuje propagandu, servírovanú médiami. Potvrďovali to aj anonymné listy, kritizujúce československé stranícke a štátne orgány, ktoré podľa *Vnitrostraníckých informácií* začali na jeseň prichádzať na adresy regionálnych straníckych orgánov.⁴⁹ Tieto skutočnosti museli znepokojovať stranícke vedenie, povzbudzovať radikalizáciu názorov na spôsob riešenia poľskej krízy. Neustále prirovnávanie situácie v Poľsku k situácii v Československu v období Pražskej jari, prítomné u vedúcich pred-

46 *Rudé právo*, 27. 11. 1980, č. 281, s. 7.

47 Podrobnejšie pozri: MLYNÁŘ, Zdeněk. *Problémy politického systému*. Köln : Index, 1987; PITHART, Petr. *Dějiny a politika*. Praha : Prostor, 1990; PREČAN, Vilém. *V kradeném čase. Výběr studií, článků a uvah z let 1973 – 1993*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR; Brno : Doplněk, 1994.

48 NA ČR, f. Gustáva Husáka, *Vnitrostranícké informácie*, 1980, č. 29, karta 5-6.

49 Ref. 48, karta 6.

stavitel'ov ČSSR, prispievalo k tomu, že scenár ukončenia „poľského problému“ podľa vzoru intervencie v auguste 1968.

Československý rozhlas informoval 1. decembra 1980 o začiatku VII. pléna ÚV PZRS, pričom v duchu vystúpenia prvého tajomníka Stanisława Kaniu, že hlavnou témou rokovaní sú úlohy strany v boji o socialistický charakter obnovy verejného života v Poľsku. V nasledujúcom spravodajskom servise priniesol zvukový vstup spravodajcu z Varšavy, ktorý informoval, že účastníci rokovaní počúvajú aj správu J. Pińskowského o hospodárskej situácii a úlohách strany a vlády v tejto oblasti.⁵⁰

Správu o konaní pléna avizovali aj vo vstupe hlavného vydania *Televíznych novín*. Televízia ju priniesla v podobe krátkeho vstupu varšavského korešpondenta R. Pokorného, ilustrovaného dvoma obrazovými zábermi, zachytávajúcimi S. Kaniu a pohľad do rokovacej siene.⁵¹

Čo je podstatné, tie isté médiá neinformovali o iných udalostiach z 1. decembra 1980, ktoré sa bezprostredne týkali vzťahu Československa k poľskej kríze. So súhlasom generálneho tajomníka ÚV KSČ a prezidenta ČSSR Gustáva Husáka sa v tento deň šéf Generálneho štábu ČSLA (Československej ľudovej armády) a prvý námestník ministra národnej obrany generálplukovník M. Blahník stretol s náčelníkom generálneho štábu ozbrojených síl ZSSR maršalom ZSSR Nikolajom Ogarkovom. Rozhovory sa týkali plánov spojeneckých cvičení vojsk Varšavskej zmluvy na území ČSSR a PLR. Okrem veliteľov sovietskej armády boli na rokovaní prítomní aj veliteľ pozemných vojsk Národnej ľudovej armády (NVA) NDR generálplukovník Gerhard Stechbart a prvý zástupca náčelníka generálneho štábu Ľudového poľského vojska (LWP) gen. Tadeusz Hupałowski.⁵² Ako východisko prípadnej budúcej intervencie bola určená realizácia dvoch cvičení, ktorých sa malo zúčastniť 4 – 5 divízií sovietskej armády (Pobaltského, Bieloruského a Podkarpatského vojenského okruhu, ako aj 31. obrnenej divízia Skupiny vojsk Stred), jedna divízia NVA, štyri divízie LWP a dve divízie ČSLA.⁵³ Šéf generálneho štábu ozbrojených síl ZSSR zdôraznil, že zatiaľ ide iba o prípravu cvičení a o čase ich konania bude rozhodovať politické vedenie. Následne uviedol, že informácia o konaní cvičení bude publikovaná v súlade so Záverečným aktom KBSE (Konferencia o bezpečnosti a spolupráci v Európe), ale nemusí byť dodržaný termín jej uverejnenia, t. j. 21 dní pred plánovaným začiatkom cvičení.⁵⁴

Pre ČSLA vyplývali z týchto dohôd konkrétne úlohy. Z velenia Západného vojenského okruhu bolo potrebné vyčleniť vedenie cvičení a na vlastnom území musela uskutočniť dvoj-, resp. trojdňové prípravné taktické cvičenia: 1. tankovej divízie vo výcvikovom priestore Mimoň a veliteľsko-štábnych cvičení 9. obrnenej divízie v regióne miest Náchod, Trutnov, Dvůr Králové a Jaroměř. Po skončení týchto cvičení bola naplánovaná koncentrácia vojsk, ktoré sa ich zúčastnili, v priestore konania cvičení, kde mali byť naďalej pripravené a čakať na signál z generálneho štábu ozbrojených síl ZSSR k pre-

50 *Biuletyn Specjalny*, 1980, č. 10 699, s. 6.

51 Ref. 50.

52 *Władze Wojskowe Czechosłowacji wobec sytuacji w Polsce (XII 1980–XII 1981)*. Súbor dokumentov v zbierke Inštitútu politických štúdií Poľskej akadémie vied (Instytut Studiów Politycznych PAN), karta 6.

53 Ref. 52.

54 Ref. 52.

kročeniu štátnej hranice s PĽR. Po prechode hraníc sa mala začať druhá časť cvičení s predpokladaným trvaním 3 až 5 dní, počas ktorej mala 1. obrnená divízia ČSLA vo výcvikovom priestore Žagaň zdokonaľovať súčinnosť s 11. obrnenou divíziou LWP. Následne mala byť 1. obrnená divízia presunutá a koncentrovaná severne od Opola a 9. tanková divízia na juh od Katovic.

Cvičenie v Žagani malo riadiť veliteľstvo Západného vojenského okruhu v spolupráci s operačnou skupinou Wroclawského vojenského okruhu LWP.

Následne boli naplánované frontové veliteľsko-štábne cvičenia v teréne pod vedením hlavného veliteľa spojeneckých síl maršala ZSSR Viktora Kulikova. Jednou z ich hlavných úloh bolo zdokonalenie koordinácie v oblasti spojovacích prostriedkov. Okrem už spomínaných jednotiek sa týchto cvičení mali zúčastniť aj ďalšie, dovtedy vyčkávajúce v kasárňach. Na tieto ciele mal byť vytvorený spojenecký front, zložený z 5 – 6 vševojskových armád. Veliteľstvo jednej vševojskovej armády malo byť vytvorené na základe veliteľstva Západného vojenského okruhu, ktorému mali byť podriadené dve československé divízie. V duchu prijatých rozhodnutí mali byť v priebehu týždňa pripravené taktické a veliteľsko-štábne cvičenia na území ČSSR a PĽR. Takisto malo byť vytvorené a pripravené v rámci ČSLA velenie cvičení.

Ako termín prípravy frontových veliteľsko-štábnych cvičení za účasti generálnych štábov armád ZSSR, ČSSR, NDR a Poľska bol stanovený 8. – 10. december 1980.⁵⁵

Čas a miesto uvedených cvičení neboli vybrané náhodou. Ak v prípade sovietskych predstaviteľov skutočne existoval plán ozbrojenej intervencie v Poľsku, tak zvolený termín začiatku druhej časti cvičení bol najvýhodnejší. Predpokladaný vstup vojenských jednotiek Varšavskej zmluvy mohol „plynule“ nadobudnúť charakter ozbrojenej intervencie.

Udalosti, súvisiace s vývojom v Poľsku, nadobúdali čoraz väčšie tempo. Štáby vojsk Varšavskej zmluvy pracovali na posledných prípravách na spomínané „cvičenia“, ktoré zahŕňali aj Československo.

Gen. Blahník 3. decembra vypracoval a odovzdal ministrovi národnej obrany ČSSR gen. Martinovi Dzúrovi rozsiahly zápis, týkajúci sa nedávnej porady s maršalom Ogarkovom ako aj cieľov a priebehu cvičení, vypracovaných Generálnym štábovom ozbrojených síl ZSSR, ktoré mali prebiehať za účasti ČSLA. Gen. Dzúr 5. decembra vyslal veleniu Západného vojenského okruhu so sídlom v Táboře nariadenie, týkajúce sa *Výpracovania a uskutočnenia taktických cvičení vojsk s krycím názvom ‚Krkonoše‘ na tému ‚Privedenie vojsk do zvýšenej bojovej pohotovosti, preskupenie a zapojenie vojsk do bojov, rozvíjanie útokov v operačnej hĺbke‘*. Cvičenia sa mali zúčastniť 1. a 2. obrnená divízia spolu s podpornými jednotkami. Každá z oboch divízií mala disponovať dvoma mechanizovanými plukmi a dvoma tankovými plukmi, divíznymi jednotkami v plnom zložení a operačnou skupinou v plnom zložení. Rádiotechnické prostriedky rozviedky mali byť ponechané na mieste stájej dislokácie. Divízie dostali rozkaz zabezpečiť ochranu posádkových objektov silami zaist'ovacích jednotiek.

Taktickým zoskupeniam mali počas cvičení veliť aktuálni velitelia a štáby. Roty a batérie mali byť kádrom dopĺňané tak, aby v každej z nich pôsobil veliteľ roty a minimálne

55 Ref. 52, karta 6-7.

jeden veliteľ čaty s dôstojníckom hodnosťou. Ostatné funkcie veliteľov čiat mali obsadiť dôstojníci, absolventi vysokých vojenských škôl, resp. práporčíci, pripravení zastávať funkciu zástupcu veliteľa pre politické otázky. Podobným spôsobom mali byť v batériách a rotách všetky funkcie práporčíkov obsadené vojakmi z povolania alebo vybranými absolventmi vysokých vojenských škôl. Iba výnimočne sa mali na tieto funkcie dostávať poddôstojníci základnej vojenskej služby po príslušnej príprave. Pri tipovaní nových kádrov do funkcií mali byť v prvom rade braní do úvahy členovia a kandidáti KSČ, resp. aktívni členovia Socialistického zväzu mládeže (SZM) s vysokými politickými a morálnymi kvalitami.⁵⁶

Oblasti dislokácie vojsk, doba ich rozmiestnenia a osi preskupovania mali byť naplánované podľa pokynov náčelníka Generálneho štábu ČSLA a prvého námestníka ministra národnej obrany, vydaných 2. decembra 1980 a na základe výsledkov prieskumu, realizovaného 4. – 5. decembra 1980. Predpokladalo sa, že v súvislosti s realizáciou úloh 18. zasadnutia ÚV KSČ a smernicami k predjzdovým prípravám treba posilniť politickú a ideovo-výchovnú prácu s vojakmi a veliteľským zborom. Pokyny obsahovali odporúčanie využiť na tento účel prípravy a priebeh výročných členských schôdzí základných organizácií KSČ a SZM. Vo sfére ideovo-výchovnej práce odporúčali kľásť dôraz na vysvetľovanie nebezpečenstva poľskej krízy v kontexte medzinárodných politických vzťahov a triedneho boja. Odporúčali zároveň organizovať školenia, výsledkom ktorých malo byť posilnenie presvedčenia poslucháčov o úspechoch budovania socializmu v ČSSR a správnosti politiky KSČ. Velitelia v spolupráci s politickými orgánmi a orgánmi kontrarozviedky mali za úlohu trvalo sledovať politickú a morálnu situáciu, ako aj bezpečnostnú problematiku v každej formácii a jednotke. Bolo prijaté rozhodnutie kádrovo posilniť tie orgány kontrarozviedky, ktoré sa zúčastnia kontrarozviedneho zabezpečenia ako operačných skupín kontrarozviedky pri riadení cvičení. Bolo potrebné zabezpečiť nezávislé utajené šifrové a káblové spojenie pre operačné skupiny.⁵⁷

Cvičenia mali byť vypracované a rozkreslené na dvojjazyčných mapách v ruskom a českom jazyku. Pohotovosť štábov a vojsk na začiatok cvičenia bola určená na 6. december 1980 o 15.00 hod. Cvičenia sa mali začať po vydaní špeciálneho rozkazu.⁵⁸

Rozkaz ministra národnej obrany predpokladal aj iné kroky s cieľom zvýšenia bojovej pohotovosti cvičiacich štábov taktických zväzkov, formácií a jednotiek. V štáboch taktických zväzkov bolo nariadené udržať v celodennej pohotovosti špeciálne služby, ktoré sa formovali z veliteľov, dôstojníkov, práporčíkov a civilných zamestnancov. Profesionálni vojaci nesmeli opúšťať miesto stálej dislokácie a vojaci základnej vojenskej služby miesto ubytovania. Profesionálni vojaci mali byť odvolaní zo zdravotných dovolení a všetci vojaci mali byť stiahnutí z dovolení a služobných ciest. Bolo zakázané poskytovať príležitostné alebo zdravotné dovolenky, ako aj vysielanie vojakov na služobné cesty. Počnúc dňom 5. decembra 1980 od 8.00 hod. rozkaz predpokladal zorganizovanie stálej služby operačných skupín na riešenie úloh, súvisiacich s cvičeniami pri veliteľstve Západného vojenského okruhu, 1. a 2. armády. Podobná skupina

56 Ref. 52, karta 8.

57 Ref. 52, karta 8-9.

58 Ref. 52, karta 13.

bola predtým vytvorená pri Generálnom štábe ČSLA v priestoroch Operačnej správy Generálneho štábu.

Do prípravy cvičení mal byť zapojený obmedzený počet osôb, poučených o nevyhnutnosti zachovávať služobné tajomstvo. Tieto osoby museli o tom podpísať písomné vyhlásenie.

V oblasti lekárskeho zabezpečenia bolo potrebné uskutočniť pred cvičeniami kroky v súlade so *Zdrv-1-1, čl. 432, zároveň s inštrukciou proti omrzlinám*. Zdravotnícke stanice pri práporoch a plukoch mali byť vybavená podľa príslušných odborných direktív. Ranení a chorí na vlastnom území mali byť evakuovaní buď do centrálnej vojenskej nemocnice v Prahe, do vojenských nemocníc v Hradci Králové a Olomouci, resp. v opodstatnených prípadoch do najbližšieho štátneho zdravotníckeho zariadenia.

Šéf Správy pre bojovú pohotovosť Západného vojenského okruhu ČSLA generál-major Ing. Jaroslav Gottwald poslal 6. decembra 1980 do rúk šéfa generálneho štábu ČSLA generálporučíka Ing. J. Kloudu správu, určenú ministrovi národnej obrany. Týkala sa aktuálnej situácie v Poľsku. Dokument bol vypracovaný na základe informácií, získaných osobne Ing. Gottwaldom počas návštevy v Poľsku v dňoch 4. – 5. decembra 1980 a rozhovorov s členmi vedenia Sliezskeho vojenského okruhu LWP (Wrocław) a 11. obrnanej divízie v Žagani. Doplnil ju o informácie, získané skupinou generálov a dôstojníkov velenia a štábu Západného vojenského okruhu (1. a 2. armády), ktorých kontaktoval s príslušnými dôstojníkmi LWP.⁵⁹

Podľa záznamu návšteva prebiehala takto. Gen. Gottwald prekročil 4. decembra o 8.00 hod. štátne hranice na priechode v Harachove. Čakal ho tam zástupca veliteľa Sliezskeho vojenského okruhu brigády generál Ryszard Wilczyński. Spoločne cestovali do Wroclawi do štábu Sliezskeho vojenského okruhu, kde ich čakal veliteľ okruhu divízy generál Henryk Rapacewicz.⁶⁰ Ako sa ukázalo, gen. Wilczyński nebol v plnom rozsahu informovaný o skutočnom ciele príchodu skupiny československých dôstojníkov, lebo veliteľ okruhu, ktorý sa v noci z 3. na 4. decembra vrátil zo zasadnutia Vojenskej rady vo Varšave, mu ešte nevydal príslušné rozkazy. Po ceste do Wroclawi československá delegácia nezaznamenala nič znepokojujúce.

V správe gen. Gottwald prináša charakteristiku veliteľov vojenského okruhu a veliteľského zboru 11. obrnanej divízie v Žagani. Na základe rozhovorov s dôstojníkmi vo Wroclawi a v Žagani sa gen. Gottwald pokúsil o určité zosumarizovanie situácie v Poľsku. Všeobecne ju hodnotil ako veľmi zložitú, ale smerujúcu k stabilizácii. Podľa jeho hodnotení sa *Solidarita* začala diferencovať. Neustále však narastajú vplyvy cirkvi, ktorej skutočné ciele nie sú adekvátne hodnotené. Deje sa to aj v armáde, kde sa objavujú názory o jej pozitívnom vplyve na upokojovanie nás. Časť vojakov nechápe politiku voči cirkvi. Kňazi pôsobia nielen v jednotlivých jednotkách, ale dokonca aj v štábe Sliezskeho vojenského okruhu. Veliteľ okruhu je presvedčený, že krajné riešenia potrebné nebudú a že strana situáciu zvládne. Ubezpečil ho, že LWP stojí jednoznačne na rovnakých pozíciách ako vedenie PZRS. To vyvoláva hnev opozície, ktorá sa usiluje o dekompozí-

59 Ref. 52, karta 37-43.

60 Domáci vyšli v ústrety žiadosti gen. Gottvalda, aby gen. Miroslav Vacek, ktorý ho počas návštevy spreádzal, mohol odísť priamo na výcvikový priestor v Žagani.

ciu uvedenej jednoty a zároveň o vrazenie klinu medzi LWP a spoločnosť. V ďalšej časti správy gen. Gottwald informoval, že na jeho otázku, týkajúcu sa eventuálnej reakcie obyvateľstva voči vstupujúcimi jednotkám ČSĽA, veliteľ Sliezskeho vojenského okruhu nedal jednoznačnú odpoveď a uviedol, že je to veľmi zložitý problém.⁶¹

Správa sa nepriamo v závere dotýkala problematiky ozbrojenej intervencie vojsk Varšavskej zmluvy, vrátane československej armády, v Poľsku. Hoci v texte tento výraz nebol použitý a hovorilo sa v ňom iba o „spoločných manévroch“, zmysel tejto časti dokumentu bol jednoznačný. Generál charakterizoval kvalitu ciest, nosnosť mostov, označenie miest a sídiel v pohraničných oblastiach na československej i na poľskej strane. Písal, že pre potreby dislokácie veľkých jednotiek sú na mnohých miestach veľmi ťažko prejazdne. Na území ČSSR spomínal región Frýdlantu, na poľskej strane hranice zas okolie Zgorzelca, Opola a Gliwíc. Podľa gen. Gottwalda administratíva československých pohraničných regiónov musí dostať naliehavý príkaz zrekonštruovať cesty smerom k Poľsku. V otázke prípadných miest sústredení jednotiek ČSĽA na území Poľska najväčšie výhrady vzbudzovalo okolie Žagaňa. Nachádzalo sa mimo miestneho vojenského priestoru, čo by mohlo spôsobiť škody na civilných priestoroch a skomplikovať vzťah obyvateľstva k ČSĽA. Varoval, že v prípade vstupu vojsk ČSĽA na územie PLR počas cvičení, organizovaných Varšavskou zmluvou, možno očakávať provokácie a pochopenie cvičenia ako bezprostrednú prípravu na intervenciu, ba dokonca aj ako jej začiatok.⁶²

Spomínané dokumenty predstavujú rozhodnutie a aktivity najvyšších vojenských orgánov v Československu, ktorého armáda predstavovala jeden z dôležitých prvkov Varšavskej zmluvy. Jednoznačne svedčia o vážnych prípravách československej armády, ako aj iných spojeneckých vojsk, predovšetkým ZSSR, na vstup na poľské územie. Zákaz poskytovania dovolení, príprava primerane zasvätených dôstojníkov, posilnenie ideologického tlaku, prieskum gen. Gottwalda neboli prvkami tej istej prípravnej akcie. Potvrďuje to text tajného telegramu, ktorý do USA odoslal dôstojník Generálneho štábu LWP plk. Ryszard Kukliński,⁶³ tajný spolupracovník rozvedky USA. V telegrame zo začiatku decembra 1980 píše o už spomínanom stretnutí Generálneho štábu Ozbrojených síl ZSSR, počas ktorého gen. Hupałowski a plk Puchała, ktorý zastupoval ministra národnej obrany gen. Wojciecha Jaruzelského, podporili vstup jednotiek sovietskej armády, Národnej ľudovej armády NDR a ČSĽA do Poľska pod zámenkou vojenských cvičení. Dokumenty a fragmenty plánov, prezentované na porade, precizovali podrobnosti operácie vstupu do Poľska. Do krajiny mali vstúpiť tri armády Ozbrojených síl ZSSR, zložené z pätnástich divízií, jedna armáda ČSĽA, zložená z dvoch divízií a jedna divízia NVA. Celkovo mali v počiatočnej fáze operácie intervenčné jednotky pozostávať z 18 divízií. Stav pripravenosti prekročiť poľské hranice bol určený na 8. december 1980. Predtým mali predstavitelia „bratských armád“ uskutočniť prieskum trás invázie v civil-

61 Ref. 52.

62 Ref. 52, karta 43.

63 Kukliński Ryszard (1930 – 2004), plk., dôstojník Generálneho štábu (1976 – 1981), vedúci Odboru strategického plánovania, od roku 1970 spolupracovník rozvedky USA. Poskytoval údaje, týkajúce sa vojsk Varšavskej zmluvy a informácie o pripravovanom výnimočnom stave. Od novembra 1981 žil v USA, roku 1984 ho v Poľsku v neprítomnosti odsúdili na smrť. Rozsudok bol anulovaný roku 1995.

nom oblečení, ako aj vzdialenosti a oblasti ďalších aktivít. Scenár operácií predpokladal preskupenie intervenčných vojsk do všetkých hlavných základní LWP pod zámienkou uskutočnenia vojenských cvičení s využitím ostrej munície. Následne v závislosti od vývoja situácie mali byť zablokované hlavné poľské priemyselné mestá.⁶⁴

Podľa plánu Generálneho štábu Ozbrojených síl ZSSR mali v čase, keď sa mali „spojenci“ preskupovať na poľskom území, posádky poľskej armády zostať v kasárňach. Jedinou výnimkou mali byť dôstojníci dozoru a jednotiek kontroly pohybu vojsk, zodpovední za bezkolízne preskupenie jednotiek ZSSR, ČSSR a NDR od hraníc do priestorov budúcich operácií.⁶⁵

Rozkazy, ktorými by sa fakticky začala intervencia v Poľsku, čakali iba na politické rozhodnutie vedenia ZSSR.⁶⁶ Jej prijatie zas záviselo predovšetkým od hodnotenia situácie jediného človeka, ktorý stál na čele ÚV KSSZ – generálneho tajomníka Leonida I. Brežneva. Podľa jeho názoru sa situácia v Poľsku stále zhoršovala. Podľa dokumentov, ktoré publikoval bývalý pracovník zahraničnej rozvedky ZSSR Vasilij Mitrochin po svojom úteku do zahraničia, Brežnev 29. októbra 1980 na zasadnutí Politického byra ÚV KSSZ vyhlásil, že „*Poľsko zalieva povodeň kontrarevolúcie (...) Poľské vedenie zavrelo ústa. Tlač takisto. Dokonca ani televízia nevystupuje proti protisocialistickým živlom*“. Na záver dodal, že „*možno skutočne bude treba zaviesť* [v Poľsku – A. K.] *výnimočný stav*“.⁶⁷

Moment pre prijatie takéhoto rozhodnutia nastal čoskoro. V Moskve sa 5. decembra 1980 stretli z iniciatívy najvyšších orgánov KSSZ vedúci predstavitelia štátov Varšavskej zmluvy. Zúčastnili sa ho šéfovia strán, premiéri, ministri zahraničných vecí a obrany členských štátov. Diskusia sa počas rokovania týkala aktuálnej medzinárodnej situácie, predovšetkým však situácie v Poľsku. Deň pred stretnutím Brežnev zorganizoval v sídle ÚV KSSZ poradu šéfov všetkých delegácií s výnimkou poľskej, počas ktorej bola dohodnutá jednotná forma vyvíjania nátlaku na poľské vedenie.

Stretnutie otvoril hositeľ L. Brežnev, ktorý o. i. uviedol: „*Udalosti v Poľsku sú ťažké a znepokojujúce. To je zásadná vec. Chápeme veľké starosti súdruhu Kaniu a všetkých našich politických priateľov, ktorí sa nachádzajú v ťažkej situácii. Kríza v Poľsku sa týka nás všetkých. Rozmanité sily sa v Poľsku mobilizujú proti socializmu, od takzvaných liberálov po fašistov. Uštedrujú rany socialistickému Poľsku. Cieľom však je celá socialistická sústava.*“⁶⁸

V diskusii vystúpili najvyšší predstaviteľ komunistického Bulharska Todor Živkov, vodca maďarských komunistov János Kádár, rumunských Nicolae Ceausescu a šéf vý-

64 Telegram from Ryszard Kukliński, n.d. [early December, 1980]. In *Poland 1980 – 1982. International Crisis. International Dimensions. 8. – 10. November 1997*. Jachranka-Warsaw 1997. Strojopis v zbierke Inštitútu politických štúdií Poľskej akadémie vied (ISP PAN), dok. 14, b. r.

65 Ref. 64.

66 JARUZELSKI, Wojciech, rozhovor zo dňa 4. 4. 2003.

67 ANDREW, Christopher - MITROCHIN, Wasilij. *Archiwum Mitrochina. KGB w Europie i na Zachodzie*. Warszawa : Warszawskie Wydawnictwo Literackie Muza, 2001, s. 905.

68 U.S. Defense Agency. Information Report, CGF-CSLA Status – Polish Situation, 8 XII 1980. In *Poland 1980 – 1982. International Crisis*, ref. 64, dok. 19, b. r.

chodonemeckých komunistov Erich Honecker,⁶⁹ ktorí odsúdili kontrarevolúciu a protisocialistické sily v Poľsku. S dlhším referátom vystúpil aj S. Kania.

Z hľadiska predkladanej práce je veľmi dôležité vyjadrenie vedúceho československej delegácie Gustáva Husáka. Uviedol, že KSC a celá ČSSR prejavuje veľké obavy z vývoja situácie v Poľsku. Ohrozenie socializmu v Poľsku je zároveň hrozbou pre záujmy celej sústavy. Pripomenul ťažkú situáciu v Československu v šesťdesiatych rokoch, keď krajine hrozila občianska vojna. Vtedy na obranu jej zriadenia a socializmu bratské krajiny boli požiadané o internacionalistickú podporu. Táto podpora zabránila odčleneniu Československa zo socialistického tábora a dala strane šancu riešiť vzniknuté problémy. Československá ekonomika bola oslabená, vnútorný trh, ekonomika štátu a celá štruktúra spoločnosti boli otrasené a rozbité. Strana bola rozbitá. Vďaka „bratskej pomoci“ sa situáciu podarilo zvládnuť. Podľa Husáka tieto udalosti pred dvanástimi rokmi stále žijú vo vedomí spoločnosti a vyvolávajú asociácie s aktuálnou situáciou v Poľsku. Cieľ protisocialistických a kontrarevolučných síl je jasný – vytláčiť socializmus z Poľska a odtrhnúť ho od socialistickej sústavy. To, čo sa dialo v letných mesiacoch 1968 v Československu, bolo dlho pripravované imperialistickými kruhmi a rozličnými reakčnými, protisocialistickými silami a tohto leta sa to zopakovalo v Poľsku. Nepriateľ sa však poučil z udalostí v Československu. Rozdiel medzi rokom 1968 v ČSSR a súčasťou situáciou v Poľsku je taký, že v súčasnosti nepriateľ využil nespokojnosť ľudí z nedostatkov v ekonomike a pokúša sa získať masy pomocou sociálnej demagógie a nasmerovať ju proti socializmu, proti strane, tlačíť na cestu protisocialistickej činnosti.

V ďalšej časti svojho vystúpenia sa Husák venoval situácii v ČSSR po ozbrojenej intervencii Varšavskej zmluvy v auguste 1968 a po odstránení Alexandra Dubčeka z najvyššieho postu v KSC (apríl 1969). Podľa I. tajomníka ÚV KSC bolo potrebné vynaložiť veľa úsilia na nápravu škôd, vzniknutých v dôsledku nesprávneho riadenia štátu Dubčekom. Bolo jeho vinou, že ČSSR bola využívaná v buržoáznej propagande ako model demokratickej reformy socializmu, tzv. socializmu s ľudskou tvárou. ČSSR bola dávaná za príklad iným socialistickým štátom, dokonca aj pápež sa modlil za obnovené Československo. Javy, ktoré sa objavili v našej krajine, sa podľa Husáka snažili exportovať ďalej, tak ako dnes sú snahy exportovať poľskú krízu do ČSSR, NDR a iných bratských štátov. V prípade ČSSR sa náprava toho všetkého stala možnou vďaka pomoci bratských štátov. Nezaobišlo sa to bez extrémnych riešení na obranu socializmu. Kontrarevolúcia a jej predstavitelia boli odhalení, keď vyšli najavo ich skryté zámery. Proti nim bol postavený pokrokový program strany a ľud bezvýhradne podporil marxisticko-leninský program KSC. Husák priznal, že problémy Československa v roku 1968 boli iného druhu ako

69 Honecker sa vyjadril takto: „Ak robotnícko-roľnícka moc, vláda, sú v nebezpečenstve, musia byť chránené pred kontrarevolučnými silami, ktoré sú rozhodnuté bojovať do úplného konca. Vtedy nezostáva iná voľba, ako príprava bezpečnostných orgánov robotnícko-roľníckeho štátu na rozhodný boj. Takéto skúsenosti máme z roku 1953. Stalo sa to samozrejým v udalostiach roku 1956 v Maďarsku a v Československu roku 1968. Predstavitelia rozličných skupín, ktoré vyrastajú v Poľsku ako huby po daždi, zakrývajú svoje skutočné zámery pod pláštikom hesiel o ‚demokratickej obnove socializmu‘. Celkom dobre si pamätám rozhovor s Dubčekom počas stretnutia v Drážďanoch roku 1968, keď som ho bol vítať na letisku a cestoval som s ním do jeho rezidencie. Celú hodinu sa ma usiloval presvedčiť, že to, čo sa deje v ČSSR, nie je kontrarevolúcia, ale iba ‚proces demokratickej obnovy socializmu‘. Čo sa stalo neskôr, každý vie.“ Ref. 68, karta 9.

súčasným problémom v Poľsku. Napriek tomu však odhodlanosť ich energickým spôsobom riešiť musí, podobne ako vtedy, aj dnes charakterizovať vedúcich predstaviteľov socialistických štátov.⁷⁰

Príznačné boli jeho slová, že v zrážke s kontrarevolúciou niekedy treba siahnuť k extrémnym prostriedkom a situácia v Poľsku ohrozuje celý socialistický tábor.⁷¹ Vzhľadom na to, že išlo o oficiálne vystúpenie hlavy štátu na stretnutí predstaviteľov na rovnakej úrovni, od ktorých záviselo prijatie najdôležitejších rozhodnutí, boli to veľmi silné a jednoznačné slová.

Stretnutie zhrnul L. Brežnev, ktorý poukázal na Poľsko ako na momentálne najväčší problém celej Varšavskej zmluvy a ohnisko, z ktorého sa šíri nebezpečné protisocialistické hnutie. Nevyvodil však z tohto tvrdenia závery v duchu vystúpenia Husáka alebo iných straníckych vodcov. Pravdepodobne sa stále spoliehal na Kaniu. Hoci Kania u Brežneva nemal takú silnú pozíciu, ako v minulosti Gierek, v očiach generálneho tajomníka ÚV KSSZ mal stále šancu zvládnuť zložitú situáciu v krajine bez pomoci zvonka.

Treba si všimnúť, že nikto z vedúcich predstaviteľov krajín sovietskeho bloku si u Brežneva nevydobil takú pozíciu, ako mal v minulosti Gierek. Uchádzali sa o to Gustav Nikodemovič, ako Husáka oslovoval Brežnev, ako aj Erich Honecker. Ich snahy však neboli úspešné.⁷²

Zostáva nevyjasnenou otázka, či sa S. Kaniovi skutočne podarilo presvedčiť Brežneva, aby rezignoval na ozbrojenú intervenciu v Poľsku, alebo či Brežnev videl inú cestu riešenia poľského problému. Je ťažké sformulovať jednoznačnú odpoveď. Určite Kremľ považoval stretnutie v Moskve za fórum venované vypracovaniu jednotného stanoviska k poľskej kríze, t. j. vnútenia svojho vlastného hodnotenia všetkým ostatným, ktoré sa tak malo stať „hlasom celej socialistickej sústavy“. Brežnev čelil vážnym problémom s verejnou mienkou na celom svete kvôli Afganistanu a nechcel dosiahnuť otvorenú konfrontáciu v prípade Poľska. Vedeniu KSSZ na jednej strane záležalo na ochladení emócií, na druhej strane na zdisciplinovaní poľských predstaviteľov a chcelo ich presvedčiť, aby pod hrozbou „bratskej pomoci“ siahli k energetickejšim, odvážnejším krokom, obmedzujúcim antisystémovú opozíciu.

Stretnutie z 5. decembra prebiehalo v znamení varovania vedenia PZRS, že by mohli stratiť moc v štáte v prospech *Solidarity*, čo ani ZSSR, ani štáty Varšavskej zmluvy nepripustia.⁷³

Po skončení oficiálnych rozhovorov sa Brežnev stretol s Kaniom „medzi štyrmi očami“. Šéf PZRS ho usilovne presviedčal, že intervencia vojsk Varšavskej zmluvy v Poľsku prinesie katastrofálne dôsledky aj pre ZSSR. „*V poriadku*“, zakončil stretnutie Brežnev, „*nevkročíme do Poľska teraz, ale ak sa situácia zhorší, tak vstúpime*.“⁷⁴

Hrozba vstupu 18 divízií vojsk Varšavskej zmluvy, sformulovaná počas porady v Moskve, počas ktorej Kaniovi ukázali smer ich postupu, oblasti koncentrácie a s tým

70 Ref. 68, karta 14.

71 JARUZELSKI, ref. 66.

72 WORONKOW, ref. 5.

73 JARUZELSKI, ref. 66.

74 Citované podľa: ANDREW - MITROCHIN, ref. 67.

súvisiace úlohy, možno považovať za „posledné varovanie“. Možno ju zároveň považovať za Brežnevov klamný manéver voči Kaniu i ostatným lídrom sovietskeho bloku, ako to robia niektorí komentátori, ktorí dobre poznajú vtedajšie reálie a nepripravenosť ZSSR na otvorenie nového frontu „horúceho“ konfliktu.⁷⁵

Najpravdepodobnejšie na tom, že stranické a štátne vedenie ZSSR v decembri 1980 neprikročilo k vyslaniu vojsk Varšavskej zmluvy, mali rozhodujúcu zásluhu aj americké varovania, hoci určite svoju rolu zohrala aj nedôvera v možnosti vplyvu radikálnych funkcionárov PZRS ako Stefana Olszowského, Mieczysława Milewského, Tadeusza Grabského alebo Andrzeja Żabińskiego, v ich vodcovské schopnosti a intelektuálne kapacity zvládnuť dramaticky skomplikovanú situáciu. V prípade intervencie by ZSSR musel niekoho z nich postaviť ako nástupcu S. Kaniu a vytvoriť z neho ďalšieho vodcu strany a ľudu ako v prípade Husáka po intervencii v auguste 1968.

V Poľsku v uvedenom období panovala hlboká neistota a očakávania. Prichádzali neoficiálne správy o pohyboch „spojeneckých“ vojsk, predovšetkým na východnej a južnej hranici.⁷⁶ Všeobecne rozšírené boli obavy z obnovenia tzv. Brežnevovej doktríny, ktorej výsledkom by bolo riešenie poľského problému analogicky s udalosťami v Československu v auguste 1968.

Rudé právo zo 6. decembra 1980 venovalo takmer celú titulnú stranu práve stretnutiu v Moskve. Okrem obvyklých fráz o potrebe jednoty socialistického tábora noviny výnimočne ostrým tónom informovali, že situácia v PLR spôsobuje vážne problémy celému sovietskemu bloku.⁷⁷ Rozhodný a kategorický tón komentárov nenechával pochybnosti, ako podľa názoru vedenia KSČ treba najlepšie vyriešiť poľský problém.

Podobne ako pred moskovskou poradou, aj po jej skončení venovali československé úrady pozornosť situácii v Poľsku. Analyzovali ju z hľadiska ochrany vlastných záujmov a v takomto duchu manipulovali s informáciami, poskytovanými verejnosti prostredníctvom médií, predovšetkým tlače. Usilovali sa sformovať presvedčenie, že v to, čo sa deje v Poľsku, znamená pre verejnosť priame ohrozenie a môže sa odzrkadliť na stave bezpečnosti a životnej úrovne československých občanov. V kontexte tohto nebezpečenstva, ktoré hrozí na severných hraniciach, sa snažili obyvateľstvo presvedčiť o potrebe konsolidácie okolo KSČ a jej politiky.

Podstatné je, že od jesene sa vnútorná propaganda, riadená Oddelením propagandy ÚV KSČ, neobmedzovala iba na dávkovanie informácií o udalostiach v Poľsku a na príslušné ideologické komentáre. Čoraz viditeľnejšou sa stala ofenzívna línia, svedčiaca o tom, že Československo spolu s inými socialistickými štátmi, predovšetkým so ZSSR, je pripravené aktívne vystúpiť na obranu ohrozených základov systému. Celkom určite ako demonštráciu pripravenosti domácich ozbrojených síl zasiahnuť po boku Sovietskej armády pri riešení poľských záležitostí treba interpretovať rozsiahle informácie o dislokácii vojsk a vojenských cvičeniach, materiálov o manévroch vojsk Varšavskej zmluvy.

Spoločnosť okamžite vycítila tento nový tón, čo sa odzrkadlilo o. i. aj v ohlase Charty 77 pod názvom *Ruky preč od Poľska* zo 14. decembra 1980. Tento veľmi odvážny text,

75 Ref. 67.

76 KUCZYŃSKI, Waldemar. *Burza nad Wisłą. Dziennik 1980 – 1981*. Warszawa : Iskry, 2002, s. 130-131.

77 *Rudé právo*, 6. 12. 1980, č. 289, s. 1.

podpísaný hovorcami Charty 77 Máriou Hromádkovou, Milošom Rejchrtom a Ladislavom Lisom, bol adresovaný prezidentovi republiky, vláde ČSSR a poslancom Federálneho zhromaždenia. Predstavitelia Charty 77 v ňom o. i. písali: „*Naša spoločnosť je znepokojená tým, že bez akéhokoľvek oficiálneho vysvetlenia zo strany moci sa stretávame s radom faktov, svedčiacich o presúvaní vojenských jednotiek smerom k poľským hraniciam. V súvislosti s tým sa obávame, aby Česi a Slováci nemuseli v Poľsku prelievať svoju krv a krv svojich poľských bratov (...)* Dožadujeme sa teda, aby československí predstavitelia jednoznačne vyhlásili, že nijakým spôsobom nebudú zasahovať do suverénnych práv PLR.“⁷⁸

Napriek podnecovaniu animozít medzi národmi Československa a Poliakmi, badeľným od augusta 1980, hrozba prechodu k otvorenému ozbrojenému konfliktu sa musela predovšetkým racionálne uvažujúcim občanom ČSSR javiť ako katastrofálna. Príprava spoločnosti na možnosť, že československá armáda môže v Poľsku zasiahnuť, ktorá sa objavila počas stretnutia v Moskve, bola teda akciou, plánovanou v horizonte niekoľkých mesiacov.

Možno teda vysloviť tézu, že ak skutočne panovali medzi najvyššími predstaviteľmi nádeje, spojené s nástupom S. Kaniu k moci, trvali veľmi krátko. Gustáv Husák a jeho garnitúra sa v Poľsku orientovali na straníckych radikálov a vôbec to neskrývali. Cítili v tejto súvislosti atmosféru konfrontácie, čoraz výraznejšie sa prejavujúcu vo vedení KSSZ. Pre potreby vlastnej spoločnosti sa snažili vytvoriť dojem, že ich nepriateľský vzťah k *Solidarite* je súčasťou všeobecných nálad, panujúcich medzi lídrami štátov Varšavskej zmluvy.

Uvedené presvedčenie o odhodlanosti najvyšších predstaviteľov štátov socialistickej sústavy zastaviť poľské zmeny aj za cenu dramatického konfliktu medzi Východom a Západom, malo aj širšie súvislosti. Sovietski agenti sa podobné uvažovanie snažili pretlačiť do západných médií, aby o. i. takýmto spôsobom obmedzili vlnu medzinárodných sympatií voči *Solidarite*.⁷⁹

Prelom rokov 1980 a 1981 bol časom veľkých neznámych. Pre *Solidaritu* bola otvorenou otázkou, do akej miery a v akom rozsahu možno ešte pokračovať v nátlaku na komunistickú moc v PLR s cieľom rozšírenia politických slobôd a ako definitívne využiť získanú čiastočnú slobodu. PZRS zas čelila dileme, ako definovať hranice kompromisu so *Solidaritou* a presvedčiť občanov o nevyhnutnosti ich rešpektovania. Orientovať sa na stabilizáciu situácie alebo na znovuzískanie existujúcich pozícií, pričom by museli počítať s nevyhnutnou vážnou konfrontáciou so *Solidaritou*. Pre poľských susedov zas bola kľúčovou otázkou, či pomer strát a ziskov hovorí v prospech aktívneho zapojenia sa do likvidácie hnutia *Solidarita*.

Preložil: Juraj Marušiak

78 PREČAN, Vilém (ed.). *Charta 77. 1977 – 1989. Od morálnej k demokratickej revolúci. Dokumentace*. Bratislava : Archa; Scheinfeld-Schwarzenberg : Čs. středisko nezávislé literatury, 1990, s. 232-233. Uvedenému dokumentu bol venovaný rozsiahly článok v českom exilovom časopise v USA *České slovo*, 1981, č. 1, s. 4.

79 Porovn. ANDREW - MITROCHIN, ref. 67, s. 904.

DIE TSCHECHOSLOWAKEI UND DER „POLNISCHE SOMMER“ 1980

ANDRZEJ K O B U S

Die vorliegende Studie stellt einen Versuch dar, ein relativ vollständiges Bild der Haltung und Gesinnung der tschechoslowakischen staatlichen Behörden und der Führungskräfte der Kommunistischen Partei der Tschechoslowakei gegenüber den gesellschaftlichen und politischen Ereignissen des „heißen polnischen Sommers 1980“ zu schildern. Der Verfasser nimmt eine Analyse der aufgrund der in den Ländern unter Sowjetherrschaft herrschenden Umstände nahezu revolutionären Änderungen in Polen vor, und zwar einerseits aus der Sicht der offiziellen tschechoslowakischen Medien (Presse, Rundfunk, Fernsehen) und andererseits anhand parteiinterner Dokumente der tschechoslowakischen Kommunistischen Partei.

Die größte Aufmerksamkeit wird dabei den Reaktionen und Aktivitäten der offiziellen Regierungskreise in Prag gewidmet. Der Verfasser schildert insbesondere Maßnahmen der Parteiorgane und Staatsbehörden gegen die Konterrevolution, die ihrer Meinung nach drohte, in Polen Fuß zu fassen. Diese waren in zwei Ebenen deutlich – einerseits handelte es sich um rein politische Maßnahmen, andererseits wurden wirtschaftliche Maßnahmen ergriffen. Zu den Ersteren zählte eine harte Kritik der Zugeständnisse seitens der Polnischen vereinigten Arbeiterpartei (PVAP) gegen die protestierenden Arbeiter am Baltikum sowie der dadurch entstandenen politischen Situation in Polen. Diese Kritik wurde sowohl auf heimischem Boden als auch auf internationalem Forum geübt. Andererseits wurde im wirtschaftlichen Bereich die Praxis der westlichen Kredite, der sich die polnische Führung bediente, entschieden abgelehnt. Als Antwort der tschechoslowakischen Repräsentanten auf die Ereignisse in Polen im wirtschaftlichen Bereich herrschte eine eindeutige Ungefälligkeit gegenüber eventuellen materiellen Hilfeleistungen an die von einer politischen und wirtschaftlichen Krise erfassten polnischen Partner. Weiters behandelt der Verfasser die Überlegungen und Vorbereitungen einer bewaffneten Intervention der Streitkräfte der UdSSR, CSSR und DDR in Polen gegen den wachsenden Einfluss der freien Gewerkschaft „Solidarnosc“.

All diese Einstellungen und Maßnahmen sind Bestandteil der Gesamtdarstellung der tschechoslowakischen Reaktion auf die Ereignisse in Polen im Sommer 1980.

Roman Holec - Judit Pál

ARISTOKRAT V SLUŽBÁCH ŠTÁTU GRÓF EMANUEL PÉCHY

KALLIGRAM

MATERIÁLY

LADISLAV MŇAČKO V BOJI S KOMUNISTICKOU MOCOU

JOZEF LEIKERT

LEIKERT, Jozef. Ladislav Mňačko's struggle against the communist regime. *Historický časopis*, 56, 2, 2008, pp. 315-333, Bratislava.

Only a few Slovak writers and publicists have remained engraved in the minds of their readers, friends and contemporaries so directly and in such dramatic contrasts as Ladislav Mňačko. It is not surprising that he was one of the most famous Slovak writers and journalists of the 20th century. Nonetheless, not enough attention has been devoted to him from either the historical or literary points of view. Ladislav Mňačko ought to be judged in a wider context with respect to the specific historical time period in which he lived and created. The works "Death's name is Engelchen", "This is what power feels like", "Belated reportages" and "Where the dust roads end" made him famous. He commenced his literary career as a journalist, first he worked as an editor in *Rudé právo* in Prague, *Pravda* in Bratislava and twice he was editor-in-chief of the legendary *Kultúrny život* in Bratislava. He was born at Valašské Klobouky in Moravia, but grew up at Martin, in Slovakia. He was brought up in a proletarian colony, which marked him for life and he became a passionate communist before later changing into one of the greatest critics and opponents of the socialist society. He was feared by the top party officials who he continually criticized. In 1967 he emigrated to Israel, and Czecho-Slovakia stripped him of his state citizenship, took away all his degrees and honours and excluded him from the Writers' Association. Even though he was rehabilitated later and received satisfaction, in 1968 he emigrated and settled in nearby Austria to protest against the entry of the allied armies into Czecho-Slovakia. Following November 1989 he did not hesitate for long and returned home to Slovakia, because even then, despite his age and experience, he was not indifferent to anything in our society. The restless journalist was awakened and there was no area influencing society, politics and the morals of citizens he would not touch. In his articles there were erudition, life experience joined with life-long dreams and wishes and one could sense the heart of a person who was searching for truth all his life when reading them. The article deals with the activities of Ladislav Mňačko in his struggle against the communist regime especially in the time period when he became the editor-in-chief of the most prestigious Slovak newspaper *Kultúrny život* for the second time and when his books "Belated reportages" and "This is what power feels like" were published in the West and had a significant response not only in his native Czechoslovakia. History. Czechoslovakia. Ladislav Mňačko. *Kultúrny život*. Communist regime.

Pre Ladislava Mňačka bol rok 1963 v mnohom dramatický. Poznamenali ho viaceré okolnosti, predovšetkým to, že sa druhý raz stal šéfredaktorom *Kultúrneho života*, odkiaľ pred siedmimi rokmi demonštratívne odišiel; potom na tlačovej besede v Brémach po-

vedal to, čo nemal (aspoň z pohľadu vtedajších československých komunistov), že KSČ je partaj dvoch miliónov justičných vrahov. Tým vyvolal vlnu rozhorčenia a za trest ho prestali púšťať do zahraničia.

Menej chodil aj do Prahy, pretože sa mu skončilo funkčné obdobie tajomníka Ústredného výboru Zväzu československých spisovateľov. Nebol už ani členom predsedníctva, ale zostal členom výboru, hoci nemal veľkú chuť pracovať ani v tomto orgáne. Keby sa vzdal všetkých funkcií, nemal by dôvod chodiť do Prahy, čo však nechcel. Občas mu padlo dobre ísť za českými kamarátmi (ale aj kamarátkami). Rád cestoval do Prahy aj s Evou Okályiovou, ktorú si neskôr zobral za manželku. Praha im prišla vhod, pretože v Bratislave mal zákonitú manželku, a nebolo vhodné chodiť s Evou na kultúrne či iné podujatia.

Funkcie v Prahe po Mňačkovi prevzal Milan Ferko. Keď sa ho spýtal, aké sú tam podmienky a čo to so sebou prináša, Mňačko svojsky odpovedal: „*Mesačne je to tritisícot korún a mne to vystačilo akurát na fajčivo.*“¹

Ferko sa stal po Mňačkovi aj členom redakčnej rady *Literárnych novín*. Za touto funkciou bolo Mňačkovi najmenej ľúto, lebo do obsahu *Literárnych novín*, ktoré boli vždy problematické, kdeko zasahoval a chcel ich silou-mocou riadiť – redakčná rada nemala takmer žiadne právomoci. Druhá vec bola, že členovia redakčnej rady sa do práce svojich kolegov ani veľmi nechceli miešať, na to bol, ako stále zdôrazňoval Ladislav Mňačko, šéfredaktor. Ten má v prvom rade určovať líniu novín a niesť aj najväčšiu zodpovednosť.

Mňačkove názory na riadenie novín boli verejne známe, netajil sa nimi ani v súvislosti s *Kultúrnym životom* či *Pravdou*. Ako bývalý šéfredaktor *Kultúrneho života* vedel, o čom hovorí. Po tom, čo Pavol Števček ochorel² (šéfredaktorom *Kultúrneho života* bol od mája 1963), Predsedníctvo Zväzu slovenských spisovateľov navrhlo za nového šéfredaktora Mňačka.

Števček mi k tomu povedal: „*Z ničoho nič som sa ocitol v nemocnici. Dlhšie ma píchalo pri srdci, ale nevenoval som tomu pozornosť. Až keď som cítil, že nemôžem dýchať a čosi ma tlačí na hrudi, vedel som, že je zle. Hneď ma hospitalizovali. Viacerí kamaráti prišli za mnou do nemocnice a pýtali sa, čo bude s Kultúrnym životom a kto ho za mňa povedie. Najvhodnejší sa mi zdal Laco Mňačko, ktorému som to povedal, keď ma prišiel navštíviť. Len čo sa objavil vo dverách, hneď ma „sfúkol“, že čo sa ulievam a vylihujem v nemocnici. Okamžite mám ísť odsúhlasiť číslo, lebo nemá kto „spustiť“ rotačku. Podľa toho viem, že bola streda, lebo v stredu sa tlačil Kultúrny život. Smial sa, že je tu autom a môže ma zviezť do redakcie, ale cestou sa zastavíme na dvojité koňak, to mi určite neublíži.*“³

Števčekovi k infarktu „pomohlo“ aj to, že ho súdruhovia z Hlbokej neustále kritizovali za *Kultúrny život*, ktorého vedenie podľa nich nezvládal. Keď sa im situácia už zdala neúnosná, 5. júna 1964 zvolali mimoriadne zasadnutie Sekretariátu ÚV KSS. Aby

1 Rozhovor autora s Milanom Ferkom (14. augusta 2007).

2 Pavla Števčeka podstihol infarkt myokardu.

3 Rozhovor autora s Pavlom Števčekom (18. januára 2001).

to nevyzeralo tak dramaticky, rokovanie označili za zasadnutie Predsedníctva Zväzu slovenských spisovateľov a členov redakčnej rady *Kultúrneho života*.

O čom rokovali a aké „kvapky“ dostal tajomník Zväzu slovenských spisovateľov Karol Rosenbaum a ďalší spisovatelia, si vieme domyslieť. Podľa zápisnice *Kultúrny život* zastupovali Pavol Berta, Jozef Bob, Roman Kaliský, Alexander Matuška, Ladislav Novomeský, Vladimír Petrik, Ján Proháčka a Juraj Špitzer. Prítomný bol i vedúci stránickej skupiny Výboru Zväzu slovenských spisovateľov Vojtech Mihálik. Pozvanie dostal aj Ladislav Mňačko, no neprišiel. Koncom roku 1993 mi povedal, že neprišiel preto, lebo mu prekážalo miesto rokovania – malá zasadačka ÚV KSS na Hlbokej ulici v Bratislave. Nechápal, prečo má zasadať Predsedníctvo Zväzu slovenských spisovateľov a členovia redakčnej rady *Kultúrneho života* na ÚV KSS. Zasadnutie malo byť buď na zväze na Štefánikovej, alebo v redakcii na Štúrovej. Hovorilo sa predsa o *Kultúrnom živote* a nie o ÚV KSS.⁴

V zápisnici zo 17. schôdzky Predsedníctva Zväzu slovenských spisovateľov sa píše: „Spoločná schôdzka predsedníctva ZSS a redakčnej rady Kultúrneho života vypočula I. tajomníka ZSS s. K. Rosenbauma o zasadnutí Sekretariátu ÚV KSS zo dňa 5. 6. 1964 o opatreniach na zlepšenie práce Kultúrneho života a po obsiahlej diskusii prijala tieto uznesenia: a) predsedníctvo naďalej zotrúva na svojom návrhu, aby šéfredaktorom KŽ do konca t. r., resp. do úplného vyliečenia terajšieho šéfredaktora, bol s. Ladislav Mňačko; b) pre prípad, že by s. Mňačko neprijal funkciu šéfredaktora KŽ, predsedníctvo navrhuje poveriť s. Jána Proháčku funkciou zastupujúceho šéfredaktora KŽ a v tom prípade sa s. Proháčkovi ukladá, aby dobudoval redakciu KŽ v zmysle predchádzajúcich návrhov.“⁵

Zodpovedný za splnenie uznesenia bol Karol Rosenbaum, ktorý sa s Mňačkom stretol a predložil mu návrh, aby sa stal do konca roka šéfredaktorom. Presvedčal ho tým, že „Kulturák“ perfektne zvládol pred II. zjazdom spisovateľov, vydal mimoriadne čísla zo zjazdu, čo sa doteraz nikomu nepodarilo, je dobrý spisovateľ a novinár, navyše je populárny, má autoritu a boja sa ho aj na „úvé“. Jedine on dokáže zvládnuť zložitú situáciu.⁶

Mňačko váhal, lebo nemal najlepšie obdobie. V poslednom čase sa neustále hádal s „gumenými hlavami“ (výraz Ladislava Mňačka na označenie pracovníkov ÚV KSS). Rosenbaum ho prosil, aby hlavne neurobil nejaký „prúser“, v pokoji chce totiž dokončiť funkčné obdobie prvého tajomníka Zväzu slovenských spisovateľov. Má to už „za pár“ a bez problémov sa chce vrátiť do akadémie.⁷ (Karol Rosenbaum bol vo funkcii do 15. decembra 1964, potom si zobral trojmesačné tvorivé štipendium, počas ktorého písal štúdiu o Ivanovi Horváthovi a po jeho skončení sa vrátil do Literárnovedného ústavu SAV.)

Výbor Zväzu slovenských spisovateľov schválil Mňačka 25. júna 1964 za šéfredaktora *Kultúrneho života* na obdobie od 1. júla 1964 do 31. decembra 1964. Dlhšie vo fun-

4 Rozhovor autora s Ladislavom Mňačkom (12. septembra 1993).

5 Archív Asociácie organizácií spisovateľov Slovenska a Spolku slovenských spisovateľov. Zápisnica zo 17. schôdzky Predsedníctva ZSS, konanej dňa 16. júna 1964 v malej zasadačke na ÚV KSS v Bratislave spoločne s redakčnou radou Kultúrneho života.

6 Rozhovor autora s Karolom Rosenbaumom (6. decembra 2000).

7 Rozhovor autora s Ladislavom Mňačkom (12. septembra 1993).

kcii nechcel zostať a Rosenbaumovi dôverne povedal, že ktovie, či toľký čas aj vydrží a neodstúpi skôr, lebo nemá chuť hádať sa s cenzormi o jeden – dva riadky.⁸

V dňoch 25. – 26. augusta 1964 zorganizoval Ústredný výbor Zväzu československých spisovateľov v spolupráci so Zväzom slovenských spisovateľov na Tál'och stretnutie spisovateľov – antifašistov a konferenciu pri príležitosti 20. výročia SNP. Mňačko už pred dvoma rokmi navrhoval zorganizovanie takéhoto podujatia, ktorého by sa zúčastnili spisovatelia nielen z východného, ale aj zo západného bloku. Žiaľ, o západných spisovateľov strana a vláda nemali záujem a pozvali len spisovateľov zo Sovietskeho zväzu. Nakoniec prišiel iba Il'ja Erenburg a Boris Polevoj s manželkou. Mňačko to komentoval slovami: „*Málo muziky za veľa peňazí.*“⁹ Najviac ho mrzelo, že neboli pozvaní západní spisovatelia, ktorí písali o druhej svetovej vojne. „*Na, úvé' mali predstavu, že keď prídu, vypukne nové povstanie a zbúrajú v Československu socializmus.*“¹⁰

Výbor Zväzu slovenských spisovateľov 15. septembra 1964 podrobne hodnotil toto podujatie. Podľa zápisnice „*Výbor sa oboznámil s listom s. L. Novomeského a odsúdil zásah, ku ktorému došlo pri uverejnení jeho úvodného slova v KŽ a Literárnych novinách, a považuje to za ideologicky škodlivé. Výbor súčasne odporúča oboznámiť s listom s. Novomeského ideologické oddelenie ÚV KSS.*“¹¹ V bode 2/f je zase uvedené: „*Výbor vypočul správu s. Ladislava Mňačku o zásahoch do materiálov z konferencie, ktoré uverejňoval KŽ, i do ďalších materiálov (Pavlík, Gryzlov) a [vypočul si – J. L.] jeho konštatovanie, že sa vykonávanie funkcie šéfredaktora neobyčajne sťažilo; za takýchto nenormálnych okolností nie je s. Ladislav Mňačko ochotný ďalej vykonávať funkciu šéfredaktora KŽ.*“¹²

O čo konkrétne išlo, nevieme. Archívny materiál neexistuje (buď sa stratil, alebo ho niekto zlikvidoval), zachovaná je len zápisnica zo zasadnutia výboru. Možno dedukovať, že niekto (pravdepodobne z ÚV KSS) zasahoval do úvodníka Ladislava Novomeského a do materiálov Ondreja Pavlíka, Gavrila Gryzlova a ďalších (najskôr Správa tlačového dozoru). Muselo to byť veľmi vážne, keď sa Mňačko ohradil, že za takýchto okolností nie je ochotný byť šéfredaktorom *Kultúrneho života*. V tomto prípade iste nešlo o teatrálnosť, ktorú mu občas niektorí pripisovali, ale o vážnu vec. Znamená to, že aj teraz sa odmietol prispôbiť „pečiatkovým frajerom“¹³ (oblúbený výraz Ladislava Mňačka na označenie tlačového dozoru).

Predpokladám, že na spomínaných článkoch trval a nechcel z nich vypustiť ani riadok. S cenzorom najprv slušne hovoril, a keď to nepomohlo, zvyšoval hlas a nakoniec kričal. Neznášal, keď vyjednával, aby ho tlačili k múru. Ako tvrdia pamätníci, Mňačko bol v takýchto diskusiách niekedy príliš tvrdohlavý, ale takmer vždy dosiahol svoje. Keď nastali problémy, zakaždým zavolať Vasilovi Biľakovi a ten veľa ráz zatelefonoval pria-

8 Rozhovor autora s Karolom Rosenbaumom (6. decembra 2000).

9 Rozhovor autora s Ladislavom Mňačkom (3. októbra 1993).

10 Ref. 9.

11 Archív Asociácie organizácií spisovateľov Slovenska a Spolku slovenských spisovateľov. Zápisnica zo 7. schôdzky Výboru Zväzu slovenských spisovateľov, ktorá sa uskutočnila dňa 15. septembra 1964 v Klube slovenských spisovateľov.

12 Ref. 11.

13 Rozhovor autora s Ladislavom Mňačkom (3. októbra 1993).

mo do tlačiarne. V knihe *Siedma noc* Mňačko spomína: „...každú stredu, keď sa tlačilo číslo, odohral sa rovnaký rituál. Okolo šiestej, keď sa pomaly mala spustiť rotačka, prišli naši externí spolupracovníci. A takmer vždy presne o šiestej zazvonil telefón; vedeli sme, že je to vedúci ‚neexistujúcej‘ cenzúry. Žiadal si mňa. ‚Povedz mu‘, kričal som svojmu zástupcovi, pričom som stál vždy hneď vedľa telefónu, že sa s ním nemám o čom rozprávať. Už dávnejšie ho navrhujem za kandidáta na inteligenčný test. Šéfredaktor som ja, a kým ním som, bude v novinách to, čo schválim ja. Ak ti chce ešte niečo povedať, len nech ti to povie...‘ Pravdaže, chcel niečo povedať. Šesť strán. Nie päť, nie sedem. Vždy to bolo šesť. Šesť strán nemôžu pustiť. Musíme dať náhradný materiál... ‚Povedz mu, že nijaký náhradný materiál nemám – a keby som aj mal, nemá mi čo rozkazovať. Ak nám nedá zelenú pečiatku, nevyjdeme!‘“¹⁴

A nezabudol zdupľovať, že nie vinou redakcie, ale niekoho iného. Cenzor si dobre rozmyslel, či je lepšie mať problémy alebo nie. (Ak číslo nevyšlo alebo ináč „zaplávalo“, musel aj on písať zdôvodnenia.) Mňačko vždy hovorieval, že frajeri sú len vo svojich „kukaniach“ (miestnostniach, kde materiály čítali a dávali na ne zelené pečiatky) a netreba sa ich báť. Tvrdieval, že šéfredaktor nemôže byť „posero“ ani „trasorítka“, lebo potom si dovoľujú a v jednom kuse „buzerujú“.¹⁵

Ťažko povedať, či tajomník Vasil Biľak a vedúci oddelenia Michal Pecho bývali každý utorok dlhšie v práci aj za éry iných šéfredaktorov *Kultúrneho života*. Počas Mňačkovho pôsobenia vo funkcii to vraj bolo pravidelne, lebo nikdy si neboli istí, či sa Mňačko nepoháda s cenzormi a nenastane problém. Pre istotu radšej ostali na ÚV KSS do spustenia rotačky. Za tých pár mesiacov, čo bol šéfredaktorom, si s ním užili svoje.¹⁶ „Nikdy som nedovolil, aby vyhodili celý článok, ani som nepripustil, aby vyšiel zoškr-taný.“¹⁷ Z veľkej časti si to mohol dovoliť aj preto, lebo vedel, že keď bude najhoršie, Biľak pomôže.

Mňačko používal na tlačový dozor metódu tzv. bieleho psíčka, čo bol, ako tvrdí bývalý redaktor *Kultúrneho života* Igor Gallo, Mňačkov vynález.¹⁸ V čom táto metóda spočívala? Gallo v knihe *Dolu z piedestálu!* spomína: „V tom čase mal Kultúrny život výnimočné postavenie v rámci slovenskej tlače, najmä pre svoje slobodomyselné názory, na ktorých publikovaní (a presadení – často k nevôli socialistickej vrchnosti) mal Mňačko veľký podiel. (...) Vývrcholilo to najmä v utorok, keď sa časopis tlačil“¹⁹ a dozor nám vyrážal články i celé novinové strany jedna radosť. Napriek tomu tu vyšli veci, o ktorých sa iným časopisom a novinám v tých časoch ani nespívalo. A to aj veľkou zásluhou ‚bieleho psíčka‘. Týždeň, ba i niekoľko týždňov predtým, sme v redakcii starostlivo pripravovali články s takým zjavným protitotalitným zameraním, že sme bezpečne vedeli – tlačovým dozorom neprejdú! Mnohokrát to bola i tretina, ba niekedy i polovica vydania. Namiesto nich sme už mali pripravené materiály rovnako závažné a kritické. A ‚psíček‘ zapracoval dokonale. Muž so zelenou okrúhlou pečiatkou tlačového dozoru sa na narafičené články

14 MŇAČKO, Ladislav. *Siedma noc*. Bratislava : Práca, 1990, s. 140.

15 Rozhovor autora s Ladislavom Mňačkom (2. októbra 1993).

16 Rozhovor autora s Petrom Karvašom (21. septembra 1998).

17 MŇAČKO, ref. 14, s. 140.

18 Rozhovor autora s Igorom Gallom (12. novembra 2004).

19 *Kultúrny život* sa tlačil v stredu.

*s rozkošou ,vrhol‘ a vyrážal ich jeden za druhým. Keď sa nasýtil a počet spĺňal normu, už len málo pozornosti venoval tým, ktoré sme premyslene mali v zálohe. A tak vyšlo to, na čom redakcii skutočne záležalo.*²⁰

Mňačko každé vydanie nového čísla prežíval, od utorka sa z redakcie nepohol, na všetko osobne dozeral (občas si odskočil do neďalekej Luxorky či Grandky s niekým na pohárik, ale dlho sa nezdržal; keď odchádzal, medzi dvermi zakričal, že ak sa bude niečo diať, vedia, kde ho majú hľadať)²¹. Zakaždým sa dohadoval s cenzorom a s ideologickými oddeleniami ÚV KSS a ÚV KSČ. Bol citlivý na „svojich“ redaktorov a nedopustil, aby im ubližovali. Keby bolo treba, bol by schopný do krvi sa za nich biť. Na tých, čo mali každú strediu službu v tlačiarňi, myslel aj tým, že im vždy poslal kilo rôznych cukríkov a čokolád, len aby v ten deň nepili alkohol a sústredili sa na korektúry. Keď večer zavolali, že rotačka je spustená, oznámil im, že ich čaká v klube, nech prídu za ním a zoberú so sebou niekoľko prvých výtlačkov.²²

*„Keď sme prišli do klubu, čakal nás vysmiaty Laco Mňačko. Letmo pozrel noviny a rozkázal všetkým – na svoj účet – naliat’ koňak. Nie malý, ale veľký. Ak sa stalo, že nemohol prísť, na stole sme mali pripravenú fľašu gruzínskeho koňaku. Tento božský nápoj sme rýchlo rozliali všetkým, čo boli v klube, a potom sme pili na účet šéfredaktora. Lacovi to neprekážalo a vždy všetko vyrovnal. Z každého vyjdeného čísla mal radosť ako malý chlapec a my s ním.*²³

Občas sa stalo, že na spustenie rotačky sa čakalo v redakcii na Štúrovej. Keď všetko dobre dopadlo, Mňačko vytiahol fľašu a oslavovalo sa.

*„Každé číslo sme oslávili dosť divou pijatikou. Stredajšie potulky pohltili vždy dvojnásobok môjho šéfredaktorského platu. Keď už nevedeli, čo si majú s nami počať [šéfovia z ÚV KSS – J. L.], obklopili nás tajnými. Naširoko sme otvorili všetky okná a vyblakovali na celú ulicu ordinárnu českú odrhovačku: ‚Já ti ho tam našroubuju, já ti ho tam dám.*²⁴

To, že Mňačko na kolegoch nešetril, dokazuje aj spomienka Igora Galla. *„Keď na Štefánikovu ulicu (vtedy Obrancov mieru), kde sídlil aj Zväz slovenských spisovateľov a finančný riaditeľ Mikuláš Nemeč, poslal sekretárku po svoju výplatu, vždy sa vrátila s podobným odkazom: ‚Súdruh Nemeč ti odkazuje, že je iba február, ale plat si vyberáš už na apríl. ‚Nuž čo, každá dobročinnosť niečo stojí!‘²⁵* (S mesiacmi to Igor Gallo myslel obrazne, lebo Mňačko bol prvý raz šéfredaktorom od 25. februára 1956 do 16. júna 1956 a druhý raz od 1. júla 1964 do 10. novembra 1964.)

Bolo len otázkou času, kedy konflikt Mňačko – vrchnosť prerastie únosnú mieru a jedna alebo druhá strana s tým rázne „sekne“. Redaktori *Kultúrneho života* mali obavy, aby Mňačko nespravil nejaký škandál, pretože bol schopný vyrobiť dokonca aj medzinárodný problém. Báli sa toho najhoršieho, aby nezastavili vydávanie novín.

20 GALLO, Igor. Dolu z piedestálu! Bratislava : Spoločnosť autorov umeleckej literatúry, 2003, s. 25-26.

21 Rozhovor autora s Petrom Karvašom (21. septembra 1998).

22 Rozhovor autora s Ladislavom Mňačkom (3. októbra 1993).

23 Rozhovor autora s Igorom Gallom (14. novembra 2004).

24 MŇAČKO, ref. 14, s. 141.

25 GALLO, ref. 20, s. 26.

Netrvalo dlho a katastrofické scenáre sa začali pomaly naplňovať. V novembri 1964 sa konala porada bratských komunistických strán v Moskve, na ktorej sa zúčastnilo celé Predsedníctvo ÚV KSČ. V tom čase práve vychádzalo nové číslo *Kultúrneho života* a cenzor bol, ako mi Mňačko neskôr povedal, mimoriadne „posraný“. A on nemohol zavolať Biľakovi, ako zvykol, že sa s cenzorom nedá dohodnúť, nech s tým niečo urobí. Tlačový dozor tentoraz nechcel vyhodiť šesť strán ako obyčajne, ale len jeden článok: najviac mu záležalo na úvodníku.

„V blízkosti slúchadla som vrieskal, že nemám nijaký náhradný článok a keby som aj hneď mal, nedám ho. Stalo sa však čosi neobvyklé. Nerozčúľil sa ako zvyčajne. Pokojným hlasom povedal môjmu zástupcovi: ‚Keď nijaký nemá a nijaký nedá, nedám mu ani ja zelenú pečiatku.‘ Ja som trval na svojom stanovisku, on na svojom. Časopis nevyšiel. Aby ma nemali poruke, odcestoval som ešte v tú noc do Prahy. Časopis nevyšiel ani na druhý, ani na tretí deň. Na štvrtý deň ma spolupracovníci pražského ideologického oddelenia ‚objavili‘ v klube spisovateľov. Odmietol som vypustiť ten článok, ale povedal som im, že nechcem robiť ďalšie ťažkosti. Keď si želajú, môžem svoju funkciu zložiť. Želali si to. Zložil som ju. Kultúrny život vyšiel v mimoriadne zvýšenom náklade o päť dní neskôr, ako mal vyjsť. Ľudia sa oň takmer bili. Hľadali, ‚čo v ňom je‘. Nenašli. Keby ‚to‘ boli našli, boli by sklamaní. V článku naozaj nebolo nič chúlостivé.“²⁶

Autor spomínaného úvodníka musel byť vo veľkej nemilosti, pretože cenzorovi nešlo ani tak o článok, ako o autora. Zdá sa, že to nebol spisovateľ. V tom čase boli v „kurze“ novinári, ktorí to mali po zjazde „nahnuté“. Najväčšie neprijemnosti mali Mieroslav Hysko, Roman Kaliský, Richard Blech, Andrej Putra a Gavril Gryzlov. V nemilosti bol aj Gustáv Husák, ale ten nebol redaktorom. Všetko nasvedčuje tomu, že išlo o Hyskov úvodník. Mňačko mal Mira, ako Hyska volal, rád, vážil si ho, a preto bolo jeho rozhodnutie omnoho ľahšie. Ak by to bol človek, ktorého si nevážil a voči ktorému mal výhrady, určite by kvôli nemu nepoložil funkciu. (Hysko mal problémy aj neskôr, napr. keď mal päťdesiatku, Výbor Zväzu slovenských spisovateľov, ktorého bol Hysko členom, mu poslal len pozdravný list. Nikto ho na zväze neprijal, ako bývalo zvykom, ani ho nepozvali na slávnostnú večeru a nedostal vecný dar. Rozhodol o tom výbor zväzu, ktorý 19. decembra 1966 ‚kastoval‘, čo má kto z jubilujúcich spisovateľov dostať?²⁷ Keby tam bol Mňačko, určite by to tak nenechal a presadil by, aby sa Hyskovi venovala rovnaká pozornosť ako hociktorému inému spisovateľovi, i keď známejší bol ako novinár.)

Viacerí spisovatelia a novinári nechceli veriť, že Mňačko kvôli jednému článku dobrovoľne odstúpil z postu šéfredaktora. Mysleli si, že robí okolo seba divadielko. Z takýchto funkcií sa predsa dobrovoľne neodstupuje, zo šéfredaktorských miest sa len vyhadzuje...

Do úvahy prichádza aj druhá, nie celkom nereálna alternatíva. Mňačko pred odstúpením vedel, že o štrnásť dní odchádza na týždenný pobyt do západného Nemecka a v Brérmach bude mať veľkú tlačovú besedu. Nechcem fabulovať, ale ako skúsený „harcovník“ musel vedieť aj to, že taký škandál sa dá využiť. Navyše bol v tom čase na Západe v kur-

26 MŇAČKO, ref. 14, s. 140-141.

27 Archív Asociácie organizácií spisovateľov Slovenska a Spolku slovenských spisovateľov. Zápisnica zo schôdzky Výboru ZSS dňa 19. decembra 1966 v Klube slovenských spisovateľov.

ze a médiá ho prezentovali ako najznámejšieho československého protikomunistického spisovateľa. A to mu robilo dobre.

V agende zväzu sa Mňačkovo meno v súvislosti s nemeckým pobytom spomína v prílohe spisovateľskej zápisnice, kde je uvedené, že Ústredný výbor Zväzu československých spisovateľov schválil jeho vyslanie do Nemeckej spolkovej republiky na sedemdnňový pobyt. „*Akcia je organizovaná v spolupráci s Čs. rozhlasom a bude na nej participovať aj Artia. V rámci týždňa mieni Artia usporiadať v Brémach výstavku kníh spojenú s tlačovou konferenciou a žiada o účasť s. Mňačka.*“²⁸ Cez podnik zahraničného obchodu Artia si Mňačka vyžiadala nemecká strana, ktorá mala oňho eminentný záujem. Cestovné i pobyt hradila Artia, ktorá si tým robila reklamu. Možné je aj to, že reklamu si chcel spraviť aj sám Mňačko. A čím upútať, ak nie niečím bombastickým? To, že ho odvolali z funkcie šéfredaktora opozičných novín, bolo len vodou na mlyn. Pre západnú propagandu to bolo priam ideálne. Či Mňačko uvažoval práve takto, ťažko povedať, ale vylúčiť sa to nedá.

Na ÚV KSČ si zrazu uvedomili, že nie je dobré, aby Mňačko odišiel do západného Nemecka ako čerstvo odvolaný šéfredaktor najopozičnejších novín (tak sa vtedy na západe vnímal *Kultúrny život* a *Literárni noviny*).

„*Zavolali ma na sekretariát ústredného výboru a požiadali, aby do konferencie zostalo moje meno ako meno šéfredaktora na titulnej strane časopisu. „Aby nebol nijaký medzinárodný škandál...“ Ani ja som vtedy nechcel nijaké medzinárodné škandály. Keď sa ma v Brémach spýtali na moju funkciu šéfredaktora, chcel som byť lojálny. Odpovedal som, že som šéfredaktorom Kultúrneho života, ale už len pár týždňov a toto obdobie čoskoro vyprší.*“²⁹

To napísal Mňačko v roku 1968. Možno chcel byť na tlačovke naozaj lojálny a nemal v úmysle provokovať a pútať pozornosť. Čosi tu však nehrá. Mňačko nebol z tých, čo dobrovoľne popreli sami seba, a pritom sa tvárili, že je všetko v poriadku, nič sa nestalo (teda, že je stále šéfredaktorom prestížnych novín, hoci by to nebola pravda). Možné je aj to, že sa mu vyhrážali: ak to neurobí, nebude nikam cestovať. Myslím si však, že z postu šéfredaktora odstúpil dobrovoľne, doslova „happeningovo“, lebo nesúhlasil s postupom tlačového dozoru a trval na tom, aby úvodník vyšiel tak, ako to bolo naplánované. Keď nesúhlasili, demonštratívne ponúkol funkciu. Na tlačovej besede, aj keď nepriznal, že už nie je šéfredaktorom, nezaprel svoj naturel a pred všetkými „*charakterizoval KSČ ako partaj dvoch miliónov justičných vrahov*“.³⁰ Pritom sa netajil tým, že je ešte stále členom KSČ. V rozhovore v *Literárnom týždenníku* koncom decembra 1989 to komentoval slovami: „*Neraz som sa hanbil, že som na vonkajšej strane mreží väzenských, nie na vnútornej, že vlastne patrí tam. Nešetril som ani sám seba, nehovoril som, že sa urobilo, ale vykolíkoval som svoju vlastnú účasť na tom pohybe, na deformáciách. Časom som prišiel na to, že stalinský systém je najväčší zločin dvadsiateho storočia. Čo môže spisovateľ proti tomu urobiť? Môže písať. V roku 1963 alebo 1964 som mal v brémskej televízii veľkú tlačovú konferenciu, kam prišli špičky západonemeckej publicistiky, a ja*

28 Archív Asociácie organizácií spisovateľov Slovenska a Spolku slovenských spisovateľov. Zahraničné styky Zväzu československých spisovateľov v IV. štvrtroku 1964.

29 MŇAČKO, ref. 14, s. 142.

30 MŇAČKO, L.: Nijaké ohľady! In *Horúce témy*. Bratislava: Tatrapress, 1991, s. 10.

*som tam vyhlásil, že Komunistická strana Československa sa skladá z dvoch miliónov justičných vrahov. Hneď sa ma jeden novinár spýtal, či si ešte trúfam ísť domov; povedal som, že áno, veď ja o tom píšem aj doma.*³¹

V každom prípade to bola veľká trúfalosť. Aj to, že sa Mňačko vrátil domov a tváril sa, akoby nič nepovedal. Pochopiteľne, že o dvoch miliónoch justičných vrahoch nebola v českej a slovenskej tlači ani zmienka. Nehovorí sa o tom ani v obsiahlom článku, ktorý bol uverejnený hneď po Mňačkovom návrate 28. novembra 1964 v *Kultúrnom živote*. Žeby jeho ostré výroky nikto na ÚV KSČ a ÚV KSS nezachytil? A čo naše veľvyslanectvo v Bonne? Nezdá sa mi to reálne, veď všade, kam Mňačko šiel, boli nasadení tajní a aj v západnom Nemecku určite sledovali každý jeho krok.

Vráťme sa k spomínanému článku v *Kultúrnom živote*, ktorý Mňačka na počudovanie chváli div nie do nebies. Veľa prezrádza už titulok – L. Mňačko v úlohe vyslanca kultúry ad hoc. V článku sa píše nielen o Mňačkovej návšteve v západnom Nemecku, ale aj o jeho vystúpení na tlačovej besede v brémskom televíznom štúdiu, na ktorej sa „zúčastnilo okolo tridsať redaktorov popredných západonemeckých novín a časopisov. Šéfredaktor Dr. Harry Pross predstavil Ladislava Mňačka krátkym úvodom o jeho živote, spisovateľskej i publicistickej činnosti. Dvojhodinová diskusia, ktorá sa potom rozprúdila (a neoficiálne pokračovala ďalej v rozhlasovom klube), bola, ako to napísal dopisovateľ Frankfurter Allgemeine Zeitung gróf Andreas Razumovsky, vášnivá, ale z oboch strán akademicky zdvorilá. Navyše bol to akademický rozhovor medzi Východom a Západom. Hovorilo sa o témach vyslovene politických i vyslovene kultúrnych a dohromady o oboch. Diskusiu nemožno hodnotiť z toho hľadiska, kto koho presvedčil, ale podľa referátov z besedy možno usúdiť, že L. Mňačko si získal rešpekt a v mnohom aj obdiv. Rešpektovali jeho vášnivé zdôvodnenie, že ako komunista je predovšetkým propagandistom veľkých humanitných myšlienok socializmu. I keď to mnohí považovali za protirečenie s jeho ďalším vyhlásením, že čestný spisovateľ má písať len o tom, o čom je presvedčený. Imponovala im jeho občianska i stranícka statočnosť, jeho stranícky optimizmus, otvorenosť a napokon – ako zdôraznili – i jeho osobný šarm, s akým na palbu otázok odpovedal.“³²

Medzi riadkami sa dá vyčítať, že Mňačko bol k niektorým udalostiam v Československu kritický. Podľa autora článku však nie natoľko, aby to spôsobilo republike nejakú ujmu. Aby nevzniklo žiadne podozrenie, Mňačka vykreslili ako šarmantného spisovateľa, i keď trochu svojrázneho, ale v každom prípade oddaného socializmu.

O Mňačkovi sa v západnom Nemecku veľa hovorilo už pred jeho príchodom. Témami v *Oneskorených reportážach*, ktoré vyšli v nemčine, sa z noci do rána stal populárny a kniha išla na dračku. Záujem médií sa vystupňoval, keď Mňačko zažaloval kolínske vydavateľstvo Jakob Hegner, ktorému nedal súhlas na vydanie knihy. O Mňačkovi sa veľa hovorilo aj v súvislosti s otvoreným listom, ktorý napísal uznávanému západonemeckému spisovateľovi Rolfovi Hochhuthovi. Ten mu odpovedal v hamburskom časopise *Die Zeit* a kauza bola na svete. Nečudo, že takmer celé západné Nemecko bolo

31 *Kultúrny život*, č. 48/1964.

32 Ref. 31.

zvedavé, kto vlastne ten Mňačko je, a na tlačovú besedu sa chystalo viacero redaktorov mienkotvorných novín.

Mňačko napísal otvorený list aj riaditeľovi Hegnerovho vydavateľstva J. P. Bachemovi, ktorého sa pýtal, ako je možné, že bez súhlasu vydali jeho knihu, čo bolo v rozpore nielen s medzinárodnými zvyklosťami, ale aj s Bernskou konvenciou. V obsiahlom liste, ktorý uverejnil v *Kultúrnom živote*, spomenul, že je slušným zvykom poslať autorovi niekoľko výtlačkov. Ich vydavateľstvo asi vedelo, prečo to neurobilo. „...zistil som, pán Bachem, že to, čo ste sa Vy opovážili urobiť s mojou knihou, nemá v novodobých dejinách vydávania kníh obdobu. Tak frapantne sa ešte nijaký seriózny vydavateľ neopovážil porušiť medzinárodné autorské právo. Vydavateľstvo Hegner, pokiaľ mi je známe, považovali ľudia v Nemecku aj inde vo svete za seriózne. Týmto listom chcem prispieť k osvetleniu tejto povesti. (...) Na nijakom inom rozšírení, najmä za hranicami, som záujem nemal, čo som dal jasne najavo vo svojom príkaze Dili, našej agentúre autorizovanej chrániť autorské práva, v ktorom som vyhlásil, že nepovoľujem v nijakom prípade zahraničné vydanie Oneskorených reportáží, či už v slovenskej reči, či v akomkoľvek preklade. Povieť Vám ihneď, prečo som tento príkaz vydal, pán Bachem. Obával som sa, že knižku by mohli v cudzine zneužiť na protičeskoslovenské a protikomunistické štvaniace. Vaše vydanie mi tieto moje obavy v plnej miere potvrdilo. Zneužili ste túto knižku na nechtuté protičeskoslovenské a protikomunistické štvaniace, ignorovali ste pritom platné medzinárodné dohody, falšovali ste zmysel a obsah Oneskorených reportáží, prekročili ste titul a v predhovore vo Vašom vydaní ste sa dopustili niekoľkých hrubých urážok na cti mojej osoby. Zámerne tu nehovorím o Vašom vydavateľstve, ale o Vás priamo. V tiráži hegnerovského vydania ste uvedený ako ‚Gesamthersteller‘, teda ako zostavovateľ celej knihy.“³³

Prípad mal dohru pred súdom, kde sa Mňačko po prvý raz stretol s riaditeľom vydavateľstva J. P. Bachemom, ktorého žaloval za porušenie autorských práv a za hrubé urážky a ohováračky publikované v nemeckom vydaní *Oneskorených reportáží*. Československá tlačová kancelária vydala 10. novembra 1964 správu, v ktorej sa píše: „Pred zmierovacím súdom v Kolíne nad Rýnom, kde sa v minulých dňoch zišli obe strany, predložil riaditeľ nakladateľstva J. P. Bachem Ladislavovi Mňačkovi a zmierovaciemu sudcovi originál zmluvy, ktorú s nakladateľstvom uzavrel v mene tzv. Inštitútu Matúša Černáka slovenský emigrant Kryštof Greiner, patriaci k bezvýznamnej skupine slovenských separatistov. Kryštof Greiner oklamal a hrubo podviedol kolínske nakladateľstvo Jakob Hegner tým, že protiprávne konal v mene Ladislava Mňačka, jeho knihu sám, bez povolenia autora, preložil, urobil v nej tendenčné úpravy a napísal predhovor, ktorý svedčí o hlbokoj protičeskoslovenskej nenávisti Greinera a jeho kompánov.“³⁴

Článok v *Pravde* mal nadtitul *Provokovali utečenci – vydavateľ „naletel“*. Ktovie, ako to bolo v skutočnosti... Tak trochu prekvapuje, že československá strana sa uspokojila s tým, že všetko majú na svedomí emigranti. „J. P. Bachem konštatoval, že sa stal obeťou podvodu Kryštofa Greinera, ospravedlnil sa Ladislavovi Mňačkovi a pred zmie-

33 *Kultúrny život*, č. 36/1964.

34 *Pravda*, č. 314/1964.

rovacím sudcom vyhlásil, že uverejní v najdôležitejšej západonemeckej i rakúskej tlači vyhlásenie o skutočnom stave veci.³⁵

Z tejto informácie nie je známe, či Mňačko dostal nejaké odškodné, ktoré chcel poslať vdovám po upálených mužoch na Ploštine, alebo nie. A že to nemali byť malé peniaze, o tom niet pochýb. (Ešte predtým im poslal väčšiu časť honoráru za slovenské vydanie *Oneskorených reportáží*). V otvorenom liste Rolfovi Hochhuthovi predsa písal, že bude „žiadať vysoké odškodné, také, ktoré citeľne poškodí vydavateľstvo a dokáže, že zneužitie copyrightu sa nevypláca. Toto odškodné do posledného fenigu poukážem na ploštinské konto, ktoré som založil.“³⁶

O tom, ako sa to skončilo a či nejaké peniaze dostal, sa nikde nepíše. Najskôr nie. Podľa všetkého sa zdá, že československé úrady – „celé šťastné“, že vinu môžu zvaliť na emigrantov – presvedčili Mňačka, aby sa uspokojil s ospravedlnením a peniaze už nežiadal. Možno argumentovali tým, že sme predsa len iní ako kapitalisti, ktorí sa ženú len za peniazmi; nám ide o niečo iné a vyznávame iné hodnoty. Zdá sa, že funkcionárom strany stačilo „vítazstvo“ v takej podobe, že za všetkým stáli zapredanci socializmu, ako nazývali emigrantov. Titulok v Pravde znie, že Mňačko dostal satisfakciu. Samotné ospravedlnenie sa však zdá za toľko prečinov a porušení medzinárodných konvencií slabou náplastou. Mňačko isto očakával viac. Veľa napovedá už otvorený list Rolfovi Hochhuthovi, z ktorého právom cítiť urazenosť a znechutenosť. Konkrétne hovorí: „Pán Hochhuth, napísal som pre mňa i pre národ, z ktorého pochádzam, bolestivú knihu o nedávnej minulosti, o ťažkých a zahanbujúcich pomeroch v mojej vlasti z prvotných rokov socialistickej výstavby, o deformáciách, ktoré siahali priam na korene socialistického bytia, o období, ktoré u Vás nazývate epochou stalinizmu. Som komunista a kniha, o ktorej hovorím, sa mi nepísala ľahko. Nemohol som ju nenapísať, nemohol som mlčať o krivdách, ktoré sa tu diali. Kniha vyšla u nás v politickom, straníckom nakladateľstve a dosiahla počas niekoľkých mesiacov náklad vyše 300 000 výtlačkov. To, že mohla vôbec vyjsť, že vyšla v takom (na naše pomery enormnom) náklade, svedčí o úprimnej vôli mojej strany a nášho ľudu, o konkrétnej snahe vyrovnat' sa s deformáciami z čias kultu osobnosti, nech to akokoľvek reže, páli, bolí. Písal som ju v nádeji, že spoznaná pravda, akokoľvek trpká, je školou histórie. K jej zahraničným prekladom a vydaniám som zaujal podobné stanovisko ako Vy s Vašou hrou v socialistických krajinách. Zakázal som agentúre, ktorá má u nás na starosti ochranu autorských práv, akékoľvek rozširovanie tejto knihy kdekoľvek za hranicami, či už na Východe, či na Západe. Vychádzal som pritom z presvedčenia, že čitateľ, ktorý nepozná konkrétnu atmosféru a konkrétne reálie tých čias, o ktorých píšem, nemôže knihu pochopiť v tom zmysle, ako som ju napísal.“³⁷

Mňačko sa sťažoval Hochhuthovi aj preto, lebo bol v podobnej situácii: v Československu zakázal uvádzať svoju hru *Zástupca*, v ktorej napadol pápeža Pia XII. za to, že sa jednoznačne nepostavil proti vraždeniu Židov v koncentračných táboroch. (Hra sa napokon aj tak roku 1966 hrala v SND v Bratislave.) „Mňačko vyjadril vo svojom prvom otvorenom liste poľutovanie nad týmto faktom, ale súčasne rešpektoval želanie autora.“

35 Ref. 34.

36 *Kultúrny život*, č. 30/1964.

37 Ref. 36.

*Pravda, neobmedzil sa iba na túto jedinú otázku, ale načrtnol celý rad ďalších problémov, o ktorých navrhol Hochhuthovi otvorenú diskusiu.*³⁸

Západonemecký spisovateľ Mňačkovi odpovedal. Okrem iného zdôvodnil, prečo sa rozhodol, aby sa jeho hra v Československu, ktoré bolo prevažne katolícke (najmä Slovensko), nehrala. Diskusia podnietila viacerých, aby sa vyjadrili, nielen u nás doma, ale aj v Nemeckej spolkovej republike. Na Slovensku to bol Laco Novomeský, Miroslav Kusý, Zoltán Fábry, Eugen Loebel a ďalší. V Nemecku na dievčenskom gymnáziu v Krefelde písali na základe Mňačkovho listu Hochhuthovi (bol uverejnený v časopise *Die Zeit*) esej. Najlepšiu prácu oktávanky Margrety Merksovej poslala profesorka Anne-lise Butterwecková do Bratislavy. Mňačka potešilo, že problém, ktorý vnímal viac eticky ako politicky, nenechal mladých ľahostajnými.

Po návšteve Brém pozvali Mňačka s Hochhuthom na besedu do rozhlasu. Hochhuth sa ospravedlnil listom a vyslovil želanie, že s Ladislavom Mňačkom by sa radšej stretol doma, vo svojej vile v Bazileji. Či Mňačko pozvanie prijal, nevieme. Pravdepodobne nie, hoci to mohlo byť zaujímavé stretnutie. Ťažko povedať, či sám nechcel, alebo mu to naše orgány neodporučili, resp. zakázali. Možno si povedal, že ak Hochhuth nechce prísť do štúdia, prečo by mal za ním chodiť on. Zo súdneho pojednávania v Kolíne nad Rýnom odišiel Mňačko do Viedne, kde sa pripojil k Jiřímu Hájkovi a spolu absolvovali desaťdňový študijný pobyt, na ktorý ich pozvala Rakúska spoločnosť pre literatúru. Túto cestu dávnejšie schválil Ústredný výbor Zväzu československých spisovateľov, a to spolu s cestou Ladislava Mňačka do Brém: „*Rakúska spoločnosť pre literatúru pozýva s. Hájka a s. Mňačka k účasti na večere venovanej čs. literatúre, na ktorom by obaja naši súdruhovia prehovorili na tému Literatúra a spoločnosť – súčasné problémy v ČSSR.*“³⁹

V Rakúsku sa Mňačko spolu so šéfredaktorom *Plamena* Jiřím Hájkom niekoľkokrát stretol s rakúskymi spisovateľmi a novinármi. Aj tu bol o Mňačka veľký záujem, rakúska verejnosť bola pomerne dobre informovaná o nelegálnom vydaní *Oneskorených reportáží* v NSR, dokonca viedenský *Kurier* priniesol rozhovor s riaditeľom vydavateľstva Bachemom. Redaktor Arnošt Burget o jednej z besied Mňačka a Hájka napísal: „*Bolo to vlastne pokračovanie dialógu, ktorý sa v poslednom čase stal akousi platformou na hľadanie dohovoru medzi Západom a Východom. Zatiaľ ide o vzájomné poznávanie, ktoré má odstrániť obojstrannú vulgarizáciu z minulosti. Môžeme si len želať, aby sa skoro nedostalo do slepej uličky a prinieslo úspech.*“⁴⁰

Po odchode Mňačka z funkcie šéfredaktora *Kultúrneho života* redakciu viedol Ján Proháčka, ktorému dávnejšie prischla prezývka „Večný zástupca“ (kolegovia ho familiárne volali „Pekný Janko“). Nového šéfredaktora Juraja Špitza Výbor Zväzu slovenských spisovateľov schválil 17. februára 1965. Krátko predtým oslovili Ladislava Mňačka, aby zväžil svoje rozhodnutie a nestal sa tretí raz šéfredaktorom, resp. ostal na poste šéfredaktora *Kultúrneho života* natrvalo.

38 *Práca*, č. 91/1965.

39 Archív Asociácie organizácií spisovateľov Slovenska a Spolku slovenských spisovateľov. Zahraničné styky Zväzu československých spisovateľov v IV. štvrtroku 1964.

40 *Hlas revoluce*, č. 23/1964.

„O návrhu som hovoril s Paľom Števčekom, ktorý rozmyšľal, či sa po infarkte predsa len nevráti do Kultúrneho života. Nakoniec poslúchol radu dobrých kamarátov, ktorí mu radili, aby sa nezahrával so zdravím. Určite bude lepšie, keď zmierni tempo, čo sa dá len ťažko, keď bude šéfovať Kultúrnemu životu. Veľmi chcel, aby som sa znovu ujal šéfredaktorstva, a to aj napriek incidentu pri odstúpení. Zdôvodňoval to tým, že kolegovia ma chcú a majú o mňa záujem. Vraj nenamietali ani v predsedníctve a aj stranícka skupina bola za. Dokonca s tým súhlasili aj na ideologickom oddelení ÚV KSS, čo ma prekvapilo. Podľa nich som sa dobre zapísal počas nedávnej cesty v západnom Nemecku a Rakúsku. Navyše boli spokojní s otvoreným listom Rolfovi Hochhuthovi a s diskusiou, ktorú som s ním viedol v novinách. To, že som na tlačovej besede v Nemecku povedal, že komunistická strana v Československu sa skladá z dvoch miliónov justičných vrahov, nikto nespomínal. Všetci sa tvárili, akoby som nič také nepovedal, až mi to bolo podozrivé. Priznám sa, že som chvíľu váhal, či sa nevrátiť do Kultúrneho života. Tieto noviny ma vždy priťahovali a bol som s nimi vnútorne spojený, aj keď som v nich nepracoval. Zvážil som za i proti. Jeden z dôvodov, prečo som nenastúpil, bol, že prvým tajomníkom Zväzu slovenských spisovateľov bol Vojtech Mihálik. Podľa mňa to bol zlý človek a ťažko sa s ním spolupracovalo. Ako šéfredaktor by som nemal záruku, že ma v prípade nejakého problému podrží. Navonok možno áno, ale v skutočnosti nie. Nedôveroval som mu ani v iných veciach. Prekážalo mi, že nebol spriaznený s Kultúrnym životom, nebol na jeho strane, čo sa odzrkadlilo v roku 1968, keď vystúpil z redakčnej rady. To bol začiatok konca Kultúrneho života. Jednoducho Kultúrny život nebol jeho srdcovou záležitosťou ako nás, ktorí sme boli ochotní zaň aj život položiť. Namiesto seba som navrhol Ďuro Špitzerovi, ktorý bol dobrý šéfredaktor a vždy to myslel s Kultúrnym životom vážne. Problém bol, čo na návrh povie ÚV KSS, lebo Ďuro nebol v poslednom čase najlepšie zapísaný u súdruhov, ktorí nezabudli, že ho v máji 1957 museli z Kultúrneho života vyhodiť. A vtedy sa Vojtech Mihálik znovu ukázal ako chameleon: Špitzerovi do očí tvrdil, že je za, aby bol znovu šéfredaktorom, a na ÚV KSS tvrdil opak. Myslel si, že sa to nedozvieme. Keď sme chceli, aby bol Špitzer šéfredaktorom Kultúrneho života, musel som zájsť na ‚úvé‘ a porozprávať sa s Bilákom, ale aj s ďalšími, najmä s Alexandrom Dubčekom. Ten nakoniec moje argumenty prijal a Ďuro sa koncom februára 1965 druhý či tretí raz stal šéfredaktorom Kultúrneho života. A dobre, že ním bol on a nie niekto iný, lebo pred ním mal Mihálik aký-taký rešpekt. Ďuro si nedal brnkať po nose.“⁴¹

Mňačko mal z ľudského hľadiska voči Mihálikovi veľké výhrady (pritom si ho ako básnika vážil), preto prestal chodiť na schôdze výboru zväzu. Napríklad podľa deviatich zachovaných zápisníc z roku 1966 nebol ani raz prítomný na zasadnutiach (pritom výbor cez letné prázdniny nezasadal). Mňačko tvrdil, že to bolo kvôli Mihálikovi, ktorého si nevážil. Na obranu Vojtecha Mihálika mi Vladimír Babnič povedal, že Mihálik nebol až taký zlý. „Ako bol na začiatku bigotným katolíkom, tak bol neskôr bigotným komunistom. Ale ako občan bol celkom normálny, priateľský, trocha bohém so sklonmi k násilníctvu, no po prechode k triezvosti – zo zdravotných príčin – musel bohémstvo zanechať. Svoje hlboké komunistické presvedčenie však ešte trochu umocnil, čo mu spisovateľská

41 Rozhovor autora s Ladislavom Mňačkom (12. septembra 1993).

*obec (a nielen tá) veľmi zazlievala. Večná škoda jeho mimoriadneho básnického talentu, predsa len ovplyvneného novým ‚vierovyznaním‘.*⁴²

V júni 1966 sa konala riadna schôdza výboru zväzu (Mňačko na nej nebol), na ktorej vystúpil Juraj Špitzer ako šéfredaktor *Kultúrneho života* a oznámil, že 30. júna 1966 v tejto funkcii končí a po dovolenke sa vracia do Slovenskej akadémie vied. Rozhodnutie odôvodnil tým, že nastúpil do *Kultúrneho života* na jeden rok, ktorý uplynul pred šiestimi mesiacmi. Navyše svoju prácu v redakcii považuje za zbytočnú, „*lebo stále dochádza k zásahom cenzúry proti materiálom, ktoré sú podľa názoru redakcie bezchybné. Ďalším dôvodom je nerovnoprávne postavenie časopisu v systéme časopisov.*“⁴³

Mňačkove slová o Vojtechovi Mihálikovi sa začali naplňovať. Podľa zápisnice boli za vyriešenie tohto problému zodpovední Jozef Bžoch, Juraj Špitzer a Ladislav Ťažký. Z neznámych príčin chýba meno Vojtecha Mihálika, pre ktorého to mala byť prvoradá záležitosť – už len preto, že vo vtedajšom Zväze slovenských spisovateľov bol mužom číslo jeden.

„*Nechcem sa už k Mihálikovi vracieť, ale Ďuro naozaj podal demisiu pre jeho alibizmus. Pri každom čísle bojoval s cenzormi a Mihálik mu v tom nepomáhal. Veľa pritom záležalo na prvom tajomníkovi, ktorý bol ako štatutár zväzu partnerom nielen pre ÚV KSS, ale aj pre Správu tlačového dozoru. (Šéfredaktor takým partnerom nebol, lebo Kultúrny život bol tlačovým orgánom Zväzu slovenských spisovateľov.) Špitzera som nahováraval, aby demisiu v každom prípade stiahol, nech už je Mihálik akýkoľvek. Apeloval som naňho, či chce, aby nás starý, dobrý ‚Kulturák‘ zanikol. (...) Pre Mihálika som ja ako šéfredaktor neprichádzal do úvahy a druhého vhodného kandidáta sme nemali. Ostalo to na Špitzerovi, ktorý statočne ťahal ‚kulturácku káru‘ ďalej. A za to sme mu boli všetci povďační, predovšetkým ja, lebo mi na Kultúrnom živote obzvlášť záležalo. Dnes, keď si spätne na všetko spomínam, si uvedomujem, že ako šéfredaktor, ale aj ako bežný redaktor som s Kultúrnym životom prežil krásne, i keď ťažké obdobia. Robota v týchto novinách mi dala veľmi veľa, a nakoniec aj všetkým, ktorí mali česť v nich pracovať.*“⁴⁴

Zásluhou Ladislava Mňačka Juraj Špitzer predsa len odvolal svoju demisiu,⁴⁵ čo výbor vzal na októbrovej schôdzi na vedomie a poveril ho ďalším vedením *Kultúrneho života*.⁴⁶

Oneskorené reportáže sprevádzal jeden škandál za druhým, rovnako to bolo aj s ďalšou Mňačkovou knihou *Ako chutí moc*. Rozdiel bol len v tom, že Mňačko nechcel, aby *Oneskorené reportáže* vyšli na Západe, čo neskôr oľutoval. Nehovoriac o tom, že mohol na knihe slušne zarobiť. (Ponuky mal od piatich západonemeckých vydavateľov, ďalej od vydavateľov z Francúzska, Talianska, Anglicka, Dánska, USA, dokonca i z Maďarska a Poľska.) Na otázku, prečo sa tak rozhodol, mi povedal, že knihou nechcel kydať v zahraničí do vlastného hniezda, lebo bol presvedčený, že to, čo sa stalo v Československu,

42 Rozhovor autora s Vladimírom Babničom (6. septembra 2007).

43 Archív Asociácie organizácií spisovateľov Slovenska a Spolku slovenských spisovateľov. Zápisnica zo schôdzky Výboru ZSS, ktorá bola 6. júna 1966 v Klube slovenských spisovateľov.

44 Rozhovor autora s Ladislavom Mňačkom (12. septembra 1993).

45 Rozhovor autora s Ladislavom Mňačkom (11. septembra 1993).

46 Archív Asociácie organizácií spisovateľov Slovenska a Spolku slovenských spisovateľov. Zápisnica zo schôdzky Výboru ZSS, ktorá bola 25. októbra 1966 v Klube slovenských spisovateľov.

sa už nezopakuje.⁴⁷ O niekoľko mesiacov na svoju naivitu doplatil, keď ho verní z KSS vyhodili a pozbavili štátneho občianstva.

Kniha *Ako chutí moc* mala iný osud. Veľmi mu záležalo na tom, aby vyšla aj v zahraničí. Keďže to nechcel urobiť za chrbtom štátu, rukopis zanesol na odobrenie na ideologické oddelenie ÚV KSČ a odovzdal ho priamo vedúcemu Pavlovi Auerspergovi. Keď sa začal vykrúcať, či kniha vôbec vyjde v Československu, povedal mu, že ak u nás z rôznych príčin nevyjde, bez ostychu ju ponúkne niektorému vydavateľstvu na Západe. „*Asi o dva týždne ma Auersperg pozval na pohovor. Upozornil ma na brizantnosť témy, na umelecké slabiny diela, ktoré by mohli byť zámienkou na negatívne ohodnotenie, a teda aj na zníženie významu knihy. Márne som sa snažil dostať od neho jasné stanovisko, či knihu strana povolí alebo nie. Auersperg bez môjho vedomia zachytil celý rozhovor na magnetofónovú pásku. Keď som odchádzal, povedal mi, že on sám o vydání rozhodnúť nemôže, že dal rukopis čítať, vyššie – tajomníkom ÚV KSČ Jiřímu Hendrychovi a Vladimírovi Kouckému. (...) Po čase ma zavolať Peter Karvaš. Rozprával sa s Vladimírom Kouckým. Ten mi vraj odkazuje, že som napísal veľmi potrebnú a dôležitú knihu, ale že by som mal na rukopise ešte pracovať. Prepísal som ho celý a predložil znovu na posúdenie. Medzitým som uzavrel vydavateľskú zmluvu s vydavateľstvom Československý spisovateľ a paralelne aj s vydavateľstvom Slovenský spisovateľ. Neskoršie mi Koucký osobne potvrdil svoj súhlas s vydaním knihy. Na Národnej triede v Prahe som celkom náhodne stretol aj Jiřího Hendrycha. Ten mi celý natešený povedal, že si rukopis pozorne prečítal a že ho pokladá za výborný. Stanovisko oboch čelných funkcionárov strany som považoval za súhlas s uverejnením knihy.*“⁴⁸

Mňačkov dobrý kamarát Jiří Hájek požiadal pražské vydavateľstvo Československý spisovateľ o súhlas s uverejnením niekoľkých častí v *Plameni*, kde pôsobil ako šéfredaktor. „*Bežne sme uverejňovali ukážky v časopise skôr ako vyšla kniha. Ani teraz som v tom nevidel nič zlé. Laco ani nevedel, že máme záujem niečo z knihy uverejniť. Keďže som vedel, že nebude proti, hneď som mu to nepovedal. Nakoniec som ani nemusel, lebo sme mali dohodu s vydavateľstvami, že ukážky môžeme uverejňovať propagačne aj bez súhlasu autora. Po druhej uverejnenej časti sa stalo čosi, čo nikto nepredpokladal. Ohlásil sa sám Antonín Novotný, ktorý si myslel, že kniha je o ňom. Zavolať si ma na ‚kobrec‘ a vynadal mi, ako je možné, že sme uverejnili až dve časti, pritom vôbec nevedel, že kniha vychádza vo vydavateľstve Československý spisovateľ. Zakázal mi uverejniť ďalšie časti...*“⁴⁹

Odpoveď nedala na seba dlho čakať: Novotný bleskurýchle rozhodol, že kniha v Československu nevyjde. To ešte viac posmelilo (či rozčúlilo) Ladislava Mňačka, aby začal rokovať s viedenským vydavateľom Fritzom Moldenom. Mal len jednu podmienku, aby zmluva nadobudla právoplatnosť až vtedy, keď ju podpíše aj DILIA, ktorá bola jedinou literárnou agentúrou v Československu oprávnenou uzatvárať zmluvy so zahraničnými vydavateľstvami.⁵⁰

47 Rozhovor autora s Ladislavom Mňačkom (11. septembra 1993).

48 MŇAČKO, Ladislav. *Ako chutí moc*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1990, s. 197-198.

49 Rozhovor autora s Jiřím Hájkom (22. januára 1990).

50 Rozhovor autora s Ladislavom Mňačkom (12. septembra 1993).

Škandál vypukol krátko po tom, čo Mňačko odletel s vládnu delegáciou do Vietnamu, kde chcel ostať niekoľko mesiacov a napísať cestopis. DILIA zmluvu akýmsi nedopatrením (alebo to bol zámer?) nepodpísala, avšak prevzala preddavok v dolároch (ako bolo v zmluve dohodnuté), čím zmluvu nepriamo legalizovala.⁵¹

ÚV KSČ trval na svojom: Mňačko zmluvu podpísal, a to aj napriek všetkým zákazom. „*Najprv informovalo [vedenie strany – J. L.] o tejto nehoráznosti, vlastizrade, porušovaní straníckej disciplíny a morálky osobitným dôverným listom všetky stranícke sekretariáty v republike – s tým, aby sa zvolali protestné schôdze straníckych základných organizácií, na ktorých by sa odhlasovali rezolúcie proti mne. [Ako pri procesoch v päťdesiatych rokoch – J. L.] Vedenie strany vyzvalo zväz spisovateľov, aby ma vylúčil zo svojich radov. Na mimoriadnej schôdzi straníckej skupiny pri výbore zväzu spisovateľov predniesol Auersperg ostrý výpad proti mne, dokumentovaný z kontextu vytrhnutými citátmi z nášho na magnetofón nahratého rozhovoru, a prečítal prítomným fotokópiu rakúskej zmluvy, taktiež nie kompletnú, vynechal z nej doložku o platnosti zmluvy až po jej podpise agentúrou DILIA. Tri dni po prilete do Hanoja som dostal Auerspergom podpísaný telegram s príkazom, aby som zmluvu s rakúskym vydavateľom okamžite zrušil. Odpovedal som naň do Prahy, že zmluvu, ktorá nadobudla právoplatnosť podpisom literárnej agentúry, zrušiť nemôžem a ani nechcem, že DILIA je tu na to, aby zmluvy uzatvárala, a nie aby im zabráňovala.*“⁵²

V knihe *Siedma noc* Mňačko problém vysvetlil takto: „*Bol som ďaleko. Chceli ma dostať. Chceli ma dostať, kým sa vrátim domov, lebo si boli vedomí, že proti mne ako argumenty použili lži, preto ma museli zdiskreditovať skôr, než sa budem môcť brániť. Novotný nástojil na vylúčení zo strany. Výbor zväzu spisovateľov mal verejne odsúdiť moju ‚nekorektnosť‘. Mali čas. Mój pobyt vo Vietname mal trvať päť mesiacov. Západná tlač moju cestu do Vietnamu spojila s aférou okolo knihy, ale tá s ňou nemala nič spoločné. Do Vietnamu som odišiel na základe vlastného rozhodnutia, vôbec nie ‚za trest‘. Mój odchod však využili, aby ma znemožnili počas neprítomnosti.*“⁵³

V Rakúsku kniha vyšla a Mňačko sa rozhodol po troch mesiacoch vrátiť z Vietnamu domov. Chcel ísť južnou trasou cez Kambodžu, ale v Prahe mu to zakázali. Navyše mu prikázali použiť použil severnú cestu cez Čínu, aby ho mali pod kontrolou. Keď mu československý veľvyslanec v Pekingu na večeri povedal, že má nahlásiť presný príchod do Prahy, Mňačko ho požiadal, aby mu vybavil, že týždeň môže ostať v Moskve, aby sa stretol s ruskými spisovateľmi. To bol len zakrývaci manéver, nechcel, aby v Prahe vedeli, kedy príde. V Moskve si vymenil letenku a prvým lietadlom odletel domov. Len čo vyšiel z letiskovej haly, sadol do taxíka a nechal sa zaviezť pred budovu ÚV KSČ.⁵⁴

„*Ty nie si v Moskve? ‘žasol Auersperg, ku ktorému som vrazil bez ohlásenia. Nie. Nie som v Moskve, ani som nemal úmysel tam pobudnúť. Čo za svinstvo sa tu za mojej neprítomnosti odohrávalo? Žiadam okamžité zvolanie straníckej skupiny Výboru ZČS [Zväzu československých spisovateľov – J. L.]. Okamžite! Pokiaľ možno ešte dnes alebo najne-*

51 Ref. 50.

52 MŇAČKO, ref. 48, s. 198-199.

53 MŇAČKO, ref. 14, s. 143-144.

54 Rozhovor autora s Ladislavom Mňačkom (12. septembra 1993).

skoršie zajtra! Zvolal. Na popoludnie nasledujúceho dňa, na Dobříš. Dupnúť. Nakričať. To na nich platilo, toho sa báli, to rešpektovali. Zasadanie bolo búrlivé. Ešte predtým mi niektorí kolegovia oznámili, že odmietli prípad prerokovať bez mojej prítomnosti a že stoja za mnou. Prv ako mohol Auersperg začať svoje tirády, opýtal som sa ho, kto vlastne vydal povolenie na odtláčanie knihy v Plameni. Krútil sa ako dážďovka, ale nakoniec musel s pravdou von. On sám, osobne. Opýtal som sa ho ďalej, ako sa mohlo stať, že povolil publikáciu knihy s takým ‚závadným‘ protistranickým a protištátnym obsahom. Namiesto odpovede zamával vo vzduchu fotokópiou zmluvy s rakúskym vydavateľstvom. To je protizákonné, protištátne, tým si sa dopustil vážneho trestného činu. Opýtal som sa ho, čo na to DILIA. Na otázku neodpovedal, iba vyblabotal kopu nezmyslov, ktoré s aférou vôbec nesúviseli. Predložil som straníckej skupine originál zmluvy, úplný, s doložkou platnosti zmluvy až po podpise literárnej agentúry. Nechal som zmluvu kolovať. Bol na nej podpis a pečiatka DILIA. Tým sa celá aféra zmenila na aféru Auersperg. Stranícka skupina sa uzniesla – vzhľadom na jeho fixovanie – navrhnúť ústrednému sekretariátu, aby ho uvoľnil z funkcie. Aj sa tak s niekoľkými výhradami oneskorením stalo.⁵⁵ Kvôli Mňačkovej knihe *Ako chutí moc* teda odvolali vedúceho oddelenia ÚV KSČ. Nebolo to po prvý raz, čo pre Mňačka skončil funkcionár strany, najviac ich bolo na okresných a krajských úrovniach, aj tam niekoľkých odvolali.

Antonín Novotný zúril, ústrednej kontrolnej a revíznej komisii dal príkaz, aby Mňačka okamžite vylúčili zo strany. Urýchlene ho predvolali na „posledný súd“. Mňačko s nezvyčajným pokojom vysvetlil, ako to bolo a kto je na vine. „Po šesťhodinovom pohovore sa komisia proti jednému hlasu uzniesla vrátiť spis predsedníctvu s tým, že niet dôvodu na moje vylúčenie zo strany. Proti uzneseniu hlasoval len jeden člen komisie, ktorý sa na mňa počas zasadania viackrát vyrútil so surovými nadávkami a demagogickými výkrikmi, za čo si vyslúžil napomenutie predsedajúceho, že zaujíma v tomto prípade subjektívny, krajne nevecný postoj. Až pred odchodom z budovy som sa dozvedel, že tým krikľúňom bol Miloš Jakeš.“⁵⁶ Bol to ten Jakeš, ktorý sa počas tvrdej normalizácie po Gustávovi Husákovi stal generálnym tajomníkom ÚV KSČ a s rovnakou nevráživosťou ďalej likvidoval umelcov.

Nazlostenný Novotný dal prípad prešetriť inej komisii. Aj tá dala za pravdu Mňačkovi. Novotný sa hneval ešte viac a do tretice celú záležitosť postúpil ďalšej komisii. Hendrych i Auersperg popreli, že rukopis čítali a súhlasili s jeho uverejnením, dokonca tvrdili, že sa s Mňačkom o knihe nikdy nerozprávali. Posledná disciplinárna komisia odporučila vedeniu strany (najskôr pod nátlakom Novotného), aby bol Mňačkovi udelený tretí stupeň straníckeho trestu – pokarhanie s výstrahou.

Návrh posúdilo Predsedníctvo ÚV KSČ, ktoré sa stretlo 14. februára 1967. Viacerí boli dokonca za najvyšší trest – vylúčenie Mňačka z komunistickej strany. Michal Chudík vraj povedal, že Mňačko nemá v strane miesto, ale čo povedia na jeho vylúčenie ostatní straníci? Novotný zastával názor, že ak sa to dostatočne zdôvodní, nikto nebude proti... Za návrh komisie – pokarhanie s výstrahou – bol napríklad Alexander Dubček,

55 MŇAČKO, ref. 48, s. 199-200.

56 Ref. 55.

čo sa dalo očakávať, ale prekvapujúco aj Jiří Hendrych.⁵⁷ Vari sa v ňom ozvalo svedomie za to, že verejne klamal? (Mňačko neskôr spomínal, ako mu jeden z popredných českých spisovateľov povedal, že bol s Hendrychom na večeri, ktorý mu celý čas rozprával, aká zaujímavá a potrebná je táto kniha a ako je dôležité, aby čím skôr vyšla.⁵⁸ Toto tvrdenie – svedeckú výpoveď – bol dotýčny spisovateľ ochotný dať Mňačkovi písomne a ísť s Hendrychom do konfrontácie.)

Všetci členovia predsedníctva sa zhodovali v tom, že Mňačko poškodil stranu, ale aj štát. Bohumil Laštovička zase tvrdil, že Mňačko si musel byť vedomý toho, že ide o protistranícku činnosť. Podľa Hendrycha to bol mimoriadne škodlivý čin. Najviac bol nespokojný Novotný, problém sa prídlo rieši a hlavný aktér je stále nepotrestaný. „Mňačko za to nestojí, keby to bol niekto iný, dávno skončíme, jeho knihy boli využité na útoky proti strane, v poslednom čase zameral svoju literárnu činnosť proti strane“⁵⁹ povedal.

Mňačko v doslove reedície knihy *Ako chutí moc*, ktorá vyšla po revolúcii 1989 v Bratislave, píše: „Bolo to už štvrté pokarhanie s výstrahou, celkove môj siedmy stranícky trest. Podľa stanov boli možné tri, každý nasledujúci o stupeň vyšší, pokarhanie s výstrahou bolo posledným varovaním pred vylúčením zo strany. Komisia straníckej kontroly vedome porušila stanovú stranu, aby ma nemusela vylúčiť. Vo verejnosti sa o mne hovorilo ako o zaslúžilom nositeľovi straníckych trestov.“⁶⁰

Rovnako zaujímavá je Mňačkovo svedectvo z roku 1968. „Nakoniec sa všetko zviezlo na Novotného. Viacerí členovia predsedníctva, unavení jeho tvrdohlavosťou, mu vyčítali, že v mojom prípade je osobne zaujatý, podlieha subjektívnym vplyvom a nerešpektuje stanovisko väčšiny – a tá sa prikláňa k návrhu komisie. Tak som dostal stranícky trest a Novotnému sa ušla nevôľa predsedníctva strany.“⁶¹

Po návrate z Vietnamu Mňačko navštívil *Kultúrny život*, kam často chodieval za bývalými kolegami. Agneša Kalinová hovorí, že sa správal, „akoby tam ešte pracoval: privalil sa ako veľká voda a už od dverí kričal, či nepotrebujeme voľajakú ‚senzačku‘. Pritom mával rukopisom, voľaktorou zo svojich oneskorených či predčasných reportáží, alebo nám navrhol, aby sme s ním urobili rozhovor na nejakú páľčivú tému. Neraz pritom vystihol chvíľu, keď energia v redakcii ochabovala, a nakazil nás svojim chronickým optimizmom a dobrou náladou.“⁶²

Drahoslav Machala, ktorý v tom čase v *Kultúrnom živote* praxoval ako študent žurnalistiky, spomína: „Mal na sebe svoju typickú zelenú vetrovku, bol opálený a plný dojmov. Otvorene hovoril o všetkom, čo vo Vietname videl. Utrpenie a hrôzu, ktoré prežívali úbohí Vietnamci, vykresľoval mimoriadne plasticky, nedalo sa mu neveriť. Počúvali sme div nie s otvorenými ústami. Aj sme mu závideli, veď vidieť vojnu na vlastné oči nie je

57 KAPLAN, Karel. „Všetchno jste prohráli!“ Praha : Ivo Železný (nakladatelství a vydavatelství), 1997, s. 72.

58 MŇAČKO, ref. 14, s. 145.

59 KAPLAN, ref. 57, s. 73.

60 MŇAČKO, ref. 48, s. 201.

61 MŇAČKO, ref. 14, s. 143-144.

62 KALINOVÁ, Agneša. Z redakčného zákulisia Kultúrneho života čiže Príbeh o desiatich malých černoškoch. In *Kultúrny život a slovenská jar 60. rokov*. Bratislava : Národné literárne centrum, 1998, s. 107.

každodenná vec. Nahovárali sme ho, aby čím skôr napísal knihu, čomu sa nebránil. Mal som pocit, že ju začal písať a na nás si overoval, ako na niektoré historky reagujeme.“⁶³

Mňačko plánoval, že kniha o Vietname vyjde v pražskom nakladateľstve Svoboda, s ktorým sa už dohodol, ale Novotný bol proti a s vydaním v komunistickom nakladateľstve nesúhlasil.⁶⁴

Počas pobytu vo Vietname Mňačko stratil prehľad o všetkých spisovateľských aktivitách, avšak stačilo chvíľu posedieť v klube spisovateľov v Bratislave či Prahe a hneď vedel všetky klebety. Pre Mňačka bolo vtedy najdôležitejšie, že Juraj Špitzer bol stále šéfredaktorom *Kultúrneho života*, čo bolo zárukou, že i v nasledujúcom období bude *Kultúrny život* na tie pomery najdemokratickejšou tribúnou na Slovensku a možno aj v Československu. Potešilo ho, že Špitzer sa od 1. januára 1967 stal aj tajomníkom Ústredného výboru Zväzu československých spisovateľov. Znamenalo to pre neho výhodu, že bol informovaný o dianí v Prahe a nemusel byť odkázaný na to, čo mu povie „odutý Béla“ (Mňačkov výraz na označenie Vojtecha Mihálika). Po Mňačkovi, ktorý bol pred nejakým časom členom predsedníctva a tajomníkom Zväzu československých spisovateľov, sa v tejto funkcii, ktorá až takou bezvýznamnou nebola, vystriedalo niekoľko slovenských spisovateľov (Milan Ferko, Ladislav Dobos a Ivan Mojík). Tajomnícka stolička bola pre Juraja Špitza viac než stvorená.

Mňačko sa viac ráz presvedčil, že medzi českými funkcionármi sa treba dobre oháňať a nedopustiť, aby sa na slovenských spisovateľov pozerali cez prsty (mali to často vo zvyku), najmä aby funkciu slovenského tajomníka nechápali ako piate koleso na voze. Aj preto veľmi záležalo na tom, kto zo Slovákov bude túto funkciu zastávať. O Špitzerovi sa vedelo, že bude dobrým tajomníkom, navyše mal u českých kolegov, podobne ako Mňačko, vážnosť a renomé.

63 Rozhovor autora s Drahoslavom Machalom (19. mája 2006).

64 KAPLAN, ref. 57, s. 133.

JOZEF TISO

Prejavy a články
(1938 – 1944)

Jozef Tiso

ROZHLADY

POHĽADY NA HOLOKAUST V KONTEXTE 2. SVETOVEJ VOJNY

NINA PAULOVICHOVÁ

PAULOVICHOVÁ, Nina. Views of the Holocaust in the Context of the Second World War. *Historický časopis*, 2008, 56, 2, pp. 335-348, Bratislava.

The essay looks at how the historiography of some of our former "Western colleagues" dealt with the questions of the Holocaust in the framework of the several sub-contexts of the Second World War, such as the settlement policy of the Third Reich in Eastern Europe, the process of implementing orders on the level of higher and lower military commanders and its influence on the implementation of the "final solution" or the influence of economic and ideological factors on the "final solution". The article describes various currents and trends in the historiography of the holocaust with the aim of pointing to perspectives and levels not considered by Slovak historiography up to now.

Holocaust. Second World War. Historiography. Methodology. Settlement policy. Wehrmacht. Internationalism. Functionalism. Economics. Ideology. Region.

V období druhej polovice 20. storočia zaznamenala historiografia holokaustu pozoruhodnú transformáciu. Povojnový konzervatívny a strohý tón popisu vojnových udalostí neposkytoval priestor na diskusiu o otázkach holokaustu, keďže sa v prevažnej miere zaoberal buď otázkou technologického pokroku a efektívnosťou vojenských stratégií, alebo vyprodukoval biografické diela o živote slávnych vojenských veliteľov. Tento historiografický prúd nám ponúkol analýzu vojnových udalostí očami profesionálneho bojovníka *Wehrmachtu*, ktorý bol vyňatý zo zodpovednosti za nacistické zločiny, a teda fungoval v akomsi neprirodzenom politickom vákuu. Stotožnenie sa nemeckých historikov so zúženou perspektívou vojaka nedotknuteľného ideológiou svojej doby, ktorý bol vyňatý zo zodpovednosti za holocaust, predstavovalo štatút jedinej prijateľnej povojnovej historickej interpretácie až do 70. rokov minulého storočia. Čo bolo príčinou takéhoto pohľadu nemeckých historikov na reprezentanta armády tretej ríše? Historici sa zhodujú na dvoch hlavných dôvodoch, prečo povojnová spoločnosť v Nemecku pristúpila na „politicky bezpečnú“ a istým spôsobom i „pohodlnú“ interpretáciu postavenia členov armády v autoritatívnom režime tretej ríše. Jednak prvoradá príčinu treba hľadať v metodologickom prístupe skúmania historického materiálu, ku ktorému sa v povojnovom období pristupovalo ako k relevantnému a objektívnemu zdroju informácií bez akejkoľvek snahy preniknúť do siete spleťtých, takpovediac neviditeľných spoločenských vzťahov hlboko pod vrstvu ideologického dobového nánosu. Druhou, a oveľa závažnejšou príčinou, bola neochota povojnovej nemeckej spoločnosti a akademickej obce diskutovať o význame a úlohe *Wehrmachtu* v cieľoch tretej ríše. Otázka kolaborácie spoločnosti s nacistickým režimom predstavovala v povojnovom období veľké politické tabu. Až obdobie 60. a 70. rokov minulého storočia zaznamenalo nový tematický posun do oblasti otázok kolaborácie, spoluviny a neviny a aj to len na úrovni najvyšších poli-

tických predstaviteľov.¹ Význam týchto debát o komplicite mal ďalekosiahle následky pre budúce štúdium holokaustu. Totiž práve vďaka diskusii o komplicite jednotlivých aktérov spoločnosti s nacistickým režimom sa podarilo marginalizáciu témy holokaustu vo vojenskej historiografii postupne prekonávať. Tento druh diskusie nabral ráznejší spád a čoraz častejšie a odvážnejšie začal poukazovať aj na vzťah predstaviteľov nižších sociálnych sfér k režimu v tretej ríši. Tlaky týchto posunov v západnej historiografii situovali holokaust do nového svetla, čo sa odrazilo najmä v historiografii posledných dvoch dekád 20. storočia, keď historici pristupujú k holokaustu ako k udalosti neoddeliteľne spojenej s priebehom vojnových udalostí v rámci širšieho kontextu obdobia 2. svetovej vojny.²

Západná historiografia analyzuje vzťah medzi 2. svetovou vojnou a holokaustom v celej škále rôznorodých kontextov, ako napríklad politika osídľovania východných okupovaných území, záujmy a ciele *Wehrmachtu*, komplicita či nekomplicita v riešení tzv. židovskej otázky, alebo na pozadí súčinnosti ekonomických a ideologických faktorov. Cieľom autorky tejto štúdie je poukázať na to, ako sa historiografia u našich niekdajších „západných kolegov“ či už v Nemecku, v Anglicku alebo v USA vyrovnala s otázkami holokaustu v rámci uvedených subkontextov 2. svetovej vojny. Tieto čiastkové debaty nám otvárajú nové perspektívy štúdia holokaustu v rovinách, ktoré v slovenskej historiografii zostali dosiaľ nepovšimnuté.

Uvedenie si významu osídľovacej politiky tretej ríše ako jedného z faktorov, ktoré mali vplyv na udalosti vedúce k holokaustu, je relatívne nový fenomén v západnej historiografii. V západnom svete notoricky známa akademická diskusia medzi tzv. intencionalizmom a funkcionalizmom, prúdov, ktoré vyprodukovali dva diametrálne odlišné modely príčin vedúcich k holokaustu, skôr zatienovala význam dôsledkov osídľovania okupovaných území na východe v kontexte politiky tretej ríše. Z pohľadu intencionalistov sa téma osídľovacej politiky stala *thema non grata*, ktorá nijako nezapadala do teoretického modelu intencionalizmu a stávala sa istým spôsobom nadbytočnou. Historici – intencionalisti sa témou významu osídľovania okupovaných území zvlášť nezaťažovali. Toto možno vysvetliť tzv. metodologickým individualizmom intencionalistov, ktorý spočíva v neúmernom kladení dôrazu na ideologický *zámer* vedúcich predstaviteľov tretej ríše eliminovať Židov zo spoločnosti. Vplyv politických, ekonomických a sociálnych procesov prebiehajúcich v spoločnosti, ktoré mohli zohrávať rolu vo vývoji udalostí k holokaustu, bol pre zástancov intencionalizmu prinajlepšom druhoradý. Keďže z tohto pohľadu, politika osídľovania akosi nezapadala do logickej stopy intencionalizmu, stala sa táto téma druhom akejsi anomálie, čo intencionalisti vysvetľovali či už ako

-
- 1 BARTOV, Omer. *Germany's War and the Holocaust*. Disputed Histories. Ithaca : Cornell University Press, 2003, s. 64-65. Pozri tiež BARTOV, Omer. German Soldiers and the Holocaust. In *History and Memory*, Jar/Leto 1997, roč. 9, č. 1, s. 162-188.
 - 2 Pozri BROWNING, Christopher. *The Path to Genocide*. New York : Cambridge University Press, 1992. Pozri tiež BROWNING, Christopher. *Fateful Months: Essays on the Emergence of the Final Solution*. New York : Cambridge University Press, 1985; BARTOV, *Germany's War and the Holocaust*, ref. 1; BREITMAN, Richard. *The Architect of Genocide: Himmler and the Final Solution*. New York : Knopf, 1991.

tzv. *opportunistic detour* – príležitostnú výchylku (Hilgruber, Jäckel), alebo ako politiku, ktorá svojou existenciou mala „maskovať“ prípravy na vyhladenie Židov (Philip Friedman, Gerald Reitlinger, Lucy Dawidowicz).³ Na druhej strane je pravdou, že veľký dôraz funkcionalistov na „štruktúru“ a pôsobenie rôznych spoločenských procesov ako výslednice holokaustu nám umožňuje pochopiť *mechaniku* osídľovacej politiky. Avšak je to práve neprímeraný dôraz na samotnú štruktúru procesu a súčasne veľmi slabá pozornosť venovaná tzv. ideologickému faktoru, ako je antisemitizmus, ktorá má za následok, že i tento výklad je nekompletný. Politiku osídľovania okupovaného východu po nemecky hovoriacim obyvateľstvom bolo nutné analyzovať v rámci kontextu rasovej ideológie, vojensko-strategickej situácie na Východe, okamžitých politických cieľov a v neposlednom rade i z pohľadu logistických a ekonomických potrieb tretej ríše. Keďže teoretická schizma medzi intencionalizmom a funkcionalizmom sa ukázala ako neproduktívna a často končiaca v slepej uličke, historiografia posledných dvoch desaťročí 20. storočia upustila od tejto názorovej schizmy a namiesto toho sa rozhodla ťažiť z oboch teoretických rámcov súčasne.⁴ Akýmsi konsenzom medzi oboma prúdmi sa stal tzv. *moderate functionalism* – mierny funkcionalizmus, ktorého najvýraznejším predstaviteľom je Christopher Browning. V súvislosti s témou politiky osídľovania a holokaustu Christopher Browning podčiarkol roztrieštenosť, rivalitu a súťaživosť medzi tzv. *productionists* a *attricionists* (pragmatikmi a zástancami vyhladzovacej politiky – N. P.), ktorých odlišné vízie politiky osídľovania a getoizácie civilného obyvateľstva na okupovanom území boli testované v kontexte náhodných výkyvov vojny. V súvislosti s touto témou veľmi často vystupujú do popredia otázky komunikácie a realizácie rozkazov, ktoré umožňujú historikom pochopiť implementáciu vyhladzovacej politiky v teréne východnej Európy.

Aby historici pochopili spôsob, akým bola politika genocídy implementovaná na úrovni riadiaceho a byrokratického aparátu, akademici často analyzujú kvalitu tzv. *decision making channels* a poukazujú na spôsob, akým nariadenia fluktovali medzi ústredím a perifériou. Proces rozhodovania Browning definuje ako „*signály a impulzy vysielané centrom, ktoré narazia na receptivitu a prispôsobenie sa periférie*“.⁵ Podľa neho bol prenos rozkazov pozdĺž komunikačných kanálov náhodný a nerovnomerný. Götz Aly odmieta názor, že signály vydávané z centra prostredníctvom svojich vlastných dozvukov uvedú do pohybu vlnu odkazov, ktoré sú v konečnom dôsledku dekódované nižšími administratívnymi recipientmi. Götz Aly naopak kladie dôraz na význam lokál-

3 BROWNING, *The Path to Genocide*, ref. 2, s. 6. Viac o kritike intencionalizmu pozri MASON, Tim. Intentions and Explanation : A Current Controversy about the Interpretation of National Socialism. In HIRSCHFELD, Gerhard - KETTENACKER, Lothar (eds.). *Der „Führerstaat“, Mythos und Realität : Studien zur Struktur und Politik des Dritten Reiches – The „Führer State,“ myth and reality : studies on the structure and politics of the Third Reich*. Stuttgart : Klett-Cotta, 1981, s. 30.

4 Predstavitelia smeru, ktorý uprednostňuje syntézu intencionalizmu a štrukturalizmu, tzv. *moderate structuralists* – „mierni štrukturalisti“: KERSHAW, Ian. *The Nazi Dictatorship. Problems and Perspectives of Interpretation*. London : E. Arnold ; New York : Oxford University Press, 2000; MARRUS, Michael. *The Holocaust in History*. Toronto : Lester & Orpen Dennys, 1987; BROWNING, *The Path to Genocide*, ref. 2; takisto *Fateful Months: Essays on the Emergence of the Final Solution*, ref. 2. Tzv. *Moderate intentionals*: BREITMAN, Richard. *The Architect of Genocide : Himmler and the Final Solution*. New York; Knopf : Distributed by Random House, 1991; FRIEDLANDER, Saul. *Nazi Regime and the Jews, Volume I. the Years of Persecution, 1933 – 1939*. USA : Harper Collins Publishers, 1997.

5 BROWNING, *The Path to Genocide*, ref. 2, s. 76.

nej iniciatívy a plánovania zdola. Podľa jeho názoru politické rozhodnutia sa vykonávali nie lineárnym spôsobom, ale skôr pomocou otvoreného procesu vyjednávania a testovania, fázou pokusov a chybenia. Z tohto hľadiska Aly chápe prechod medzi plánovaním, rozhodovaním a realizáciou rozhodnutí ako plynulý proces a „hranice medzi účastníkmi [tohto procesu – N. P.] a patričnými inštitúciami ako priepustné“.⁶ Kým vo svojej monografii *The Final Solution*, v snahe pochopiť príčiny holokaustu Aly zameriava pozornosť na „implementátorov“ nižšieho rangu, v ďalšej práci *Verdenker der Vernichtung*, Susanne Heim a Götz Aly sa zamerali na rolu plánovacej elity. Podľa ich názoru cesta z politiky osídľovania k politike vyhladzovania je skôr priama než náhodná a kľukatá.

Diskusia o primárnosti ideológie alebo ekonomiky ako hlavného kontextu, v rámci ktorého došlo ku „konečnému riešeniu“, nám umožnia pohľad na inú tvár diskusií o dôsledkoch politiky osídľovania na východe. Polemiky tohto druhu možno obrazne chápať ako priamych potomkov debát o primárnosti politiky alebo ekonomiky ako hlavnej príčiny nástupu nacizmu v Nemecku.⁷ Kým Browning, Omer Bartov a Ulrich Herbert zdôraznili dôležitosť ideológie antisemitizmu v otázke „konečného riešenia“, Götz Aly a Susanne Heim považovali za primárneho hýbateľa holokaustu najmä ekonomický faktor.⁸ Veľký dôraz Götz Alyho a Susanne Heimovej na ekonomické pozadie tragédie holokaustu vyvolalo mnoho kritických ohlasov.⁹ Jeden z kritikov Alyho a Heimovej tézy Dan Diner výstižne sumarizoval, kde títo historici zlyhali: „Konečné riešenie nemôžeme vysvetliť monodimenzionálne, ale len v rámci komplexného vmiešavania sa vysoko diverzných tendencií.“¹⁰ Diner na záver jednoducho dodáva, že „čistá ekonomika neexistuje“, čím autor jasne poukázal na nutnosť chápať príčiny vedúce k holokaustu komplexne.¹¹ Relatívne nedávno výskum upustil od predchádzajúcich názorových nezhôd na primárnosť ekonomiky či ideológie ako platformy vedúcej k holokaustu a vo svojom výskume historici častejšie poukazujú na neodlučiteľnú prepojenosť oboch týchto dimenzií. Vo svojej monografii *The Wages of Destruction* publikovanej roku 2007, Adam Tooze sa vyhýba dileme „ekonomika verzus ideológia“ tak, že jednoducho ponúka tézu nie o jednom, ale hneď o dvoch programoch masového vyvražďovania, a to tzv. *Endlösung* – plán „konečného riešenia“ ako prísne stráženého tajomstva a tzv. „plán vyhladovenia“, ktorý bol vlastne odpoveďou na potrebu zabezpečiť dodávky zásobovania pre nemecké obyvateľstvo na úkor okupovaných teritórií na východe.¹² Tooze je opatrný a na rozdiel od Götz Alyho sa nesnaží situovať svoju erudovanú ekonomickú analýzu

6 ALY, Götz. *“The Final Solution”: Nazi Population Policy and the Murder of European Jews*. New York : Oxford University Press, 1999, s. 253.

7 Pozri sumár týchto debát KERSHAW, ref. 4, s. 47-68.

8 BROWNING, *The Path to Genocide*, ref. 2, s. 59-76.

9 Pozri kritiku na tézu Gotza Alyho a Susanne Heimovej DINER, Dan. *Beyond the Conceivable: Studies on Germany, Nazism and the Holocaust*. Berkley : University of California Press, 2000; BROWNING, *The Path to Genocide*, ref. 2; BARTOV, *Germany's War and the Holocaust*, ref. 1.

10 DINER, ref. 9, s. 150.

11 DINER, ref. 9, 146. Pozri tiež UEBERSCHEAR, Gerd R. - MULLER, Rolf-Dieter. *Hitler's War in the East, 1941 – 1945: A Critical Assessment*. b. m. , Bergham Books, 2002, s. 210.

12 TOOZE, Adam. *The Wages of Destruction: The Making and Breaking of the Nazi Economy*. New York : Viking, 2007, s. 477- 478.

tretej ríše nad politickú či ideologickú rovinu a pripisuje rovnaký význam i rasovo motivovaným kalkuláciám. Prúd historiografie, ktorý sa zaoberá problematikou getoizačnej politiky, významne prispel k téze o vzájomnej prepojenosti ekonomiky a ideológie ako pozadia holokaustu. Napríklad Isaiah Trunk a jeho detailná analýza kolaborácie židovských rád s nemeckou byrokraciou odhaľuje mnohotvárný terén napätia medzi dvoma odlišnými politickými koncepciami uskutočňovania getoizačnej politiky na okupovanom území: tzv. *attricionists*, čiže zástancovia politiky vyhladzovania civilného obyvateľstva a *productionists*, ktorých pragmatický prístup sa prikláňal k snahám využiť ekonomický potenciál civilného obyvateľstva okupovaných území.¹³ Napriek úsiliu Isaiaha Trunka vykonštruovať dve fixné analytické kategórie ideológov a pragmatistov, jeho vlastný výskum odhaľuje komplexnú a veľmi nestálu kvalitu takejto bipolárnej klasifikácie. Konkrétne, jeho detailná monografia poukazuje na prípady nacistických ideológov uchýľujúcich sa k pragmatizmu a naopak, pragmatikov uchýľujúcich sa k ideológii ako súčasťi dennodenného riešenia výziev, ktoré prinášalo obdobie vojny. Z tohto hľadiska aj Isaiah Trunk a jeho výskum podporuje tézu o neoddeliteľnej spojitosti ekonomiky a ideológie. Ak sa pozrieme na problém interakcie ekonomiky a ideológie z vtáčej perspektívy, možno tvrdiť, že ideológia nacizmu určila okupovaným územiám na východe iné podmienky na interakciu ekonomiky a ideológie, než to bolo na okupovaných územiach v západnej Európe či v samotnom Nemecku.¹⁴ Porovnanie okupačnej politiky na východe a západe Európy by v každom prípade prinieslo zaujímavé perspektívy na problematiku vzájomného prepojenia ekonomicko-ideologických vzťahov. Zhrnuté v krátkosti, metodologický prístup, ktorý chápe ekonomiku a ideológiu ako dve oddelené a dokonca vzájomne súťažiacie entity, sa v kontexte štúdia holokaustu prejavil ako veľmi problematický. Ako nedávny trend v diskusiách akademikov naznačuje, koncept, kde ideológia a ekonomika sa takpovediac delia o spoločné chromozómy a vytvárajú nerozlučnú entitu, sa ukázal byť viac životaschopným a produktívnejším nástrojom historického bádania.

Diskusie historikov o osídľovaní okupovaného územia na východe, povahe komunikácie medzi vyššími a nižšími riadivými ústrediami, či ideologickej alebo ekonomickej povahe „konečného riešenia“ nám umožňujú odhaliť oveľa zaujímavejšie perspektívy, ak sa aplikujú na užšie špecifikovaný kontext okupovaných regiónov. Enormné množstvo výskumu západnej historiografie o politických, ekonomických, ideologických či vojenských plánoch tretej ríše nám ponúka množstvo pohľadov na problematiku holokaustu. Hoci tento druh výskumu je nepochybne dôležitý, v našom úsilí pochopiť, čo vlastne viedlo k tragédii holokaustu, autorka tejto štúdie je toho názoru, že pri momentálnom stave vedeckého výskumu je nutné položiť perspektívy štúdia z pohľadu nacistického

13 TRUNK, Isaiah. *Judenrat. The Jewish Councils in Eastern Europe under Nazi Occupation*. Lincoln : University of Nebraska Press, 1996. Pozri tiež BROWNING, *The Path to Genocide*, ref. 2, s. 28-59.

14 Proces arizácie reprezentoval jednu z ciest ako upevniť ideologickú bázu v nacistickom Nemecku. Pozri napríklad BAJOHR, Frank. *“Aryanisation“ in Hamburg ; the economic exclusion of Jews and the confiscation of their property in Nazi Germany*. New York : Berghahn Books, 2002; HAYES, Peter. *From Cooperation to Complicity: Degussa in the Third Reich*. Cambridge : Cambridge University Press, 2004. O interakcii ideológie nacizmu a spoločnosti pozri MALLMAN, Michael - PAUL, Gerhard. *Nazism and German Society 1933 – 1945*. London, b. v., 1994.

Nemecka do dialógu s kultúrnou, etnickou, politickou a ekonomickou diverzitou širšieho východoeurópskeho a západoeurópskeho kontextu. I pohľad na paralyzované, ale pritom stále fungujúce lokálne inštitúcie očami predstaviteľov tretej ríše a naopak skúmanie postojov miestnych civilistov na tretiu ríšu, by vniesol viac svetla do otázok interakcie nacistického agresora s miestnym civilným obyvateľstvom. Nedávny dôraz štúdia na regionálnu úroveň naznačuje, že úsilie zachytiť kvalitu a povahu informačných kanálov medzi centrom a perifériou, resp. regiónmi, vyžaduje venovať značnú pozornosť kvalite a vzájomnému prepojeniu štruktúry a mechaniky okupačnej politiky na jednej strane a skúmaného regiónu v kontexte vojenských cieľov a stratégií tretej ríše na strane druhej. Výskum na úrovni regiónov vykazuje plejádu diferencií, ktoré umožnili prechodnosť rôznych ciest vedúcich ku „konečnému riešeniu“. Sybille Steinbacher napríklad poukazuje na strategický význam Horného Sliezska v politike tretej ríše. Bohaté zásoby uhlia, zinku, minerálov a olova, výroba železa a ocele poukazovali na strategicko-vojenský význam Horného Sliezska v plánoch tretej ríše, čo malo za následok, že tento región bol po dlhú dobu chránený pred populačným experimentovaním, ktoré prebiehalo vo veľkom v susedných regiónoch. Hoci vyhladzovacia politika, na tomto území bola oddialená, v konečnom dôsledku „germanizácia“ východnej časti Horného Sliezska nadobudla prioritu nad využívaním lacnej pracovnej sily židovského obyvateľstva.¹⁵ V Litve strach z postupujúceho frontu viedol k nárastu obáv z hľadiska bezpečnosti. Christopher Dieckmann tvrdí, že nielen nedostatok potravín, ale i potreba chrániť oblasť pred nebezpečenstvom nestabilného frontu otvorila priestor radikálnemu riešeniu židovskej otázky v Litve.¹⁶ Regionálna štúdia Východnej Haliče od historika Dietera Pohla je exemplárnym príkladom akademického prístupu. Jeho štúdia okrem iného umožňujú pohľad na Poliakov a Ukrajincov v inštitucionálnom kontexte okupácie nacistického agresora. Pohl poukazuje na interakciu nacistického aparátu a lokálnej civilnej správy a analyzuje jej postoj a participáciu v narastajúcej vlne etnickej nenávisťi.¹⁷ Historické štúdie, ktoré sa dosiaľ výsostne zameriavali na vnútorné mechanizmy nacistického režimu sa len veľmi okrajovo venujú otázke interakcie nacizmu a nacionalizmu v stredo- a východoeurópskom prostredí a stále pálčivej, a dodnes nie v každom regióne diskutovanej, otázke kolaborácie miestneho obyvateľstva s predstaviteľmi nacizmu. Z tohto hľadiska môžeme v historiografii holokaustu badať určitý paradox. Na jednej strane už boli rôzne formy okupačnej politiky keď nie preskúmané, tak aspoň načrtnuté. Na druhej strane možno tvrdiť, že i výskumu na tému nacionalizmu v strednej a východnej Európe stále pribúda. Napriek tomu však pokusy spojiť tieto dva prúdy a vytvoriť štúdiu, ktorá odhalí rôzne formy takejto interakcie nacizmu a východoeurópskeho nacionalizmu na administratívnej, ideologickej, kultúrnej či ekonomickej platforme, dosiaľ chýbajú.

15 STEINBACHER, Sybille. In the Shadow of Auschwitz. The Murder of the Jews of East Upper Silesia. In ULRICH, Herbert (ed.). *National Socialist Extermination Policies. Contemporary German Perspectives and Controversies*. New York : Berghahn Books, 2000, s. 276-305.

16 DIECKMANN, Christoph. The War and the Killing of the Lithuanian Jews. In ULRICH, Herbert (ed.). *National Socialist Extermination Policies. Contemporary German Perspectives and Controversies*. New York : Berghahn Books, 2000, s. 262.

17 ALLEN, Michael Thad, recenzia knihy POHL, Dieter. Nationalsozialistische Judenverfolgung in Ostgalizien 1941 – 1944. Organisation und Durchführung eines staatlichen Massenverbrechen. In *German Studies Review*, Feb., 1999, roč. 22, č. 1, s. 148-149.

Shimon Redlich, Timothy Snyder a Jan T. Gross demonštrujú spojitosť medzi holokaustom, etnickými čistkami a povojnovým usporiadaním. Títo historici poukazujú na dezintegráciu multi-etnických vzťahov na pozadí nacistickej okupácie a tak umožňujú pohľad na vzťah medzi nacionalizmom a etnickým vyhladzovaním.¹⁸ Avšak i tieto štúdie, ktoré umožňujú čitateľovi pochopiť pozadie etnických čistiek v malých komunitách, ako sú Brzezany, Jedwabne, alebo v kontexte rozsiahlejších mnohonárodnostných regiónov, ako sú Poľsko, Ukrajina, Litva a Bielorusko, nechávajú otázku, ako presne etnické čistky prispeli k realizovaniu „konečného riešenia židovskej otázky“, a ako presne bola realizácia konečného riešenia vo východnej Európe artikulovaná v kontexte miestnych administratívnych inštitúcií, nezodpovedanú. Aká je spoločná platforma nacizmu a východoeurópskeho nacionalizmu a aké sú ich spoločné záujmy v kontexte kolaborácie civilného obyvateľstva s agresormi?

Toto sú otázky, na ktoré historiografia v postkomunistickom prostredí len pomaly, a priznajme, že neochotne, nachádza odpovede. Z času na čas západná historiografia ponúkne svojim východoeurópskym kolegom štúdie vo forme „návnady“, avšak tie vo väčšine prípadov zostanú nepovšimnuté. Ako príklad takejto akademickej „návnady“ možno považovať štúdiu Johna Armstronga. Armstrong zameral svoju pozornosť na vplyv etnického elementu ako hlavného faktoru kolaborácie civilného obyvateľstva s predstaviteľmi okupácie vo východnej Európe. Naopak, kolaborácia civilného obyvateľstva s agresorom v západnej Európe bola podľa jeho názoru determinovaná nie etnickými, ale najmä sociálnymi faktormi.¹⁹ Jeho komparatívna štúdia o kolaborácii v Chorvátsku, Ukrajine a na Slovensku odhaľuje spôsob, ako politický záujem formoval stupeň etnickej kolaborácie s nacizmom. Na jednej strane etnocentrizmus, absolútna hodnota národa a organizačná štruktúra boli spoločným menovateľom nacizmu a východoeurópskeho nacionalizmu. Na strane druhej, pochybnosti a neistota, ktoré sprevádzali proces formovania chorvátskej, ukrajinskej a slovenskej národnej identity a samotné napätie vyplývajúce z politiky etnocentrizmu, v princípe viedli k frikcii medzi nacizmom a národnými záujmami jednotlivých krajín. Tieto otázky v každom prípade vyžadujú pozornosť a vzájomnú diskusiu historikov z oboch strán niekdajšej opony.

Vráťme sa však k téme, ktorá bola načrtnutá v úvode, a to téma jednoduchého vojaka, člena *Wehrmachtu*. Historiografia politiky osídlenia okupovaného územia na východe sa križuje s masívnym výskumom úlohy *Wehrmachtu* počas 2. svetovej vojny.²⁰ Odhliadnuc od vojenskej kampane, hlas armády bolo počuť v čase realizácie osídľovania okupovaného územia nemeckým etnikom. V rámci strategických cieľov armáda napríklad požadovala „uvoľniť“ pôdu či už na vytvorenie bezpečnostných zón v okolí vojenských

18 REDLICH, Simon. *Together and Apart in Brzezany: Poles, Jews and Ukrainians, 1919 – 1945*. Bloomington : Indiana University Press, 2002; GROSS, Jan T. *Neighbors: The Destruction of the Jewish Community in Jedwabne, Poland*. Princeton : Princeton University Press, 2001; SNYDER, Timothy. *The Reconstruction of Nations; Poland, Ukraine, Lithuania and Belarus, 1569 – 1999*. New Haven & London : Yale University Press, 2003.

19 ARMSTRONG, John A. Collaborationism in World War II: The Integral Nationalist Variant in Eastern Europe. In *Journal of Modern History*, September 1968, roč. 40, č. 3, s. 396-410.

20 Sumár k tejto téme pozri BARTOV, *German Soldiers and the Holocaust*, ref. 1, s. 162-188.

zariadení, alebo na cvičné účely.²¹ Množstvo historiografických prác už demonštrovalo, že *Wehrmacht* bol hlavným nástrojom implementácie nacistických plánov. Obraz „nedotknutého“ profesionálneho vojaka *Wehrmachtu*, ktorý sa vyslobodil z pazúrov nacistickej ideológie, už dlhodobo nahradil portrét vojaka - profesionála, ktorý nasiakol nacistický svetonázor ešte pred vstupom do armády. Jeho ideologický svetonázor sa v priebehu pôsobenia v armáde už len doformoval a utvrdil. Samozrejme, vďaka politicky explozívnej tónu takéhoto portrétu bol tento názor len veľmi neľahko prijímaný verejnosťou v povojnovom Nemecku. Ako sme už v úvode spomenuli, historiografia na západe sa dlhodobo zaoberala len otázkami zodpovednosti najvyšších zložiek vojenského velenia. Neochota historikov zamerať pozornosť na nižšie vojenské zložky vychádzala zo všeobecnej nevôle spoločnosti v Nemecku prijať tézu, že aj obyčajný vojak mohol byť spájaný s politikou genocídy. Až v 80. rokoch vďaka novému trendu analyzovať históriu „zdola“ sa takýto posun realizoval odvážnejším tempom. Posun k tzv. *Alltagsgeschichte* otvoril priestor diskusiám o vzťahu nižších vojenských zložiek k indoktrinácii nacizmom. Historici diskutovali o tom, akým spôsobom vojaci vykonávali rozkazy, do akej miery boli takéto rozkazy špecifické a najmä do akej miery boli obyčajní vojaci ochotní vykonávať tieto rozkazy a tak realizovať politiku genocídy. Tzv. *Historikerstreit*, označovaný aj ako „moment nemeckého národného sebaspytovania“ bol pokusom normalizovať a relativizovať traumatické obdobie nacizmu v dejinách Nemecka.²² Vo všeobecnosti možno tvrdiť, že táto polemika reprezentovala pokus ochrániť vojaka *Wehrmachtu*. Podľa názoru tzv. revizionistov vojak *Wehrmachtu* nevykonával nič iné ako to, že chránil Ríšu od nájazdu „aziatických hord“ aj za cenu genocídy, ktorá, podľa názoru revizionistov, má pôvod v boľševizme a teda nebola „pôvodným“ produktom nacizmu.²³ Snaha vytvoriť portrét vojaka *Wehrmachtu* ako ochrancu svojej vlasti proti vonkajšiemu nepriateľovi treba chápať ako pokus povojnovej spoločnosti v Nemecku vyrovnáť sa s bolestivou minulosťou. Toto je jeden z hlavných dôvodov, prečo nemožno diskusie známe pod hlavičkou *Historikerstreitu* pokladať za prejav seriózneho akademického prístupu.

V úsilí pochopiť, prečo vojaci participovali na vyvražďovaní civilného obyvateľstva, sa niektorí historici utiahli k analýze sociálneho pozadia a psychologicko-behaviorálnych modelov správania. Benno Müller-Hill prichádza k záveru, že prekvapujúco vysoký počet *Einsatzgruppenführers* a *Kommandoführers* boli držiteľmi doktorátov, ktoré podľa názoru tohto historika naznačuje, že *Endlösung* sa mal realizovať legitímnym spôsobom, takpovediac na vedeckej báze.²⁴ Müller Hill súčasne implicitne podkopáva vžitú spoločenskú konštrukciu o tom, že viac vzdelania je kľúčom k tzv. civilizovanej spoločnosti. Daniel Jonah Goldhagen a Christopher Browning sú notoricky spájaní v historiografii ako klasický príklad kvalitatívne odlišných záverov, ktoré boli vyprodukované na základe toho istého štúdia, a to rezervného policajného bataliónu 101, mužov pochádzajúcich z nižších a stredných sociálnych vrstiev z Hamburgu, pridelených k regulárnej armáde

21 ALY, ref. 6, s. 80.

22 MEIER, Charles. *The Unmasterable Past. History, Holocaust and German National Identity*. Cambridge; Massachusetts : Harvard University Press, 1988, s. 2.

23 BARTOV, *German Soldiers and the Holocaust*, ref. 1. Pozri tiež MEIER, ref. 22.

24 MÜLLER-HILL, Benno. The Idea of the Final Solution and the Role of Experts. In CESARANI, David (ed.). *The Final Solution. Origins and Implementation*. Routledge : New York, 1994, s. 68.

a odvelených na východ. Keďže nešlo o regulárnych vojakov, ale „obyčajných mužov“, ich schopnosť vykonávať príkazy vyvražďovania civilného obyvateľstva je o to viac skľučujúca. Z druhej strany mince, tento prípad umožňuje i pohľad na pripravenosť trénovaných vojakov vykonávať takéto rozkazy. Goldhagenov argument ohromuje svojou jednoduchosťou: Nemci *ochotne* zabíjali Židov, čo bolo dôsledkom genocídnej kvality ich vlastného antisemitizmu. Zdá sa, že práve načasovanie vydania Goldhagenovej knihy možno vidieť ako kľúčové, keďže Goldhagenova emocionálne nabitá „voyeuristická narácia“ o dedičnom antisemitizme nielen znovu oživila diskusie o špecifickom vývoji nemeckej histórie – tzv. *Sonderweg*, ale takisto priložila zväčšovacie skielko na tému antisemitizmu v čase, keď už bol názor funkcionalistov pevne zakorenený v povedomí historikov. Keďže však samotná podstata pozície funkcionalizmu vychádzajúca z názoru o pôsobení rôznych silových pák v spoločnosti ako platformy vedúcej k holokaustu po špičkách obchádzala otázky zodpovednosti, Goldhagenova téza, ktorá postavila vplyv ideológie na piedestál, prišla takpovediac ako blesk z čistého neba.²⁵ Tam, kde Goldhagen kladie výsostný dôraz na ideologickú rovinu zámeru vyhladiť a zabiť, Christopher Browning pozorne skúma a analyzuje štrukturálny terén prispôsobovania sa, opozície, kolaborácie, rezistencie, komplicity a odmietania poslúchať príkazy. Kým Browninga vo vzťahu k bataliónu 101 zaujíma psychologická transformácia týchto mladých, väčšinou z nižších sociálnych vrstiev regrutovaných mužov z Hamburgu, Goldhagen jednoznačne opúšťa všeobecný trend v historiografii skúmať nerovný terén komplexných štrukturálnych vzťahov. Namiesto toho Goldhagen uviedol do života jednoduchú, priam všetko vysvetľujúcu formulu, ktorá paradoxne vyvoláva súhlasné pokyvkanie hláv rôznych vrstiev verejnosti v Nemecku. Takéto nečakané prijatie Goldhagenovej tézy verejnosťou v Nemecku charakterizovala Attina Grossmann ako „*creepy scene of German public delight*“.²⁶ Geoff Elley tvrdí, že Goldhagen veľmi jednoducho povedal verejnosti v Nemecku presne to, čo chcela počuť „...že nacizmus a holokaust sú výsledkom Nemcov alebo nemeckej histórie...“²⁷ Diskusie o Goldhagenovej téze, podobne ako *Historikerstreit* neposunuli vedecký výskum vpred, ale boli opäť len odrazom povojnového Nemecka vyrovnáť sa so svojou vlastnou minulosťou. Hoci vedecké kruhy odmietajú extrémizmus Goldhagenovej tézy, názor, že Wehrmacht bol nasiaknutý nacistickou ideológiou našiel medzi historikmi pevné miesto. Omer Bartov, Christian Streit a Jürgen Förster poskytujú dôkazy, ktoré vyvracajú názory o tom, že armáda mohla byť akýmkoľvek spôsobom imúnna voči ideológii národného socializmu.²⁸ Tvrdia, že rasizmus a antibolševizmus sú súčasťou hodnotového rebríčka *Wehrmachtu*. Bartov tvrdí, že Hitler a jeho generáli

25 ELEY, Geoff. *"Goldhagen's Effect": History, Memory, Nazism – Facing the German Past*. Ann Arbor : The University of Michigan Press, 2000, s. 21. Akademici kritizovaní kvôli podceňovaniu vplyvu antisemitizmu vo svojom výskume pozri: ALY, ref. 6; MAYER, Arno. *Why Did the Heavens not Darken?: the "Final Solution" in History*. New York : Pantheon Books, 1988.

26 V preklade „podivný výjav nadšenia nemeckej verejnosti“. ELEY, ref. 25, s. 119.

27 ELEY, ref. 25, s. 24.

28 FÖRSTER, Jürgen. The relation between Operation Barbarossa as an ideological war of extermination and the Final Solution; STREIT, Christian. Wehrmacht, Einsatzgruppen, Soviet POWs and anti-Bolshevism in the emergence of the Final Solution; BARTOV, Omer. Operation Barbarossa and the Origins of the Final Solution. In CESARANI, David (ed.). *The Final Solution. Origins and Implementation*. Routledge : New York, 1994, s. 85-137.

nielenže chceli viesť vyhladzovaciu vojnu, tzv. *Vernichtungskrieg* proti tomu, čo sami ponímali ako „judeobolševizmus“ a „aziatické hordy“ z východu, ale že vykonávali tieto zločinecké nariadenia s entuziazmom.²⁹

Bartov prichádza k záveru, že „armáda bola súčasťou implementácie ,konečného riešenia‘ v každej mysliteľnej rovine“.³⁰ Proti takémuto rezolútnemu záveru možno situovať argument Christophera Browninga o kompartmentalizácii rozkazov vyhladzovacej politiky a skôr selektívny prístup k týmto rozkazom. Podľa Browninga, „väčšina – hoci nie všetci – veliteľia Einsatzgruppen si boli vedomí blížiacej sa genocídy pred inváziou [Sovietskeho zväzu – N. P.]“.³¹

Hoci o participácii *Wehrmachtu* na genocíde sa už viac nepochybuje, sociálna analýza frontových skúseností nižších predstaviteľov vojenského rebríčka je potrebná, najmä keď zoberieme do úvahy ticho, ktorým je obklopená kľúčová debata o interakcii medzi páchatelmi a obeťami.³² Dokonca aj relatívne nedávno vzniknutý prúd tzv. mierneho štrukturalizmu, ktorý je výslednicou prieniku štrukturalistického a intencionalistického prístupu k štúdiu holokaustu, neberie do úvahy obeť. Namiesto toho obeť často vystupujú len ako anonymná a bližšie nešpecifikovaná štatistická položka množstva ľudských obetí. Opäť do popredia vystupuje prekvapujúci paradox: hoci výskum na tému páchatelov či exekútorov holokaustu narastá a obeť holokaustu takisto svojimi svedectvami odhalili mnohé roviny tejto tragédie, podrobná analýza interakcie medzi páchatelmi a obeťami holokaustu prakticky chýba. Je nutné povedať, že memoáre a tzv. *oral history* vyprodukovali mnohé hodnotné svedectvá.³³ Avšak v mnohých prípadoch nielenže sa výrazný morálny imperatív memoárovej literatúry často uchyluje k mystickej dichotómii medzi dobrom a zlom, ale i jej naračný aspekt je zvyčajne extrémne fragmentovaný. Toto je príčinou toho, že historiografické vákuum reprezentované problematikou interakcie medzi páchatelom a obeťou je veľmi výrazné.

Sociologický výskum aj jeho metodologické prístupy nám ponúkajú mnohé hodnotné perspektívy práve na pochopenie spomínanej interakcie. Značný prúd sociologického výskumu týkajúceho sa otázok altruizmu a problematiky záchranu perzekvovaného obyvateľstva v Európe počas 2. svetovej vojny skúma okrem iného aj kvalitu interakcie me-

29 BARTOV, *Germany's War*, ref. 1, s. 5, 8.

30 Ref. 29, s. 14. Pozri tiež nedávnu štúdiu ROSSINO, Alexander. *Hitler Strikes Poland: Blitzkrieg, Ideology and Atrocity*. Lawrence : University Press of Kansas, 2003. Štúdiá podčiarkuje zodpovednosť *Wehrmachtu* za vyhladzovaciu politiku.

31 BROWNING, *Fateful Months*, ref. 2, s. 20.

32 Štúdiá sociológa Wolfganga Sofského, *The Order of Terror*. Princeton : Princeton University Press, 1997. Štúdiá skúma vzťahy medzi tzv. *perpetrators* a *victims* v rámci úzkeho kontextu prostredia koncentračného tábora ako „špecifickú formu spoločnosti“, ako prostredie „absolútnej moci“ izolovanej od vonkajšieho sveta. Hoci jeho štúdiá prispela k pochopeniu vzťahu medzi obeťou a páchatelom, Sofsky ignoruje rovinu ideologickú, začo bol historikmi kritizovaný.

33 LEVI, Primo. *Survival in Auschwitz. The Nazi Assault on Humanity*. New York : Simon & Schuster, 1996, ponúka hodnotný pohľad na interakciu medzi obeťou a páchatelom v prostredí koncentračného tábora. Pozri tiež denníky Viktora Klemperera, ktorý odhaľuje postupnú transformáciu komunity v Nemecku na obeť a páchatelov, pričom poukazuje na ich interakciu.

dzi obeťami a kresťanským majoritným obyvateľstvom vrátane páchatel'ov.³⁴ Tento prúd výskumu sa snaží poukázať na vzťahy medzi obeťami a páchatel'mi v rámci kontextu tzv. *universe concentrationaire*, čiže sveta koncentračných táborov a takisto na interakciu medzi páchatel'om – vojakom a obeťou na východe.

Diskusia o pôvode a povahe bleskovej vojny – *Blitzkrieg* poukazuje na ďalšiu možnú rovinu štúdia holokaustu v kontexte vojny. Prvé povojnové teórie na tému *Blitzkrieg* sa pohybujú v rozmedzí tézy o bleskovej vojne ako umelo vytvorenej zámienky, ktorá mala odvrátiť pozornosť od vnútropolitického napätia v tretej ríši cez koncept *Blitzkriegu* ako vojenskej strategickej expanzie až po tézu o *Blitzkriegu* ako obyčajnej inovácii vojenskej taktiky.³⁵ Omer Bartov tvrdí, že *Blitzkrieg* „bol spôsob ako predísť totálnej vojne“, ktorý však napokon priniesol presný opak toho, čomu sa táto taktika snažila zabrániť. Bartov podčiarkol vážny nedostatok priemyselného a ľudského potenciálu, ktorý viedol k implementácii stratégie bleskovej vojny.³⁶ Nedávna monografia Adama Toozeho tiež sústredila pozornosť na pôvod myšlienky *Blitzkriegu*, ktorý bol podľa tohto autora determinovaný zúfalým stavom nemeckej ekonomiky a krízového manažmentu.³⁷ Všeobecný trend v historiografii je odhaľovať krehké spojitosti na pozadí niekoľkých platforiem: celkové spoločenské podmienky v období Weimarskej republiky a po nástupe nacizmu v Nemecku, ekonomický kontext, politický kontext – čiže kvalita autoritatívneho režimu, dobový semiotický kontext – čiže kultúrny význam symbolov, obrazov, identít a takisto výskyt obrazov bleskovej vojny v kontexte povojnovej spoločnosti Nemecka. Len nedávno historici pripustili, že kauzálna spojitosť medzi bleskovou vojnou a „konečným riešením“ je oveľa hmatateľnejšia, než sa pôvodne predpokladalo. Spojivo medzi bleskovou vojnou a „konečným riešením“ sa skúmalo na pozadí celkovej atmosféry, v ktorej genocída nadobudla svoje reálne rozmery. Aj táto metóda vyprodukovala názory, ktoré možno označiť ako „tézu frustrácie“ a „tézu eufórie“. Kým Philippe Burin a Arno Mayer tvrdia, že „konečné riešenie“ bolo výsledkom frustrácie nad neúspechom operácie Barbarossa, Christopher Browning ponúka presvedčivé argumenty v prospech tézy o holokauste ako výslednice eufórie, ktorá zavládla po úvodných úspechoch nemeckého ťaženia proti Sovietskemu zväzu.³⁸ Prikláňanie sa historikov či už k téze o „frustrácii“, alebo „eufórii“ ako psychologického momentu začatia tzv. *Endlösung* vychádza priamo z historickej polemiky situovať rozhodnutie realizovať genocídu do obdobia pred

34 Pozri napríklad TEC, Nechama. *Resilience and Courage. Women, Men, and The Holocaust*. New Haven and London : Yale University Press, 2003; TEC, Nechama. *When Light Pierced the Darkness: Christian Rescue of Jews in Nazi Occupied Poland*. New York; Oxford : Oxford University Press, 1986; FOGELMAN, Eva. *Conscience and Courage. Rescuers of Jews during the Holocaust*. New York : Anchor Books, 1994.

35 BARTOV, *Germany's War*, ref. 1, s. 44-47.

36 BARTOV, *Germany's War*, ref. 1, s. 37.

37 TOOZE, ref. 12.

38 BROWNING, Christopher. Hitler and the Euphoria of Victory. The Path to the Final Solution. In CESARANI, David (ed.). *The Final Solution. The Origins and Implementation*. Routledge : New York, 1994, s. 138-140. Christopher Browning cituje BURIN, Philippe. *Hitler et les Juifs. Genèse d'un genocide*. Paris 1989; MAYER, Arno. *Why Did the Heavens Not Darken? The Final Solution in History*. New York, b. v., 1989.

inváziou nemeckej armády do Sovietskeho zväzu, alebo naopak do obdobia po invázii, pričom nie je nutné dodať, že kritickým časovým horizontom v tejto diskusii je rok 1941. A tu opäť vystupuje do popredia ďalší paradox: hoci historici použili rovnaký metodologický postup pri analýze značne hmlistých správ *Einsatzgruppen*, aj napriek tomu prišli k odlišným záverom. Kým Roland Headland zastáva názor, že príkaz na vyvraždenie bol distribuovaný do obehu ešte v období pred inváziou do Sovietskeho zväzu, Yaakov Lozowick a Philippe Burrin odmietajú názor, že *Einsatzgruppen* dostali taký rozkaz v období pred začatím invázie v júni 1941.³⁹ Christopher Browning nám ponúka schodnú syntézu oboch týchto pozícií. Browning ponúka scenár tzv. strednej cesty, podľa ktorého v období pred inváziou proti Sovietskemu zväzu skutočne existoval rozkaz likvidovať „potencionálnych nepriateľov“, čiže Židov v štátnych a stranických pozíciách, tak ako aj židovských predstaviteľov inteligencie vo vedúcich postoch. Napriek takémuto rozkazu však podľa Browninga už v období pred inváziou existoval prinajmenšom medzi najvyššími predstaviteľmi nacistického Nemecka cieľ „odžidovčiť“ Rusko. Browning ďalej podporuje svoju tézu tvrdením, že nacistické velenie muselo akumulovať vojenskú silu predtým, než takýto rozkaz mohol byť realizovaný.⁴⁰ Do konca roku 1941 26 bataliónov, vrátane 33 000 Litvanov, Lotyšov, Estónov a Ukrajincov bolo presunutých na východ s úlohou vyhladiť sovietskych Židov.⁴¹ Avšak komunikácia medzi centrálnymi a nižšími zložkami velenia vôbec neprebíhala hladko a podľa Browninga to bola práve nedokonalosť tejto komunikácie, ktorá vysvetľuje, prečo nie všetky zložky vojenského velenia boli informované a prečo existuje toľko nezrovnalostí vzhľadom na časové ohraničenie exekúcie „konečného riešenia“. Browningova teória bola produktom detailného skúmania dokumentov vojenského veliteľstva. Problémom je, že okrem faktorov týkajúcich sa logistiky, koordinácie a úsilia vytvoriť *judenrei* priestor, Browningova elokventná argumentácia neberie do úvahy iné faktory. To, čo je však kľúčové vo vzťahu k Browninovej téze, je v každom prípade teória, ktorá zblízuje dva zdanlivo protikladné postoje vyprodukované na báze regionálnych štúdií. Napríklad vo svojej štúdií o Litve Christopher Dieckmann presvedčivo argumentuje, že v porovnaní s ostatnými okupovanými regiónmi Sovietskeho zväzu „to, čo sa stalo v Litve, prišlo príliš skoro a vyvrcholilo to do politiky takmer totálneho vyhladenia“, čo bolo podľa neho dôsledkom skôr neúspechu než úspechu bleskovej vojny v lete roku 1941.⁴² Browningova a Dieckmannova argumentácia je však len zdanlivo protikladná a práve naopak, možno ju interpretovať ako vzájomne doplnujúce sa tvrdenia v prípade, že použijeme Browninov koncept kompartmentalizácie ako informácie pozdĺž komunikačných kanálov medzi centrom a perifériou na časovej osi: Hitler mohol vydať príkaz na vyvraždenie pred inváziou v lete 1941 v atmosfére eufórie nad úspechmi taktiky bleskovej vojny. Ale haprujúca komunikácia mohla, či už zámerne alebo nezámerné, zadržať rozkaz a zabrániť jeho transferu do nižších zložiek vojenského velenia. Nevedomosť zo strany nižších zložiek vojenského velenia o takomto rozkaze v Litve vysvetľuje Dieckmannov neúspech najsť

39 BROWNING, *The Path to Genocide*, ref. 2, s. 100.

40 BROWNING, ref. 38, s. 138-139.

41 Ref. 38, 140.

42 DIECKMANN, ref. 16, s. 240-275.

dôkaz o rozkaze realizovať vyhladzovaciu politiku v Litve vydaného ešte v období pred inváziou. No rýchla a neočakávaná zmena situácie na fronte a napokon prichádzajúci neúspech bleskového ťaženia napokon vyústili do závažnej zásobovacej krízy a do obáv z bezpečnosti v regióne Lityvy, ktoré napokon dali príchod politike vyhladzovania Židov na tomto území. Tieto diskusie opakovane kladú dôraz na to, že je nutné vystopovať kontext, v akom sa „konečné riešenie“ realizovalo v užšom mikrokozme regiónov – čo je jedným z imperatívov tejto štúdie.

* * *

Hoci potreba preskúmať mikrosvety regiónov je dnes imperatívom v historiografii, existujú aj obavy, že dejiny holokaustu sa zredukujú do akéhosi fragmentovaného historického pohľadu. Z akademického hľadiska sú takéto obavy podľa názoru autorky neopodstatnené. Mikrosvet regionálnych štúdií disponuje obrovským potenciom, keďže nám umožňuje odhaliť také odtienky vzťahov, ktoré môžu zostať v anonymite v rámci štúdia širších kontextov a perspektív. Jedna schodná cesta z tejto dilemy, samozrejme, spočíva v snahe vytvoriť akýsi most medzi „makro“ a „mikro“ perspektívami. Postoj východoeurópskych historikov k otázkam holokaustu či už na úrovni makro alebo mikro perspektív je dnes determinovaný tlakom dvoch formatívnych procesov: procesu europeizácie a evolúcie nacionalizmu na etnickej a občianskej báze.

Další problém, ktorý možno vystopovať v tejto štúdií, je otázka aplikovania výskumných metód v interpretácii minulosti, ktorú možno sledovať v dvoch líniách: jednak spôsob, akým interpretujeme archívne dokumenty a takisto v rovine analytických kategórií, ktoré historici aplikujú vo svojej metodológii. Historici, ktorí sa zameriavajú na štúdium 2. svetovej vojny, majú tendenciu príliš lipnúť na výpovednej hodnote archívneho materiálu, čo vysvetľuje ich prirodzenú snahu rekonštruovať sled a vývoj udalostí. Christopher Browning vystihol gro tohto problému, keď v súvislosti s problematikou interpretácie dokumentov z roku 1941 tvrdil, že tam, kde historici očakávajú, že „*autori dokumentov sú precízni a koherentní, sú títo vlastne váhaví a neistí*“.⁴³ Podľa názoru Browninga toto je jeden z dôvodov, prečo ten istý materiál z roku 1941 môže byť interpretovaný toľkými spôsobmi.

Druhý problém sa vzťahuje na nový prístup známy ako *cultural approach* aplikovaný na historický výskum čoraz väčším počtom akademikov. Tento prístup vo svojej podstate podkopáva fixnosť analytických kategórií, ktoré nešťastným spôsobom zatienujú všetko to, čo sa nejakým spôsobom vymyká, poprípade veľmi ťažko zapadá do zrozumiteľných a uhladených a v historickom povedomí pevne zakorenených kategórií. Zástancovia nového prístupu tvrdia, že prístup ku kategóriám historickej analýzy ako k fixným entitám nesie v sebe riziko zatienovania individuálnych identít. Hoci filozofický smer postštrukturalizmu je aplikovaný v historickej vede, snaha takpovediac rozbiť hranice medzi analytickými kategóriami nesie so sebou riziko politických, morálnych či etických protestov, ak sa takýto prístup uplatní práve v štúdiu holokaustu. Pokusy definovať hranice medzi kategóriami, ako je „páchateľ“, „obet“ či „pasívny pozorovateľ“

43 BROWNING, *The Path to Genocide*, ref. 2, s. 114.

ako priepustné a nefixné prináša podľa názoru niektorých akademikov riziko relativizovania skúsenosti holokaustu. Existuje nejaký spôsob, ako sa vyhnúť takýmto úskaliam? Odpoveď podľa môjho názoru spočíva opäť v štúdiu mikrokozmu inštitucionálnych, politických, spoločenských a kultúrnych entít v rámci regiónov. Hlavná sila orientovania sa na históriu regiónov spočíva v tom, že si nerobí nároky na presadzovanie univerzálnej platnosti výsledkov svojho výskumu a takisto v schopnosti odhaliť také odtienky a komplexnosť skúmaných fenoménov, ktoré v rámci výsledkov všeobecných nadregionálnych štúdií zostávajú skryté. Samozrejme, niekto by mohol vzniesť námietku proti tomu, že cieľom výskumu holokaustu je odhaliť plejádu komplexných vzťahov pod povrchom tejto udalosti. Takáto námietka však potom logicky vedie ku kľúčovej otázke, čo je vlastne cieľom štúdia holokaustu. Toto je napokon veľmi jednoduchá otázka s plejádou odpovedí. Ian Kershaw vo svojej štúdií *The Nazi Dictatorship. Problems and Perspectives of Interpretations* sa pýta: „...je [účelom štúdia holokaustu – N. P.] vyprodukovať lekcie... o krehkosti modernej demokracie a potrebe udržiavať neustálu stráž nad hrozbami liberálnej demokracie sprava i zľava? Máme poskytnúť stratégie na rozpoznanie a na prevenciu proti opätovnému nastoleniu fašizmu?“⁴⁴ Odpovede na tieto otázky do veľkej miery určujú metodologický postup historika pri štúdiu rôznych aspektov holokaustu. Z tohto hľadiska imperatív tejto štúdie na užšie definovateľný regionálny kontext a situovanie výsledkov takéhoto výskumu do kontextu širších tematických celkov vychádza z úsilia hlbšie pochopiť vojnové udalosti, ktoré otvorili priestor tragédii holokaustu.

44 KERSHAW, ref. 4, s. 18.

A R C H Í V

OBDOBIE PRED SLOVENSKÝM NÁRODNÝM POVSTANÍM V SPRÁVACH CHORVÁTSKEHO VYSLANCA V BRATISLAVE

JAN RYCHLÍK

RYCHLÍK, Jan. The Period Before the Slovak National Uprising in the Reports of the Croatian Minister to Bratislava. *Historický časopis*, 2008, 56, 2, pp. 349-384, Bratislava.

On 10th April 1941 the Independent Croat State (NDH) was proclaimed in Zagreb. Slovakia recognized NDH five days later. Croatia and Slovakia were interested in closer cooperation. However, NDH was too weak. The dreams about cooperation in political and economical field did not materialized and the contacts were limited mostly to the culture only. In December 1942 Blaž Lorković, the old member of Ustaša movement and brother of the Croatian Minister of Foreign Affairs, was appointed as Croatian minister to Bratislava. The published documents shows how Lorković saw the situation in Slovakia before the Slovak National Uprising. Croatia. Slovakia. Croat-Slovak relations.

Slovenská republika uznala Nezávislý chorvátsky štát (*Nezavisna država Hrvatska* – NDH) 15. apríla 1941, päť dní po vyhlásení tohto štátu (10. apríla) a deväť dní po začatí nemeckého útoku na Juhosláviu (6. apríla 1941). Slovensko-chorvátske vzťahy sa vyvíjali relatívne dobre, hoci pre Slovensko bolo Chorvátsko slabým partnerom, ktorý nemal Bratislave čo ponúknuť.¹ Pôvodné predstavy o trojstrannej rumunsko-chorvátsko-slovenskej spolupráci proti Maďarsku sa napokon pre nesúhlas Nemecka neuskutočnili,² a tak sa spolupráca musela obmedziť na kultúru a obchod. Medzi NDH a Slovenskom existovali normálne diplomatické styky na úrovni vyslanectiev. Správy chorvátskeho vyslanectva v Bratislave sa čiastočne zachovali v Chorvátskom štátnom archíve (*Hrvatski državni arhiv* – HDA) vo fonde Ministerstva zahraničných vecí NDH (*Ministerstvo vanjskih poslova* – MVP NDH), archívna jednotka Vyslanectvo NDH v Bratislave (*Po-*

- 1 Ku kontaktom medzi Slovenskom a NDH pozri: RYCHLÍK, Jan. Slovenské národné povstanie v správach chorvátskeho diplomata. In *Historický časopis*, 2006, roč. 54, č. 2, s. 315-321; RYCHLÍK, Jan. Slovensko-chorvátske vzťahy v letech 1941 – 1945. In *Slovanské historické studie* (SHS), 2000, 26, s. 265-283 – tiež po chorvátsky: Odnosi Slovačke i Nezavisne Države Hrvatske, 1941 – 1945. In *Časopis za suvremenu povijest*, 2004, 36, br. 3, s. 939-957; MICHELA, Miroslav. Vznik slovenského vyslanectva v Záhrebu a činnosť Karola Murgaša, charge d'affaires v Záhrebe, roku 1941. In LACKO, Martin. (ed.). *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov II*. Trnava : Univerzita sv. Cyrila a Metoda, s. 97-123, TKÁČ, J. *Slovensko-chorvátske vzťahy počas druhej svetovej vojny*. Bratislava : Filozofická fakulta Univerzity Komenského, 1995.
- 2 LIPTÁK, Eubomír. Maďarsko v slovenskej politike za druhej svetovej vojny. In *Príspevky k dejinám fašizmu v Československu a v Maďarsku*. Bratislava 1969, s. 222-230; TEJCHMAN, Miroslav. Slovensko-rumunsko-chorvátska spolupráca v letech druhej svetovej vojny. In *Slovanský přehled*, 1992, 2, s. 158-170.

slanstvo NDH u Bratislavi). Tu publikujeme dokumenty z roku 1944, z obdobia pred Slovenským národným povstaním.

Chorvátskym vyslancom v Bratislave bol na začiatku roku 1944 Blaž Lorković (1903–?), starý a zaslužilý ustašovec, príslušník najvyššieho ustašovského štábu (*ustaški stožer*) a spolupracovník *poglavnika* (vodcu) Ante Pavelića. Lorković bol bratom chorvátskeho ministra zahraničných vecí a neskôr ministra vnútra Mladena Lorkovića, ktorý bol na jeseň 1944 zatknutý a na jar 1945 popravený za pokus o tajné vyjednávanie so Spojencami.³ Blaž Lorković bol v poradí tretím a zároveň posledným chorvátskym vyslancom v Bratislave a svoju funkciu zastával až do konca existencie NDH, resp. ľudáckej Slovenskej republiky.⁴ Jeho nástupná audiencia u Tisu sa konala 22. decembra 1942.⁵ Lorković vtedy poskytol interview pre ústredné noviny HSLS *Slovák*. Na otázku, prečo vymenoval *poglavnik* za vyslanca v Bratislave práve jeho, odpovedal: „*Poglavnik vymenoval ma za vyslanca pre Slovensko v presvedčení, že bratia Slováci si želajú mať na mieste vyslanca Nezávislého chorvátskeho štátu starého osvedčeného ustašu, poglavnikovho najbližšieho spolupracovníka.*“⁶

Lorković podával správy do Záhrebu každé dva týždne, iba za január 1944 podal z neznámeho dôvodu iba jednu súhrnnú správu za celý mesiac, ktorú označil ako politickú správu č. 1-2/44. Chýbajú správy č. 6. a 7., ktoré pokrývali obdobie od 16. do 31. marca a od 1. do 14. apríla 1944. Lorkovićove správy sú pomerne stručné a vecné. Vyslanec hodnotí ľudácky režim kriticky, všíma si všade prítomný alibizmus, konštatuje, že režim nie je populárny a v armáde i administratívne pôsobia sily, ktoré si želajú obnovu Československa. Lorković si všíma najmä partizánske hnutie. V porovnaní s Chorvátskom, kde pôsobili silné útvary Titových partizánov boli samozrejme partyzáni na Slovensku slabí, čo Lorković v prvých správach aj konštatuje. No postupne poukazuje aj na rast partizánskeho hnutia. Správy týkajúce sa vlastného Slovenského národného povstania boli už v *Historickom časopise* publikované roku 2006.⁷

Z dôvodu nedostatku miesta sú správy publikované iba v chorvátskom origináli. V dokumentoch bol zachovaný pravopis originálu, okrem prípadov evidentných preklepov.

3 MATKOVIĆ, H. *Povijest Nezavisne države Hrvatske*, s. 196-198.

4 HDA, f. MVP, poslanstvo u Bratislavi, i. č. 229, k. 4, č. 1/45.

5 *Slovák*, 23. 12. 1942, s. 3.

6 *Slovák*, 23. 12. 1942, s. 3.

7 RYCHLÍK, ref. 1, s. 321-352.

1.

Vrlo tajno!

Poslanstvo
Nezavisne države hrvatske
Bratislava

Pol. izvještaj broj 1-2/44.
/1. do 31. siečnja⁸ 1944./

MINISTARSTVU VANJSKIH POSLOVA N.D.H.,
/Politički odjel/

Zagreb.

Za vremensko razdoblje od 1. do 31. siečnja 1944. čast mi je podnieti sliedeći politički izvještaj:

1. Prvi važniji politički događaj u ovoj godini bio je govor predsjednika republike dra. Tise, koga je održao kao odgovor na pozdrav doyena diplomatskoga zbora prilikom novogodišnjeg čestitanja. Tiso je izjavio, da je prošla godina bila je godina težkih izkušenja naše životne sposobnosti. Nova godina se pako sveobće označuje kao godina najtežih borba i najvećih žrtva. Uvjereni smo, da ćemo častno i junački izdržati, jer će nas na to moćno podticati svietlo, koje je u minuloj godini tako jasno osvietlilo značaj ovoga rata. Premda je on u osnovi socijalni rat, utakmica izmedju plutokracije i modernog socijalizma, događaji prošle godine su jasno pokazali, da je rat Evrope za evropsku kulturu. A Evropa znači šareno jedinstvo naroda, vezanih zajedničkom kulturom. Za tu Evropu, za slobodu i sanostalnost svojih naroda borujemo – ima dakle smiala naša borba, imaju plemenitu svrhu naše žrtvo i razumije se samo po sebi, da ćemo u toj borbi evropske solidarnosti izdržati sve do kanačne pobjede:

2. Pakt prijateljstva izmedju B e n e š a i S t a l i n a⁹ ohrabrio je čehoslovački orientirane krugove u Slovačkoj. S tim u vezi kolajuu javnosti glasine, da je na Beneša upućen jedan m e m o r a n d u m , koga su podpisale vrlo visoke osobe političkog i gospodarskog života zemlje, medju inima dr. KARVAŠ, guverner Narodne banke.¹⁰ Memorandum sadrži izjavu podpune lojalnosti. Stvar još nije podpuno dokazana, ali je vjerojatna obzirom na niti, koje spajaju Bratislavu s Londonom preko Stockholma, Carigrada i Vatikana, a o čemu je izvješćeno u izvanrednim izvještajima prošle godine.¹¹

8 Január.

9 Ide o československo-sovietsku zmluvu podpisanu v Moskve 13. 12. 1943.

10 Nie je jasné, aké memorandum má Lorković na mysli. Keďže sa odvoláva na československo-sovietsku zmluvu, ide zrejme o Vianočnú dohodu z konca decembra 1943, ktorá ale neobsahovala výraz lojality Benešovi. Tú obsahovalo memorandum odbojovej skupiny Flóra z 10. 2. 1943 a aj memorandum, ktoré inicioval Vavro Šrobár. Podrobnejšie pozri: JABLONICKÝ, Jozef. O vzniku Slovenskej národnej rady a vojenského ústredia. In JABLONICKÝ, Jozef. *Samizdat o odboji. Štúdie a články II*. Bratislava, Kaligram 2006, s. 29, s. 43-44.

11 Uvedená správa nebola v archíve nájdená.

3. Ovih je dana umirovljen šef presidiala Ministarstva unutarstih poslova, dr. Izidor Koso u vezi s aferom njegove supruge, koja je nedavno izbila. Gospodja Koso je zastavljena od njemačkih rizničkih stražara u blizini njemačko-švicarske granice i prilikom pretrage auta pronadjeno je nešto korespondencije i dokumenata kao i vrednostnih predmeta. Aferu se htjelo najprije zataškati, ali kako je ipak doskora izbila u javnost, to se napokon povela iztraga protiv dra. Kose. On se međjutim uzprotivio povedenju iztage, ako se istodobno ne provede protiv svih sudionika. Nato je iztraga obustavljena a Koso je umirovljen.¹² Ulica govori, da su vrlo visoke osobe upletene u aferu, ali se konkretno ne može ništa saznati.

4. Organizacija državne obranbene straže¹³ provodi se sistematski u podpunoj suglasnosti između Hlinkine stranke i vojske. U svakoj občini biti će naoružano 100 do 200 ljudi a u gradovima i veleobrtnim središtima i više prema potrebi. U tu stražu uzimaju se u glavnom samo najpouzdaniji elementi, a to su po shvaćanju ovdašnjih njemačkih krugova bivši pristaše čehoslovačke misli, koji su to konsekvntno i dalje ostali. Prednost imaju pristaše bivših centralističkih stranaka, kao Benešove, socialdemokratske i agrarne stranke. Sa slovačke strane se međjutim tvrdi, da se u stražu primaju samo najpouzdaniji stari "ludaci" /pristaše Hlinkine stranke – pučkaši/.

5. Dosta rapidni porast defetizma u slovačkoj vojsci, koga je izazvala ne samo neprijateljska promičba, nego i razorni utjecaj boraca s Iztočne fronte, prisilio je ministra narodne obrane, generala Čatloša, da pristupi zamašnjim osobnim promjenama u častničkom zboru i da provede brojna /oko 80/ umirovijenja. Među umirovljenima nalaze se i sasvim mladi časnici. Na odgovornija mjesta su postavljeni novi ljudi, ali prema tvrdnji obavještenih ljudi, opet pretežno čehoslovački orientirani, pa se uslied toga i položaj ČATLOŠA prosudjuje sve pesimističnije.

6. Među umirovljenim visokim časticima nalazi se i general Jurech, posljednji zapovjednik brze divizije na Iztočnom bojištu. On je umirovljen /a bio je i kraće vrijeme zatvoren/ radi svog sumnjivog držanja u aferi one slovačke pukovnije, koja je podpuno naorušana prebjegla boljševicima. Bio je u uzkom dodiru sa zapovjednikom te pukovnije, podpukovnikom L i c h n e r o m .

Bivši načelnik složera ministra Čatloša, pukovnik T a t a r k o , takodjer je neko vrijeme bio zapovjednikom brze divizije, ali je najednom obolio, te se danas nalazi u Bratislavi na liečenju. Tvrdi se, da je bolest tek izlika. U puk. Tatarka su se polagale velike nade.

7. Na krajnom iztoke Slovačke pojavili su se u posljednje vrijeme partizani, sastavljene dielom od slovačkih vojnih bjegunaca, Rusina, Poljaka i ostalih. Dosada su razoružali tri oružničke postaje, koje nisu pružile gotovo nikakav odpor. Poginulo je tek dva ili tri oružnika. Partizani na potječu sa slovačkog teritorija, već su organizirani na području Generalnog guvernemanta. Njihovo je djelovanje za sada ograničeno na područje občine Medjilaborce. Slovački krugovi tu pojavu promatraju posve mirno, jer ne vjeruju, da

12 O afere Žofie Kosovej pozri KAMENEC, Ivan. *Po stopách tragédie*. Bratislava : Archa, 1991, s. 247-250.

13 Lorković má na mysli Stráž obrany štátu.

bi se partizanski pokret mogao proširiti dalje u unutrašnjost zemlje. Svakako, približavanje fronte povećava opasnost.

8. *Razpoloženje u Slovačkoj stoji sve više pod utjecajem češke promičbe, što se rat više približava svome vrhuncu i konačnoj odluci. Prema mišljenju ovdašnjih njemačkih krugova, čehoslovački orijentirani elementi upravo nastoje, da izazovu njemački demarš, kako bi pred saveznicima Slovačka bila u izvjestnoj ujeri rehabilitirana, jer bi takav demarš značio, da je Slovačka potlačena. Unjemačkim diplomatskim krugovima smatraju, da se u Slovačkoj hoće vjerovati neprijateljskoj promičbi, jer inače ne bi mogla imati takva uspjeha. Jedna visoka njemačka diplomatska osoba izjavila je, da češka promičba treba da pazi, da ne prenapne luk, jer bi "to moglo imati vrlo zle posljedice."*

9. *U parlamentarnoj djelatnosti važniji je događaj predlog zakona o kažnjavanju prestupaka i zločina za vrijeme neprijateljskih zračnih napadaja i evakuiranja pučanstva.*¹⁴

10. *Latentna napetost između Slovačke i Madjarske i u siečnju je došla do izražaja u novinskim polemikama, a prilikom posjete banatskih Slovaka osobito je iztaknuto nepoštitvanje načela reciprocnosti sa strane Madjara u pogledu postupka sa manjinama.*

11. *U svim njemačkim središtima Slovačke održana je 30. 1. proslava preuzimanja vlasti po nacionalsocialistima u Njemačkoj. U Prešovu je govorio ministar Macha u duhu vjernog savezništva s Njemačkom. Stanovito kolebanje, koje se moglo primijetiti kod ministra Macha u vrijeme talijanske kapitulacije, opet je nestalo, i danas on ponovno čvrsto stoji na njemačkoj liniji.*

12. *Poznati Neuhäuser bio prije kratkog vremena u Njemačkoj uhićen, ali je već za tri dana bio pušten na slobodu. Ali obćenito se tvrdi, da se lavina proti njemu pokrenula i da je njegovo uhićenje bilo samo predigra toj lavini. Inicijator je Neuberger, koji mjesecima prati rad Neuhausena.*

13. *U madjarskoj velikaškoj kući održao je barun Pronay komemorativni govor u čast pok. grofa Ciana, koga je cijeli dom saslušao u stojećem stavu. Ovaj događaj kao i držanje madžarske štampe u slučaju Ciano živo je komentirano u slovačkoj javnosti i slovačkom tisku.*

Bratislava, dne 2. veljače 1944.

Za Dom spremni!¹⁵

Poslanik: Lorković

HDA, f. MVP NDH, Poslanstvo NDH u Bratislavi, i. č. 229, k. 4, strojopisná kópia.

14 Zákon o prísnejšom trestaní trestných činov spáchaných za nepriateľských leteckých útokov alebo za využitia následkov spôsobených leteckou vojnou, a niektorých trestných činov spáchaných v súvislosti s evakuáciou a osobitnom pokračovaní pre tieto trestné činy bol schválený snemom 27. 1. 1944. Text pozri *Slovenský zákonník* (Sl. z.), č. 10/1944 Sl. z.

15 *K obrane vlasti pripraveni!* Oficiálny pozdrav v NDH, podobne ako „*Na stráž*“ na Slovensku.

2.

Vrlo tajno!

*Poslanstvo
Nezavisne države hrvatske
Bratislava*

*Pol. izvještaj broj 3/44.
/1. do 15. veljače¹⁶ 1944./*

*MINISTARSTVU VANJSKIH POSLOVA N.D.H.,
/politički odjel/*

Zagreb.

Za vremensko razdoblje od 1. do 15. veljače 1944. čast mi je podnieti sljedeći politički izvještaj:

1. Benešov apel na Slovake, da se pridruže oslobodilačkoj borbi, koja ulazi u svoju završnu fazu, nije mogao izazvati nikakvo poremećenje u Slovačkoj. Nigdje nije zabilježen nikakav čin sabotaže, dok neznatna partizanska djelatnost na skrajnjem iztoku Slovačke nije ni u kakvoj vezi s Benešovim apelom, budući da je ubačena iz vana i ograničena na pogranično područje Medzilaborce,¹⁷ te ima sve značajke pljačkaško-razbojničkih banda.

2. Progresivni razvoj čehofilskog raspoloženja, koji se mogao primjetiti u posljednje vrijeme, pokazuje baš nasuprot Benešovim željama stanoviti zastoj, koga su izazvale u glavnom dvije činjenice: viest "SLOVENSKE OBRANE" iz Amerike, prema kojoj je češka emigrantska vlada zatražila od savezničkih vlada, da se Češkoj vrate sudetske zemlje, a kao naknadu za to da su spremni podijeliti si Slovačku s Mađarima, te živa novinska reakcija na drzko ponašanje Čeha u Slovačkoj, izazvana nesrećom, koju je skrivio ljekar-nik K l o s , Čeh, kad je nedavno svojim samovozom pregazio redarstvenog nadstražara V r b i č a n a u času, kad ga je ovaj htio zaustaviti, da ga legitimira. Medjutim ta je reakcija novinstva otkrila celom svijetu ponešto zagonetnu strpljivost slovačkih vlasti prema tako otvorenom izazivačkom držanju ovdašnjih Čeha, kako ga sada prikazuju slovačke novine. Kako se sa njemačke strane moglo razabrati, da se ne će više predugo čekati, kada će se jednom sa slovačke strane stati na kraj tom češkom huškanju i izazivanju, to se izkoristilo slučaj Klos, da se Česima uputi opomena i tako Niemce donekle udobrovolji. Vidjet će se, hoće li se pristupiti i nekim jačim mjerama, da se Čehe obuzda.

3. Proslave prilikom 11. obljetnice preuzimanja vlasti sa strane nacionalnih socialista u Njemačkoj i Hitlerov govor na 30. siečnja bili su priličan barometar za ocjenu političkog raspoloženja, koje je još uvijek snažno pod utjecajem čehoslovačkih elemenata: jer obćenito se u političkim krugovima izticalo, kako je Hitler do sada uvijek govorio samo o njemačkoj pobjedi, dok je ovaj puta postavio alternativu: Njemačka i li Sovjetska Rusija.

16 Február.

17 Medzilaborce.

4. Izvršen je novi popis svih židova bez razlike, t. j. I onih, koji su proglašeni gospodarski neobhodnima kao i onih, koji imaju t. zv. „vynimku“ /iznimku/ Predsjednika Republike i zauzimaju izuzetne položaje. Kao svrha tog novog popisa označuje se eventualno sabiranje židova u koncentracione logore i – ako je potrebno – njihovo izseljenje. Naravno, da je to izazvalo jaku paniku među židovima, pa su opet stali bježati u Madjarsku, u koju je u zadnje vrijeme takodjer olakšan ilegalni prelaz preko granice. Ali na temelju podpuno pouzdanih informacija nije još uobće stvoren nikakav definitivni plan u pogledu židova, dok paniku među njima iskorišćuje korumpirano činovništvo, da iz njih izvuče enormne količine novaca.

5. Iz jedne bolnice pobjegao je neki opasan komunista, koji je tamo dospio mimo znanja i izričite zabrane ministra unutarnjih poslova Macha. U aferu je upleteno više osoba kao i bolničkog personala, po čemu se zaključuje, da je komunistička organizacija razširenija u Slovačkoj, nego se to čini površnom promatraču. Prema najpouzdanijim informacijama vlasti su već u tragu odbjeglom komunisti, a s time u vezi i cijeloj jednoj skupini, koja će doskora biti pohvatana.

6. Ministarstvo unutarnjih poslova objavilo je poziv u cijeloj zemlji za stavnju radi službe u slovačkoj vojsci. Stavnja će se obaviti u mjesecu ožujku i travnju.

7. Poteškoće u opremi i naoružanju slovačke vojske čine još i danas jedan od najtežih problema Slovačke. Pomicanjem iztočne fronte slovačkim granicama nastalo je i za Slovačku pitanje eventualne buduće obrane zemlje aktualnim. Prema izjavi s najkompetentnijeg mjesta Madjarska je već spremila za obranu svojih granica dva vojna zbora i neprestano pojačava svoju obrambenu snagu. Slovačka nastoji svoj nedostatak u opremi i naoružanju riješiti na taj način, da se s Iztočne fronte povuče jedna divizija, koja se još tamo nalazi, kao i iz Italije, gdje je jedna tehnička divizija.

8. Rektor Bečke visoko škole za svjetsku trgovinu, SS-Obergruppenführer Dr. Knoll održao je ovdje predavanje o temi: „Englezka i Juhoistočna Evropa“, ne kojem su sudjevali slovački službeni krugovi i diplomatski zbor. Dr. Knoll je među ostalim utvrdio, da je Englezka kao predstavnik slomljenog građansko-kapitalističkog svijeta na kraju svoje uloge i da se prema tome i u Jugoiztočnoj Evropi za sva vremena izigrala.

9. Legislativnu djelatnost pokazuje dnevni red buduće sesije slovačkog parlamenta i njegovih odbora, a to je: Nadopuna zakona o zaštiti države, dopunski zakoni o proširenju obćih carinskih stavaka i konačno neke zakonske odredbe agrarno-političke prirode. – Vanjsko-politički odbor će pretresti slovačko-danski trgovački sporazum i predložiti ga parlamentu na ratifikaciju. Isti odbor pretresti će sporazum sa Njemačkom o plaćanju mirovina činovnicima bivše Čehoslovačke.

10. 13. veljače uputili su slovački biskupi pastirsko pismo na svoje vjernike, čiji je sadržaj podpuno pacifističke prirode.

11. Nastavlja se postepena evakuacija Bratislave i većih centara. Mnoga su ministarstva svoje pismohrane preselila u pokrajinu. Iz Ministarstva narodne obrane saznajem, da tamo razpoložu s podpunom pouzdanim obavijestima, prema kojima je bombardiranje Bratislave u planu saveznika, tek se čeka na pogodan čas.

12. Stranka nastavlja s održavanjem političkih škola i to kotarskim i mjestnim, na kojima nastupaju kao predavači i gotovo svi ministri. U Banovcima uzeo je rieč i Pred-

sjednik Republike dr. Tiso, koji je političke škole¹⁸ označio kao „škole narodne sviesti, snage i odlučnosti.“

13. Na glavnoj godišnjoj skupštini Udruženja državnih i javnih namještenika, skupine Banovci, održao je govor i Prezident Tiso, te je među ostalim upozorio slušaoce, neka se „ne daju zavesti od onih, koji govore o terminima, koji huškaju druge, ne bi li možda stekli alibi, kad bi se nešto dogodilo. B r a ć o , n e š p e k u l i r a j m o ! Tko s narodom špekulira, taj je podlac!“ Zatim je rekao, da je spreman ući u razgovor s nekim, tko mu jamči, da će Slovak imati bolji komad hljeba, da će biti više slovačkih činovnika, da će više imetka biti u slovačkim rukama, ali s onima, kojibi htjeli slovački narod izkoristiti samo zato, da im posluži kao odskočna daska do svojih skrahiranih bivših pozicija, s tima nikada neću razgovarati! Nadalje je još rekao: „Kad slušam naloge iz Moskve, iz Londona, pomislim si: to govore kukavice, nitkovi, a ne ljudi, koji bi stali na čelo svoga naroda protiv neprijatelja svake kulture i civilizacije.“ Na koncu je Prezident Tiso rekao, neka se nitko ne pita, dokle ćemo biti strpljivi. Granice naše strpljivosti ćemo si sami odrediti. A onda dolazi red na one, koji su hljeb jeli, a nisu radili. Što narodu pripada, to će mu se i vratiti.

Bratislava, dne 17. veljače 1944.

ZA DOM SPREMNI!

Poslanik: Lorković v.r.

HDA, f. MVP NDH, Poslanstvo NDH u Bratislavi, i. č. 229, k. 4, strojopisna kópia.

3.

Vrlo tajno!

*Poslanstvo
Nezavisne države hrvatske
Bratislava*

*Pol. izvještaj broj 4./44.
/16. do 29. veljače¹⁹ 1944./*

*MINISTARSTVO VANJSKIH POSLOVA N.D.H.,
/Politički odjel/*

Zagreb.

Za vremensko razdoblje od 16. do 29. veljače 1944. čast mi je podnieti sljedeći politički izvještaj:

1. Na političkoj školi Hlinkine stranke u Turč. Sv. Martinu održao je veliki govor šef Ureda propagande, poslanik Tido G a š p a r, u kojemu je oštro nastupio protiv političkih hazardera i protiv t.zv. alibista, koji se na obje strane žele osigurati, uvijek spremni na izdaju velikih zajedničkih ciljeva državne nezavisnosti. Ti slabići i sebičnjaci moraju biti svjestni činjenice, da se njihovo djelovanje u službi češke Maffije dobro pozna, ako što

18 Slovo „škole“ je dopísané rukou.

19 Február.

se i točno zna, da si misle stvoriti alibi službom komunističkoj organizaciji i mađarskoj iredenti.²⁰

2. Strankine političke škole nastavljaju svojim radom velikom intenzivnošću. U ovom razdoblju održane su u Medzilaborcima /mjesto, kraj kojega su se svojevremeno pojavili partizani/, Krupina, Banjskoj Bystrici, Prešovu, Bratislavi, Novom Mestu, Nitri, Modri i mnogim drugim gradovima i selima pokrajine. Na mnogim mjestima uzeli su rieč i pojedini ministri, što se može smatrati već ustaljenom praksom.

3. O partizanskoj djelatnosti, koju se može smatrati likvidiranom, saznaje se naknadno, da su se i u sjevernoj Slovačkoj i to u Javorini, Oravi i u predjelu oko Čadce pojavile skupine Rusa, Ukrajinaca i Slovaka, koje su se kao partizani zadržavali u šumana i odatle vršili manje prepade. Koliko se moglo na mjerodavnom mjestu saznati, ubijeno je svega dva partizana, a cilni „pokret“ nije uobće dospio stvoriti neku središnju organizaciju, koja bi provela neku jedinstvenu akciju, već su pojedine skupine bandita posve samostalno djelovale. Na iztoku Slovačke bila je jedna manja grupa slovačke pješadije napadnuta od bandita i razoružana; razoružani vojnici su pušteni na slobodu, dok se jedan dio pridružio partizanima. (U vezi s time sledi izvanredni izvještaj.)²¹

4. U razpoloženju naroda ne može se zabilježiti nikakva promjena. Češki i komunistički elementi i nadalje nastvaljaju svojom promičbom, ne propuštajući nijedan događaj neizkorigišćen. Još prije objave posljedica terorističkog napadaja na Zagreb, proširene su s njihove strane glasine, da je polovica grada razrušeno, što bi kod slovačkog pučanstva trebalo stvoriti povećani nemir radi slične sudbine, koja još čeka Bratislavu.

5. Parlamentarni odbor za narodnu obranu sastao se 16. veljače na izvanrednu sjednicu, da pretrese predlog nadopune zakona o obrani zemlje. Za 2. ožujka zakazana je druga sjednica istoga odbora. Vanjsko-politički odbor parlamenta održao je 17. veljače sjednicu, na kojoj su sudjelovali također i predstavnici ministarstva vanjskih poslova i minist. financija. Zaključeno je, da se izmjena nota između Danske i Slovačke o privremenom trgovačkom ugovoru od 1941. predloži plenumu parlamenta.²² Isto tako je stvoren zaključak, da se njemačko-slovački sporazum o činovnicima, javnim namještenicima i umirovljenicima bivše Čehoslovačke republike predloži plenumu na prihvata.

6. Ovih dana predana su visoka njemačka odlikovanja 23-jici slovačkih željezničara u znak priznanja za uzornu suradnju s njemačkim državnim željeznicama.

7. Parlamenat je na svojoj sjednici od 17. veljače primio predlog odbora za obranu zemlje te ustavnog odbora, kojim se dopunjuje zakon o obrani zemlje.²³

Bratislava, dne 7. ožujka²⁴ 1944.

Za Dom spremni!

Poslanik: Lorković v. r.

HDA, f. MVP NDH, Poslanstvo NDG u Bratislavi, i. č. 229, k. 4, strojopisna kópia.

20 Pozri Slováč, 22. 2. 1944, s. 3.

21 Mimoriadna správa o partizánach v zložke nie je.

22 Dohoda medzi Slovenskom a Dánskom o úprave vzájomného obchodného styku bola uzavretá výmenou nót 5. 8. 1941. Slovenská vláda s dohodou vyjadrila súhlas 6. 12. 1943 a snem ju ratifikoval 2. 3. 1944. Text bol uverejnený vyhláškou MZV č. 80/1944 Sl. z.

23 Zák. č. 21/1944 Sl. z.

24 Marec.

*Poslanstvo
Nezavisne države hrvatske
Bratislava*

*Pol. izvještaj broj 5./44.
/1. do 16. ožujka²⁵ 1944./*

*MINISTARSTVO VANJSKIH POSLOVA N.D.H.,
/Politički odjel/*

Zagreb.

Za vremensko razdoblje od 1. do 16. ožujka 1944. čast mi je podnieti sliedeći politički izvještaj:

1. Pred činovničtvom župe Bratislava održao je glavar države dr. Tiso govor, u kojem je naglasio, da je sudjelovanje Slovačke u ratu više simboličko, te prema tome ne zahtijeva napinjanje svih snaga. Sa simboličkim učešćem u ratu Slovačka ne mienja mnogo njegov tok, ali kad ne bi u njemu sudjelovala, stvorila bi se pukotina među narodima. Naš obstanak nam nalaže, da tu borbu podupirem i da želimo pobjedonosni završetak. Svaki Slovak zna, kakve bi bile konkretne posljedice pobjede boljševizma. Ne samo kao Slovaci i kršćani, nego i kao kulturni ljudi moramo mobilizirati sve sile i pružiti najveći otpor, da ta lavina ne preplavi Evropu. Premda je učešće Slovačke u ratu samo simboličko, dakle minimalno, to ona ipak ima svoju drugu frontu, unutarnju frontu i ta je isto tako važna u stvaranju konačne odluke u ratu. Na kraju svojih interesantnih razlaganja rekao je Prezident Tiso: „Neka se ne smatra slobošću to, što je slovački državni predsjednik svećenik, koji ne može potpisati nijednu smrtnu osudu. Takva ustanova ne postoji, to je pogrešno mišljenje. Ali je znak naše unutarnje snage, kad možemo reći: u Slovačkoj nije izvršena još nijedna smrtna osuda. To znači, da smo mogli održati mir i red, a da nismo morali upotrebiti skrajna sredstva državne moći.“²⁶

2. Dan uoči proslave 5. godišnjice slovačke državne nezavisnosti održao je Prezident Tiso govor pred sakupljenim višim zapovjednicima Hlinkine Garde, koja se može smatrati konačnim zaključenjem jedne nezdrave faze u odnosima između Stranke i Garde, koji su dosta teško pritiskali cijeli unutarnjo-politički život Slovačke. Dva su momenta osobito plastično naglašena u ovom govoru: pobjeda strankine ideologije nad ideologijom Garde i dosljedno tome konačno izlučenje dvostrukog kolosjeka unutar jednog te istog političkog pokreta i priznanje odlučne uloge, koju je Garda odigrala u povjestnim danima radanja slovačke državne nezavisnosti. Ali uloga, koju je Garda imala prije pet godina, postala je organiziranjem vlasti te slovačke vojske bezpredmetna, pa ju sada valja prebaciti na drugo područje, za koje je ona najpoznatija, a to je odgojno. Kao organizacija najboljih i najpouzdanijih članova stranke dobiti će ulogu ideloškog usmjerivanja pre-

25 Marec.

26 Pozri FABRICIUS, Miroslav - HRADSKÁ, Katarína (eds.). *Jozef Tiso: Prejavy a články II. 1938 – 1944.* Bratislava : AEP, 2007, dok. 372, s. 653.

dvojničke naobrazbe, prosvjetnog rada, športa i putničarenja. „A budući da gardistički duh obilježava Slovaka-narodnjaka, koji će jasnih načela i bezkompromisnom odlučnošću do kraja provesti program Hlinkine tradicije, to će Garda biti zborom stražara Stranke, kako bi se naš javni život u svim stupnjevima i u svim svojim sastavinama uvijek kretao u pravcu najvećeg blagostanja naroda i države.“

Čitanju te Prezidentove deklaracije prisustvovali su u ime narodno-socijalističke stranke SA-Obergruppenführer L u d i n , njemački poslanik sa svojim štabom i u ime ustaškog pokreta Vaš poslanik u Bratislavi.

3. Peta godišnjica slovačke državne nezavisnosti proslavljena je u cijeloj Slovačkoj na svečan ali jednostavan način u znatno sudjelovanje naroda i bez ijednog incidenta.

U Bratislavi su službene svečanosti započele u predvečer je 14. ožujka svečanim koncertom u Narodnom kazalištu uz prisutnosti Prezidenta Republike, vlade, parlamenta, diplomatskog zbora te predstavnika slovačkog javnog života i ustanova. Svečani govor održao je šef promičbe poslanik Tido G a š p a r .

Glavne svečanosti održane su 14. ožujka, a započele su svečanom pontifikalnom misom u katedrali. Poslie toga održala je Stranka svetčano zborovanje na trgu pred kazalište-m, kojemu je prisustvovala velika masa svieta. Ministri i visoki dužnostnici stranke, koji su bili na zborovanju bili su vidno razpoloženi, stojeći pod dojmom narodnog oduševljenja. U isto vrijeme primao je Prezident čestitke vlade, vojske i diplomatskog zbora. U 16 sati poslie podne završile su svečanosti vojničkim mimohodom. Sudjelovala je samo bratislavska posada, pa je tako ciela parada bila u manjem obsegu, nego prošle godine. Mimohodu je prisustvovalo i mnogo naroda, premda su mnogi na taj dan napustili Bratislavu, jer se pročulo, da će biti bombardirana. To je naravno navlaš ubačeno, kako bi se ljude držalo daleko od svečanosti. Organizacija proslave bila je uzorna, mnogo bolja, nego ikada do sada.

Povodom 5. godišnjice izdali su Prezident Tiso i general Čatloš dnevnu zapovjed vojnicima slovačke vojske, ministar Mach pako Hlinkinoj Gardi, dok su svi ministri dali izjave, kojima je dan široki publicitet.²⁷

4. Predsjednik Republike dr. Jozef Tiso izdao je u povodu 5. obljetnice slovačke države amnestiju, koja obuhvaća djela iz područja gradansko-kaznenih parnica, uključujući stanovita djela protiv sugurnosti države.

5. Zakonodavna djelatnost: Parlamenat je prihvatio njemačko-slovački sporazum o činovnicima i umirovljenicima biv Čehoslovačke Republike.²⁸ Nadalje je odobreno kovanje kovanog novca u vrijednosti od 50 Ks u spomen 5. godišnjice osnivanja države.²⁹ Proračunski odbor parlamenta imao je sjednicu radi savjetovanja, a isto tako i odbor za štednju i nadzor.

6. Vlada je 3.o.mj. proglasila dobrovoljnu evakuaciju Bratislave radi pojačane opasnosti od zračnih napadaja. Ona obuhvaća djecu izpod 14 godina i žene te mužkarce

27 Slováč, 14. 3. 1944.

28 Vyslanec Lorkovič mal na myslí „dohodu medzi Slovenskou republikou a Nemeckou rišou ohľadom úradníkov, iných verejných zamestnancov a požívateľov odpočívnych platov bývalej česko-Slovenskej republiky“. Dohoda bola podpísaná v Berlíne 6. 12. 1940, slovenská vláda ju schválila 14. 12. 1943 a snem ju ratifikoval 2. 3. 1944. Jej text pozri vyhl. MZV č. 89/1944 Sl. z.

29 Zák. č. 25/1944 Sl. z. a vyhláška ministra financií č. 26/1944 Sl. z.

iznad 65 godina. Svaki evakuirani dobiva od države izvjest novčanu podporu, bezplatnu vožnju na željeznicama do mjesta novog stanovanja, bezplatni prevoz putne prtljage do težine 60 kg za odrasle i 35 kg svako diete do 10 godina kao i 10 kg živežnih namirnica. Na trošak države može se transportirati i pokućstvo do 2000 kg težine po obitelji odnosno 500 kg inače. Podpora za one, koji preseljenjem gube svoje dohodke, iznosi dnevno 20 Ks te 8 Ks za svako člana obitelji. Tko samo svoju porodicu preseli a sam ostane i nadalje u Bratislavi na svom poslu, dobiva dnevno 20 Ks za celu porodicu, odnosno 15 ili 10, već prema mjesečnom dohodku. Trajanje dorovoljne evakuacije je ograničeno, iako dan prestanka još nije fiksiran. Poslie izminuća roka prestaju sva prava dobrovoljnog evakuiranja.³⁰

7. Put predsjednika hrvatske državne vlade i ministra vanjskih poslova u Führerov Glavni stan izazvao je u ovdašnjim političkim krugovima veliku pažnju, ali je malo komentiran.

Bratislava, dne 20. ožujka 1944.

Za Dom spremni!

Poslanik: Lorković

HDA, f. MVP NDH, Poslanstvo NDG u Bratislavi, i. č. 229, k. 4, strojopisná kópia.

5.

Vrlo tajno!

Poslanstvo
Nezavisne države hrvatske
Bratislava

Pol. izvještaj broj 8./44.
/15. do 30. travnja³¹ 1944./

MINISTARSTVO VANJSKIH POSLOVA N.D.H.,
/Politički odjel/

Zagreb.

Za vremensko razdoblje od 15. do 30. travnja 1944. čast mi je podnieti sliedeći politički izvještaj:

1. Na sjednici ministarskog vieća od 26. travnja podneseni su izvještaji o unutarnjem položaju u zemlji kako u političkom tako i gospodarskom pogledu, te su doneseni razni zaključci o osiguranju reda i prehrane u slučaju bombardiranja prometnih veza Slovačke. Izvještaj o raspoloženju naroda govori o dosta jakom rusofilskom raspoloženju u širokim narodnim slojevima, koje u vladinim krugovima izaziva priličnu zabrinutost. Ta rusofilija može se osobito primietiti u samoj vojsci. Vojnički transporti, upućeni na iztok,

30 Pozri vladne nariadenie č. 23/1944 Sl. z. zo dňa 29. 2. 1944.

31 April.

izpisani su raznim geslima, koji ne odavaju nimalo volje za borbu protiv boljševika. Vaš poslanik je sam vidio jedan takav vojnički transport, na kojemu se moglo čitati i geslo „Nech žiju Slavjani“, dok su neki bili izbrisani, te se samo moglo čitati „Nech žije...“, što daje zaključiti, da su ta gesla bila otvoreno izdajnička.

Zbog ovakvog stanja u narodu, vlada na toj sjednici donela razne mjere, ponjaviše preventivne priride, protiv pokušaja izazivanja nereda, protiv neprijateljske promičbe i šuškanja, protiv širenja neprijateljskih krugovalnih viesti itd. Uvodi se stroga kontrola nad svim putnicima na taj način, što se svaki stranac u makojem mjestu, u kojem stalno ne biva, imade izkazati posebnom izkaznicom, izdanom od redarstvene vlasti ili notar-skog ureda. Bez takve izkaznice nijedan slovački državljani ne može putovati svojom zemljom, te ju je dužen uvijek držati kod sebe, kako bi se svakog časa mogao izkazati pred sigurnosnim organima. Istodobno je provedena stroga revizija svih stranih državljana. U stvari osiguranja prehrane za slučaj obustve prometa uslied bombardiranja, zaključeno je, da se odmah pristupi stvaranju željeznih rezerva u svakoj pojedinoj občini.

2. Radi pojave partizana u istočnoj Slovačkoj i blizine istočne fronte provodi se militarizacija istočne Slovačke. Uvedenje vojničke uprave provodi se u tajnosti te se računa, da će početkom svibnja biti konačno provedeno. Prema izjavama službenih osoba, partizani nastupaju vrlo nasilno, otimajući pučanstvu sve, što im treba, te su tako uspjeli razpoložene naroda okrenuti protiv sebe. Naprotiv prema neslužbenim izjavama, partizani nastupaju vrlo spretno i obazrivo, kako bi stekli simpatije pučanstva i tjerajući u laž službenu protuboljševičku promičbu pokolebali povjerenje širokih narodnih slojeva u vlastito vodstvo. Čini se, da je istina na obim stranama, jer partizanima još nedostaje jedinstvenog vodstva, pa razne skupine postupaju na rane načine, već prema vodstvu pojedinih skupina. Život osim dva tri slučaja, još nije nitko stradao, te vse cila akcija zasada ograničuje na promičbu i pljačku.

3. U jednom svom govoru oborio se ministar Medricky na štetočine gospodarskog života, koji misle samo na vlastito obogaćenje, te je uputio apel na gospodarske krugove, da podvostruče svoje napore, jer o tome ovisi snaga slovačkog otpora protiv boljševičke opasnosti, koja se sve više približava. U životnom je probitku svih Slovaka, da se uništi boljševička opasnost.

4. Šef slovačke promičbe poslanik Tido Gašpar učinio je službeni posjet šefu njemačkog tiska dru. Schmidtu u Berlinu. U toku toga posjeta imao je programatske razgovore s državnim tajnikom Kepplerom, podtajnikom Hencke-om, poslanikom Braun von Stummom i svi ostalim vodećim eksponentima tiska u vanjskom uredu. Svrha je tih razgovora u koordinaciji rada na polju tiska i promičbe obzirom na očekivani odlučni razvoj rata.

5. U Beču³² je boravila slovačka vojnička deputacija pod vodstvom generala Planiča, koju je pri dolasku pozdravio vrlo srdačnim riečima general Schubert, naglasivši osobito činjenicu, da slovačke trupe već od 1939. vode borbu rame uz rame s njemačkim vojnicima i da slovački generali Malar i Turanec nose na svojim prsima vitežki križ k željeznom križu. Izaslanstvo je posjetilo izložbu „Unser Heer“ i položilo vienac na grob Neznanog junaka.

32 Vo Viedni.

6. Šef njemačke zrakoplovne misije u Slovačkoj, general *K e i p e r*, predao je na svetčan način odlikovanje njemačkog križa u zlatu dvojici slovačkih zrakoplovnih dočastnika.

7. U Slovačkoj je boravila delegacija bugarske mladeži povodstvom prof. *K a r a i v a n o v a*, koja je razgledala ustanove Hlinkine mladeži i Tatre.

8. Ministar unutarnjih poslova *Mach* upriličio je u Klubu stranih novinara, predavanje, kojemu su prisustvovali domaći strani novinari. Predavanje je održao monsignor *Jan M a l e c*, dugogodišnji župnik u jednom mjestu Bukovine, u kojemu je na zoran i drastičan način prikazao zyjersku okrutnost boljševika u rumunjskim krajevima za vrijeme njihove vladavine u god. 1940. i 1941.³³

9. 22. travnja započeo je proces protiv vode mađarske narodne skupine u Slovačkoj, grofa *Janoša E s t e r h a z y - a*, za koji se već mislilo, da do njega ne će doći. *Esterhazy* je okrivljen, da je u *Popradu* kritizirajući željeznički promet izjavio ovo: „To je sasvim obična prevara kao uobće sve u ovoj zemlji.“ Pošto je imunitetni odbor slovačkog sabora donio zaključak o izručenju sudu, to se mogao započeti postupak protiv istoga radi uvrede slovačke nacije. Postupak je odgođen radi saslušanja novih svjedoka.

10. Zakonodavni rad sabora donio je zakone o zdravstvenom osiguranju, o mirovinama iz milosti³⁴ /pomoći obiteljim činovnika, koji nemaju prava na mirovinu/ i kao što je već napred spomenuto – zakon o obvezi svih slovačkih građana kao i u Slovačkoj živućih stranaca, da se prijave redarstvenim oblastima radi evidencije.³⁵ Kod ovog posljednjeg radi se o bitnom pooštrenju dosadašnjih prepisa o prijavljanju. U motivaciji zakona posebno se iztiče, da je Sabor svjestan toga, da država mora biti osigurana u svim pravcima i da se prema tome mora voditi očevitost nad promjenom boravišta svakog pojedinog čovjeka. Primljen je i zakon, koji ovlašćuje ministra narodne obrane na umirovljenje častnika i dočastnika.

11. U svim krajevima Slovačke održane su 20. travnja svečanosti povodom 55. rođendana *Adolfa Hitlera*. Ministar *Mach* je u svom govoru na svetčanoj proslavi u Bratislavi nazvao *Hitlerov rođendan – danom slovačke zahvalnosti*.³⁶ Na proslavi su sudjelovale brojne nacionalne organizacije na čelu s *Hlinkinom Gardom* i *Mladeži* te brojno građanstvo, koje je relativno srdačno odobravalo govornicima.

Proslavi njemačke narodne skupine prisustvovao je i vodjda inozemne organizacije *NSDAP Gauleiter B o h l e* državši i svetčano spomenslovo. Na toj je proslavi službena Slovačka bila osobito brojno zastupana.

Bratislava, dne 10. svibnja³⁷ 1944.

Za Dom spremni!

Poslanik: *Lorković v. r.*

HDA, f. MVP NDH, Poslanstvo NDH u Bratislavi, i. č. 229, k. 4, strojopisná kópia.

33 Pozri članok Boľševizmus bez masky. In *Slovák*, 30. 4. 1944, s. 3.

34 Zák. č. 37/1944 Sl. z.

35 Zák. č. 40/1944 Sl. z.

36 Pozri članok Deň slovenskej vd'aky. In *Slovák*, 21. 4. 1944, s. 3.

37 Máj.

6.

Vrlo tajno!

Poslanstvo
Nezavisne države hrvatske
Bratislava

Pol. izvještaj broj 10./44.
/16. do 31. svibnja³⁸ 1944./

MINISTARSTVO VANJSKIH POSLOVA N.D.H.,
/Politički odjel/

Zagreb.

Za vremensko razdoblje od 16. do 31. svibnja 1944. čast mi je podnieti sljedeći politički izvještaj:

1. U ovom vremenskom razmaku ne može se zabilježiti nikaki znatniji politički događaj. Primjećeno je tek pojačano djelovanje Ureda propagande, odnosno njegova glavara – poslanika Tide G a š p a r a . To je bezuvjetno posljedica njegova posjeta u Njemačkoj te posjeta slovačkih državnika u Glavnom stanu, među kojima se nalazio i Gašpar. Njemačka je sa sve većom zabrinutošću pratila razvoj unutarnjo-političkih odnosa u zemlji /Slovačkoj/ i porast nerazpoloženja slovačkog pučanstva, osobito inteligencije i mlađeg naraštaja, prema Njemačkoj. To nerazpoloženje rastlo je uzporedo s vojničkim uspjesima saveznika, osobito boljševika, koji su radi toga a i zbog svoje panslavističke promičbe postigli najveći porast simpatija kod širokih slovačkih masa. Slabokrvna protupromičba slovačkih službenih mjesta nije mogla spriječiti taj razvoj, koji se od onoga u Mađarskoj za Kallayeve ere razlikovao u glavnom još samo po tome, što su u Slovačkoj ipak vladini krugovi, barem oni najviši, ostali lojalni prema Njemakoj, ako i ne uvijek iz uvjernja. Ovakvo stanje potaklo je Niemce, da Gašpara pozovu i da ga potaknu na djelotvorniju promičbu, što je i uslijedilo. Uz to je novim zakonom o Uredu promičbe proširen njegov djelokruh time, što mu je dana i eksekuti na moć.

Od svega toga ne može se očekivati neko poboljšanje u raspoloženju velikog diela slovačkog naroda, ako istovremeno ne nastupe takvi vanjski događaji, koji su jedni kadri izazvati preokret na bolje. Ipak se ne mogu očekivati neke teže posljedice takvog raspoloženja sve dotle, dok boljševici ne nastave svojim prodiranjem prema granicama Slovačke a u pravcu Protektorata, odnosno dok ne usliedi uspješni juriš angloamerikanaca na evropsko kopno. Za to jamče mentalitet Slovaka i nedostatak objektivnih preduvjeta svakog jačeg nezadovoljstva slovačkog naroda, koje bi ga moglo natjerati na samoubilačke podhvate.

2. To je razlog, da se i partizanska djelatnost u Slovačkoj ne može nikako razviti do operacija većeg stila, te ianije likvidirana, nije se ni proširila, te nije prešla okvir razpršenih manjih skupina, koje se ograničuju na pljačku i promičbu. Među njima su tek dvije spomena vriedne i to jedna u jačini od 35 ljudi u predjelu oko K y s a k a /na

38 Máj.

pruzi Prešov-Košice/ i druha nepoznate jakosti u graničnom području oko gradića Medzilaborce na skrajnjem sjeveroiztoku Slovačke, gdje se nalazi Lupkovsky prelaz preko Karpata sa željezničkom prugom. Uvođenje vojničke uprave i to slovačke a ne njemačke, kako je to u izvještaju Naslova pod brojove V.T. 123/44. pogrešno navedeno, samo je djelomično posljedica te partizanske djelatnosti. Glavni razlog za tu mjeru laži u činjenici, da se iztočna fronta na toliko približila granicama Slovačke, da je njezino iztočno područje u neposrednom susjedstvu ratne zone, što i ono može postati onog časa, čim se nastavi boljevičko napredovanje na zapad uzduž karpatskih obronaka. U vidu te činjenice i partizanski pokret uza svu svoju bezznačajnost predstavlja izvjestnu opasnost osobito u slučaju, kad bi mu se pružao onako slabi odpor, kakav je bio do uvođenja vojničke uprave. Lokalne pogranične vlasti držale su se posve pasivno, pa ne samo što nisu pristupile progonu partizana, kad bi se približili kojem naselju, nego su se i same dale bez odpora razoružavati, kad bi na njih uslijedio napadaj. Poznat je napadaj na jednu rizničku stražu u blizini Medzilaborce, koja se bez borbe dala razoružati i opljačkati. Od svega par napadaja na oružničke postaje i rizničke straže zna se samo za jedan slučaj opružanog odpora, no i taj je bio slab, te je oružnik, koji se „usudio“ pucati, bio strijeljan.

Prema posljednjim viestima partizanska je djelatnost veznatno skućena uslijed akcije oružanih snaga, pa se može računati, da će biti i posve likvidirana, budući da i tako još nije zauzela širi obseg radi negativnog držanja pućanstva, kojemu je dojadilo pljačka.

3. Sv. Otac Papa imenovao je ad personam nadbiskupom biskup nitrianskoga dra. Karola Kmetka.³⁹ Time su nastojanja Slovaka, da se u crkvenom pogledu osamostale, samo djelomično uspjela, jer novi nadbiskup slovački nema prava jurisdikcije nad ostalim slovaćkim biskupijama. One su i nadalje izravno podvrgnute Rimu, pošto su nakon razsula Čehoslovaćke republike odpale izpod jurisdikcije praškoga nadbiskupa.⁴⁰ Ipak je i takvo riešenje izazvalo radost slovaćkih katolika, koji su povodom imenovanja prvog slovaćkog nadbiskupa uputili na adresu Svete Stolice brojne izjave sinovske zahvalnosti i odanosti. U „SLOVAKU“ je sam prezident dr. Tiso inspirirao jedan članak, u kojem konstatira, da se mila pažnja Svete Stolice prema slovaćkom narodu već u prošlosti više puta ponovila. „U težkim politićkim borbama za slovaćku narodnu samobitnost“ – veli SLOVAK doslovno – „nitko nam nije pružio pomoć. Jedina Sveta Stolica je već tada govorila o „plemenitom slovaćkom narodu“. Ona je to činila, premda se na taj način izvrgla mržnji onih, koji su Slovacima poricali njihova prirodna prava. Osobito sadašnjica daje nam mnogo prilike, da se s poštovanjem i zahvalnošću sjetimo velike moralne pomoći Svete Stolice.“

Do ovog polovićnog rješenja slovaćkih crkvenih zahtjeva došlo je radi toga, što Slovaćka još nema konkordata sa Vatikanom, do kojega ne će ni doće ni doći prije svršetka rata.

4. Pred kotarskim sudom u Popradu nastavljena je razprava protiv vode madarske narodne skupine u Slovaćkoj i narodnog zastupnika grofa Jana Esterhazyja. /Vidi izvješta

39 Pozri Slovák, 21. 5. 1944, s. 1.

40 K otázke vymenovania K. Kmetka za arcibiskupa pozri KAMENEC, Ivan - PREČAN, Vilém - ŠKORVÁNEK, Stanislav (eds.). *Vatikán a Slovenská republika (1939 – 1945). Dokumenty*. Bratislava : Slovak Academic Press, 1992, dok. 118, s. 185-186.

BROJ 8, točka 9./ Esterhazy je osuđen na 6 mjeseci zatvora bezuvjetno. Osuđeni je uložio priziv na viši sud u Prešovu. Osuda je izazvala zadovoljstvo u redovima Slovaka, dok se sa strane Mađara nije mogla primijetiti nikakva naročita reakcija. Izvjestne političke posljedice mogu se očekivati istom nakon pravomoćnosti osude, jer će vjerojatno morati doći do promjene u vodstvu mađarske narodne skupine.

5. U vezi s glasinama o okupaciji Slovačke po njemačkim četama, izdala je slovačka vlada komunike, u kojem se između ostaloga kaže: „... Ovako neobavješteno pisanje kao napr. lista „Tribune de Geneve“ te lansiranja Reuterovog ureda o Slovačkoj je dokaz nastojanja, da se utječe na neutralno novinstvo. Istina je naprotiv to, da karpatsko područje Slovačke stoji sada kao što je stajalo i prije pod zaštitom slovačke vojske. Zlobne izmišljotine o posjetu kod Führera Hitlera su isto tako iz prsta izsisane kao glasine o prelazu njemačkih četa preko slovačkih granica i Himmlerovom posjetu u Bratislavi. Cijeli slovački narod je miran i s povjerenjem očekuje daljnji razvoj događaja. Ovaj službeni komunikej je točan u pogledu navoda o zaposjedanju Slovačke i posjetu Himmlera, jer bi ovom Poslanstvu i ovo posljednje sigurno bilo poznato, kad bi odgovaralo instini. Time nije rečeno, da je mogućnost takvog posjeta izključena obzirom na stanovite tendencije u slovačkom narodu, o kojima je već napred spomenuto, ali o kojima se konkretnije za sada ne bi moglo ništa kazat. Sve ovisi – kako je već iztaknuto – o daljnjem razvoju na bojištima.

Bratislava, dne 11. lipnja⁴¹ 1944.

Za Dom spremni!

Poslanik: Lorković v. r.

HDA, f. MVP NDH, Poslanstvo NDH u Bratislavi, i. č. 229, k. 4, strojopisná kópia.

7.

Vrlo tajno!

*Poslanstvo
Nezavisne države hrvatske
Bratislava*

*Pol. izvještaj broj 11./44.
/1. do 15. lipnja⁴²1944./*

*MINISTARSTVO VANJSKIH POSLOVA N.D.H.,
/Politički odjel/*

Zagreb.

Za vremensko razdoblje od 1. do 15. lipnja 1944. čast mi je podnieti sliedeći politički izvještaj:

41 Jún.

42 Jún.

1. *Usprkos optimističkim očekivanjima izvjestnih krugova u pogledu partizanske djelatnosti na iztoku Slovačke, a koja su došla do izražaja i u mojem prošlom izvještaju, nije se stanje u tom pogledu nimalo poboljšalo. Ovih je dana jedna partizanska skupina provalila u mjesto H u m e n n e, te je u brojnim kućama uzvršila pljačku i ubila ravnajućeg učitelja tamošnje osnovne škole. Inače su izvještaji o partizanskoj djelatnosti najprotuslovniji, pa dok je jedni podcjenjuju, drugi je preuveličavaju. Iz vojničkih krugova saznajem, da ukupni broj partizana iznosi prema vojničkoj procjeni oko 500 ljudi, razštrkanih u manjim skupinama po celom prostoru istočne Slovačke t. j. šariško-zemlinske župe i istočnog diela tatranske župe. Svi su međutim izvještaji složni u tome, da je karakter tih skupina u prvom redu pljačkaško-razbojnički a onda tek u stanovitoj mjeri i politički. Kako se većina partizana rekrutira iz redova vojnih bjegunaca, to je njihov značaj mnogo bliži „zelenom kadru“ prošlog svjetskog rata, nego modernom partizanskom pokretu, organiziranom po kominterni. To je i razlog, da ta partizanska djelatnost nema nikakva spomena vriedna odjeka u onim dilovima Slovačke, koji se nalaze izvan kruga njezina djelovanja.*

2. *Nevezano od partizanske djelatnosti na iztoku zemlje, postoji prema uvjerenju ovdašnjih diplomatskih krugova potajna partizanska organizacija diljem ciele Slovačke sa središtem u Bratislavi. Za sada se ne može reći, na čemu se osniva to uvjerenje. Ono je svakako realno, a njemu u prilog govore i činjenice, koje svjedoče o postajanju takve organizacije. Njezina je akcija danas u glavnom ograničena na promičbu, odnosno to je onaj dio nje-zine djelatnosti, koga se u javnosti osjeća. S oružanom akcijom ipak ne treba računati sve dotle, dok se sovjetske vojske ne približe i ne dotaknu slovačkih granica u svom napredovanju prema zapadu. Međutim nije vjerojatno, da je organizatorima uspelo cieleu stvar sačuvati tajnom pred Niemcima, pa u odlučnom času treba računati s njihovim odlučnim i brzim zahvatom. O tom se za sada ne mogu dati nikakvi detaljniji podatci.*

3. *Početak invazije u jednom je pravcu djelovao podpuno jednako na sve političke krugove u Slovačkoj bez obzira na njihovu političku orijentaciju: kod svih je popustila napetost u očekivanju ovog za rat odlučnog podhvata saveznika. Činjenica, da se toliko odugovlačilo s njome izazvala je već debate o tome, hoće li do nje doći ili ne. Većina Slovaka /koji prate političke događaje/, koji stoje pod jakim utjecajem neprijateljske promičbe, nije u to sumnjala, dok su se germanofilski elementi po njemačkom uzoru pobjavali, da do nje možda uobće ne će doći. To je mišljenje osobito pravladalo nakon povratka iz Führeovog Glavnog stana slovačkih državnika, gdje je jedan njemački general održao neko predavanje i u njemu izrazio svoje uvjerenje, da do invazije ne će doći. A kad se u prijepodnevnim satima 6. lipnja napokon pročulo, da je invazija uslijedila, ipak je ta viest djelovala senzacionalno.*

Prvi, koji se o invaziji službeno i javno izjasnio, bio je predsjednik vlade i ministar vanjskih poslova dr. V. T u k a. Njegova izjava, koja se ima smatrati i službenim stajalištem vlade prema invaziji, dana je uredniku DNB-a dru. Rupertu Schödlu te glasi doslovno: „pokušaj invazije predstavlja vrhunac angloameričkog zločina, da se Evropu, tu kolievku kulture, izruči boljševičkim hordama. Srca svih pravih Evropljana danas su uz njemačke vojnike i njihove saveznike na zapadu i iztoku. Kao što slovački vojnik rame uz rame sa svojom braćom u oružju brani Evropu a time i svoju vlastitu zemlju, tako je i

slovački narod u svojoj cjelini odlučan i spreman, da na očigled najveće odluke u ovom teškom hrvanju za budućnost kontinenta o njegov obstanak baci svoj vojnički i gospodarski prinos na teulju pobjede. Naša nepokolebiva vjera u pobjedu našega oružja /?!/ ne temelji se samo na sigurnosti, da je Evropa izgrađena poput neosvojive tvrđave, već i na tome, da je naša stvar pravedna. Ako poviest svieta ima uobće nekoga smisla, onda pobjeda mora biti na strani Evrope, dakle na strani Njemačke i njezinih saveznika. “

Skoro iza Tuke progovorio je i ministar unutarnjih poslova Šanjo M a c h , izkoristivši tečaj Hlinkine Garde, da u svom govoru Gardistima zauzme stanovište prema invaziji. Očito je, da je njegovo razlaganje bilo diktirano negativnim odjekom invazije u širokim narodnim slojevima Slovačke. „Nigdje, niti u Slovačkoj, niti u ostaloj Evropi nije nastupila nervoza“ – rekao je Mach – „naprotiv evropski narodi pokazuju odlučnost, da napnu sve snage u obrani svoga kontinenta. Pokazati će se, da nije moguće Evropu svladati, jer se Evropljani ne će dati nahuškati na međusobnu borbu i tako se staviti u službu neprijatelja. Opasnost sa zapada je isto tako velika, kao opasnost sa iztoka. Slovačka je jedinstvena u svojoj odlučnosti /!/ Vriedi samo jedno stanovište: ni London ni Moskva, ni Beneš ni Hodža, – već jedino Bratislava, slovačka država i prezident Tiso! Svaki Slovak danas uviđa, šta bi se s nama dogodilo, da smo poslušali one izdajničke elemente ili da smo se dali zavesti od žido-plutokratskih ili boljševičkih zločinaca.“

Poput Tuke i Macha pokušao je i Tido G a š p a r , da razpoloženju većine slovačkog naroda dade drugi biljeg, no što ga je uistinu imala. U jednom svom govoru u slovačko-njemačkom društvu rekao je među ostalim ovo: „...poput njemačkih ljudi i slovački narod ima čvrstu vjeru u konačnu pobjedu njemačkog i savezničkog oružja. Jedini put i sreća slovačkog naroda nalaze se u slovačko-njemačkoj suradnji...“. Svi ti govori, koji su doista prožeti čvrstim uvjerenjem, da slovačkom narodu nema slobode u slučaju njemačkog poraza, nisu mogli prikriti pravi odjek, koji je početak invazije i njezin početni uspjeh imao u širokim narodnim slojevima, niti su ga mogli naknadno bitno promijeniti. Taj odjenije – nažalost nipošto pozitivan. U interesu objektivnog političkog izvješćivanja mora se konstatirati, da je ovaj neizmjereno važan događaj još samo pojačao defetizam široke javnosti, koji je od staljingradskih vremena pa sve do dana današnjega u neprestanom porastu. Njemački promatrači prate taj razvoj sve većom pažnjom, te su mogli ustanoviti, je gotovo obćenito postalo shvaćanje, koje ide od usta do usta, da je rat stupio u svoju posljednju fazu i da je „oslobođenje“ na dohvat. Navečer 6. lipnja bili su javni lokali izvanredno jako posjećeni i svuda je vladalo svetčane razpoloženje. Bez rieči se nazdravljalo i značajno namigivalo u znak dubojog zadovoljstva.

Usljed ovakovog razpoloženja određena je redarstvena pripravnost kao i racije u osobito sumnjivim lokalima. Ipak nigdje nije došlo do incidenta, ali se ponovio slučaj, da se redarstvene organe častilo...

Kad su sliedećih dana stali stizati prvi izvještaji od njemačke strane o invazionoj fronti, malo im je poklanjano vjere, no zato su skoro od rieči do rieči reproducirani izvještaji Londona na češkom jeziku.

Slovačka odgovorna mjesta točno su informirana o ovom razvitku razpoloženja, pa je tako general M a l a r , zapovjednik vojničke uprave u istočnoj Slovačkoj, dobio 8. lipnja nalog, da u svome rajonu sa najvećom strogošću i odlučnošću uguši u zametku svaki pokušaj protudržavnog gibanja ako bi do takovoga došlo. Ozbiljnijih incidenata nije

bilo, tek su neki – navodno pijani – proklinjali i psovali Hitlera i Niemce uobće i klicali „spasiteljima“ Angloamerikancima.

Povodom invazije obliepljen je sa službene strane cieli grad malim i velikim plakata, u kojemu se invazija prikazuje kao najveća pustolovina u svjetskoj poviesti. Na plakatu je naslikana ruka invadora, kako posiže za evropskim kopnom a probodena je njemačkim bodežom. Za ilustraciju razpoloženja je zanimivo, da od tih plakata, kojih je bilo možda na tisuće u celom gradu nije ostao nijedan neoštećen i to već u roku od 24 sata. U pokrajini je došlo posljednjih dana do manjih izpada protiv pripadnika njemačke narodne skupine, u kojima se istima dovikivalo: „Bliža se čas, kad ćemo vas goniti iz zemlje!“.

Govori ministra Macha i glavara Ureda propagande Gašpara izašli su doduše u svim novinama, no jedini je „uspjeh“ ta da se broj neprijatelja ove dvojice pozitivnih i lojalnih političara još više povećao.

U službenim slovačkim krugovima mogla se primjetiti zabrinutost tim više, što se paralelno s invazijom očekivao početak nove velike ofenzive na Iztoku. Ti su krugovi pokazali veliko zanimanje za odjek invazije u Hrvatskoj, Bugarskoj, Rumunjskoj i Grčkoj, budući da se smatralo mogućim poduzimanje paralelne akcije anglosasa u području Balkana.

Duh u slovačkoj vojsci postaje također sve labilniji. Mišljenja i razpoloženja u njoj su podijeljena, no jedno je sigurno, da si čehofilski duh u častničkom zboru sve više osvaja mjesto, što ministru narodne obrane, generalu Čatlošu, zadaje ozbiljne brige.

4. Glasine o odstupu Tuke još se uvijek podržavaju, te su se posljednje vrijeme – obzirom na ozbiljnost položaja – opet intenzivnije⁴³ pojavile. Govori se i o rivalitetu između Macha i Gašpara pa dok slovački krugovi misle, da ima Mach svakako prednost, u njemačkim se krugovima ozbiljnije uzima Tidu Gašpara, koji i u Berlinu ima najjače šanse. Međutim slovački mjerodavni činbenici najodlučnije demantiraju bilo kakvu promjenu na mjestu predsjednika vlade, tvrdeći, da se stanje Tuke popravlja, pa će opet biti u stanju nastaviti svojim radom.

5. Na čisto unutarnje-političkom i zakonodavnom sektoru vrieno je zabilježiti samo donaganje zakona o novinarskoj komori. Taj se zakon ne razlikuje od sličnih zakona u drugim zemljama a tisak i javnost su ga simpatično primili i komentirali.

Bratislava, dne 28. lipnja 1944.

Za Dom spremni!

Poslanik: Lorković v. r.

HDA, f. MVP NDH, Poslanstvo NDH u Bratislavi, i. č. 229, k. 4, strojopisná kópia.

43 Slovo *intenzivnje* je dopísané rukou.

8.

Vrlo tajno!

Poslanstvo
Nezavisne države hrvatske
Bratislava

Pol. izvještaj broj 12./44.
/16. do 30. lipnja 1944./

MINISTARSTVU VANJSKIH POSLOVA N.D.H.,
/Politički odjel/

Zagreb.

Za vremensko razdoblje od 16. do 30. lipnja 1944. čast mi je podnieti sliedeći politički izvještaj:

1. BOMBARDIRANJE BRATISLAVE. „Stalo sa, čo sme nepovažovali za možne..“ /Dogodilo se, što nismo smatrali mogućim.../ Tim riečima počinje službeni letak, koji je nakon bombardiranja Bratislave bacan iz zraka, a u kojemu se zauzima stanovište prema tom neprijateljskom činu. Te rieči vjerno i izkreno prikazuju iznenađenje zbog bombardiranja Bratislave. U Slovačkoj je doista bilo malo ljudi, koji su vjerovali u tu mogućnost. Ogromna većina pučanstva se zanosila time, da do toga ne će doći, iako zato ne bi znala navesti razloge. Vjerojatno je tome pridonijela i češka promičba, po kojoj se Slovačku u taboru aliiraca smatra sastavnim dielom Benešove Čehoslovačke, dakle dielom savezničke zemlje. Primjer Beograda i ostalih srbski gradova nije mogao promieniti to mišljenje, koje se iz dana u dan učvršćivalo i pod dojmom činjenice, da su neprijateljski zrakoplovi prelietali slovačke područje, ali ga nikada nisu bombardirali, premda se u najbližem susjedstvu već dulje vremena sistematski uništavali sve, što je od bilo kakve vojničke vrijednosti. Napokon i tempo, kojim se obavljala evakuacija Bratislave, mogao je kod pučanstva stvoriti dojam, da ne predstoji neposredna opasnost.

Tim veće bilo je zaprepaštenje, kad su 16. lipnja 1944. u 10,15 počele nad Bratislavom padati prve bombe. Zaprepaštenje je pojačano time, što su se tek 2 do 3 minute nake danog znaka uzbune čule prve eksplozije i kad se odmah iza toga iznad Bratislave pokazao ogroman stup crnoga dyma u pravcu rafinerije APOLLO. Više od pola sata letili su neprijateljski bombarderi nad Bratislavom u sumnjivi krugovima, a da se ipak nitko nije sjetio obzirom na sistematsko uništavanje rafinerija u cijeloj Evropi, da bi ovaj puta moglo biti opasno i ozbiljno. Ova naivna lakomislenost skrivila je mnoge nepotrebne žrtve, jer se u času bombardiranja našlo još mnogo svieta na ulicama. Napadaj je usliedio na određene ciljeve i to rafineriju nafte APOLLO i luku na Dunavu. Tu je priemienjen sistem saga, dok je u ostalim dielovima grada, u njegovim stanbenim četvrtima, bačeno više bomba u raznim predjelima. Prema tome, kako su pale, može im se dati značaj terorističko-demonstrativni. Jedna skupina bomba pala je u neposrednoj blizini Prezidentove palače, te je jedna čast srušila i ogradu, koja je od same palače udaljena tek nekih 8 do 10 metara. Druga skupina bomba je pala u blizini Doma Njemačke stranke, te je jedna pogodila zgradu muzeja.

Prema dosadašnjim podacima ima među građanskim pučanstvom 180 mrtvih i odprilike 600 ranjenih, od kojih je većina lakih. Materijalne štete su ogromne. U luci su

uništena skladišta puna svakovrstne robe kao riže, šećera, kave, brašna te ostalih najrazličitijih artikala u velikim količinama, koji su čekali ili na carinjenje ili na daljnju odpremu. Pristanište je gotovo posve uništeno, kako se vidi i iz nekoliko priloženih snimaka.⁴⁴ Isto je tako posve uništena rafinerija, ali većih zaliha nafte ili benzina u njoj nije bilo. Dva benzinska rezervoara ostala su neoštećena. U pristaništu je potopljeno nekoliko lađa i šlepova.

Prema prikazu učestnika u gašenju vatre, organizacija spašavanja ljudi i materijala bila je slaba. Prvi, koji si stigli na mjesto požara, bili su vatrogasci iz Engerau-a⁴⁵ /mjesto vis-a-vis Bratislave u Njemačkoj/ te iz Szenca /pogranična postaja u Mađarskoj⁴⁶/. Prema tvrdnji tih učestnika moglo se spasiti još mnogo robe, da je organizacija bila bolja. U gradu je srušeno nekoliko manji kuća i teže oštećeno nekoliko velikih. Težina bomba prema slovačkom stručnjačkom prikazu bila je od 50 do 500 kg. Nemci naprotiv tvrde, da nijedna bomba nije bila teža od 250 kg. Rafinerija je gorila 2 dane i tri noći.

2. REAKCIJA NA BOMBARDIRANJE BRATISLAVE. Prva reakcija pučanstva bila je spontana, dakle prirodna. Razočaranje i gnev izmjenjivali su se u dušama Slovaka. Psovalo se Beneša i Česima spočitavalo njihova obećanja. Pisanje tiska, u kojemu došlo do izražaja izkreno ogorčenje, imalo je također utjecaja na prvo-bitno formiranje raspoloženja. No što je vrieme više odmicalo, to je ta prirodna reakcija sve više ustupala mjesto raspoloženju, koga je stvarala podzemna češka promičba i neprijateljski krugoval. „Van s Niemcima, pa ćemo imati mira!“ ili „Srušite tu germanofilsku satelitsku vladu, pošaljite do vraga Tisu, Tuku i Macha, pa će biti mir!“⁴⁷ i tome slično išlo je od usta do usta i gotovo u podpunosti uzpostavilo pri jašnje raspoloženje širokih masa. To se najbolje vidjelo već deset dana nakon bombardiranja, kada je došlo do zračne bitke nad prostorom između Bratislave i Piešťana, pa su tako neki Amerikanci, zarobljeni i ranjeni dospjeli u bratislavsku bolnicu. Ljudi su hodočastili u tu državnu bolnicu, nosili darove i cvieće, a da se nitko od liečnika nije ni ganuo, da se ti izrazi simpatija sprieče. I šlo se tako daleko, da se ta dva Amerikanca vodilo na Željeznu studenku /izletište u blizini Bratislave/, jer su oni izrazili želju, da malo plivaju. Dočekalo ih se s bunim odobravanje, a neke „dame“ su se i slikale s njima pod rukom. Istom, kad je ciela Bratislava o tom govorila na kategoričku pobudu s njemačke strane provedena je iztraga, te je ustanovljeno, da je to istina, te su krivci povučeni na odgovornost.

U okolici grada došlo je do pojedinačnih slučajeva pljačke, uslied čega je 17. lipnja proglašen prieki sud u smislu zakonske odredbe o suzbijanju pljačke prilikom bombardiranja.

Držanje vlade bilo je bezprikorno; još isti dan sastala se na sjednicu, te su šefu promičbe Gašparu dane smjernice u pogledu pisanja novina. Doista su SLOVAK i GARDISTA doniesli niz izvrstno redigiranih članaka, u kojima je teroristički napadaj prikazan kao djelo Moskve, Londona i Wachingtona.⁴⁸

44 Fotografije v spise nie sú.

45 Nemecký názov Petržalky.

46 Podľa viedenskej arbitráže z 2. 11. 1938 pripadol Senec Maďarsku.

47 Pri tejto vete je na ľavej strane zvislá čiara.

48 Zachovaný pravopis originálu.

3. *ODJEK PRIMJENE TAJNOG ORUŽJA „V 1“*. Početak njemačke akcije novim tajnim oružjem „V 1“ pada na isti dan s bombardiranjem Bratislave, koje je potpuno absorbiralo duhove slovačkoj, pa je tako V 1 jedva i primjećena prvih dana njezina djelovanja. Tek kad se slovačka javnost ponešto oporavila od napadaja na Bratislavu, skrenula je pozornost i na početak odmazde protiv Englezke. Podzemna promičba pokušala je poput Engleza, da bagatelizira taj njemački podhvat, no psihološki je momenat bio za nju nepovoljan, jer su bombardiranjem pogođeni bratislavčani ba u prvom času s izvjestnim zadovoljstvom primili na znanje početak odmazde, smatrajući time i sebe osvećenim. Neprekidno djelovanje V 1 te stanovita priznanja s engleske strane i napokon izvješća iz neutralnih izvora ipak su imali taj učinak, da je promičba došaptavanja prilično umukla, da ponovno oživi s početkom ljetne sovjetske ofenzive i njezinim prvim uspjesima.

4. *LJETNA SOVJETSKA OFENZIVA*. Možda nigdje na svijetu nijes politička shvaćanja i raspoleženja tako labilna i kaotična, kao u Slovačkoj. Stoga se događa, da su izvješća o raspoloženju naroda povodom kakvog važnijeg vanjsko-političkog događaja savršeno oprečna. Dok jedni tvrde, da se prvobitno priželjkivanje boljševika postepeno pretvara u strah u istoj proporciji, kako se boljševici približavaju slovačkim granicama, dotle se na drugoj strani govori o sve većim simpatijama prema boljševicima. Osobno sam se uvjerio, da u bolje stojećim građanskim krugovima približavanje boljševika izaziva paničan strate se već poduzimaju konkretne mjere za spašavanje glavara. Tako se na primjer traže uporišta u Protektoratu, premda je to naivno obzirom na češko-sovjetski ugovor, prema kojemu sovjetska vojska ima zaposjesti cijelo područje bivše republike. I u odgovornim vodećim krugovima primjećuje se stanovita uznemirenost, te se sa priličnok zebnjo očekuje ruska ofenziva u predjelu Karpatu.

5. *ZRAČNA BITKA NA SLOVAČKOM*. U ponedjeljak 26. lipnja došlo je do borbe između njemačkih i slovačkih lovaca s jedne strane i jakih sastava neprijateljskih /američkih/ lovaca i bombardera. Oborena su tri četvero-motorna bombardera, do su Slovaci izgubili 4 a Niemci 3 lovčka motora. Prema nekim informacijama seljačtvo je napalo Amerikance, koji su se spasili padobranima, pa ih je pokušalo i linčovati. U drugim nekim slučajevima držalo se posve pasivno, ne odavajući nikakva znaka ni negodovanja ni simpatija. Gradsko pučanstvo – kako je već gore spomenuto oduševljava se krepkim pojavama mladih Amerikanaca i njihovom izvrstnom opremom.

6. *PANIKA NA ZNAK UZBUNE*. Od kada je Bratislava bombardirana, vlada u njoj, a i u ostalim krajevima Slovačke, nezapamćena panika prilikom svake uzbune. Svi krugovali su otvoreni i čekaju na izvještaje o položaju u zraku /Luftlagemeldung/. Već za preduzbune mnogi građani napuštaju posao i bježe izvan grada u parkove i vinograde. A kad zatule sirene, nastaje takva panična strka i bieg svim mogućim prometlima, da su se vlasti našle ponukanim, da izdaju stroge odredbe o upotrebi vozila nakon danog znaka uzbune. Posljedica je ta, da vlasnici samovoza izkorišćuju preduzbunu za sklanjanje izvan grada. Time naravno strada priradna djelatnost, pa su priradnici na sto muka, kako da doskoče toj nevolji. Njihov je položaj to teži, što oni nose lavlji dio odgovornosti zbog prekasno danog znaka uzbune na dan bombardiranja Bratislave, pa sada nedostaje moralne snage, da ponovno traže ograničan davanje uzbune. Mnoge su se trgovine prilagodile novom položaju na taj način, da se drže zatvorenim od 10 sati prije podne do 2

sata poslie podne. Nastalo je i pitanje odštete za izgubljeno vrijeme, pa je na zgražanje pozitivnih političkih krugova došlo i do takvih predloga, da država mora nadoknaditi štetu nastalu neradom zbog uzbune. Na se i tisak osvrnuo kao i na nezdravu pojavu, da se radnici i nakon sjedenja 3 do 4 sata u skloništu ipak točno pridržavaju sata odmora na podne.⁴⁹

7. PARTIZANSKA DJELATNOST. U djelatnosti partizana nije zabilježen nikakav novi momenat. Prema izjavi ministra Macha postoje 5 skupine na iztoku Slovačke različite jakosti, no nije naveo ukupan broj. Na moju opasku, da su mi vojnici spomenuli brojku 500, Mach je najprije porekao, da ih je toliko, no kasnije kao da je dopustio tu brojku. Njihova je djelatnost u glavnom usredotočena na predjel od Tatra do istočnih granica. U Tatrama samim ih za sada nema. No prema privatnim informacijama nalaze se već zapravo na celom području Republike u sasvim malim skupinama i bez veće agresivnosti.⁵⁰ Sastaje se pretežno iz vojnih bjegunaca te su u većini u njemačkim odorama. Mach je utvrdio, da među njima nema domaćeg elementa, što međutim posve točno nije, jer je notorno, da ima i slovačkih vojnih bjegunaca. Bez sumnje je Slovacima pojava partizanstva vrlo neugodna osobito u odnosu prema nama, pa joj na svaki način žele umanjiti značenje.⁵¹

Bratislava, dne 9. srpnja⁵² 1944.

Za Dom spremni!

Poslanik: Lorković v. r.

HDA, f. MVP NDH, Poslanstvo NDH u Bratislavi, i. č. 229, k. 4, strojopisná kópia.

9.

Vrlo tajno!

Poslanstvo
Nezavisne države hrvatske
Bratislava

Pol. izvještaj broj 13./44.
/1. do 16. srpnja 1944./

MINISTARSTVU VANJSKIH POSLOVA N.D.H.,
/Politički odjel/

Zagreb.

Za vremensko razdoblje od 1. do 16. srpnja⁵³ 1944. čast mi je podnieti sljedeći politički izvještaj:

49 Pozri Slováč, 27. 6. 1944, s. 3.

50 Pozri JABLONICKÝ, Jozef. *Povstanie bez legend*. Bratislava 1990, s. 119-135.

51 Od vety „No prema privatnim informacija...“ až do konca správy je po ľavej strane textu zvislá čiara.

52 Júl.

53 Júl.

1. *ODJEK BOMBARDIRANJA BRATISLAVE*. Prema obavijestima, većinom i njemačkih izvora, bombardiranje je Bratislave ipak imalo stanoviti pozitivni utjecaj na držanje jednog diela pučanstva, osobito inteligencije. Postao je pristupačniji argumentaciji koja dolazi sa službene strane putem novinstva, što je svaka ko napredak. Može se to djelomično pripisati i odrješitijem stanovištu službene promičbe, koja je novim zakonom o uredu promičbe dobila izravan utjecaj na pisanje sjelokupnog novinstva. Tako je napokon omogućena sistematska i dobre organizirana promičba protiv svih protudržavnih i defetističkih nastjanja u zemlji, koji su zauzeli odviše maha. Uspjeh nije izostao, ali bi bilo pogrešno iz njega povlačiti suviše dalekosežne zaključke u pogledu obćeg razpoloženja slovačkog naroda, koje je odviše labilno, a da bi se jedno malo momentano poboljšanje moglo smatrati početkom nekog dubljeg obrata. Jedini faktor, koji donekle paralizira tu labilnost i neda joj da sa razvije do podpuno grotesknih oblika, jest Prezident dr. T i s o , čije držanje – osobito nakon zadnjeg posjeta kod Hitlera – odaje mirnoću i pouzdanje u zajedničku stvar.

2. *PUT RIBBENTROPA U HELSINKI*. U slovačkim političkim krugovima mnogo se komentirao put Ribbentropa u finsku prijestolnicu. Taj se put smatrao simptomatičnim za ozbiljnost položaja Finske, jer ga inače sigurno ne bi poduzeo osobno vođa njemačke vanjske politike. Zabrinutost je tek onda popustila, kad se sovjetsko-finska fronta ponovno stabilizirala, ali su je sovjestki prodori u baltičke zemlje ponovno izazvali. Neprijateljska promičba i nadalje vrši jak utjecaj na slovačke mase pa je osobito London vladao duhovima ovih dana tvrdnjom, da je prelazom sovjetskih trupa preko istočnopruskih granica njemačkom narodu napokon postalo jasno, da je za nj ovaj rat konačno izgubljen.

3. *NJEMAČKA VOJSKA U SLOVAČKOJ*. Mogućnost ruskog prodora prema slovačkom prostoru prisilila je njemačke faktore, da u Slovačku smjeste stanoviti broj njemačkih jedinica. U tu je svihu slovačka vojska postepeno izpražnjavala vojarne u srednje Slovačkoj, da prepusti mjesto njemačkoj vojsci. Ta je mjera primljena u Slovačkoj sa vrlo miešanim osjećajima. S jedne strane unosila mir u duše Slovaka, kojima je pouzdanje u vlastite mogućnosti obrane jednako ništici, dok je s druge strane unosila paniku, jer je ona prvi puta Slovacima jasno dovela pred oči činjenicu, da je njihova zemlja postala najbliži susjedstvom fronte, pa da bi jednog dana i sama mogla postati područjem obračuna između dvije najjače vojničke sile svita. Taj se strah pojačao onoga časa, kad su boljševici proširili svoju ofenzivnu djelatnost i na južni dio srednjeg odsjeka fronte, na područje Lavova.⁵⁴ Posljedica toga straha je popštanje rusofilskog razpoloženja, koje je posljednjih mjeseci zauzelo prevelikog maha. To se popuštanje opaža naročito u istočnim predjelima zemlje, koji su prvi na udaru, dok se u zapadnim pokrajinama još podržava rusofilstvo u uvjerenju, da boljševizam nije više ono, što je bio prije ovoga rata, te da je internacionalni boljševizam ustupio mjesto nacionalnom ruskom osjećanju.

4. *PARTIZANSKA DJELATNOST*. U nekom mjestu istočne slovačke ubijen je od partizana mjestni dužnostnik vladajuće Hlinkine stranke. Umoreni se zalagao za parcelaciju nekog židovskog posjeda u korist okolnih seljaka, te se parcelaciji baš na njegovo zauziamnje doskora i pristupilo. Oštećeni židovi doveli su na to partizane i iz osvete

ubili dužnostnika stranke. Inače nije u partizanskoj djelatnosti zabilježen nikakav novi momenat.

5. PRVI ČASTNICI HLINKINE GARDE. U Bojnicama promaknuto je na dan sv. Ćirila i Metoda oko 100 polaznika častičkog tečaja Hlinkine Garde u čin častnika. Promaknuću je prisustvovao i Prezident Republike dr. Tiso, koji je rekao ministru Machu, da bi tim prvim časticima HG najrađe povjerio vodeća mjesta u vojsci. To je najbolji znak, kako se držanje tih častnika HG snažno dojmilo Prezidenta Republike. Većina ih je međutim već zauzelo odgovorna mjesta u upravi, pa se od njihove djelatnosti očekuje učvršćenje državotvorne misli kod širokih narodnih slojeva.⁵⁵

6. UČVRŠĆENJE POLOŽAJA MINISTRA MACHA. U zadnje se vrieme opažada se položaj ministra Macha iz dana u dan jača. To u prvom redu treba pripisati razvoju položaja na frontama i sve kritičnijem položaju Njemačke. Nitko se ne želi u takvom času suviše angažirati za „propalu stvar“, pa su svi sretni, što se našao čovjek na tako odgovornom položaju, koji je i tako već „kompromitiran“ svojim vezama s Niemcima, a koji je u stanju u zemlji držati red i mir. Tako se događa, da i protivnici ministra Macha dolaze k njemu i da ga mole, da svakako zadrži resor ministarstva unutarnjih poslova, jer nitko drugi nema taj autoritet, koga on ima. Iz izjava, koje mi je osobno dao, proizlazi, da je pitanje Tukina nasljednika riješeno između njega i Prezidenta Tise, pa i ako se u toj stvari nije htio otvoreno izraziti, ne može se sumnjati, da u ovim prilikama može jedino on biti nasljednikom predsjednika vlade. Na izravno moje pitanje, nije li Tido Gašpar predviđen za budućega predsjednika vlade, odgovorio mi je, da Gašpar kao nekadašnji pristaša Mičurine stranke⁵⁶ ne može imati dovoljno autoriteta za tako visok položaj, pa dak glasine o njegovu designiranju nisu uobće ozbiljne. Uzprkos toga se u njemačkim krugovima i nadalje podržava verzija o Gašparu kao budućem predsjedniku vlade. Svakako su ta dva muža danas jedina, koji drže govore i daju izjave u duhu slovačko-njemačkog prijateljstva i sudbinske povezanosti, dok s za ostale jedva i zna, da postoje. Ne može se sumnjati u tome da će Mach ovu činjenicu znati izkoristiti za slučaj sretnoga svršetka ovoga rata.

Bratislava, dne 23. srpnja 1944.

Za Dom spremni!

Poslanik: Lorković v. r.

HDA, f. MVP NDH, Poslanstvo NDH u Bratislavi, i. č. 229, k. 4, strojopisná kópia.

55 Bod 5 je po favej strane textu zvýraznený zvislou čiarou ceruzkou.

56 Československej strany lidovej.

10.

Vrlo tajno!

Poslanstvo
Nezavisne države hrvatske
Bratislava

Pol. izvještaj broj 14./44.
/16. do 31. srpnja⁵⁷ 1944./

MINISTARSTVU VANJSKIH POSLOVA N.D.H.,
/Politički odjel/

Zagreb.

Za vremensko razdoblje od 16. do 31. srpnja 1944. čast mi je podnieti sliedeći politički izvještaj:

1. ATENTAT NA HITLERA. Izvanredni izvještaj broj 47/44. od 22. srpnja⁵⁸ nadopunjuje se sliedećim: Kato je već u prošlom političkom izvještaju spomenuto, moglo se u zadnje vrijeme opaziti kod stanovitog diela javnosti neko lagano poboššanje razpoloženja, čiji se uzrok može svesti na dva činbenika: odrešitiji nastup pozitivnih elemenata kao u javnim govorima tako i u tisku te bombardiranje Bratislave, na koje je makar jedan mali dio slovačke javnosti reagirao normalno. Ozbiljnost položaja na Iztoku, osobito nastupanje Sovjeta u Galiciji u pravcu slovačke granice, ni je dopustilo, da se taj razvoj nastavi, iako radi časovitog popuštanja negativnih strujanja, izazvanog pooštrenje vojničkih i građanskih mjera na iztoku i u djelovima srednje Slovačke, nije došlo do znatnijeg pogoršanja u razpoloženju širokih slojeva.

Tim je međutim defetističkije djelovala viest o atentatu na Hitlera. Lapidarna formulacija prve službene obavijesti putem krugovala ostavila je otvorena vrata svim mogućim nagađanjima, no nitko nije ni izdaleka posumnjao na neku častničku zavjeru. No sliedeći dan, nakon govora Hitlera, Göringa i Dönitza, moglo se ustanoviti, da nijedan događaj od obstanaka slovačke države, nije tako snažno odjeknuo u svim slovačkim krugovima bez razlike, kao atentat na Hitlera.

Službena je Slovačka naravno reagirala onako, kako se moglo i očekivati. Prezident Tiso uputio je Hitleru brzojavnu čestitku a ministar unutarnjih poslova posjetio je u svojstvu predsjednika vlade /umjesto bolesnog Tuke/ njemačkog poslanika, da mu izrazi čestitke slovačke vlade. Vođa njemačke narodne skupine u Slovačkoj, ing. Karmasin, poslao je Hitleru dulji brzojav, u kojemu u ime njemačke narodne skupine u Slovačkoj ponovno izražava svoju vjernost i odanost. Nadalje je ministar Mach izjavio na jednom sastanku, da je slovački narod jedan od prvih, koji daje oduška svojim dubokim osjećajima, jer ga s Hitlerom veže duboka zahvalnost, što ga je u težkim časovima sposio, čijom je pomoći ostvaren najsvetiji slovački ideal, samostalna slovačka država, koja je tako postala zemljom mira, reda i blagostanja. Glavar ureda promičbe, Tido Gašpar, iztaknuo je duboku odvratnost, s kojom je slovački narod uzeo na znanje atentat na Hitlera. „Ovaj kukavni pokušaj umorstva počinjen od strane boljševičko-plutokratskih neljudi, daje po-

57 Júl.

58 Mimoriadna správa č. 47/44 v zložke nie je.

ticaja za plameni apel na sve narode Evrope, da se opredjele za nju i da se vjerno okupe oko Hitlera i bore do pobjede.“

U istom su duhu i sve publicističke enuncijacije vladinog tiska i ostalih časopisa, danas već jedinstveno upravljanih.

Kad bi se po ovakvom držanju službenih slovačkih faktora sudilo držanje celoga naroda, palo bi se u najveću zabludu. Jer možda nikada nije bilo veće protivštine između službenih izjava i pravog raspoloženja naroda u svim njegovim slojevima. Kad se zna, kako je slovački narod primio tu viest, onda izjave o odvratnosti nad ubojicama i osjećajima zahvalnosti Providnosti za spas Hitlera zvuče krvavo ironički, premda se ne može sumnjati, barem u većini, u njihovu izkrenost. U prijašnjim izvještajima već je bilo govora o negativnom stanovištu velikog diela slovačke javnosti prema vlastitoj državi, koje je sezalo sve do najviših vladinih krugova. Treba držati na pameti, da osim neznatnih iznimaka /po broju neznatnih/ vodeći Slovaci nikada nisu htjeli samostalnu državu, jer nikada nisu vjerovali, da bi je mogli ostvariti i da bi se ona ikada mogla održati. Tako su se oni prije pet godina našli pred najtežom dilemom birati između državne samostalnosti pod njemačkom zaštitom i utjelovljenju Protektoratu odnosno parceliranju među susjede. Ti krugovi naglašuju još i danas, da su između dva zla izabrali manje kako bi spasili naciju. Kasniji je razvoj naravno opravdao taj izbor već i radi toga, jer su Niemci Slovačku predstavljali kao uzorak budućeg evropskog poredka, što im je priecilo, ne manje i zbog prestiža, da se što manje upliću u unutarnje slovačke prilike. No, čehoslovački orijentirani elementi, bilo Slovaci bilo Česi, izkoristili su tu relativno veliku unutarnju nezavisnost zemlje za svoj rad na uzpostavi Čehoslovačke, pa je tako Slovačka postala u neku ruku koljevkom te nove Čehoslovačke. U prvim godinama imali su ti elementi znatnu protutežu u dobro organiziranoj Hlinkinoj Gardi, čiji se vođa, Šanjo Mach, nikada nije odalečio od čiste nacionalne linije ostajući bezkompromisno dosljedan. A i svježe uspomene na češko gospodstvo te sjajni njemački uspjesi na frontama stvarali su nepovoljne psihološke uvjete za bilo kakvu jaču čehoslovačku akciju. Međutim kasnije nadošlo mjere-nje snaga između Hlinkine s t r a n k e i Hlinkine G a r d e svršilo je postepenim moralnim razoružanjem Macha i Garde, komu su u prilog išli i vanjski događaji, tako da danas čehofilski element drže gotovo sve grane državnoga života u svojim rukama. I – što je od osobite važnosti – vojska je danas u tolikoj mjeri raztrovana najrazličitijom promičbom, da se s njome kao ozbiljnim faktorom u ovoj najsudbonosnijoj fazi rata uobće ne može računati.

*Imajući ovo pred očima postaje jasno, zašto je odjek atentata na Hitlera djelovao na slovačke mase posve suprotno službenim izjavama, te ga možemo nazvati *d e s t r u k t i v n i m*.*

U političkim krugovima Slovačke nikada nitko nije vjerovao u nekakav puč u Njemačkoj. Doduše nakon staljingradske tragedije vjera u njemačku pobjedu u stalnom je opadanju. Poslije Badogliove izdaje⁵⁹ već se počelo vjerovati u poraz Njemačke, da se ta vjera nakon uspjele invazije i neprestanog sovjetskog napredovanja pomalo pretvori uvjerenje. Trebao je još samo događaj kao što je atentat na Hitlera i to kao djelo častničke

59 Lorković má na mysli protifašistický prevrat v Taliansku na jeseň 1943 a vystúpenie tejto krajiny z vojny.

zavjere, pa da to uvjerenje postane neoborivim. Tako se sada u tim političkim krugovima jasno i otvoreno govori: ovaj je rat za Njemačku izgubljen, jer je povjerenje u njemačku vojsku doživjelo takav udarac, od kojega se ne može više oporaviti. Niemci nemaju nikakvo pravo kritizirati čehoslovačke tendencije slovačkih političara, jer u njihovom vlastnom Reichu vrije i to na takav način, da je u tom vrenju došlo čak do zavjere častnika protiv Hitlerova života! Vulgarno rečeno: „Neka Niemci ne njuškaju po Slovačkoj s svojim Gestapom, SS i SD, već neka se rađe bave svojim svojim svinjarijama.“ /Rieči jednog aktivnog ministra u intimnom krugu./ Svi ti elementi osjećaju se od 20. srpnja mnogo sigurnijim, pa su prvih dana nakon atentata i pred pripadnicima njemačke narodne skupine otvoreno ozračavali svoju žalosť, što atentat nije uspio, dok se Niemci nisudili ni slova protesta izreći. /Izjava očevidca prof. Fabrisa/. Kraj ovakvog stanja stvari je prirodno, da lojalne izjave Macha i Gašpara nisu pogodile cilja te su čak, zajedno s lojalnim izvodima vladinog tiska, bile predmetom sarkastičkih i podrugljivih primjedaba. Jednako je i njemačka promičbena interpretacija događaja bila tek dobro došla tema za lakrdijaške primjetbe.

2. **PARTIZANKS DJELATNOST.** Paralelno s događajima u Njemačke umnožili su se i incidenti na području partizanstva. U istočnoj i srednjoj Slovačkoj došlo je do življih partizanskih djelatnosti, u toku kojih su partizani izvršili više razbojničkih napadaja na pojedina sela i oružničke postaje, razoružavši oružnike i poubijavši ih u nekolika slučajja, oslobodivši uhićene partizane, te su uputili prieteća pisma na sugurnostne oblasti, a u prvom redu na domaće Niemce. Ti su se slučajevi sve više ponavljali i na tome ništa nije mogla promieniti ni svojedobno uvođenje vojničke uprave nad područjem istočne Slovačke.⁶⁰ Činjenica je, da osobito poslije 20. srpnja neprijatelju pojačanoj mjeri baca iz zrakoplova partizanima oružje, municiju, živežne namirnice, novac i letake, kao što je također dokazano, da je na taj način baćeno pomoću padobrana i krugovalnih odašiljaća. Pućanstvo podpomaže u glavnom partizane, nešto iz straha a nešto iz naklonost te ih obskrbljuje hranom i odjećom, ako to zatraže. Uzprkos svih tih pojava nije do konca ovog izvještajnog razdoblja partizanstvo poprimilo oblik regularne, politički vodene akcije pod jedinstvenim vodstvom, kao što to slučaj kod nas. Čini se ipak, da slovaćko partizanstnije više daleko od toga stupnja svoga razvoja, pa najnovije glasine iz najinformiranijih mjesta daju naslutiti sve ozbiljniji znaćaj te dosada bezznaćajne pojave u Slovaćkoj.

Daleko opasnije od ovog djelatnog partizanstva jest zasada još d u š e v n o partizanstvo, koje progresivno napreduje i koje je naroćito poslije atentata na Hitlera dobilo novoga pol[...]⁶¹a. Najgore stanje u tom pogledu je u vojsci, a ni u redarstvu nije stanje mnogo bolje. Ono se dnevno pogoršava uslied priliva izbjeglica iz krajev ugroženih od boljševika, među kojima se nalaze i boljševički agenti.

3. **IZBJEGLICE IZ GALICIJE.** Ruskim napredovanjem u Galiciji započeo je i priliv izbjeglica iz nje u Slovaćku, koja zadaje mnogo briga i posla slovaćkim vlastima. Među izbjeglicama nalaze se svi društveni razredi, no ralatивно najveći broj čine svećenici svih vjeroispovjesti, osim naravno židovske. Tu ima i najviših crkvenih dostojanstvenika, kao

60 Pozri vladne nariadenia č. 36/1944 Sl. z. a č. 94/1944 Sl. z.

61 Nećitateľné.

metropolita varšavski i ostali biskupi. Pojava tih izbjeglica djelovala je u dva pravca, u pravcu jačanja mržnje na Niemce zbog poznatih postupaka njemačke vojske u zaposjednutim područjima Rusije te u pravcu stvaranja straha pred boljševicima, o čijim nasiljijim znanjima izbjeglice pričaju poučne stvari. Ipak prevladava protunjemačko raspoloženje već zato, što Niemci ustupaju pa si mnogi jadnici misle stvoriti alibi za boljševike. Tome doprinose dosta i ubačeni boljševički agenti, koji se nalazi među izbjeglicama. O broju izbjeglica kolaju najrazličitije glasine, dok službena mjesta također još nemaju pregleda o nje govori visine. Svakako se radi već o nekoliko tisuća. Dnevno međutim priteču preko sjevero istočne granice novi valovi. Stanovište slovačke vlade je ovo: izbjeglice se mora primiti, no ne može se dozvoliti, da bezposleni jedu slovački kruh.⁶² Namjera je, da ih se porazmjesti po radnim logorima odnosno po privatnim poduzećima, u koliko su za njih uporabivi. Značajno je, da je i Prezident Tiso u jednom svom govoru naglasio, kako je im kršćanska nalaže, da daju utočište bjeguncima, ali da si kruh moraju sami zaslužiti svojim radom.⁶³

4. Od početka ljetne ruske ofenzive provada se u Slovačko tiha mobilizacija u duhu sporazuma i razgovora u Glavnom stanu Hitlera. Ipak se s mobilizacijom završilo, dok su nisu posvršili najvažniji žetveni radovi, jer bi povlačenje većeg broja ljudi i konja iz radova na prikupljanju žetve moglo ugroziti njen uspjeh, pogotovo radi kišenog vremena. No ubrzanje žetve izvršeno je poglavito radi mogućnosti uništenja nje-zina po neprijateljskom zrakoplovstvu, čega su se u službenim slovačkim krugovima a i u širokim narodnim slojevima ozbiljno bojali. Do sada su formirane dvije nove divizije, no njihova je borbeno vrijednost iz dana u dan slabija radi destruktivnog utjecaja častičkog i dočasničkog zbora, koje je linearno uvjeren, da je stvar na Istoku jednostavno izgubljena i da bi samo jedno čudo na zapadu moglo spasiti situaciju Njemačke.

5. ODJEK GOVORA DRA. LEY-a U NJEMAČKIM ČASTNIČKIM KRUGOVIMA. Netaktičan govor dra. Leya poslije atentata na Hitlera u kojem je govorio o „reakcionarnim, plavokrvnim svinjama“ izazvao je dobitno ogorčenje u svim njemačkim častničkim krugovima. Cenzura je doduše u tisku te riječi brisala, ali su one ipak bile izgovorene. Ne smije se nai[...]⁶⁴ zaboraviti, da je malo djelatnih častnika, a osobito generala i glavnoštožernih častnika, koji ne pripadaju plemstvu ili pruskom jankerstvu. Ti su vojnici u velikoj većini potomci častničkih obitelji, koje su već kroz 5, 6 ili 7 pokoljenja davale stalno častnike po zvanju i koji nikada ne bi digli ruku na glava države, pa bili s njime ma kako nezadovoljni. Brutalnost dra. Ley-a izazvala je u tim krugovima vrlo jaku reakciju i u njoj su služni svi plemenitaški častnici, svejedno bili oni Prusi, Württemberžani, Bavarci, Franki itd.: Stisnuvši zube ovako rezoniraju: „Ovaj rat treba pod svaku cijenu dobro svršiti, no tada će se sa svima „divljima“ nacionalsocializma a naročito sa SS temeljito obračunati!“ Djelatni častnici a pogotovo oni, koji pripadaju plemstvu, gledaju u Adolfa Hitleru vođu njemačkog naroda i kao takvoga slušaju vjerno svojoj zakletvi,

62 Výnosom prezídia MV č 152a-29/7-4/1944 z 29. 7. 1944 bolo okresným úradom oznámené, že vláda Slovenskej republiky sa rozhodla poskytnúť azyl ukrajinským, poľským a ruským utečencom, pre ktorých boli zriadené zberné tábory v Čadci a Starej Ľubovni. Pozri ŠA Bratislava, pob. Skalica, f. OÚ Skalica, č. D1-428/1944.

63 Na jeseň 1944 boli utečenci evakuovaní do Nemecka.

64 Nečitateľné.

ali oni u njem ne gledaju više nacionalsocialistu, jer poslie rata oni ne žele imati više nikakva posla sa strankom. Nanešena uvreda je prebolna, a da bi se mogla zaboraviti. Uvađanje nacionalsocialističkog pozdrava u vojsku smatra se u častničkim krugovima smiešnom formalnošću, koja nije primljena sa srcem. /Ovaj prikaz potječe od jednog dobrog poznavaoaca atmosfere u njemačkom častničkom zboru./

Bratislava, dne 13. kolovoza⁶⁵ 1944.

Za Dom spremni!

Poslanik: Lorković v. r.

HDA, f. MVP NDH, Poslanstvo NDH u Bratislavi, i. č. 229, k. 4, strojopisná kópia.

11.

Vrlo tajno!

*Poslanstvo
Nezavisne države hrvatske
Bratislava*

*Pol. izvještaj broj 15./44.
/1. do 16. kolovoza⁶⁶ 1944./*

*MINISTARSTVU VANJSKIH POSLOVA N.D.H.
/Politički odjel/
Zagreb.*

Za vremensko razdoblje od 1. do 16. kolovoza 1944. čast mi je podnieti sliedeći politički izvještaj:

1. PARTIZANSKA DJELATNOST. Mjesecom kolovozom završava početna faza partizanske djelatnosti u Slovačkoj, koja se sastojala u manjim pojedinačnim akcijama, koje međusobno nisu bile ničim povezane, a koje su se rukovodile više potrebom samoodržanja članova pojedinih partizanskih banda nego nekim smišljenim planom u borbi protiv postojećeg poredka odnosno zadaćom smetanja u pozadini fronte. Ubacivanjem većeg broja partizana putem padobrana, koje je započelo u noći od 9. na 10. kolovoza o. g.,⁶⁷ a koje se nastavlja i sliedećih noći, počela je druga faza te djelatnosti, o čijoj ozbiljnosti ne može više biti dvojbe. Ta pojačana aktivnost, koja je prenesena i neprestano podpomagana iz inozemstva, upravljena je poglavito u dva priprava: 1/ u pravcu uznemirivanja operativne pozadine fronte pomoću sabotažnih čina i izravnih napadaja na vojničke transporte 2/ u pravcu vrlo spretne promičbe, kojoj je svrna podpuno i konačno razdvajanje Slovaka od Niemaca s konačnim ciljem, da se prve predobije za aktivnu borbu protiv drugih, Slovake protiv Niemaca.

Množstvo vojničkih transporta, koji su osobito zadnjih tjedana u sve većoj količini kretali preko Slovačke na iztočnu frontu, potaklo je boljševice, da protiv njih upotrebe

65 August.

66 August.

67 Ove godine, tohto roka.

svoje prokušano sredstvo – partizanske bande. Tome je predhodila obsežna psihološka priprema slovačkog pučanstva pomoću svih bogatih sredstava promičbe, kojima se služi boljševizam. Što nije izvršio krugoval Moskva ili London, obavili su brojni sviestni i nesviestni agenti boljševizma i plutokracije na čelu s partizanskom organizacijom sa sjedištem u Bratislavi. Slovačka javnost, a u prvom redu slovačka vojska prilično su saznali, da u svoju sredinu prime militante Moskva kao dobro došle goste i borce protiv omraženih Niemaca. Prvi susreti tih pravih partizana s predstavnicima slovačkih vlasti i slovačke vojske te s predstavnicima i vojnicima Njemačke dokazuju, da je njima dobro poznato panslavističko razploženje slovačkih masa kao i njihova antipatija prema Niemcima, jer su tu činjenicu obilno izkoristili u svojim postupcima prema jednima i drugima sa svrhom, da ovakvo raspoloženje što više učvrste i da ga stvore kod onih, koji ga dosada nisu pokazivali.

Prilikom napadaja na jednu autokolonu od cca 10 vojnički teretnih samovoza i dva osobna ubijeni su svi njemački članovi pratnje, dok se Slovacima nije dogodilo savršeno ništa te su mogli poći svaki svojim putem. 10. o. mj.⁶⁸ zaustavila je skupina partizana od 9 ljudi dva osobna samovoza, u kojima su se osim članova gradske uprave grada Ružomberka nalazili i dr. M i č u r a , bivši ministar /još za čehoslovačke ere/ a sada predsjednik najvišega suda te župan Tatranske župe S l u š n y . Partizani su ovu dvojicu i njihovu pratnju legitimirali, pa kad su se uvjerali, da među njima nema nijednoga Niemca, upustiše s njima u razgovor. Udarili su u slavenske žice govoreći, kako su oni Slaveni /bili su to Rusi i među njima jedan Slovak/, pa da se oni bore za slobodu slavenskih naroda a protiv Niemaca, krvnih neprijatelja Slavena. Pokazali su im svoje automatske samokrese sa 60 naboja i pred demonstrirali, kako se s tim oružjem rukuje. Tako su svakom od njih poklonili po jedan naboj. Na primjetbu, kako mogu ovako trošiti naboje, odgovorili su, da oni imaju toga na pretek, jer im se svaku noć baca padobranima. Iztaknuli su, da Slovacima ne čine ništa, ali da nijedan Niemac neizide iz njihovih ruku živ. Župana je legitimirao baš taj Slovak a na koncu razgovora pružio mu ruku, koju je ovaj iza trenutka krznanja prihvatio. Nastavivši svoj put prema kupalištu Železne, mogoše se doista uvjeriti u instinitost rieči tih partizana. Na cesti je ležao zapaljen teretni samovoz a stotinjak metara od ceste u šumi pronađene su lješine dvaju Niemaca. O tom događaju već govori ciela Slovačka a čini se, da su simpatireri partizana najrevniji u širenju prikaza tog događaja, kako bi popularizirali ubslovačkoj javnosti ovu drastičnu razliku u postupku partizana prema Slovacima i Niemcima i na taj način postigli svoj cilj. U razgovoru sa Slovacima, koji se pozitivno odnose prema njemačko-slovačkom prijateljstvu, priznali su mi, da je to vrlo opasno promičbeno sredstvo baš obzirom na slavenofilske osjećaje slovačkog naroda, te ih to najviše zabrinjuje. Ministar Mach je na pola u šali a napola ozbiljno primjetio, da će morati lansirati u narod viest, da su i nekoji Slovaci ubijeni, kako bi se bar donekle paraliziralo snažno djelovanje ovakvog dvojakog postupka na slovačke mase.

U noći od 9. na 10. kolovoza dignut je prvi željeznički most u zrak i to na pruzi Prešov – Košice u blizini Kysaka. Ova je pruga upotrebljavana za prevoz mađarskih četa na bojište. Od tada se množe glasine o daljnim razaranjima mostova i pruga te napadaja

68 Ovog mjeseca, tohto mesjaca.

na uzletišta, koje se međutim do danas nisu mogla provjeriti, dok su neke utvrđene kao podpuno izmišljene, kao što je slučaj sa navodnim napadajem na uzletišta /vojno/ u Žilini. Događaji, o kojima je napried reč, potječu iz službenih izvora.

Iz ovoga prikaza kao i iz daljnih viesti o djelovanju partizana proizlazi jasno, da su svujeti započeli partizanskom ofenzivom protiv Slovačke sa ciljem, da u najkraćem roku infiltriraju celu zemlju partizanima, izkorišćujući pri tome na vrlo vješt način protunjemačko raspoloženje gotovo celoga slovačkog naroda.

2. POLOŽAJ U SLOVAČKOJ VOJSCI. Najvažnije pitanje, koje se pojavljuje u vezi s pojačanom partizanskom djelatnošću u Slovačkoj jest držanje slovačke vojske prema partizanima i prema eventualnom napadaju boljševika na Slovačku. Možda je najkoncizniji odgovor na ovo pitanje sadržano u primjetbi jednog slovačkog častnika, koji je prikazujući položaj na iztoku Slovačke rekao sliedeće: „U iztočnoj Slovačkoj se ne zna, što je vojnik, a što partizan.“ Ova primejtba vrijedi međutim ne samo za iztočnu Slovačku, već za celu zemlju, za ogromnu većinu častnika i vojnika slovačke vojske. U tome se slažu sva izvjeća, što ih prima ovo poslanstvo bilo iz službenih bilo iz privatni izvora, a posredno se u ocjeni ovakvog stanja u slovačkoj vojsci izrazio i sam njezin glavni zapovjednik, ministar Čatloš, prebacujući odgovornost za slabu kvalitetu slovačkih častnika na ostala ministarstva, koja su najbolje najsviestnije i najpotrebnije sile zadržala za sebe, a dozvolila mobilizivati samo manje vrijednih i manje pouzdanih činovnika. Iz takvog materijala ne može biti dobrih častnika, rekao je Čatloš, i time priznao slabu kakvoću zapovjedničkog stališa slovačke vojske. Čatloša to opravdava u većoj ili manjoj mjeri samo u toliko, u koliko s radi o pričuvnim časticima, no javna je tajna, da d j l a t n i častnici nisu u pogledu svoje pouzdanosti ni malo bolji od svojih pričuvnik kolega.

Ne ulazi u ovaj izvještaj, da se utvrdi nečija odgovornost zbog defetizma u slovačkoj vojsci, no važno je napomenuti, da su najviši faktori bili već dulje vremena upozoravani s njemačke strane na nezdravi i pogibeljan razvoj prilika u vojsci. Ta su upozorenja međutim odbijana kao pretjerana i kao plod jednostranih informacija Danas ipak i ti najviši činbenici priznaju, da stanje u vojsci daje razloga zabrinutosti, premda su još prije 8 dana to negirali.

Iz redova vojnika, dočastnika i častnika čuje se najčešće ovakvo rezoniranje: Rusi su Slaveni kao i mi, a protiv Slavena se mi ne ćemo boriti. Ako nas pošalju na frontu mi ćemo se predavati ili ćemo uteći među partizane. Kad Niemci ne mogu s Rusima izaći na kraj, kako ćemo mi, koji smo maleni. A napokon, zašto da Slovak gubi svoju glavu za Niemce i to još u borbi protiv svoje slavenske braće. S ratovanjem možemo samo sve izgubiti, a u današnja vremena treba čuvati svaku slovačku glavu.

Prema priznanjima samih slovačkih vojnika vrši se njihova poduka na ovaj način sa strane njihovih častnika pa najviših zapovjednika pojedinih garnizona, te ih se upućuje, kad dođu na frontu, da ili prebjegnu Rusima ili da se odmetnu u partizane.

Paralelno s opadanjem morala i discipline u slovačkoj vosci množe se i incidenti u njoj, osobito prilikom upućivanja na iztočno bojište. Tako je nedavno jedan vojnički vlak te k nakon višesatnog zakašnjenja mogao krenuti na Iztok, jexr su vojnici odkopčali lokomotivu i povukli kočnice pojedinih vagona. A kad je vlak napokon krenuo, počelo je divlje urlanje vojnika u vagonima: „Naš je vođa Stalin“ pri čem su izpucali u zrak veliku količinu naboja. U drugom slučaju su vojnici izvjesili na prozor vagona crvenu zastavu,

a kad je jedan njemački častnik zapitao slovačkog zapovjednika transporta, zašto ne napravi red, odgovorio mu je ovaj: „Napravite ga Vi“.

Ovom stanju u vojsci je krivo i načelno stanovište slovačkih državnika prema svim negativnim elementima, koj se sastoji u tome, da te elemente ne treba tjerati u skrajnost radikalnim sredstvima kažnjavanja. To je dvosjekli mač, koje je počeo sjeći one, koji nisu uočili momenat, kada treba da prestanu njime su služiti. Namjera, da se zlu doskoči postavljanjem nekih iztaknutih gardističkih častnika na važne položaje u vojsci, čin se, da je zakašnje-la, te je to svakako trebalo učiniti mnogo ranije. I u tom pogledu je zanimiva Čatlošova primjetba, da je lako Machu s njegovom Gardom, gdje su sve redom izabrani ljudi. No, kako Čatloš, tako i cijelo vodstvo Hlinkine s t r a n k e snose odgovornost za što je Hlinkina G a r d a kao nositeljica slovačke državne ideje i slovačke borbenosti danas bez potrebnog izgleda i snage, a da bi mogla zaigrati značajniju ulogu u ovim kritičnim časovima slovačke poviesti. Ideološka zadrtoš i politička kratkovidnost lišili su slovački narod jedine snage, koja bi se htjela i mogla uhvatiti ukoštac sa svim destruktivnim snagama zemlje a za spas slovačke države. Previše je oklevetana, popljuvana i preziru izvrgnuta bila, pa je teško vjerovati, da bi mogla na što bitno promieniti u unutrašnjem položaju Slovačke. Samo prolivena krv za dobru stvar može joj vratiti ugled poštovanje. No, hoće li zato imati snage?

3. IMENOVAN ZAPOVJEDNIK SVIH PROTUPARTIZANSKIH ODREDA. Prezident republike imenovao je na predlog generala Čatloša pukovnika T a t a r k a , bivšeg glavarara stožera a u zadnje doba zapovjednika sveukupne civilne zaštite, zapovjednikom borbenih protupartizanskih odreda. Prema jednoj Privatnoj informaciji, pukovnik Tatar-ko je izjavio, da nema namjeru ratovati protiv partizana, nego će s njima „izpod žita“ stvar uređivati, budući da oni i tako ne ubijaju Slovake, već Niemce. /Kako u posljednji čas saznajem, imenovan je jedan drugi častnik zapovjednikom tih sastava, dok je puk. Tatar-ko ostao „visjeti u zraku“, kako se doslovno izrazio moj informator. Vjerojatno se saznalo, na kakav način misli Tatar-ko voditi borbu protiv partizana, a možda su i Niemci protestirali, upoznavši Tatar-ka na Krimu. Svakako je zanimljivo, da je Čatloš izabrao baš Tatar-ka za tu delikatnu i odgovornu dužnost, što je znak, da nastavlja sa svojom pogrešnom personalnom politikom. Budući da nitko ne sumnja u njegovu odanost državi, razlog takvoj personalnoj politici može biti samo nepoznavanje ljudi./

4. PROGLAŠENJE IZNIMNOG STANJA. Vlada u povodu pojačane partizanske akcije, izazvane prebacivanjem partizana iz inozemstva pomoću padobrana, proglasila nad cijelim područjem slovačke republike – i z n i m n o s t a n j e.⁶⁹ Za sve zločine oružanog ustanka, ubojstava, pljačke, paleža, oštećenja tuđe imovine, oštećenja vodovodnih naprava, željeznica, brodova, brzoglasnih i brzoglasnih vodova, rudnika i konačno za zločin protiv zdravlja narod sude p r i e k i sudovi i to kaznom smrću. Zanimiva posljedna rečenica u službenoj obavijesti, u kojoj se kaže „...iznimno stanje ne proteže se samo na krajeve, u koje su spuštene padobranima neprijateljski agenti, nego i na cijelo državno područje u predpostavci, da bi takvi agenti mogli biti spuštene s svim dielovima države.“ U jednoj službenoj interpretaciji o proglašenju iznimnog stanja kaže se, da ono nije bilo

69 Vyhlasit' výnimočný stav (stanné právo, štatárium) sa slovenská vláda uzniesla 10. 8. 1944. Príslušná vyhláška bola vydaná 11. 8. 1944 s platnosťou od 12. 8. 1944.

potrebno radi unutarnjih prilika i držanja pučanstva, već radi obćeg ratnog položaja. Koliko je to u suglasnosti s onim, što je napred izvješteno, nije te-žko prosuditi.

5. *NJEMAČKA PREMA DOGODAJIMA U SLOVAČKOJ.* U njemačkim diplomatskim i političkim krugovima Bratislave gleda se zabrinutošću na razvitak prilika u slovačkoj, a osobito u slovačkoj vojsci. Niemci ustanovljuju, da su ovom razvoju krive slovačke vlasti, kako civilne, tako i vojničke, jer su proti svim štetočinama države uvijek nastupale sa suviše nježnosti i obzirnosti. S njemačke je strane dana pobuda, da u slučaju da se nastavi sa sabotazama, pasivnom rezistencijom, nediscipliniranošću i opiranju zakonu u dosadašnjoj ili pojačanoj mjeri, bude uveden strogi SS-režim u svim inficiranim krajevima i da se prije svega zastrašujuće djeluje s nekoliko osuda i justifikacija po priekom sudu.

6. *PREKID DIPLOMATSKIH ODNOSA IZMEĐU TURSKE I NJEMAČKE.* Prekid diplomatskih i gospodarskih odnosa između Njemačke Turske snažno je odjeknuo u mje-rodavnim slovačkim političkim krugovima, premdase očekivao. Tim povodom sastal se na sjednicu ministarsko vijeće, koje se pozabavilo ti novim kamenom međašem u među-narodnoj politici. O viećanjima vlade nije izdan nikakav komunikej, no koliko se moglo saznati, više je članova kabineta ukazalo na opasnost ozbiljnih komplikacija na Balkanu, zatim na pitanj budućeg držanja Bugarske i Rumunjske⁷⁰ kao i na povećano značanje Hrvatske u budućem razvoju u ovom dielu Evrope.

7. *PROCES PROTIV NJEMAČKIH ČASTNIKA.* Način vođenja procesa protiv nje-mačkih častnika, učestnika u atentatu na Hitlera, te njihova osuda na smrt vješanjem, vrlo su nepovolno djelovali na slovačku javnost. Osobito se osuđuje ni zak nive[...]⁷¹ ovog njemačkog narodnog suda, koji njemačko stvari nije napravio uslugu. Pa i podpu-no lojalne slovačke osobe, koje bez suzdržavanja osuđuju častnike urotnike i bez ograde opravdavaju njihovu smrtnu kaznu, osuđuju maniru, kojom je proces vođen, koja je očito bila prilagođena najnižim instiktima njemačkih masa. U tim s krugovima nadaju, da se slični javni procesu ne će više ponoviti. Kako je pako taj proces djelovao u krugovima Njemačkoj neprijateljskim, suvišno je spominjati. Ti su dobili novoga poleta u svojoj promičbi, da je taj proces samo novi dokaz, u kakvom se bolestnom stanju nalazi njemačka vojska, koju se u suštini već može smatrati pobjedom. Nema sumnje, da pri ovakvoj ocjeni procesa i vojničkog položaja Njemačke uobće igra dominantnu ulogu neprijatelj-ska krugovalna promičba, koja je stalna duševna hrana svim defetističkim krugovima u Slovačkoj.

8. *SLOVAČKI VISOKI ČASTNIK O POLOŽAJU NA IZTOKU.* Još prije početka ofenzive na južnom odsjeku fronte /Seret – Prut – Dnjestar/ dao je jedan visoki slovački častnik ovaj prikaz položaja na Iztoku, o kojemu je već kratko izvješteno brzopjavnom šifrom br. SVT 54/44.⁷² od 12.o.mj.: Još prije 5 mjeseca tjedana bio je pesimist, smatrajući tada položaj na Iztoku katastrofalnim. Od onda se međutim položaj bitno poboljšao. Rekao je, da će između 15. i 20. kolovoza zauze-ti svoje postave na istočnoj fronti nova

70 Správa bola napísaná 23. 8. 1944. V tento deň sa v Rumunsku uskutočnil štátny prevrat a Rumunsko sa rozhodlo opustiť Nemecko a pridať sa na stranu Spojencov. Či Lorković o tejto udalosti pri písaní správy už vedel, nie je jasné.

71 Nečitateľné.

72 Tento dokument v zložke nie je.

sjajno naoružana mađarska armija. /Čatloš tu viest opredvrgava, dok je drugi potvrđuju/. Nadalje je izjavio, da Niemci u području Krakova nagomilavaju veliko mnoštvo vojske, što se kompetentne njemačke strane potvrđuje i doponjuje, da se u prvom redu radi o jakim pancerskim snagama/. Niemci imaju namjeru boljševike iztjerati iz Generalnog Guvernementa, čim skupe dovoljno vojske. Potvrđuje stariju informaciju, da su boljševici prilikom svoje zadnje ofenzive u srednjem odsjeku bojišta bili prisiljeni povući znatne snage s južnog i najsjevernij diela fronte, što bi značilo, da i njihove snage nisu neizcrpne. Ofenziva u srednjem odsjeku bila je u vezi s atentatom na Hitlera. No neusjeh atentata i znakovi izcrpljenosti na strani boljševika, što se opaža na opadanju elana, dovelo je do stabilizacije na iztočnoj fronti. Misli, da bi tamo moglo doći do pozicionog rata.

Bratislava, dne 23. kolovoza⁷³ 1944.

Za Dom spremni!

Poslanik: Lorković v. r.

HDA, f. MVP NDH, Poslanstvo NDH u Bratislavi, i. č. 229, k. 4, strojopisná kópia.

73 August.

RECENZIE

DANGL, Vojtech. *ARMÁDA A SPOLOČNOSŤ NA PRELOME 19. A 20. STOROČIA*. Bratislava : VEDA, 2006, 256 s.

Nová knižná práca PhDr. V. Dangla, CSc., popredného vojenského historika, prináša v syntetizujúcej podobe výsledky jeho dlhodobého bádateľského úsilia. Hoci autor je predovšetkým špecialistom na oblasť vojenských dejín 19. storočia, jeho odborný záber je podstatne širší, o čom svedčí rad jeho vedeckopopularizačných prác o dejinách vojenstva, ktoré dosiahli značný ohlas a záujem čitateľskej verejnosti. Osobitne treba však pripomenúť jeho výrazný podiel na príprave syntézy *Vojenskej dejiny Slovenska II. zv. 1526 – 1711* a *III. zv. 1711 – 1914* (Bratislava 1995, 1996), kde dokázal erudovane vykresliť problematiku vojenstva v kontexte s procesmi, udalosťami a postavami v politickej sfére.

V slovenskej historickej spisbe patria jeho početné a faktograficky obsažné štúdie o problematike armády a vojenstva v období dualistického Rakúsko-Uhorska k priekopníckym a originálnym prácam po metodologickej, heuristickej a interpretačnej stránke. Svojím nemalým dielom nesporne prispievajú k dotváraniu obrazu o vývoji slovenskej spoločnosti v predmetnej dejinnej etape.

Treba pripomenúť, že hoci podľa názvu práce sa autor zaoberá začiatkom 20. storočia, jeho výklad organicky vychádza z priblíženia tendencii vývoja armády od rakúsko-uhorského vyrovnania roku 1867, aby osvetlil skutočnosti, ktoré determinovali celkový charakter ozbrojených síl v kontexte so zahraničnopolitickými a mocenskými ambíciami habsburskej ríše. Zároveň reflektuje osobitosti vývoja slovenskej spoločnosti, ktorej sa tieto ambície priamo týkali a reagovala na ne prostriedkami, ktoré mala k dispozícii. Okrem verejných postojov politických činiteľov v tlači to boli otvorené i latentné formy rezervovaného až výrazne negatívneho vnímania armády a osobitne povinného vykonávania vojenskej služby.

Monografické podanie témy je v takejto podobe skĺbením vojenskohistorického prístupu s osvetlením politicko-spoločenskej atmosféry vrátane tých znakov verejnej mienky, ktoré vypovedali o fenoméne armády ako najdôležitejšieho mocenského nástroja vnútri štátu i v presadzovaní jeho zahraničnopolitického vplyvu a záujmov. Takýto koncept výkladu zaiste privítajú najmä bádatelia, ktorí potrebujú získať relevantný prehľad o problematike, ktorá nemôže ostať nepovšimnutá pri skúmaní komplexu ideových a politických konštant v príslušnej etape spoločenského vývinu.

Publikácia sa člení do ôsmich kapitol podľa tematických okruhov. Z hľadiska autorovej koncepcie ide o tie stránky vzťahov armády a slovenskej spoločnosti, na analýze ktorých možno výstižne demonštrovať nosné a charakteristické črty postojov obyvateľstva k ozbrojenej moci štátu vo všeobecných polohách i v lokálnych podmienkach posádok, kde sa civilné obyvateľstvo bezprostredne stýkalo s vojenskými zločkami a ich pôsobením.

V tejto dimenzii sa premietajú už v prvej kapitole, kde autor približuje právne normy a organizačnú štruktúru dopĺňovania spoločnej rakúsko-uhorskej armády a uhorskej vlastibrany. Tu sú dôležité údaje o prístupe brancov z územia Slovenska k odvodom, pokladaných za „všeobecne nepopulárny akt“, podľa ktorých záujem o vojenskú službu bol veľmi nízky, napríklad roku 1911 sa takto zachovalo až 60 % mladých mužov (s. 20).

Dôležitý faktor základných zdrojov hodnotovej polarizácie v otázke chápania a akceptovania armády slovenským obyvateľstvom vyvieral z jej možnosti pôsobenia na mužskú populáciu, čo osvetľuje druhý tematický okruh. Zaoberá sa problematikou, ktorá odrážala snahy a postupy maďarskej politiky využiť armádu „na asimilačné ciele v prospech maďarských národných ideálov“ (s. 46) aj prostredníctvom širšieho uplatňovania maďarčiny v spoločnej armáde na území

Uhorska. To korešpondovalo s pozornosťou, ktorú v rovnakej tendencii venovala štátna moc využitiu vplyvu školstva a kultúrnej sféry pri výchove vo „vlasteneckom duchu“. Na tieto kroky odmietavo reagovali na parlamentnej pôde poslanci z politických strán nemadžarských národov, ktorí v kontexte celkových národnostných pomerov poukazovali najmä na diskriminačný charakter voči nemadžarským obyvateľom, ktorí slúžili v útvaroch armády podľa teritoriálneho systému odvodov.

Autorov bližší záber na súdobú verejnú mienku o armáde sa vyznačuje osvetlením málo známych a nesporne zaujímavých skutočností v tretej kapitole, ktorá uvádza taktiež príznačné prvky profilu dôstojníckeho zboru v jeho spoločenskom postavení a vnímaní statusu dôstojníkov v civilnej zložke spoločnosti. Poukazuje, že aj v Rakúsko-Uhorsku boli dôstojníci vysoko uznávanou vrstvou, ktorá plní zodpovedné poslanie pri obrane a ochrane štátu, dynastie a obyvateľstva, čo vyzdvihovala predovšetkým oficiálna propaganda. O slovenských postojoch k armáde a dôstojníckemu zboru možno za významné pokladať zistenie autora z vyhodnotenia oficiálnych údajov z roku 1910, že „*Slováci sú jediným národom monarchie, ktorý podľa tejto štatistiky nemá žiadne zastúpenie medzi dôstojníkmi z povolania a medzi záložnými dôstojníkmi má zastúpenie najnižšie*“ (s. 77-78).

Z dislokácie armádnych zložiek na Slovensku vyplýval fenomén priamych kontaktov civilného obyvateľstva s vojskom a jeho špecifickým postavením i aktivitami. Išlo predovšetkým o mestá, kde existovali posádky s príslušnými zariadeniami a ďalšou nevyhnutnou infraštruktúrou, ktorá zasahovala v relevantnom rámci aj do bežného života mestskej komunity. Autor zaraďuje tieto otázky do širších kontextov rozvíjajúcej sa urbanizácie, modernizácie priemyselnej výroby, budovania ciest a dopravných trás i celkového spoločenského diania v príslušných mestách. V prehľadnej podobe uvádza všetky mestá, kde boli umiestnené jednotlivé druhy útvarov aj s počtami vojenských osôb a príslušníkov žandárstva. Zdôraznil skutočnosť, že od 80. rokov 19. storočia medzi priority miest patrila snaha stavať kasárne, aby mohli získať a udržiavať stálu vojenskú posádku. Z toho následne plynuli pozitíva pre hospodárske zázemie, podniky a mestské inštitúcie, ktoré profitovali zo zabezpečovania dodávok priemyselných tovarov, potravín a služieb pre potreby vojska. Okrem toho autor poukazuje, že vojenská posádka sa viditeľnými a špecifickými formami podieľala na celkovom profile kultúrneho a spoločenského diania v meste, ku ktorému patrili aj slávnostné podujatia.

Národnostnú otázku v armáde rozoberá V. Dangel v širších súvislostiach a svoje závery argumentačne opiera o zistenia z úradných štatistík. Za kľúčovú tu možno pokladať jeho tézu, že „*v predvečer prvej svetovej vojny postoj slovenskej pospolitosti k rakúsko-uhorskej armáde je takmer bez výnimky negatívny*“ (s. 102). Okrem vplyvov národnostnej politiky v Uhorsku, ktorá určujúcim spôsobom rámcovala vzťah nemadžarského obyvateľstva k inštitúciám a orgánom štátnej moci, zaznamenáva rad ďalších faktorov, ktoré zohrávali úlohu pri hodnotení dosahu národnostnej skladby príslušníkov armády na jej pripravenosť plniť stanovené úlohy. Z pozície bádateľa identifikuje v tejto kapitole limity používania údajov z vojenských štatistík, ktoré odrážali problémové stránky v ich zostavovaní zo získaných údajov, a to najmä v otázkach vierohodného zaznamenania národnosti vojakov podľa skutočného stavu, ako aj ďalšieho spracovávaní týchto prvotných informácií. Túto stránku vysvetľuje konštatovaním zásadného poznatku, že armáda pokladala národnostnú príslušnosť „*až za treťoradého činiteľa a oveľa frekventovanejšou otázkou bol vzťah k dynastii, náboženská príslušnosť a sociálny pôvod príslušníka armády, predovšetkým dôstojníka*“ (s. 105). Napriek tomu dokázal autor z dostupných súborov štatistických dát vyvodiť výrečné závery, ktoré sa týkajú dôstojníckeho zboru a jeho špecializovanej prípravy na vojenských školách z hľadiska národnostnej príslušnosti. Konštatoval, že „*v slovenskej spoločnosti boli veľmi malé predpoklady pre doplnovanie profesionálneho dôstojníckeho zboru*“ (s. 124), ktoré sa odvíjali od sociálnych a majetkových pomerov, vzdelania, národnostného presvedčenia, jazykových vedomo-

stí, spoločenských stykov a konvencií možných uchádzačov o príslušné štúdium. Zaujímavé sú napríklad údaje o znalosti slovenského jazyka dôstojníkmi v plukoch na Slovensku, počty ktorých neboli zanedbateľné, pričom sa podľa národnostnej príslušnosti za Slovákov nehlásili.

Ďalšie dve kapitoly koncipoval V. Dangl ako analýzu otázok vzťahu armády a spoločnosti v konkrétnych súvislostiach s balkánskymi vojnami v rokoch 1912 – 1913. Na jednej strane autor dokumentoval atribúty militarizácie Uhorska, keď na základe nových zákonných noriem dochádzalo k intenzívnym prípravám na mocenský konflikt širokého rozsahu v zbrojnej výrobe, doprave, zásobovaní a mobilizačných plánoch armádnych i civilných zložiek. Práve na pozadí vojnových udalostí na Balkáne uvádza strategický rozmer zainteresovanosti habsburskej ríše na rozšírení vplyvu a pozícií v tomto priestore, kde mala opornú bázu už od roku 1878 okupovaním Bosny a Hercegoviny. Z druhej strany autor priniesol obraz o škále protimilitaristických prejavov slovenského obyvateľstva, ktoré vyvierali jednak zo spontánneho odporu proti vojnám a násiliu, ako aj z hlbších koreňov sympatií a podpory príslušníkom tých slovenských národov, ktoré viedli oslobodzovacie zápasy. Túto problematiku podáva V. Dangl s reflexiou zahraničnopolitickej ako aj vnútropolitckej roviny, keďže úradné miesta starostlivo sledovali postoje slovenského obyvateľstva k prebiehajúcim udalostiam, lebo ich motiváciu videli v expandovaní „panslavistických“ myšlienok.

Záverčná časť je už bezprostredne spätá so začiatkom prvej svetovej vojny, pretože dokumentuje strategické zámery Rakúsko-Uhorska počas príprav na vojnový konflikt a v jeho počiatkovej fáze v lete 1914. Autor tiež načrtol smery nasadenia bojových zoskupení rakúsko-uhorskej armády na srbskom a haličskom fronte v súčinnosti s ozbrojenými silami Trojspolku.

Publikácia má obsiahle nemecké resumé, menný a miestny register. Zoznam literatúry a publikovaných prameňov plní nielen informatívnu a dokumentárnu funkciu, ale možno ho pokladať aj za inštruktívny pre orientáciu v spise, ktorá sa týka predmetnej problematiky i v širšom kontexte historiografie susedných krajín. Autor poznámkovým aparátom dokladá, že heuristicky výdatne ťažil z príslušných archívnych fondov doma i v Budapešti. Osobitne sa žiada oceniť výrečne pôsobiacu obrazovú prílohu, ktorá obsahuje 90 fotografií a reprodukcii dobových ilustrácií a výtvarných diel rôznych žánrov, ktoré doteraz v takomto súbornom podaní neboli v našej spise publikované. Zobrazujú však zväčša slávnostné a spoločenské podujatia ako služobné povinnosti a bežný život vojakov.

Záverom sa žiada zdôrazniť, že práca je svojou monografickou povahou originálnym prínosom k poznaniu a skúmaniu dejín vojenstva a armády v dualistickom Rakúsko-Uhorsku. Možno povedať, že podáva sumarizujúci a syntetizujúci pohľad na problematiku, ktorá tvorí dominantné pole autorovej vedeckovýskumnej činnosti. V. Dangl na príklade tejto témy ukázal zmyslupnosť previazanosti bádania v oblasti dejín vojenstva a armády s výskumom vývinových procesov vo vrstvách a zložkách občianskej spoločnosti, čo sa v obsahu publikácie odráža vo viacerých tematických polohách a prienikových rovinách. Prelínanie vecnej a faktografickej náplne jednotlivých kapitol je takto osnované na organických väzbách reálnych faktov a podporuje presvedčivosť a vierohodnosť podávaného výkladu. Pokladáme za prospešné, že autor na viacerých miestach upozorňuje na doteraz nespracované problémy a naznačuje podnety k prehĺbeniu bádania, ktoré má priniesť produktívne výsledky v ďalšom poznávaní a začleňovaní slovenskej problematiky v predmetnom období do kontextu stredoeurópskeho vývoja.

Milan Podrimavský

RUSSKJE I SLOVAKI V XIX. – XX. VV.: KONTAKTY, VZAIMODEJSTVIJE, STEREOTIPY. Materialy Meždunarodnoj naučnoj konferencii, priuročenoj ko Vtoromu zasedaniju Komisii istorikov Rossii i Slovaki (Moskva, 2. – 4. oktabria 2007 g.). Moskva : Joškar-Ola, 2007, 223 s.

Príspevky v zborníku z konferencie slovenských a ruských historikov, ktorá sa konala v rámci riadneho zasadania spoločnej slovensko-ruskej komisie v Moskve, sa tematicky orientujú na problémy národnej identity, etnických stereotypov a slovensko-ruských vzťahov. Zborník uvádza rozsiahla stať V. A. Tiškova *Rossijskij narod kak jevropskaja nacija i jeho jevrazijskaja missija*, ktorá je venovaná otázkam krízy identity v Rusku po zániku Sovietskeho zväzu. Autor zdôrazňuje potrebu zahrnúť etnocentrické chápanie národa, ktoré považuje za neblahé dedičstvo sovietskych čias a obdobia po rozpade ZSSR. V tomto zmysle dôsledne rozlišuje *rossijskij narod* a *ruskij narod*, pričom prvým termínom označuje politický národ, tvorený občanmi Ruska a druhým etnických Rusov. (Termín *rossijskij narod* preto ďalej prekladám ako *ruský štátny národ*, hoci som si vedomý nedokonalosti tohto prekladového ekvivalentu.)

Značný priestor venuje V. A. Tiškov rozličným konceptom vnímania úlohy Ruska v postsovietskom priestore a v tomto kontexte vyzdvihuje význam eurázijstva. Euráziu chápe ako nehomogénny celok, pre ktorý je príznačné prelínanie vzájomných etnokultúrnych vplyvov a neustále obnovovanie kultúrnej diverzity. Ďalej autor podáva krátku charakteristiku eurázijských koncepcií, počínajúc „klasickými“ predstavami L. Gumil'ova a končiac neoeurázijstvom A. G. Dugina. Podstata debát na túto tému sa v ruskom myslení spája s úvahami o akejsi syntéze slovanského (resp. árijského) a tureckého civilizačného prúdu, pričom sa spomína aj prelínanie tradícií usadlých roľníckych spoločenstiev a kočovníckych stepných kultúr a pod. Z tejto syntézy mala vzniknúť originálna civilizácia, ktorú by podľa autora mala reflektovať aj praktická politika súčasného Ruska, a to napr. v integrácii bývalých sovietskych republík. V tejto súvislosti autor vyzdvihuje iniciatívny prezident Kazachstanu N. Nazarbajeva, ktorý s takouto myšlienkou vystupoval ešte roku 1994, no nenašiel širší ohlas a tak sa jeho „eurázijská doktrína“ dodnes obmedzuje iba na vnútornú politiku tejto stredoázijskej republiky (v Astane napr. existuje *Jevrazijskij nacional'nyj universitet L. N. Gumil'ova*). Tiškov analyzuje príčiny, prečo má práve v Kazachstane idea eurázijskej integrácie také silné pozície a konštatuje, že sa tu zrejme výraznejšie pociťuje potreba integrovať krajinu s etnicky a kultúrne rozdielnymi zložkami obyvateľstva a že Kazachstan nepocítil rôznorodé vonkajšie politické tlaky tak intenzívne, ako iné stredoázijské republiky.

Podstatnú časť state V. A. Tiškova tvoria úvahy o reálnom a pragmatickom význame utvrdzovania ruského „štátneho“ nacionalizmu: *rossijskij nacionalizm* chápe „ako uvedenie a obranu národnej suverenity a záujmov krajiny, upevnenie národnej identity ruského štátneho národa, potvrdenie priority samého pojmu ruský štátny národ“ (s. 32). Ďalej sa autor venuje téme civilizačnej misie Ruska v eurázijskom priestore, pričom východiskom jeho úvah sú slová V. Putina, podľa ktorých „v civilizačnej misii ruského štátneho národa na eurázijskom kontinente treba pokračovať“. V. A. Tiškov konštatuje, že Putinove slová znamenajú odklon od predstavy, ktorá sa zrodila v deväťdesiatych rokoch a vytvárala obraz „rozpadu ‚sovietskeho impéria‘, ktoré akoby gniavilo a brzdilo historický vývin etnickej periférie“, pričom Rusi vystupovali v úlohe asimilátorov. Túto kardinálnu zmenu v interpretácii zániku ZSSR víta i sám Tiškov, ktorý podčiarkuje, že „imperálna paradigma pri objašňovaní povahy a príčin rozpadu Sovietskeho zväzu neobstojí“ (s. 33). Je teda celkom zrejme – ako naznačuje stať V. A. Tiškova, že ruská historiografia reaguje na nové okolnosti vo vnútornej i zahraničnej politike RF a dáva tušiť, že v hodnotení najnovších dejín sa dostávajú do popredia nové tendencie.

Svojrzázny aspekt problematiky kultúrnej identity rozpracúva stať M. Martynovovej *Problema integracii kultur v uslovijach stoličnogo megapolisa*, ktorá nastoľuje v Rusku veľmi aktuálny problém etnokultúrnej rôznorodosti Moskvy. Autorka pritom zdôrazňuje, že nakoľko urbánna migrá-

cia je dnes celosvetovým trendom, výskum problematiky na príklade Moskvy je zaujímavý nielen konkrétnym materiálom, ale prináša aj metodologické impulzy. Predmetom jej záujmu je fenomén otvorenosti *každodennej* kultúry k iným kultúram, fenomén *každodennosti* (*povsednevnost'*) v dialógu rôznych kultúrnych tradícií. Škoda len, že autorka v článku nenašla priestor pre bližšiu definíciu termínu „každodennosť“. Hlavná téza autorky spočíva tom, že každodennosť, tradične vnímaná ako jedna z najkonzervatívnejších sfér ľudského života, podlieha dnes následkom globálnych kultúrnych posunov. Autorkino chápanie kultúrnych inovácií v Moskve, ktoré sú spojené s etnickými vplyvmi migrantov, uvádza podrobný opis stavu a dôsledkov migrácie v Moskve, v ktorom čitateľ nájde aj také aspekty, ako sú nové zvyklosti v oblasti stravovania, bývania, obliekania, spôsobu trávenia voľného času a pod. Na viacerých príkladoch autorka demonštruje, že proces akulturácie je procesom dvojsmerným. Súčasťou práce je podrobná analýza súčasných tendencií a dynamiky vývinu zloženia obyvateľstva Moskvy v migračnej paradigme, ktorú ilustrujú zaujímavé štatistické údaje a popis migračných vln s konkretizáciou ich etnického zloženia a profesnej i sociálnej štruktúry. Autorka si osobitne všima aj migrantov ruskej národnosti, a to z hľadiska zvykov a každodennej kultúry regiónu, z ktorého do Moskvy prišli. V tejto súvislosti stoja za pozornosť postrehy o nehomogénosti tradícií každodenného života etnických Rusov v Moskve.

Autorka venuje pozornosť aj etnokultúrnemu priestoru celého Ruska, pričom zdôrazňuje, že krajina je dnes z hľadiska imigrácie na treťom mieste na svete (hneď po USA a Nemecku) a ročne sem prichádza cca 780-tisíc imigrantov. Vonkajšia migrácia je pre Rusko relatívne novým javom, ak však vezmeme do úvahy, že táto migrácia sa zväčša obmedzuje na bývalé republiky ZSSR, potom je vlastne len pokračovaním starších tendencií, ktoré prirodzene vznikli v gravitačnom poli Moskvy. Na záver autorka konštatuje, že dnes môžeme pozorovať celý komplex spoločných kultúrnych črt a že „*obyvateľov Ruska dnes spoločné historicko-kultúrne hodnoty a spoločensko-politické záujmy spájajú oveľa viac, ako ich rozdeľujú rozdiely, založené na etnickej alebo náboženskej rozdielnosti*“. Takáto formulácia by si však vyžadovala vecnú argumentáciu, inak vyznieva priveľmi deklaratívne.

Otázkam identity sa venuje aj M. Barnovský v stati *Problémy s národnostnou identitou Rusínov/Ukrajincov na Slovensku v 20. storočí*. Príspevok môže poslúžiť ako veľmi dobré uvedenie do problematiky pre každého čitateľa, ktorý má záujem preniknúť do témy hlbšie. Autor sumarizuje najdôležitejšie historické, politické a nábožensko-kultúrne faktory, ktoré spôsobili pretrvávajúcu rozpoltenosť etnickej identity rusínskeho obyvateľstva žijúceho na severovýchodnom Slovensku. Treba upozorniť, že nedokončený proces etnickej identifikácie Rusínov/Ukrajincov je v súčasnej Európe v istom zmysle únikom, pretože obyvateľstvo, ktoré samo seba identifikuje ako „rusínske“, žije kompaktné na území piatich krajín dotýkajúcich sa Karpatského oblúka – Slovenska, Ukrajiny, Poľska, Maďarska a Rumunska. Autor konštatuje, že rusínske národné obrodenie v 19. storočí nespĺnilo svoju úlohu, keďže vtedajšia rusínska elita nebola schopná dosiahnuť to, čo dosiahli národné elity iných národov Európy, t. j. dokončiť národno-sebauvedomací proces rusínskeho etnika. Možno dodať, že to nedokázala ani rusínska elita 20. storočia a je otáznne, nakoľko sa k tomuto cieľu približuje rusínska elita na začiatku 21. storočia. Autor vo svojom článku na malom priestore poukázal na hlavné príčiny a faktory tohto stavu, ktoré ponúka staršia i novšia literatúra. K prednostiam Barnovského práce patrí skutočnosť, že berie do úvahy interpretácie ukrajínofilské i rutenofilské. V tejto súvislosti stojí za pozornosť, že na rozdiel od 19. a 20. storočia, dnes už nie je aktuálny „vel'koruský smer“, ktorý by sa usiloval dokázať, že Rusíni sú súčasťou ruského národa. O tom, že stať M. Barnovského vyvolala medzi ruskými historikmi ohlas, svedčí aj zaujímavý materiál s názvom *Sovetskije diplomaty o rusinach*, ktorý v rámci diskusie k tejto téme predstavila V. V. Marjina a ktorý sa vo forme prílohy dostal aj do zborníka.

Otázkam etnickej identity Slovákov sa v zborníku venujú príspevky T. Ivantyšinovej *Národná identita Slovákov a spory o Štúrovo dedičstvo* a M. Ju. Dronova *K voprosu ob etnonacionalnoj identičnosti greko-katolikov i pravoslavnych Vostočnoj Slovakii v mežvojennyj period*. Šírku kontextu otázok formovania národnej identity v zborníku naznačujú state D. Škvarnu *Genéza slovenských národných symbolov v stredoeurópskom kontexte*, ktorá sa sústreďuje najmä na problematiku 19. storočia, či práca O. I. Brusinovej *Problema identičnosti slavianskogo naselenija v musulmanskom okruženii (po materialam Srednej Azii)*. Sem možno zaradiť aj stať o ruskej periodickej tlači na Slovensku v rokoch 1919 – 1944 (Gurko-Kriažina, Je. V. *Russkojazyčnaja periodika Slovakii 1919 – 1944 gg. v bibliografičeskom otraženii*).

Témy spojené s formovaním stereotypov a obrazu Rusov o Slovákoch, resp. Slovákov o Rusoch reprezentuje stať G. V. Rokinovej *Russkije glazami slovakov, slovaki glazami russkich: stereotypy vospriatija v realijach XIX v.* Predstavuje analýzu percepcie Slovákov ako slovanského národa zo strany ruskej intelektuálnej a politickej elity a problematiku formovania obrazu Ruska v prostredí slovenskej národne uvedomelej inteligencie v 19. storočí. Autorka uvádza dobové svedectvá, ktoré ukazujú, ako v prvej polovici 19. storočia Rusi postupne objavovali Slovákov, spočiatku označovaných len ako Čechov alebo Maďarov. K zásadnej zmene v percepcii Slovákov v Rusku podľa autorky došlo po Všeslovanskom zjazde v Moskve roku 1867, ktorý sa časovo takmer prekryl s rakúsko-uhorským vyrovaním. Autorka konštatuje, že ruská politika voči Rakúsko-Uhorsku bola až do spomínaného zjazdu jednoznačne proviedenská. Rusko podporovalo habsburský cisársky dvor počas revolučných udalostí rokov 1848/1849, a to aj na úkor podpory politických pozícií a programov slovanských národov monarchie. Postoj Ruska sa zmenil v sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch 19. storočia, čo autorka dokumentuje faktograficky mimoriadne nasýteným obrazom emigrácie zo Slovenska do Ruska, pričom sa zameriava najmä na pôsobenie Slovákov vo vzdelávacích a štátnych inštitúciách Ruska. Význam tejto časti práce z hľadiska poznania rusko-slovenských vzťahov v 19. storočí podčiarkuje množstvo konkrétnych príkladov o pôsobení Slovákov v ruských vzdelávacích a štátnych inštitúciách. Treba však upozorniť na nesprávny preklad názvu Turčianskeho regiónu (autorka ho prekladá ako región pod názvom „Turča“) a jeho nesprávnu lokalizáciu do oblasti východného Slovenska. O Turci autorka hovorí v súvislosti s tézou, že nositeľmi ľudového rusofilstva na Slovensku v 19. storočí boli slovenskí drotári, ktorí pravidelne putovali do Ruska a väčšinou pochádzali práve z tohto regiónu, preto je mylná lokalizácia nielen drobným nedostatkom geografie, ale v interpretácii autorky dostáva aj širší kontext.

Zaujímavý aspekt formovania obrazu Slovákov v ruskom prostredí predstavuje stať I. V. Kriučkova *“Slovackij vopros” na stranicach periodiki Dona i Severnogo Kavkaza v načale XX veka*. Práca sa sústreďuje na vnímanie Slovákov na ruskom vidieku, mimo hlavných politických a kultúrnych centier, čo je pohľad o to zaujímavejší, že v nestabilnom multietnickom prostredí severného Kaukazu sa problém vzťahu impéria a nespokojnej národnostnej menšiny nevyhnutne dostával do iného svetla, ako to bolo v hlavnom meste, kde sa zasa „slovenská otázka“ mohla oveľa intenzívnejšie chápať napr. v kontexte myšlienky slovanskej vzájomnosti. I. V. Kriučkov konštatuje, že správy o udalostiach na Slovensku v sledovaných periodikách boli obsahovo jednostranné: ich spoločným menovateľom sú najčastejšie slovensko-maďarské spory, ostatné aspekty života Slovákov ostávali mimo ich pozornosti. Autor zároveň uvádza, že v článkoch možno sledovať istý názorový vývin: ak spočiatku sa podávali udalosti na Slovensku ako marginálny politický jav, pred prvou svetovou vojnou už rátajú slovenskú otázku medzi významné národnostné konflikty, ktoré môžu otriasť impériom Habsburgovcov.

Kriučkov konštatuje, že v zahraničnopolitických rubrikách juhorských novín sa správy z Rakúsko-Uhorska zjavujú pomerne často, no slovenské témy sa v prvých rokoch sledovaného obdobia obmedzujú iba na správy o prírodných katastrofách, štrajkoch, či kuriozitách. Medznikom

je podľa autorových zistení obdobie 1906 – 1907. Veľkú odozvu mali najmä tragické udalosti v Černovej, pričom podľa autora „*prakticky všetky regionálne periodiká priniesli túto informáciu s neskryvaným rozhorčením nad počínaním uhorskej štátnej moci a so súcitom voči Slovákom*“ (s. 110). Jedným dychom však autor dodáva, že niektoré noviny priniesli aj oficiálny uhorský (maďarský) pohľad na udalosti a publikovali úryvky zo stenografického zápisu z rokovania uhorského snemu, vystúpení predstaviteľov vlády, poslancov atď., kde sa účastníci černovského zhromaždenia označovali za dav *exaltovaných fanatikov*. Hoci to I. V. Kriučkov priamo takto neformuluje, zdá sa, že dobrý ruský vlastenec na Kaukaze nemusel nevyhnutne nadobudnúť o Slovákoch priaznivý dojem. Treba dodať, že autor v tomto smere konštatuje isté rozdiely medzi periodikami a uzatvára, že liberálna tlač bola voči uhorským úradom kritickejšia.

V neskoršom období I. V. Kriučkov zaznamenáva rozšírenie spektra tém. Noviny síce naďalej venujú pozornosť slovensko-maďarskému konfliktu (spomeňme napr. správu o uväznení S. H. Vajanského roku 1913 za to, že organizoval zbierku na pomoc balkánskym Slovanom), no pribúdajú dva ďalšie okruhy: emigrácia Slovákov do USA a osud slovenských vojakov na ruskom fronte, resp. osud Slovákov, ktorí padli v prvej svetovej vojne do zajatia. Téma emigrácie bola na Kaukaze v tomto čase mimoriadne aktuálna, pretože vystáhovalectvo narastalo aj tu a vnímalo sa ako negatívny jav. Slovenská emigrácia mala teda slúžiť ako príklad zlého osudu ťažko skúšaného národa. Pokiaľ ide o slovenských vojakov, resp. zajatcov, materiál, ktorý uvádza I. V. Kriučkov, potvrdzuje známu predstavu o priateľskom pomere domácej verejnej mienky k nim. Zmieňujú sa tu viaceré priaznivé články o pobyte slovenských zajatcov na juhu Ruska a o ich kontaktoch s tunajším obyvateľstvom (s. 115).

Časový rámec Kriučkovových analýz tvorí obdobie začiatku 20. storočia a vo všeobecnosti možno povedať, že v tomto čase už dosahovali aj ruské provinciálne periodiká istý kvalitatívny stupeň rozvoja, boli ideovo diferencované a ponúkali nielen prevzaté materiály, ale mali aj vlastných korešpondentov v zahraničí a publikovali analytické články. Pravdaže, hĺbku a samostatnosť ich analýz by bolo treba zhodnotiť porovnaním napr. s periodikami, vydávanými v Petrohrade a Moskve. V tomto smere by bolo zaujímavé vedieť, nakoľko sú články o slovenských témach výsledkom kompilácie názorov a správ iných periodík, nakoľko autori naozaj čerpali z vlastných informačných zdrojov a nakoľko kvalifikované boli tieto zdroje. Dôležitosť tohto aspektu ukazuje príklad článku z roku 1912, v ktorom sa uvádzajú konflikty destabilizujúce politický život v Habsburskej ríši, pričom sa spomína aj konflikt Slovákov a Maďarov, ale niet tu zmienky o konflikte česko-nemeckom či rumunsko-maďarskom. Na túto okolnosť poukazuje aj I. V. Kriučkov, ktorý uvažuje o rozličných možných dôvodoch tejto „disproporčnosti“. Kriučkovovu špekuláciu o tom, že autor článku mohol vynechať takéto vážne faktory vnútornej politiky Rakúsko-Uhorska z dôvodov „úspory miesta“ (s. 112) však treba zrejme zavrhnúť, s najväčšou pravdepodobnosťou to bolo tak, že prispievatelia novín nepoznali dobre pomery v Dunajskej monarchii a informácie, ktoré mali k dispozícii, boli neúplné a nesystematické.

Na záver možno dodať, že čitateľ v článku nenájde nič o osudoch slovenských kolonistov, ktorí sa v poslednej štvrtine 19. storočia vystáhovali na Kaukaz v rámci akcie zameranej na osídľovanie „voľných“ teritórií Ruska a prežívali tu ešte aj v 20. storočí (o lokalitách, kde sa na severnom Kaukaze usadili, píše M. Filo a P. Jilemnický). To naznačuje, že záujem juhoruskej tlače o Slovákov nebol primárne motivovaný etnografickými či slavianofilskými dôvodmi, ale úsilím referovať o udalostiach v susednej monarchii.

K príspevkom, ktoré sa venujú otázkam etnických stereotypov a obrazu „svojich a cudzích“ patria aj state M. Ju. Dostaľovej *Obraz Slovkii i slovakov v trudach i putevnych vpečatlenijach pervych rossijskikh universitetskich slavistov (30 – 40-je gg. XIX v.)* a D. Kodajovej *Obraz Ruska v slovenských cestopisoch, 1867 – 1914*. Vzťahovú problematiku zastupuje príspevok L. P. Laptveovej (*Rossija i Svetozar Gurban-Vajanskij 1847 – 1916*), ďalej príspevok Je. P. Serapionovovej

*Rossijsko-slovenské vzťahy v začiatkoch 20. storočia, ktoré sa však z hľadiska materiálu i jeho analýz viac venuje česko-ruským vzťahom a slovenské aspekty problematiky vzťahov sú zastúpené skôr kontextovo. Naopak, jednej z kľúčových tém moderných slovenských dejín je venovaná stať V. V. Marjinovej *Slovensko a slovenské politiky glazami sovietskych diplomatov (1940 – 1941 gg.)* a stať D. V. Kuznecova *Kontakty i vzájomnosť rusov i Slovákov v období Slovenského národného povstania*. Špeciálny aspekt slovensko-ruských kultúrnych vzťahov si všima Ju. V. Bogdanov v stati *Slovensko v publicistickej literatúre Erenburga*. Príspevkom k dejinám vedy je stať G. A. Bogatovovej *Kontakty rusov i slovenských slavistov vo 2. polovici 20. storočia*. Pohľad na česko-slovenské vzťahy predstavuje stať Je. G. Zadorožnika *Problémy vzťahov medzi Čechami i Slovákami skrz prizmu sovietskej T. G. Masarika "Rossija i Jevropa"*.*

Irina Dulebová – Lubor Matejko

NIŽŇANSKÝ, Eduard (ed.). *Z DEJÍN HOLOKAUSTU A JEHO POPIERANIA. Acta historica Posoniensia VII*. Bratislava : Katedra všeobecných dejín, FFUK, 2007.

Výskum problematiky holokaustu v podmienkach Slovenska prešiel v ostatných rokoch od riešenia základných otázok k vyššej fáze hľadania širších súvislostí a zovšeobecnení za pomoci nových metodologických postupov. Svedčí o tom aj medzinárodný projekt organizovaný historikom E. Nižňanským pod názvom *Z dejín holokaustu a jeho popierania*. Výsledky projektu boli umiestnené na stránkach nového periodického zborníka Katedry všeobecných dejín FFUK pod číslom VII. Potvrdením vyššej etapy výskumu a nových prístupov je skutočnosť, že zborník už nie je len súborom štúdií na rôzne témy k problematike holokaustu, ale cieľavedome prináša niekoľko špecializovaných tematických okruhov. Tieto mali podľa vyjadrenia editora predstaviť a zhodnotiť rôzne spôsoby riešenia tzv. židovskej otázky na jednotlivých stupňoch prehlbovania protizidovských opatrení. Viacerí autori pritom uplatnili nové alebo menej frekvencované metódy výskumu, spracovania a zovšeobecnenia vedeckých poznatkov. Osobitne treba upozorniť na výber autorov sledovaného súboru štúdií, ktorý je vzhľadom na bežnú prax v podmienkach slovenskej historickej vedy skutočne bohatý a pestrý. Editor okrem autorov z vysokoškolských, vedeckých a odborných pracovísk na území Slovenska vyzval k spolupráci aj historikov a odborných pracovníkov z univerzít a vedeckých ustanovizní v Nemecku, Švajčiarsku, Taliansku, Holandsku, Izraeli a v Kanade. Zásluhu na pre ďalší vedecký výskum veľmi prezieravé bolo podľa môjho názoru aj zapojenie mladých historikov, doktorandov a čerstvých absolventov odboru dejín do práce na jednotlivých tematických okruhoch.

Zostavovateľ zborníka v spolupráci s autormi vytýčil štyri kľúčové okruhy otázok. Tieto možno členiť nielen tematicky, ale do určitej miery aj chronologicky. Prvou témou sú židovské getá, ako prvý stupeň uskutočnenia protizidovských opatrení a predstupeň k vlastnému holokaustu, respektíve k tzv. konečnému riešeniu židovskej otázky, ktoré sa realizovalo v koncentračných táboroch. Práve koncentračné tábory sú druhou kľúčovou témou zborníka. Potom nasleduje problematika holokaustu vo vzťahu k Slovensku a štvrtý tematický okruh predstavuje hodnotenie revizionistickej reflexie holokaustu v povojnovej svetovej a slovenskej historiografii s cieľom odmietnuť alebo aspoň čiastočne zastrieť historické fakty o prenasledovaní a najmä o vyhladovaní židovskej komunity v Nemecku a v ďalších krajinách. Samostatné, ale veľmi dôležité postavenie v zborníku má rozsiahly záverečný blok recenzií početných domácich a zahraničných prác k otázkam holokaustu z ostatného obdobia.

V rámci úvodnej témy o židovských getách v rôznych krajinách Európy počas druhej svetovej vojny zborník uvádza len jednu, ale značne rozsiahlu štúdiu talianskeho historika Gustava Corniho. Práca má priekopnícky charakter, lebo prináša doteraz málo známy obraz života v getách, ktoré boli zriadené nacistami v okupovanej východnej Európe ako prestupné stanice do koncentračných táborov alebo k bezprostrednej likvidácii. Sem boli postupne sústredení Židia z rôznych častí Európy. Autor sa vyjadril, že jeho zámerom bolo priblížiť mikrokozmos každodenného života v getách so zameraním na vývoj sociálnej štruktúry, samosprávy, materiálneho postavenia Židov a foriem ich postupnej likvidácie „umiernenými“ cestami, najmä v dôsledku neľudských životných podmienok.

Konečná stanica pohnutých dejín holokaustu, koncentračné tábory, sú v zborníku vylíčené v netradičnom zornom uhle prostredníctvom troch štúdií. V prvej švajčiarsky autor Charles Claude Biedermann mapuje v historiografii neznáme cezpoľné pohotovostné strediská nemeckého koncentračného tábora Buchenwald. Malé vonkajšie tábory slúžili najmä na výhodné umiestnenie pracovných síl z centrálného tábora smrti blízko dôležitých stavieb. Štúdia má povahu strojej enumeratívnej materiálovej práce, ale z hľadiska obsahu je novátorská. Ďalšie dve štúdie korešpondujú s prácou G. Corniho. Zobrazujú každodenný život Židov, tentoraz však už nie v getách, ale v ešte horších podmienkach koncentračných táborov. Dávajú možnosť porovnať spoločné znaky a rozdiely životných pomerov geta a koncentračného tábora. Izraelský historik David Silberklang konkrétne hovorí o živote v pracovných táboroch Dublinského dištriktu na území Poľska v záverečnom štádiu holokaustu počas rokov 1943 – 1944. V uvedených táboroch dlhšiu dobu prežívala časť židovského obyvateľstva z rôznych krajín. Osadenstvo táborov prežívalo z dôvodu nasadenia na rôzne nevyhnutné práce. Ešte užšie sa na charakteristiku životných pomerov zajatcov zameriava štúdia slovenskej etnologickej Moniky Vrzgulovej. Autorka svoj príspevok podáva ako prácu z oblasti výskumu každodennosti. Preto obraz života v koncentračných táboroch líči najmä metódami *oral history*.

Tematika prenasledovania židovskej komunity vo vzťahu k Slovensku je v zborníku zastúpená tromi štúdiami. Ich spoločným menovateľom je pokus o nové prístupy. E. Nižňanský a mladá historička Jana Mňahončáková sa pokúsili zaviesť do problematiky holokaustu komparatívnu metódu. Porovnávajú výklad pojmu Žid v zákonodarstve vojnovy Slovenskej republiky a Nezávislého chorvátskeho štátu. Z komparácie vyplýva, že spoločné znaky režimov v oboch štátoch sa odrazili aj v podobnom prístupe k riešeniu tzv. židovskej otázky, kde bolo možné pozorovať iba menej podstatné odchýlky. Autori štúdiu doplnili niekoľkými ukázkami dokumentov z anti-semitského zákonodarstva slovenského štátu. Objektom výskumu nasledujúcich dvoch štúdií sú doposiaľ obchádzané otázky vplyvu protižidovskej politiky a jej dôsledkov na ostatné komunity súčasnej slovenskej spoločnosti. Historička Milena Sokolová sa zaoberá reflexiou holokaustu v komunite slovenských evanjelikov augsburského vyznania. Autorka približuje genézu vzájomného vzťahu príslušníkov židovského a evanjelického vierovyznania, ako aj premeny postojov evanjelickej cirkevnej hierarchie k protižidovským opatreniam. Mladý historik Martin Zetocha sleduje zmeny sociálnej štruktúry židovského a nežidovského obyvateľstva mesta Nitra na pozadí nastupujúcej politiky diskriminácie Židov vo svetle štatistických údajov zo sčítaní ľudu v rokoch 1919 a 1940.

Priekopnícky charakter v slovenskej historiografii má uvedenie témy revizionizmu voči historickej existencii holokaustu, jeho celkovému charakteru a dôsledkom. Editorovi zborníka sa podarilo zabezpečiť hodnotenie revizionistickej literatúry a názorových smerov k danej problematike v Kanade, Nemecku, Rumunsku, na Slovensku, ako aj v iných krajinách na ploche štyroch štúdií. Prvá sa týka dejín holokaustu a jeho popierania v Rumunsku. Nemecká historička Mariana Hausleitner podáva obraz kľúčových historických medzníkov prenasledovania Židov na území dnešného Rumunska a následne aj prehľad vývoja názorov na holokaust v predmetnej krajine po

druhej svetovej vojne a po roku 1989. Pozoruhodná je aj štúdia holandského historika Georgia Verbeeca, prinášajúca analýzu revizionistických názorových smerov v domovskej krajine nacizmu v Nemecku, respektíve v Spolkovej republike Nemecko, po roku 1960, keď sa po určitom časovom odstupe odvážili vystúpiť tribúni nacistického režimu. Autor v predmetnej sofistikovanej stati objasňuje ideové korene a približuje arzenál argumentov jednotlivých prúdov obhajoby anti-semitskej politiky nemeckého nacistického štátu. Ako hlavný argument revizionizmu vystupuje do popredia zápas nacistov proti prenikaniu boľševizmu do strednej a západnej Európy. Pokusy o revíziu historických faktov holokaustu zo špecifického zorného uhla geograficky vzdialeného zámoria, konkrétne Kanady, hodnotí doktorandka slovenského pôvodu na jednej z kanadských univerzít Nina Paulovičová. Z jej rozborov vyplýva, že popieranie holokaustu je v národnostne a etnicky pestrej kanadskej spoločnosti súčasťou širšieho prúdu rasistických a rôznych xenofóbnych názorov. Reakcie vládných kruhov, zákonodarných orgánov, súdnictva a akademickej obce k týmto názorom sú pritom často defenzívne a alibistické. Na záver sledovaného tematického bloku treba spomenúť charakteristiku hlavných smerov revizionizmu dejín holokaustu na pôde Slovenska v štúdiu z pera historičky Kataríny Hradskej. Práca má úvodnú časť, kde autorka prehľadne a názorne oboznamuje čitateľa s najvýznamnejšími predstaviteľmi a myšlienkovými premisami revizionizmu vo svetovej, najmä západoeurópskej historiografii. Potom podáva analýzu percepcie a transformácie ideových prameňov revízie holokaustu v podmienkach slovenskej spoločnosti. Mapuje extrémistické hnutia a organizácie, ktoré sú nositeľmi predmetných myšlienok na Slovensku, hodnotí úroveň a účinnosť legislatívnych opatrení namierených proti popieraniu holokaustu, ako aj úroveň metód formovania spoločenského vedomia o dejinách prenasledovania židovskej komunity. Pri celkovom pohľade na daný tematický okruh sa možno stotožniť s názorom editora v úvode publikácie, že práve tematika popierania holokaustu je na pôde zborníka spracovaná najkomplexnejšie.

Publikáciu uzatvára veľký blok recenzií. Ich výber bezpochyby nebol náhodný. Vytvárajú obraz o medzinárodnej produkcii na poli výskumu holokaustu v ostatnom období a viaceré z nich svojím obsahom korešpondujú s vyššie uvedenými tematickými blokmi. Týmto spôsobom dopĺňajú odpovede na otázky nastolené v zborníku. Recenzovaných bolo celkom 17 monografií a zborníkov. Do hodnotenia tejto produkcie zostavovateľ zapojil deväť autorov, a to renomovaných, ako aj začínajúcich historikov. Títo posudzovali práce početných autorov z Nemecka, Rakúska, Česka, Veľkej Británie, USA i zo Slovenska. Obsah recenzií doplnil skúmané témy každodenného života v getách a koncentračných táboroch, otázky postoja cirkvi a väčšinovej komunity k holokaustu, problematiku pokusov o zastieranie zločinov nacizmu, ďalej témy arizácie, využívania otrockej práce väzňov koncentračných táborov, ako aj tzv. konečného riešenia židovskej otázky v rôznych krajinách.

Na prvý pohľad nenápadný zborník editora N. Nižňanského *Z dejín holokaustu a jeho popierania* je v skutočnosti hodnotným prínosom nielen v slovenskej historiografii, ale aj v rámci širokého medzinárodného výskumu holokaustu a to minimálne v európskom kontexte. Dokladom je reprezentatívne medzinárodné zloženie autorov a uverejnenie viacerých profilových štúdií zborníka vo svetových jazykoch. Záverečný blok recenzií a bohatý poznámkový aparát väčšiny štúdií poskytujú čitateľovi ťažko vyčerpateľný zdroj bibliografických informácií o výsledkoch výskumu holokaustu v európskom aj vo svetovom meradle. Na záver možno iba konštatovať, že vyššie uvedené hodnotenia sú dostatočným dôvodom, aby som sledovanú publikáciu mohol doporučiť do pozornosti nielen odborníkom na kolokaustu, ale aj ostatným historikom a laickej verejnosti.

Ludovít Hallon

GLOSÝ – BIBLIOGRAFIA

VŠEOBECNÉ DEJINY

GOETZ, Hans-Werner. *ŽIVOT VE STŘEDOVĚKU*. Jinočany : H&H, 2005, 460 s.

Roku 1996 vyšlo dielo Hansa-Wenera Goetza, profesora dejín stredoveku a novoveku na univerzite v Hamburgu, s názvom *Leben im Mittelalter (vom 7. bis zum 13. Jahrhundert)*. Preklad do českého jazyka bol vydaný minulý rok pod názvom *Život ve středověku*. Monografia patrí medzi publikácie z oblasti dejín každodennosti. Celá práca je rozdelená do šiestich hlavných kapitol. Tieto sú rozdelené na jednotlivé podkapitoly. Okrem toho je tu predhovor, úvod a záver.

Autor v predhovore píše, že kniha vznikla pôvodne z jednej úvodnej prednášky pre študentov histórie. Pre tlač bola samozrejme prepracovaná. Za cieľ si kladie uviesť do tematiky dejín každodennosti a do dejín stredoveku. Nepovažuje svoje dielo za uzavretý výsledok, ale iba za prvý náčrt. Zdôvodňuje tu výber témy a časové ohraničenie.

V úvodnej časti H.-W. Goetz rozoberá pojem dejiny každodennosti. Považuje ich za prostredníka medzi veľkými politickými dejinami a štrukturálnymi základnými dejinami, ktoré sú orientované sociálno-ekonomicky. Každodennosť chápe ako ľudský život sám vo svojom dennom priebehu v rámci príslušných životných pomerov a dejiny každodennosti skúmajú a popisujú tento život ľudí, od minulosti až po súčasnosť. Ich cieľom je priemerný človek, ktorý však v skutočnosti neexistuje. Je to iba typ. Každodenný život ako mentalitu určujú viaceré faktory, pričom autor pokladá za zvlášť dôležitú príslušnosť k určitej skupine a vrstve stredovekej spoločnosti a tým podmienený životný priestor.

V prvej kapitole sa autor na začiatku venuje počtu obyvateľstva. Opiera sa o zachované písomné údaje a poznatky z archeologických

výskumov. Konštatuje, že počet obyvateľov v stredoveku narastal až do roku 1347, keď Európu zasiahli morové epidémie. Čo sa týka hustoty osídlenia, autor predpokladá, že okolo roku 1300 bola sieť osád hustejšia ako kedykoľvek predtým. Následne sa dôsledkom poklesu obyvateľstva začal rozširovať les. Nasledujúca podkapitola má názov *Vnímání času, podnebí a antropologické podmínky života*. H.-W. Goetz poukazuje na skutočnosť, že hoci stredoveký človek poznal hodiny, neriadil sa pevným hodinovým plánom. V stati o podnebí si všima predovšetkým jeho vplyv na úrodu. Nasleduje časť o chorobách, hygiene a dĺžke života stredovekého človeka. V podkapitole o „kultúre“ stredoveku sa v krátkosti venuje stravovacím zvyklostiam, používanej keramike, náradiu a odevu.

Druhá kapitola patrí svetskej rodine. V prvej podkapitole si autor všima domácnosť, príbuzenské vzťahy a rodinnú štruktúru vychádzajúce z germánskych tradícií. Nasleduje časť venovaná manželstvu. Zvlášť je tu opísané uzavretie manželstva podľa tradície a následne zmeny pod vplyvom cirkvi. Rovnako je tu spomínaný aj rozvod. Tretia podkapitola sa zaoberá postavením ženy v stredoveku podľa germánskeho ľudového práva a kresťanskej vierouky. Nasleduje pojednanie o láske a sexualite. Autor tu konštatuje, že pojem láska bol v stredoveku často používaný, ale v súvislosti s Bohom alebo blíznymi. Menej v spojení s manželskou láskou. Až v 12. storočí došlo k znovuoobjaveniu lásky. H.-W. Goetz tu používa citáty zo zachovaných literárnych diel. Zmieňuje sa tu aj o mimomanželských vzťahoch. Posledná podkapitola je venovaná deťom. Na začiatku sa autor zaoberá počtom detí v rodine a detskej úmrtnosti. Následne rozoberá vzťah medzi deťmi a rodičmi a ich výchovu.

Tretia kapitola patrí kláštoru, ktorý plnil v stredoveku významnú úlohu. Prvá podkapitola má síce názov *Institute: Benediktínske mnišství Západu*, ale v jej prvej časti autor približuje dejiny mnišstva od jeho počiatku v Egypte až po vznik žobravých rádov. Druhá časť je venovaná funkcii kláštora. Jej úvodná stať je venovaná

založeniu kláštora, resp. jeho zakladateľom. Následne sa autor zaoberá starostlivosťou mníchov o dušu, o chorých, starých a slabých ľudí, funkciou kláštora ako centra vzdelanosti a výchovy. Dve state pojednávajú o postavení kláštora vo svetskom svete a kláštora ako súčasť rišskej politiky. Druhá podkapitola je venovaná samotnej stavbe kláštora. Autor sa opiera predovšetkým o známy plán kláštora St. Gallen. Tretia podkapitola sa zaoberá samotným kláštorným spoločenstvom. Jednotlivé state sa venujú prijatiu nových adeptov do kláštora, spoločenskej štruktúre v kláštore, kláštorným úradom a vzťahom medzi kláštorami. Štvrtá kapitola má názov *Kláštorný život*. H.-W. Goetz tu približuje život mníchov v kláštore, pričom čerpá predovšetkým z benediktínskej regule.

Štvrtá kapitola má názov *Selský život na panském statku*. Autor v úvode vysvetľuje, prečo sa nezameral na sedliacky život, ale na život na panskom statku. V prvej podkapitole sa zaoberá samotným pojmom panského statku, jeho funkciou, organizáciou a panskými právami. Nasleduje podkapitola, v ktorej sa H.-W. Goetz venuje pojmom sedliacka chalupa, dedina, lán, farnosť a trh. Potom sa zaoberá definíciou sedliaka, jeho postavením v stredovekej spoločnosti a poddanstvom. Posledná podkapitola približuje život lénnika, jeho prácu, zaťaženie, ale aj jeho život vo voľnom čase.

Nasledujúca kapitola je venovaná rytierstvu a dvorskému životu. V úvode autor pripomína, že dvorský život nemožno všeobecne spájať so šľachtou, lebo súvisí len s jej najvyššou vrstvou. V prvej podkapitole zdôrazňuje, že dvor sa v zmysle trvalej rezidencie vyvíjal v západnej Európe od 12. storočia. Tu sa H.-W. Goetz zaoberá aj dvorskou kultúrou. Nasledujúca podkapitola je venovaná hradu ako stavbe. Nasleduje pojednanie o samotnom rytierstve, o jeho pôvode a ideálnom rytierovi. Posledná podkapitola približuje každodenný, ale aj slávnostný život na dvore.

Posledná kapitola je venovaná stredovekému mestu a meštianstvu, ktoré získalo dôležité postavenie až v neskorom stredoveku. V prvej podkapitole sa autor zaoberá samotným pojmom mesto, vznikom a právami miest. Následne sa

venuje topografiu a výstavbe miest. Tretia podkapitola pojednáva o mešťanoch a obyvateľoch mesta. Zvlášť je tu spomínaná veľkosť miest a jednotlivé vrstvy mestského obyvateľstva.

Na záver sa autor pokúsil o všeobecný pohľad na život v stredoveku. Konštatuje, že pozemský život chápali ľudia ako trest za dedičný hriech, preto musel byť namáhavý. Stredoveký človek bol závislý na prírode a normách, ktoré si sám vytvoril. Podľa autora dôležité boli tri faktory: inštitucionálny rámec, životný priestor a sociálne vzťahy.

Práca obsahuje na konci prílohu a register. Príloha pozostáva z bohatého poznámkového aparátu a súpisu základnej literatúry podľa jednotlivých kapitol. Okrem toho je tu súpis použitých obrázkov. Register je iba menší.

Samotné dielo je zamerané na územie nemeckých krajín a v menšej miere na oblasť dnešného Francúzska. Čitateľ získa poznatky o živote na tomto území v období stredoveku. Monografiu možno odporučiť hlavne pre odbornú verejnosť.

Peter Ivanič

GADDIS, John Lewis. *STUDENÁ VOJNA*. Bratislava : Slovart, 2006, 262 s.

Popredný americký odborník na problematiku studenej vojny, profesor J. L. Gaddis pripravil pre širšiu zainteresovanú verejnosť syntetické dielo na túto tému, ktoré v slovenčine pohoťovo vydal bratislavský Slovart. Autor knihu rozčlenil do siedmich kapitol, v ktorých sčasti chronologicky, sčasti tematicky skúma takmer polstoročné obdobie medzi koncom druhej svetovej vojny a prelomom 80. a 90. rokov 20. storočia.

Príčiny studenej vojny vidí v spôsoboch, akými sa dve najsilnejšie víťazné mocnosti druhej svetovej vojny – USA a Sovietsky zväz – usilovali zabezpečiť svoju povojnovú bezpečnosť. Amerika sa definitívne rozlúčila so svojím tradičným izolacionizmom a zostala prítomná na viacerých kontinentoch, predovšetkým v Európe. ZSSR si podržal úze-

nia, na ktoré vstúpila jeho armáda, inštaloval tam režimy podobné svojmu a súčasne kalkuloval v tradičnom marxisticko-leninskom duchu s „nevyhnutnými“ rozpormi medzi „imperialistickými mocnosťami“, ktoré môžu viesť k novej vojne a k ďalšiemu napredovaniu socializmu v boľševickom variante. Povojnové kroky obidvoch strán však neprinášali formulujúcim sa mocensko-politickým blokom pocit bezpečnosti, ale naopak – znamenali návrat strachu. Odpoveďou naň bola eskalácia zbrojenia a predovšetkým nukleárneho vyzbrojovania sa, ktoré malo len zdanlivo paradoxný výsledok – zabránenie novej svetovej vojny, keďže predstavitelia oboch superveľmocí pochopili sebazničujúci efekt použitia nukleárnych zbraní a konali tak, aby k ich použitiu nedošlo. Otvorené ozbrojené konflikty sa preniesli ako zástupné vojny na perifériu hlavnej mocenskej konfrontácie (do Ázie a Afriky). Do vnútorných konfliktov sovietskeho bloku západ vojencky nezasiahol.

Príčiny prehry ZSSR a jeho bloku v studenej vojne vidí autor v charaktere režimu ovládaného komunistickou stranou, v jeho neschopnosti vytvárať cestou slobodnej iniciatívy materiálne a intelektuálne zdroje, porovnateľné so západnou civilizáciou, ktoré by mu umožnili obstať v nielen vojenskej, ale všestrannej súťaži dvoch antagonistických politických systémov. Ďalším faktorom v studenej vojne bolo „objavenie autonómie“, ktoré začalo procesom dekolonizácie, čo spočiatku znamenalo oslabenie západoeurópskych mocností, no s vlastnou politikou Juhoslávie, a najmä Číny doľahol tento emancipačný vývoj aj na sovietsky blok, aj keď ZSSR niekoľko desaťročí zvládal, hoci aj otvoreným násilím (NDR, Maďarsko, ČSSR) alebo hrozbou (Poľsko), odstredivé sily vo svojich satelitných krajinách.

Zásadný zvrät v neprospech Sovietskeho zväzu spája Gaddis aj s činnosťou niekoľkých osobností v 70. a 80. rokoch minulého storočia počnúc Jánom Pavlom II cez R. Reagana až po Gorbačova, ktoré či už cieľavedome, ale aj nie vždy predvídanými dôsledkami svojich rozhodnutí (ako v prípade Gorbačova) sa významne zaslúžili o krízu a rozpad sovietskeho impé-

ria a ukončenie studenej vojny, prinajmenšom v tej podobe, v akej sa prejavovala takmer pol storočia. Autor v závere poukázal na tri faktory, ktoré podľa neho viedli k takému koncu studenej vojny, ako ho poznáme: charakter nukleárnych zbraní, ale aj ďalších technologických vymožeností, ktoré popreli zmysel vojny ako prostriedku na obranu vlastného územia, a teda ako pokračovanie politiky inými prostriedkami, diskreditácia diktatúr so zvratom dejinných prúdov v 2. polovici 20. storočia, ktoré sa obrátili proti komunizmu a naopak, globalizácia demokratizácie, podnecovaná aj informačnou revolúciou.

Gaddis vidí studenú vojnu bipolárne, ako zápas dvoch nukleárnych superveľmocí, kým ostatné krajiny a konflikty majú sekundárny, aj keď nie nepodstatný či zanedbateľný význam. Preto aj koniec studenej vojny je predovšetkým víťazstvom Ameriky a toho čo táto krajina vo vlastných očiach pre seba i pre svet stelesňuje. No autor sa nevyhýba ani americkým chybám a hriechom v studenej vojne – uvádza rad nezákonných, aj násilných akcií, na ktorých sa významne podieľala CIA, ale aj zrejme verejne vyslovené nepravdy a chybné kroky viacerých prezidentov, ktoré následne pôsobili demoralizujúco na americkú spoločnosť. Súčasne však tvrdí, že tieto necnosti boli podmienené predovšetkým tvrdým zápasom s protivníkom, nepoznajúcim žiadne zábrany, a teda akousi morálnou „nákazou“ z druhej strany „frontu“ studenej vojny. Americké politické vedenie sa ich za rozhodujúceho príspevku nástrojov americkej slobodnej spoločnosti (slobodné médiá, právne inštitúcie atď.) malo zbaviť ešte počas studenej vojny, v druhej polovici 70. rokov, čo Ameriku posilnilo v záverečnom období tohto dlhého konfliktu.

Pre Neameričana by sa práve v tomto pohľade na konanie americkej politickej špičky nielen počas studenej vojny, ale aj pred ňou a po jej skončení žiadalo vari viac autorovej americkej (seba)kritickosti. Zrejme Gaddisova príručka zameraná kritickosť na americkú medzinárodnú politiku súvisí s jeho záujmom otázky amerických mnohostranných záujmov vo svete len na obdobie studenej vojny. Tým z auto-

rovho obzoru vypadli aj iné nezanedbateľné „neštandardné“ kroky amerických činiteľov spojené s hospodárskymi a mocenskými záujmami USA predovšetkým v oblasti celého amerického kontinentu a Tichého oceánu ešte v ére amerického zaoceánskeho izolacionizmu, teda pred vstupom USA do druhej svetovej vojny. Tie vytvárali a pestovali názorové podhubie, podľa ktorého si lídri a inštitúcie USA môžu v „okolí“ a v záujme Ameriky dovoliť aj také kroky, ktoré by si nedovolili vnútri svojej krajiny.

Toto podhubie a s ním spojené činy pretrvali až do konca studenej vojny (opäť najmä v stredoamerickom okolí USA) a pretrvávajú aj po skončení studenej vojny, vyvolávajú nové konflikty na viacerých kontinentoch, z nich vari najväčší v Iraku. Núka sa tak mimovoľne otázka: Skončila studená vojna definitívne, alebo ešte trvá? Aj keď, prirodzene, v zmenenej podobe a s čiastočne zmenenými účastníkmi v novej konštelácii (simultánna hra unilaterálne dominujúceho hráča).

M. Z.

DANGL, Vojtech. *BITKY A BOJISKÁ V NAŠICH DEJINÁCH*. Bratislava 2005, 243 strán.

S podnadpisom *Od Samovej ríše po vznik stálej armády* vyšla v edícii *Ilustrované dejiny* vo vydavateľstve Perfekt práca známeho vojenského historika V. Dangla *Bitky a bojiská v našich dejinách*. Po ideovej stránke nadväzuje uvedené dielo na autorovu staršiu prácu *Bitky a bojiská – od Vogastisburgu po Lamač* spred dvadsiatich rokov, ale je od základu prepracovaná, doplnená novými poznatkami vojensko-historickej vedy a tematickými oblasťami, na základe ktorých možno skonštatovať, že ide o celkom novú prácu. V 26 kapitolkách sú prezentované vojnové udalosti a strety, ktoré sa odohrali na území Slovenska alebo s jeho dejinami bezprostredne súviseli. Práca je doplnená slovníkom niektorých menej známych pojmov, zoznamom literatúry a registrom. Charakter

diela naznačuje, že je určené predovšetkým laickej verejnosti. Je to aj stručný prehľad vojenstva, dobových spôsobov boja, vojenskej taktiky, stratégie, fortifikácie, ďalej výzbroje, výstroja, organizácii, zásobovaní a výcviku armád. Práve práce z oblasti vojenských dejín určitým spôsobom zvyšujú záujem o poznanie historických udalostí. Prínosom autora je aj skutočnosť, že sa mu podarilo do typických vojenských záležitostí „prepašovať“ aj ďalšie ekonomické, politické a kultúrne informácie daného obdobia, ktoré rozširujú spektrum čitateľovho poznania. To možno považovať za pozitívum Danglovej práce, ktorá sa rozhodla prezentovať tú tmavšiu stránku ľudskej histórie – vojnu a vojenské udalosti. Každá kapitolka je ilustrovaná bohatým materiálom: náčrty bojových operácií, mapy, dobové ilustrácie, obrázky a rytiny, ktoré by sa mohli v niektorých prípadoch technicky lepšie a prehľadnejšie usporiadať. V tomto smere mohlo byť vydavateľstvo trochu veľkorysejšie. Jednotlivé udalosti sú doložené ukázkami a prekladmi dokumentov, ktoré vytvárajú vhodnou formou určitú „dobovú“ patinu. Niekedy to však má aj opačný dopad, napr. citovanie Hollého eposu z 19. storočia o Svätoplukovi.

Práca V. Dangla je určená širšej laickej verejnosti, je napísaná ľahkým a príťažlivým štýlom, ktorý jej zaručuje pozitívny čitateľský ohlas. Napriek tomu prináša množstvo nových údajov, ktoré nevťieravou formou významnou mierou formujú historické povedomie.

-Vič-

1526 – 1848

SCHULTHEISZ, Emil. - MAGYAR, László András. *ORVOSKÉPZÉS A NAGYSZOMBATI EGYETEMEN 1769 – 1777 (Vzdelávanie lekárov na Trnavskej univerzite)*. Piliscsaba : Magyar tudománytörténeti intézet, 2005, 403 s.

V posledných rokoch vyšlo viacero publikácií venovaných Trnavskej univerzite (*Trnavská univerzita 1635 – 1777*, Trnava 1996, *Trnavská*

univerzita v dokumentoch (1635–1998), Trnava 2002, *Sambucus. Práce z klasickej filológie, latinskej medievalistiky a neolatinistiky*, Trnava 2005), ale žiadna sa nevenovala lekárskej fakulte. Nestor maďarskej historiografie medicíny profesor Emil Schultheisz a pracovník budapešťianskej inštitúcie Múzeum, knižnica a archív pre dejiny medicíny I. Semmelweisa László András Magyar vydali obsiahlu publikáciu venovanú dejinám lekárskej fakulty Trnavskej univerzity. Tá síce trvala veľmi krátko, ale v dejinách medicíny Slovenska a celého Uhorska mala veľký význam. Kniha je kombináciou viacerých starších prác s novo napísanými príspevkami a maďarskými prekladmi dobových dokumentov k tejto téme.

Prvá časť je venovaná obdobiu pred založením fakulty. E. Schultheisz podáva obraz vzdelávania lekárov pred založením fakulty a to vrátane súkromných škôl, ako napr. banskobystrickej školy známeho lekára Karola Ota Mollera. Práca predvojnového maďarského historika T. Gyóryho, ktorý sa v knihe vyskytuje ako autor viackrát, a ktorá vyšla už roku 1936, opisuje situáciu v rakúsko-uhorskom zdravotníctve tejto doby. V tejto časti sa nachádza aj preklad neúspešného návrhu na zriadenie uhorskej vysokoškolskej lekárskej ustanovizne od kežmarského rodáka a lučeneckého lekára Daniela Perlitziho z roku 1742.

V druhej časti E. Schultheisz približuje úlohu známeho reformátora rakúsko-uhorského zdravotníctva G. van Swieten a pri založení lekárskej fakulty a príspevky ďalších autorov opisujú ťažké začiatky fakulty. Časť je doplnená prekladom štatútu fakulty, ako aj niektorých dokumentov týkajúcich sa jej chodu.

V tretej, najrozsiahlnejšej časti práce sa uvádzajú jednotlivé katedry a ich profesori. Bolo ich 5, prišli do Trnavy z rôznych končín strednej Európy, ale nebol to problém, pretože vyučovacím jazykom bola latinčina. Chorvát Michal Schoretics bol profesorom praktického lekárstva (dnes by tomu zodpovedalo vnútorné lekárstvo), nepublikoval nič, ale E. Schultheisz sa pokúša hodnotiť jeho prednášky na základe rukopisu záznamov prednášok jedného zo študentov fakulty. Jeho

krajan Adam Ignác Prandt bol profesorom biológie. Profesorom anatómie bol Čech Václav Trnka, ktorý podľa Schultheisza mal „pre maďarské ucho ťažko znejúce meno“, ktorý však vedel maďarsky a mal maďarčinu rád. Rakúšan Jakub Winterl profesorom botaniky a chémie. Azda najslávnejším bol viedenský rodák Jozef Plenck, ktorý bol profesorom chirurgie. Weszprémi vo svojich *Succincta medicorum Hungariae* z roku 1787 ho označuje za „laboriosissimus“, t. j. najusilovnejší, a nasvedčuje tomu aj jeho publikačná činnosť. Práve preklady ukážok z jeho prác, najčastejšie predslovy, sa nachádzajú na konci tejto časti knihy.

V štvrtej časti sa predstavujú študenti fakulty. V úvode sa nachádza štúdia slovensko-maďarského historika medicíny Norberta Duku-Zolyomiho z roku 1966. Autor v nej uvádza okrem iného aj ich náboženstvo a pôvod. Z dnešného územia Slovenska študovalo 14 študentov a zodpovedá to podľa neho „vtedajšej vzdelanostno-hospodárskej topografii“. Ďalší známy maďarský historik medicíny Sándor Dörnei sumarizuje všetkých 55 študentov fakulty podľa jednotlivých rokov, udáva ich dizertačnú prácu a stručný životopis. Dvomi študentom sú venované zvláštne príspevky. Saskému Nemcovi Jakubovi Reineggsovi, prvému študentovi, ktorý získal v Trnave doktorát „*sub auspiciis*“, t. j. študentovi, ktorý za výborné výsledky promovoval „pod ochranou“ (cisárovnej) a Fridrichovi Jakubovi Fukerovi, košickému lekárovi, ktorého dielo *Desalubritate et morbis Hungariae (O zdraví a chorobách Uhorska)* vyšlo u nás v slovenskom preklade pred štyrmi rokmi. Pramenná časť tejto kapitoly pozostáva z prekladu dokumentov, ktoré približujú podmienky získania doktorátu, venovania Márii Terézii z doktorskej práce Jakuba Reineggsa, ako aj úvodného slova dizertácie Fridricha Jakuba Fukera..

Poslednou a najkratšou časťou práce je kapitola venovaná odchodu fakulty do Budína.

Hoci sa v knihe reprodukovujú aj staršie publikované práce, predsa prináša aj niektoré nové poznatky, tak napr. autori objavili doteraz neznáme Fukerovo dielo *Nachricht von einer*

Universal-Präservativ-Tinktur. Autori sa nevyhli ani porovnávaniu so staršou viedenskou lekárskou fakultou a tvrdia, že ovzdušie v Trnave bolo oveľa slobodnejšie, liberálnejšie než vo Viedni. Problémy a nevýhody provinciálnej školy prekonávali učitelia usilovnosťou, čo je skutočnosť dodnes platná. V knihe sa nachádza aj rečnícka otázka, čo by dokázali títo profesori, keby ich osud zavial do Viedne a nie do Trnavy. Dnešok pripomínajú aj niektoré iné fakty, napr. zistenie, že uhorskí študenti na niektorých zahraničných univerzitách boli pri zápise oslobodení od poplatkov, tak v matrike na univerzite v Baseli je napísané: *gratis inscriptus est, quia Hungarus* (zapísaný bezplatne, pretože je Uhor).

Táto kniha svojou komplexnosťou je ojedinelá v medicínskej historiografii a predstavuje významný príspevok k poznaniu našich spoločných uhorských dejín.

František Šimon

1848 – 1945

KAMENEC, Ivan. *SLOVENSKÝ ŠTÁT V OBRA-ZOCH*. Praha : Ottovo nakladateľstvi, 2007, 248 s.

České Ottovo nakladateľstvo vydalo už viacero obrazových publikácií, ktoré čitateľom približujú dejiny 20. storočia vo fotografiách. Unikátne dobové zábery v nich zároveň dopĺňa fundovaný text z pera historika. Stačí spomenúť napríklad knihu o Winstonovi Churchillovi či v obrazoch zachytené dejiny Protektorátu Čechy a Morava z rokov 1939 až 1945. Treba len privítať, že vydateľstvo sa nebálo prekročiť riekou Morava a vydalo obrazovú publikáciu z dejín Slovenska v rovnakom časovom období.

Krátka, len šesťročná existencia prvého samostatného slovenského štátu vyvoláva dodnes vášnivé polemiky. Slovenská republika z rokov 1939 – 1945 má svojich plamenných zástancov, ako aj rozhodných odporcov a často je dokonca témou v súčasnom politickom boji. Slováci zís-

kali svoju štátnosť v búrlivom období na prahu najhoršej vojny v dejinách ľudstva. Ich životná úroveň počas nej bola vyššia, ako vo všetkých susedných krajinách. Zároveň však išlo o totalitný štát s fašistickými prvkami, ktorý zbavil celé skupiny svojich občanov ľudských práv.

Ivan Kamenec sa v publikácii pokúša o nezaujatý pohľad na jedno z najkontroverznejších období moderných slovenských dejín. Dobovú atmosféru podáva prostredníctvom obrazov zachytených objektívom fotoaparátu. Ide o takmer 500 doteraz zväčša nezverejnených fotografií z bohatého fondu Slovenského národného archívu. Podávajú obraz o dianí na Slovensku od októbra 1938 až do mája 1945.

Zábery sú rozdelené do šiestich kapitol, ktorými čitateľa sprevádza vysvetľujúci text autora. Zachytávajú nielen vtedajšie politické dianie či scény z bojísk, ale aj každodennú realitu života v slovenských mestách a dedinách. Okrem známych aj menej známych tvári z politiky, kultúry a športu na nich vidíme aj slovenských vojakov na frontoch, smutné zábery na poľné cintoríny, či dôkazy o útlaku a prenasledovaní židovských občanov.

Prvá kapitola knihy sa venuje vznik štátu v marci 1939 a jeho etablovaní sa v medzinárodnej politike v nasledujúcich týždňoch a mesiacoch. Nasleduje kapitola nazvaná štruktúra moci, ktorá približuje politický systém, jeho vývoj, inštitúcie a hlavných protagonistov slovenskej politiky v tomto období. Zahraničnou politikou a vojnovými dobrodružstvami štátu sa zaoberá tretia kapitola. Štvrtá kapitola nazvaná *Boj o charakter štátu* sa okrem zápasu vo vnútri vládnucej Hlinkovej slovenskej ľudovej strany venuje aj smutným osudom slovenských židov v tomto období. Témou piatej kapitoly je každodenný život Slovákov počas prvého obdobia samostatnosti. Záverečná kapitola sa zaoberá posledným obdobím existencie štátu vrátane povstania.

Fotografie dopĺňajú dobové plagáty, titulné strany novin a časopisov a iné dokumenty. Čitateľ v knihe nájde napríklad vyobrazenia všetkých slovenských mincí, bankoviek a poštových známok. Ako každá vydarená obrazová publikácia, ani Kamencova kniha

nie je rozhodne iba na jedno prečítanie. Je dôkazom toho, že jedna kvalitná a dobre vybratá fotografia má často omnoho väčšiu výpovednú silu, ako desiatky strán textu. Zábery spojené s autorovým fundovaným sprievodným slovom čitateľovi umožňujú, aby si o slovenskom štáte z rokov 1939 – 1945 vytvoril komplexný obraz a prenikol do dobovej atmosféry. Z knihy sa dozvie veľa nielen o politickom živote krajiny, ale aj o každodenných radoostiach, prevažne však najmä o starostiach rozličných skupín slovenského obyvateľstva.

Matej Hanula

REGIONÁLNE DEJINY – ZBORNÍKY

KONFESSIONELLE PLURALITÄT ALS HERAUSFORDERUNG. KOEXISTENZ UND KONFLIKT IN SPÄTMITTELALTER UND FRÜHER NEUZEIT. Winfried Eberhard zum 65. Geburtstag. Hrsg. J. Bahlcke, K. Lambrecht, H.-Ch. Maner. Leipzig 2006, 663s.

Predkladaný zborník vznikol pri príležitosti 65. narodenín Winfrieda Eberharda, nemeckého historika, ktorý sa vo svojej vedeckej činnosti dlhodobo venuje dejinám strednej Európy, dejinám reformácie, konfesionalizácie a náboženskej tolerancie v tomto geografickom priestore. W. Eberhard je od roku 1996 riaditeľom *Geisteswissenschaftliche Zentrum Geschichte und Kultur Ostmitteleuropas* a súčasne je profesorom pre dejiny východnej Európy v Historickom seminári Lipskej univerzity. Jeho dizertácia na tému *Konfessionsbildung und Stände in Böhmen 1478 – 1530* a habilitačná práca *Monarchie und Widerstand. Zur ständischen Oppositionsbildung im Herrschaftssystem Ferdinands I. in Böhmen* sú považované za štandardné práce historickej bohemistiky. Rozsah výskumu oslávenca predurčil i tematické zameranie zborníka, ktorý prináša príspevky zaoberajúce sa otázkami náboženského a spoločenského vývoja Európy v období medzi stredovekým reformným cir-

kevným hnutím, reformáciou a osvietenstvom. Zborník je chronologicky rozdelený na päť kapitol, štúdie v každej z nich sa z rôznych uhlov pohľadu zaoberajú otázkami náboženskej plurality, neznašanlivosti či tolerancie a vynútenej koexistencie.

Prvá kapitola nazvaná *Identity v prelope – zbožnosť a vzdelanie medzi stredovekom a novovekom* približuje meniace sa náboženské myslenie vzdelaných spoločenských a cirkevných elít v strednej Európe v období medzi stredovekom a novovekom. Štúdie jednotlivých autorov odrážajú atmosféru doby, keď sa nenávratne rozpadala cirkevná jednota zanikajúceho stredoveku a začala sa formovať náboženská pluralita moderného obdobia. V starých rádoch vznikali nové myšlienkové prúdy (D. Berg), do cirkevného života vstupovali nové náboženské rády (A. Rütther), náboženské myslenie elít čoraz významnejšie ovplyvňovali novovznikajúce univerzity (J. Harasimowicz). Vládnuce dynastie navonok manifestovali svoje náboženské presvedčenie a rôznymi formami zbožnosti verejne deklarovali svoju náboženskú identitu (H.-D. Heimann). V tomto období vznikali medzi náboženskými mysliteľmi už prvé plány na potlačenie reformácie a rekatolizácie reformačnými myšlienkami „nakazeného“ obyvateľstva (D. Kraack).

Kapitola *Reformácia a revolúcia* sa chronologicky viaže k cirkevným dejinám strednej Európy od polovice 15. storočia do polovice storočia nasledujúceho. Prvú polovicu tohto obdobia významne poznačilo husitské hnutie v Čechách (P. Hilsch), o jeho historickom význame sa už niekoľko storočí vedú rozsiahle diskusie (F. Šmahel). V druhej polovici tohto obdobia sa do strednej Európy začína z Nemecka šíriť reformácia, s ktorou sa v prvých desaťročiach 16. storočia museli vyrovnáť najmä predstavitelia cirkvi a obyvatelia miest (F. Machilek, E. Bünz, N. Kersken).

Obdobie od polovice 16. storočia do konca 17. storočia je témou tretej kapitoly pomenovanej *Religiozita a štátnosť v čase konfesionalizácie*. Štúdie začlenené do tejto kapitoly sa viažu predovšetkým k územiu dnešných Čiech, Poľska a Litvy. Zástupcovia českej historio-

grafie (P. Maťa, J. Hausenblasová, V. Bůžek, T. Knoz) sa zaoberali najmä konfesijnou príslušnosťou českej šľachty v sledovanom období a skúmali vplyv konfesijnosti šľachty na možnosti jej uplatnenia v centrálnych úradoch Habsburskej monarchie a na dvore panovníka. Zaujímavým je aj príspevok J. Mikulca o využívaní historickej argumentácie v procese rekatolizácie Čiech v 17. storočí. Proces konfesijnosti a jeho rôzne vývojové obdobia na území poľsko-litovskej únie je témou štúdie M. G. Müllera, B. Dybaša a M. Boguckej. Pre slovenských historikov raného novoveku môže byť prínosná štúdia I. Fazekasa o pôsobení kňazov z Nemecka na území Győrskej (Rábskej) diecézy v 17. storočí.

Štúdie obsiahnuté v poslednej kapitole sledujú rodiaču sa ideu náboženskej tolerancie v strednej Európe, ktorá je vo vzťahu niektorých vzdelaných jednotlivcov prítomná už na konci 17. storočia (L. Richter), teda v období, keď je spoločnosť rozdelená takmer neprekonateľnými konfesijnými bariérami (J. Bahlcke). Od polovice 18. storočia sa myšlienka náboženskej tolerancie stáva súčasťou reforiem osvietených panovníkov (K. Lambert), desaťročia vznikajúce rozdelenie spoločnosti na základe konfesijnosti však nebolo možné okamžite odstrániť nariadeniami zhora. Presadenie myšlienky náboženskej tolerancie v spoločnosti sa stalo dlhodobým procesom, ktorý je čiastočne zmapovaný aj v dobovej tlači a príležitostnej publicistike (E. Kowalská).

Zostavovateľom zborníka sa podarilo zachytiť takmer 300 ročný úsek v cirkevných a spoločenských dejinách strednej Európy. V tomto období sa definitívne rozpadla cirkevná jednota stredoveku, katolícka cirkev sa musela vyrovnáť s rôznymi myšlienkovými prúdmi vo vlastných radoch a súčasne sa prispôbiť podmienkam existencie v konfesijnom zmiešanom prostredí. Stredoeurópska spoločnosť za tento čas prešla od vynútenej koexistencie novovznikajúcich konfesijných v druhej polovici 16. storočia, cez obdobie silnej konfesijnosti k obdobiu osvietenstva, keď sa v spoločnosti pod vplyvom vládnej moci a vzdelaných spoločenských elít začína postup-

ne presadzovať myšlienka náboženskej tolerancie.

Ingrid Kušnieráková

SEKELA, Vladimír – JÁGER, Mikuláš (eds.). *DEJINY MICHALOVIEC*. Košice : TypoPress, 2007, 481 s.

Po obsahovej i rozsahovej stránke impozantná publikácia s patričnou odbornou poznávacou úrovňou a s veľkým poznávacím prínosom, detailne mapuje dejinný vývoj mesta Michalovce, politického, hospodárskeho a kultúrneho centra východoslovenského regiónu Zemplín. Dvadsaťdvačlenný autorský kolektív pod odbornou redakciou Mikuláša Jágera preukázal nielen svoju profesionálnu pripravenosť pri spracúvaní problematiky regionálnych dejín, ale aj vysoký stupeň objektivity a nadhľadu, schopnosti zaradiť skúmanú problematiku do celoslovenských či širších, prinajmenšom stredoeurópskych súvislostí. Pri regionálnych prácach to totiž nie je vždy takou samozrejmosťou, lebo v nich neraz prevládajú lokálpatriotické prístupy. Autorský kolektív týmto „zvodom“ úspešne odolal. Škoda, že v závere publikácie nie sú jednotliví autori z ich profesného zamerania stručne predstavení, ako je to zvykom v podobných kolektívnych monografiách.

Štruktúra publikácie je rozdelená do troch väčších celkov, ktoré majú chronologicko-tematický charakter. Sympatické je, že autori v úvode podávajú stručný prehľad o doterajšej historiografii Michaloviec. Autori tu kriticky hodnotia nielen doterajšie odborné práce, ale aj relatívne bohatú memoárovú literatúru, ktorú však neprijímajú mechanicky, ale poukazujú aj na jej prirodzené subjektívne slabiny, čo im však nebráni, aby z nej exploatovali relevantné faktografické údaje s primeranou výpovednou hodnotou. Pri svojej rekonštrukcii sa opierajú o veľmi širokú materiálovú základňu. V prvom rade sú to pramene z regionálnych archívov, resp. z tamojšej dobovej tlače, no využívajú aj fondy centrálnych a zahraničných (maďarských) archívov. Kniha je vybavená dôkladným poznámkovým aparátom, čo nesporne

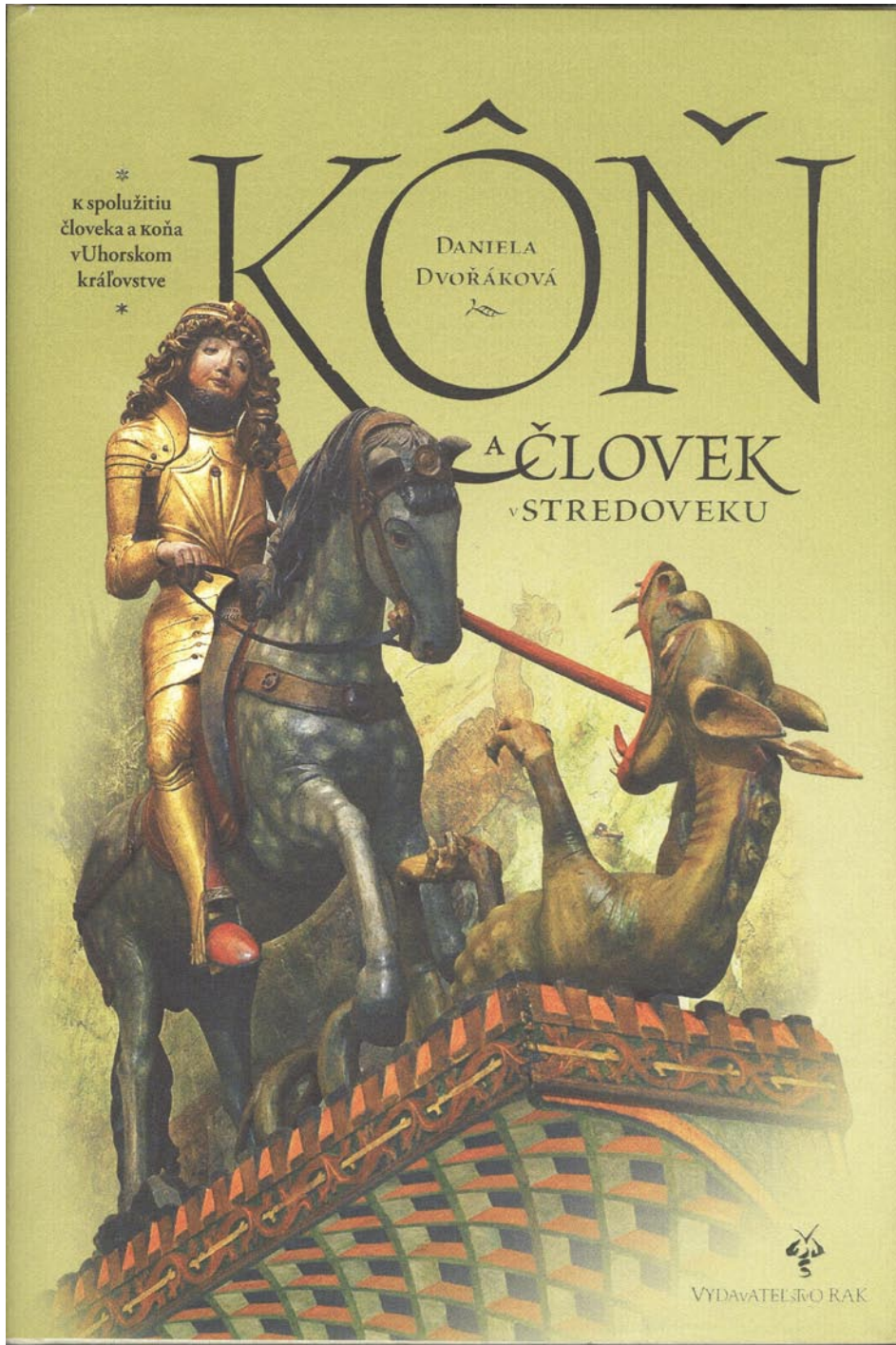
zvyšuje jej odbornú úroveň a vierohodnosť. Monografia nie je knihou na „jedno prečítanie“. Má, takpovediac niekde až encyklopedický charakter. Obsahuje totiž množstvo materiálu a údajov z politického, ekonomického, sociálneho, kultúrneho, náboženského a národnostného života Michaloviec.

Prvá, rozsahom najkratšia časť knihy obsahuje, okrem spomínaného už historiografického prehľadu, základné geografické, prírodovedné a demografické informácie o meste. Jadrom práce je jej druhá časť, ktorá opisuje dejiny Michaloviec od praveku až po súčasnosť. Chronologicky sa delí na deväť kapitol, ktoré rešpektujú zaužívanú periodicitu slovenských dejín vo všeobecnosti. Jednotlivé kapitoly sa ďalej členia na menšie tematické podkapitolky, ktoré sa zaoberajú konkrétnymi hospodársko-sociálnymi, politickými, kultúrnymi, národnostnými i konfesijnými procesmi a javmi v meste, no aj v jeho najbližšom okolí. Niekedy je toto členenie až príliš atomizované, čo vedie k istej neprehľadnosti a k opakovaniu sa. Možno tu vysloviť domnienku, že niekedy by

bolo „menej viac“. To nie je nejaká domýšľavá kritika, ale konštatovanie recenzenta, ktorý však musí rešpektovať zámer zostavovateľa pri určovaní štruktúry knihy. Tretia časť monografie sa venuje v štyroch kapitolách stavebnému vývinu mesta, jeho zdravotníctvu, vede, školstvu, umeniu, osvete a športovému vývinu po roku 1918, resp. po roku 1945. Tieto partie akoby sa čiastočne vymykali z predchádzajúcej štruktúry knihy.

Významnou súčasťou publikácie je jej ikonografická stránka, ktorá tu nie je len tradičným ilustratívnym doplnkom, ale plní aj vlastnú poznávaciu úlohu. Trochu prekvapuje, že v knihe nie je samostatná kapitola, kde by sa vymenovali a podali stručné životopisné údaje o významných osobnostiach z verejného, politického, náboženského, hospodárskeho a kultúrneho života, ktoré mali nejaký bližší vzťah k Michalovciam. Vzhľadom na rozsiahlosť knihy v nej citeľne chýba aj menný register, ktorý by uľahčil čitateľovi lepšiu orientáciu v rôznych tematických oblastiach textu.

I. K.

KRONIKA

SPRÁVA Z MEDZINÁRODNEJ KONFERENCIE. PARÍŽ 16. – 17. NOVEMBER 2007

SAINTE ÉLISABETH (1207 – 1231). HUIT SIÈCLES DE RAYONNEMENT EUROPÉEN.
SVÄTÁ ALŽBETA (1207 – 1231). OSEM STOROČÍ EURÓPSKEHO VYŽAROVANIA.

V uplynulom roku 2007 si najmä cirkevná, ale aj vedecká a laická obec pripomenula 800. výročie narodenia sv. Alžbety Uhorskej, resp. Durínskej (1207 – 1231). Pri tejto príležitosti sa vo viacerých mestách Európy konalo množstvo kolokvií, konferencií a výstav venovaných nielen samotnej osobnosti svätice, ale aj jej duchovnému, kultúrnemu a sociálnemu odkazu pre dnešného človeka.

Dôkazom toho, že život a činnosť sv. Alžbety budí pozornosť vedeckej historickej obce v celo-európskom meradle bola i medzinárodná konferencia pod názvom *Sainte Élisabeth (1207 – 1231). Huit siècles de rayonnement européen*, ktorá sa konala v dňoch 16. – 17. novembra 2007 v Paríži. Pozvanie na ňu prijali poprední európski historici, no príležitosť vystúpiť dostali aj mladí doktorandi. Organizátori podujatia, Claude Knepper (CNRS) a Henri Toulouze (*Amitié France-Hongrie*) získali podporu viacerých partnerských inštitúcií: *Amitié France-Hongrie*, CNRS (*Centre national de recherche scientifique*), DAAD (*Deutscher Akademischer Austausch Dienst*), *Deutsches Historisches Institut*, *Párizsi Magyar Intézet* a Slovenský inštitút v Paríži. Konferencia sa konala v priestoroch Nemeckého historického inštitútu a Maďarského inštitútu v Paríži. Táto skutočnosť mala symbolický charakter, keďže postava sv. Alžbety je spätá tak s uhorskými (sv. Alžbeta ako dcéra uhorského kráľa Ondreja II.), ako aj nemeckými krajinami (manželka krajinského grófa Ludovíta IV. Durínskeho). Na prvý pohľad by sa zdalo, že 24 rokov trvajúci život Alžbety nemôže vzbudiť záujem do takej miery, aby podniel živú a širokospektrálnu diskusiu. Stetnutie v Paríži však potvrdilo pravý opak.

Dvojdnový program konferencie bol rozdelený do ôsmich väčších tematických celkov, sledujúcich viacero línií. Hagiografická línia sa venovala analýze a interpretácii pramenných textov a literatúry, ktorej hlavnou postavou bola sv. Alžbeta. Výtvarné diela (tabuľové maľby, fresky, naratívne cykly, skulptúry, basreliéfy, ...) odzrkadľujúce ikonografickú tradíciu zobrazovania alžbetínskej tematiky predstavovali druhú líniu konferencie. Nakoniec, geografická línia poukázala na európsky charakter alžbetínskeho kultu, súbežné či odlišné tendencie jeho vývoja v tom ktorom regióne. Tento fakt umocňovalo nielen zastúpenie jednotlivých krajín na konferencii, ale aj štyri rokovacie jazyky (francúzsky, anglický, nemecký a taliansky).

Prvý deň konferencie začal slávnostným príhovorom organizátorov a prečítaním posolstiev vysokých cirkevných predstaviteľov, ktorí držali nad podujatím duchovný patronát. Marie Madeleine de Cevins (*Université d'Angers*), ktorá svojim príspevkom *Sainte Élisabeth de Hongrie et de Thuringe: portrait introductif* situovala sv. Alžbetu do historického kontextu a v krátkosti predstavila jej život, otvorila prvý tematický celok konferencie pod súhrnným názvom *Život a diela*. Nad františkánskymi vplyvmi v živote a spiritualite sv. Alžbety *Les influences franciscaines dans la vie et la spiritualité de sainte Élisabeth* sa zamýšľal významný francúzsky medievalista André Vauche (*Université Paris-X Nanterre, Membre de l'Institut*). Ako posledný v tomto prvom celku vystúpili Bertrand Fauvarque (*Institut Catholique de Lille*) a Claire Thiellet (*Université Paris IV-Sorbonne, Institut Catholique de Lille*), ktorí sa pokúšali nájsť spojitost medzi manželskou svätosťou a skutkami milosrdenstva v živote sv. Alžbety: *Sainteté conjugale et oeuvres de miséricorde chez sainte Élisabeth*.

Druhý tematický celok sa dotýkal vývoja alžbetínskeho kultu v najrôznejších formách a oblastiach v jednotlivých kútoch Európy v období do konca stredoveku. Ako prvá v tomto bloku vystúpila Edina Bozóky (*Université de Poitiers*) s príspevkom pojednávajúcim o relikviách sv. Alžbety a zázrakoch, ktoré sa udiali tesne po jej smrti: *Les reliques de sainte Élisabeth et les miracles post-mortem*. Jeden z najznámejších, hoci chronologicky neskorších zázrakov, tzv. zázrak s ružami – *Miracles of the leper and the roses: emblems of charity in medieval imagination*, sa stal predmetom vystúpenia Otta Gecsera (*Central European University, Budapest*), ktorý tejto téme venoval väčšiu časť svojho doterajšieho výskumu. Druhý vstup pred poľudňajšou prestávkou ukončil príspevok Mathiasa Wenera (*Universität Jena*) venovaný európskym a regionálnym vzťahom v kulte svätej Alžbety v neskorom stredoveku, *Europäische und regionale Bezüge der Elisabeth-Verehrung im Spätmittelalter*.

Sv. Alžbeta sa stala patrónkou viacerých rádových spoločností, okrem známeho Tretieho rádu sv. Františka z Assisi (Terciári), to bol i Rád nemeckých rytierov. Práve spojitosť medzi Rádom nemeckých rytierov a sv. Alžbetou prezentoval Udo Arnold (*Universität Bonn*) – *Der deutsche Orden und seine Patronin, die heilige Elisabeth*. To, ako sa vyvíjal alžbetínsky kult v priebehu posledných storočí stredoveku na území Slovenska na základe hagiografických a ikonografických prameňov ilustrovali nasledujúce dva referáty. Prvý, s názvom *La diffusion du culte de sainte Élisabeth en Slovaquie du XIIIe au XVIe siècle, à partir des sources hagiographiques et iconographiques*, predniesla Laura Pacindová (Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica – UPMF, Grenoble 2). V druhom, Ivan Gerát (Umenovedný ústav SAV, Bratislava) zaujímavým komparatívnym spôsobom analyzoval prirodzené a nadprirodzené javy v košickom naratívnom cykle o sv. Alžbete – *La légende picturale de sainte Élisabeth à Košice: aspects naturels et surnaturels*.

Po krátkej diskusii a prestávke sa mohol začať posledný blok prvého dňa konferencie. Jeho ústrednou témou boli špecifiká kultu sv. Alžbety na území Talianska a Portugalska. Blok svojím príspevkom *The cult of saint Elisabeth in Italy in the 13 – 15th centuries* otvoril Dávid Falvay (*Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest*) a predstavil ním najmä vzácne fresky z neapolského kostola Santa Maria di Donna Regina Nuova. Referát z pera Évy Gyertvános (*Szegedi Tudományegyetem*) poskytol skicu ikonografických pamiatok k sv. Alžbete v Taliansku 14. storočia – *Ricordi iconografici di Santa Elisabetta d'Ungheria nell'Italia del Trecento*. Podobnosti a odlišnosti v živote dvoch menovkyň – svätíc, sv. Alžbety Uhorskej a sv. Alžbety Portugalskej sa podujala rozobrať posledná intervenujúca prvého dňa, Giulia Rossi Vairo (*Università di Roma*) – *Sainte Élisabeth de Hongrie et sainte Élisabeth du Portugal: affinités et différences*.

Konferencia sa na nasledujúci deň presťahovala do priestorov Maďarského inštitútu v Paríži a preto bol i prvý ranný blok venovaný francúzskym a maďarským stredovekým literárnym pamiatkam s alžbetínskou tematikou. Prierez literárnymi alžbetínskymi pamiatkami stredovekého Uhorska vo svojom referáte načrtla Edit Madas (*Országos Széchényi Könyvtár*) – *Sainte Élisabeth dans la tradition littéraire de la Hongrie médiévale*. Spomenula najmä oficiá a kázne dvoch autorov, dominikánov 14. storočia – Osvalda a Pelbárta z Temesváru. Michel Zink (*Collège de France, Membre de l'Institut*) sa zaoberal dielom Rutebeufa – *La vie de Sainte Elyzabel du poète Rutebeuf*. Tento francúzsky autor 13. storočia skomponoval spomenuté dielo na žiadosť francúzskeho kráľa Ľudovíta IX. Svätého, ktorý bol cez anjouovskú vetvu v príbuzenskom vzťahu s Alžbetou. Ďalší vývoj alžbetínskej tematiky vo francúzskej literatúre v období po Rutebeufovi až po koniec 15. storočia vo svojom referáte – *Les vies de sainte Élisabeth dans la littérature française au tournant du XIVe siècle* – odprednášal Alain Corbellari (*Université de Lausanne*).

Prečo a ako sa kult svätej Alžbety rozšíroval v severnom Francúzsku do konca stredoveku sa podujali zdôvodniť traja nasledujúci prednášajúci. Zrod a úplné počiatky kultu v oblasti Pas de Calais audítóriu predstavil Bernard Delmaire (*Université Lille 3*) – *Naissance et diffusion du*

culte de sainte Élisabeth dans le nord du royaume de France. Fabienne Bliaux (*Archives départementales de l'Aisne*) sa pokúsila zachytiť hnutie begýň, majúce svoj pôvod v oblastiach Flámska a severného Francúzska, a jeho transformáciu v oblasti Pas de Calais na rád sestier tzv. alžbetinok – *Des béguines aux religieuses élisabéthines dans le nord de la France: histoire de migrations au Moyen Âge*. Christologický symbolizmus v alžbetínskej ikonografii iluminovaných rukopisov – *Le symbolisme christologique de l'iconographie de sainte Élisabeth dans les manuscrits enluminés du XIIIe au XVe siècle* – názorne popísala Audrey Ségard (*Université Lille 3*).

Dva poobedňajšie bloky sledovali priamu chronologickú líniu alžbetínskeho kultu od stredovekých čias až po 20. storočie. Prvý otvoril Gábor Klaniczay (*Collegium Budapest, Central European University, Budapest*) a nastolil v ňom otázku špecifik ženskej svätosti v období 13. storočia a úlohu sv. Alžbety ako modelu tejto svätosti – *La sainteté féminine à la fin du Moyen-Âge: sainte Élisabeth comme modèle*. O tom, že francúzska literatúra sa v období 19. storočia, najmä vďaka grófovi Motalembertovi, znova začala zaujímať o sv. Alžbetu, vo svojom príspevku *La fortune de sainte Élisabeth dans les écrits français du Moyen-Âge à nos jours* potvrdil Henri Toulouze (*Président d'honneur d'Amitié France-Hongrie*). Alžbeta prežila väčšinu svojho života na hrade Wartburg v Durínsku, kde sa práve z obdobia 19. storočia zachovali fresky, ktoré vyhotovil Moritz von Schwind na námety Montalembertovej biografie sv. Alžbety. Výjavy jednotlivých fresiek vo svojom vystúpení pod názvom *Die Elisabeth-Fresken Moritz von Schwinds und das Glasmosaik in der Elisabeth-Kemenate auf der Wartburg* odprezentovala Grit Jacobs (*Fondation de la Wartburg, Eisenach*).

Nielen hagiografická spisba, literatúra a výtvarné umenie svedčia o obľúbenosti sv. Alžbety v jednotlivých historických obdobiach. V 19. storočí sa táto svätica objavila v dielach dvoch významných skladateľov, Richarda Wagnera a Franza Liszta. Prvý príspevok posledného bloku konferencie bol teda venovaný oscilácii osoby sv. Alžbety medzi skutočnosťou a fikciou v opere Richarda Wagnera *Tannhäuser – Élisabeth dans l'opéra Tannhäuser de Richard Wagner: de la réalité à la fiction* – a predniesla ho Danielle Buschinger (*Université de Picardie Jules Verne, Amiens*). Wagnerov súčasník, Franz Liszt skomponoval celé oratórium o sv. Alžbete a publiku ho predstavil Claude Knepper (CNRS) – *L'oratorio „La légende de sainte Élisabeth“ de Franz Liszt: genèse et composition*. Konferenciu napokon uzavrel reverend Père Didier-Marie Golay, o.c.d. (*Couvent des Carmes, Avon*) so svojim vystúpením k osobnosti Edith Steinovej a škole sv. Alžbety – *A l'école de sainte Élisabeth avec Edith Stein*.

Po odznení posledného príspevku sa rozprúdila živá diskusia, do ktorej sa zapojilo široké audi-tórium. Počas nej sa vynorili ďalšie otázky a tézy, ktoré potvrdili záujem o osobnosť sv. Alžbety, o aktuálnosť jej činov a sociálneho odkazu pre dnešnú spoločnosť. Zároveň sa ukázala potreba spoločných medzinárodných stretnutí na poli vedeckom i osobnom. Vzájomná informovanosť o výsledkoch práce jednotlivcov posúva dopredu bádanie na celoeurópskej úrovni.

Laura Pacindová

MEDZINÁRODNÁ KONFERENCIA, PRAHA, 17. – 18. MAREC 2008 : STREDNÁ EURÓPA V EURÓPSKEJ DYNAMIKE.

Francúzsky ústav pre výskum v spoločenských vedách (CEFRES)¹ so sídlom v Prahe usporiadal v dňoch 17. a 18. marca 2008 medzinárodnú konferenciu pod názvom Stredná Európa v európskej dynamike so zámerom prvotne zbilancovať integráciu nových členských štátov strednej Európy do Európskej únie (EÚ). A tak sa konferenčná sála CEFRES-u situovaná v objektoch benediktínskeho

1 Od roku 2007 je CEFRES servisnou výskumnou jednotkou (USR 3138) francúzskeho CNRS, s ktorým SAV už niekoľko rokov spolupracuje na úrovni medziakademických dohôd.

kláštora U Emauz na Slovanec stala v uvedených dňoch miestom stretnutia a diskusie vedcov z celej Európy, najmä z Francúzska, Českej republiky, Slovenska, Maďarska a Poľska.

Cieľom tohto podujatia bolo v porovnávacej perspektíve zastúpených vedeckých oblastí (politické vedy, história, sociológia, ekonómia a demografia) nastoliť rad otázok súvisiacich s dynamikou európskej integrácie a analyzovať aktívnu účasť nových členských štátov a ich prínos, nezabúdajúc na interaktívne účinky, ktoré sa transponujú do ich spoločnosti a ich ekonomiky. Hlavná problematika tak bola sformulovaná do dvoch centrálnych otázok: V akom stave sa nachádzajú štyri štáty strednej Európy štyri roky po ich vstupe do Únie? Akým spôsobom by bolo žiaduce pokračovať v európskej konštrukcii?

Úvodné a záverečné slová patrili hosťom a niesli sa v duchu budúceho európskeho predsedníctva Francúzska a Českej republiky.

Jeho Excelencia Charles Fries, francúzsky veľvyslanec v Českej republike, ktorý medzinárodnú konferenciu slávnostne otvoril, predniesol posolstvo Francúzska Európskej únii. Hlavné body jeho prejavu sa priamo dotýkali aktuálnych otázok vo vzťahu k rozšíreniu Európy, Schengenskému priestoru, peňažnej zóny, ako aj k situácii na Balkáne. Markantná bola poznámka o prioritnej úlohe EÚ, ktorou je rozšíriť mierový mechanizmus najmä v spomínanom regióne. Prostriedkom tohto procesu má byť priestor na sebaurčenie národov.

Irena Moozová, v úlohe vedúcej Zastúpenia Európskej komisie v ČR, sa pokúsila priblížiť Rupnikovu „inú Európu“ prostredníctvom „magického čísla osem“. Zo súčasnosti načrela do československej a českej štátnej histórie a vyzdvihla nielen počiatkový rok 1918, ale aj iné významné „osmičkové“ politické udalosti. Jacques Rupnik vo svojom zahajovacom prejave priamo nadviazal na „osmičkovú“ tému a v historickom aspekte spomenul François Fejtöa, podľa ktorého k chápaniu strednej Európy je potrebné sa vrátiť až po rok 1848. Nechýbalo ani ďalšie Rupnikovo pomenovanie, tzv. tretia Európa, ktoré tentokrát dostala Európska únia. Výraz chce vyjadriť Európu, do ktorej sa začlenili stredoeurópske štáty Vyšehradskej štvorky. Inováciou „tretej Európy“ je, že si určuje nové členské štáty tak, že ich aj štátoprávne zhmotňuje (Bosna, Macedónsko, Solanova Čierna Hora a Kosovo). Ďalším kľúčovým slovom Rupnikovho prejavu bola integrácia. Z jeho pohľadu práve ona priniesla stredoeurópskym členom možnosť priblížiť sa k integrácii v rámci globalizácie. Nechýbal ani kritický postreh na adresu strednej Európy ohľadom ich súčasných priorit. V integračnom procese sa kandidátske krajiny podriaďovali podmienkam EÚ. Po vstupe do EÚ sa ich prioritou stal výlučne národný program.

Vedecké príspevky boli prezentované a diskutované v rámci šiestich okrúhlych stolov, ktoré obsahovali nasledovné témy: 1. Stranicke rekonfigurácie a problematika demokracie; 2. Elity a obnova politickej kultúry; 3. Konvergencia a kohézia: dopady ekonomického vyrovnávania oneskorenia; 4. Sociálne a ekonomické trajektórie; 5. Stredná Európa v skúške procesu europeizácie; 6. Regióny v európskej dynamike.

Jednotlivým okrúhlym stolom predsedali vedecké osobnosti prvoradého významu : 1. Antoine Roger (Ústav politických vied, Bordeaux), 2. Georges Mink (CNRS, Paríž), 3. Bernard Chavance (Univerzita Paríž 7), 4. Violette Rey (ENS, Lyon), 5. Jean-Michel De Waele (Université Libre de Bruxelles), 6. Marie-Claude Maurel (riaditeľka CEFRES-u, Praha).

Prezentované príspevky sa väčšinou zaoberali danou tematikou v národnom rámci. Viac globálny pohľad na EÚ ako celok priniesli najmä vedecké práce tretieho okrúhleho stola. Ako príklad možno uviesť prednášku Erica Magnina z parížskej univerzity Denisa Diderota *Fiškálna konkurencia v rozšírenej Európe: konvergencia alebo európske rozdeľovanie ?*, ktorej predmetom bola rovná daň, tzv. *flat tax* a interakcie, ktoré s ňou úzko súvisia a prebiehajú vo vnútri EÚ. Podľa Magnina na jednej strane stojí „nová Európa“ desiatich členských štátov. Po páde komunizmu slabé infraštruktúry postsocialistických štátov dovolili rýchly prechod na rovnú daň, ktorá v konečnom dôsledku zvýšila ich fiškálne príjmy. Na druhej strane sa týči „stará Európa“, ktorej

krajiny, napr. Francúzsko, nemenia svoju štátnu fiškálnu politiku, ale umožňujú svojim podnikom putovať za výhodnejšími podmienkami. A tak súčasný problém delokalizácie predstavuje v skutočnosti problém fiškálnej delokalizácie. Daná problematika je teda problematikou fiškálnej konkurencie vo vnútri EÚ.

V centre pozornosti príspevkov stáli páľčivé problémy jednotlivých krajín Vyšehradskej štvorky. Tie však neboli prezentované analogicky. Najviac štúdií sa sústredilo na Českú republiku – úvítacu krajinu tohto podujatia, ktorá bude predsedat' Európskej únii roku 2009. Boli to najmä témy vzťahujúce sa na klientelizmus a na alarmujúcu demografickú situáciu, ktoré vyvolali najväčší ohlas počas diskusií. Jitka Rychtaříková z Prírodovedeckej fakulty Univerzity Karlovej v Prahe referovala o *Nových demosociálnych trendoch v Českej republike a ich budúcej reflexii*. Predstavené tak boli nové demografické javy českej spoločnosti: nízka úroveň fertility, 33 % nelegitímnych detí a nízka úmrtnosť seniorov. S náväznou tematikou vystúpil Dušan Drbohlav z tej istej pražskej fakulty. Vo svojej prezentácii pod názvom *Imigrácia v Českej republike* sa zamyslel nad možnosťou využitia imigrácie ako riešenia demografického úpadku v ČR. Podľa jeho výpočtov sa však v budúcnosti nepodarí zastaviť problematické stárnutie českej populácie aj napriek tomu, že sa bude postupne zvyšovať imigračná vlna.

Problematika Slovenskej republiky bola prezentovaná na úrovni tém týkajúcich sa politickej kultúry a sociálnych reforiem. Historik a podpredseda Slovenskej akadémie vied Dušan Kováč vo svojom vystúpení na tému *Demokracia, politická kultúra a dedičstvo totality* zdôraznil okrem iného fakt, že vnútorná európska integrácia ešte stále prebieha a spomenul myšlienkovú migráciu zo starej Európy do „inej“ tzv. novej Európy. Sociologička Soňa Szomolányi z Univerzity Komenského v Bratislave a Gabriela Žiaková z Katedry súčasnej histórie Univerzity Bordeaux 3 sa zaoberali otázkou politických elít. V referáte *Reprezentatívnosť postojov verejnosti elitami a pokúšenie populizmu* Soňa Szomolányi poukázala na fenomén nazvaný „hra funkcií“, ktorý vyjadruje správanie koalície a opozície. Inými slovami uvedený výraz schématickú premenu správania koalíčnej elity po presune do opozície. Jej jedinou vedúcou líniou sa stáva opozícia a nie stranické presvedčenie alebo ideológia. Zaujímavo priblížili problematiku sociálnej reformy na Slovensku v porovnaní s EÚ Jana Marasová a Mária Horeháková z Ekonomickej fakulty UMB v Banskej Bystrici. V ich štúdiu *Konvergencia a sociálna politika Slovenska a ďalších nových členov EÚ* upozornili na paradox výrazu „sociálna spravodlivosť“ ako jedného z princípov európskej sociálnej politiky a predviedli jeho nefunkčnosť v SR vzhľadom na súčasný stav slovenskej spoločnosti. Možno konštatovať, že jednou z prekážok tejto reformy je aj chýbajúca zodpovednosť občanov ako hlavná črta dedičstva spoločnosti predchádzajúceho režimu.

Centrálne otázky, ktoré sa vzťahovali na Poľsko, vedci priblížili z viacerých uhlov. Tému zaučania sa v straníckom súťažení sa zaoberala Dorota Dakowska z Ústavu politických vied v Štrasburku v príspevku *Európska premenná v straníckom súťažení. Na príklade konzervatívnych a nacionalistických strán v Poľsku*. Obraz súčasného stavu migrácie poľskej populácie vykreslil Philippe Rusin z univerzity Paris 8 prostredníctvom referátu *Migrácia pracovníkov po rozšírení EÚ. Poľský prípad*. Zaujímavo predstavila nedostatky a neskúsenosť štátnych správ v komunikácii s externými partnermi Anna Pacześniak z wrocławského Ústavu politických vied v štúdiu *Vzťahy medzi verejnou administratívou a mimovládnyimi organizáciami po vstupe Poľska do EÚ*.

Príspevky Ilony Pálne-Kovács a Pétera Póla z Ústavu regionálnych štúdií Maďarskej akadémie vied v Pécsi zas odhalili anomálie v miestnom spravovaní európskych programov. Z referátov spomínaných vedcov *Región, nová politická scéna. Maďarská skúsenosť. a Anomálie realizácie programu LEADER v Maďarsku* možno konštatovať, že región sa stal istým derivátom politickej scény, ktorá otvára priestor už z minulosti známemu vzorcu regionálnej „mafie“.

Analýzu prezentovaných príspevkov pripravili Georges Mink, Bernard Chavance a Violette Rey. Záverečné slová sformulované Geomeom Minkom priniesli súčasne so syntézou aj množstvo

bibliografických odkazov týkajúcich sa rozoberaných tém. Z Minkovho pohľadu z prednesených prác možno skonštatovať, že euroskepticizmus slúži len v politickom diskurze. Ako odpoveď na tému súvisiacu s populizmom ako javom alebo na otázku ako sa budujú rezervy, ktoré pomáhajú aktérom následovne získať niektoré trofeje, Georges Mink pripomenul štúdiu politológa Georgea Lavaua skúmajúcu monopolizáciu a nespokojnosť kedysi využívanú Komunistickou stranou Francúzska. V oblasti migrácie odporúčanými sú práce J. F. Bayarda, podľa ktorého väčšina teórií ako napr. „vyberaná imigrácia“ je odpojená od sociálnej reality a predstavuje oporný bod tzv. sanitárnej politiky a fundamentalizmu.

Na svojej strane Bernard Chavance načrtnol krátku retrospektivu spoločnej európskej ekonomiky. A na koniec z pozície geografky Violette Rey zdôraznila nejasnosť v spojitosti termínov Európa a integrácia.

Zlatým klincom programu tohto medzinárodného stretnutia bol záverečný prejav miestopredsedu Európskej komisie Jacqua Barrota sprevádzaný bohatým výberom ukážok rečníckeho umenia: „21. storočie zjednotilo, čo 20. storočie rozdelilo.“; „Roky 1989, 2004 a 2007 predstavujú zmierenie Veľkej Európy samej so sebou.“; „Od vlády Karola IV. až po české predsedníctvo EÚ v roku 2009 – 800 rokov a jedna krásna história!“

Gabriela Žiaková

MEDZINÁRODNÁ KONFERENCIA ČESKÉ, SLOVENSKE A ČESKOSLOVENSKE DEJINY 20. STOLETÍ

V dňoch 26. – 27. marca 2008 sa v priestoroch univerzity v Hradci Králové uskutočnil tretí ročník konferencie mladých vedeckých pracovníkov *České, slovenské a československé dejiny 20. století*, s podtitulom *Osudové osmičky v naší historii*. Hlavným organizátorom podujatia bol Historický ústav Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové a Archív Univerzity Hradec Králové. Záštitu nad podujatím prebrala Česko-slovenská historická komisia.

Ako napovedá názov konferencie, účastníci z Českej republiky, Slovenska a Poľska sa zaoberali udalosťami tzv. osmičkových rokov a ich vplyvom na dejiny Československa, resp. zahraničným pohľadom a hodnotením udalostí „osmičkových“ rokov v Československu. Jednotlivé príspevky sa dotýkali hlavne dejín 20. storočia a analyzované boli teda najmä udalosti rokov 1918, 1948 a 1968.

Keďže konferencia nemala okrem osmičkových rokov, užšie vymedzenie, jednotlivé referáty zahŕňali veľmi široké spektrum rôznych tém a oblastí. Od hospodárskych a politických dejín, po dejiny medzinárodných vzťahov, menšinovú problematiku, regionálne dejiny, *oral history*, kultúrne aj náboženské dejiny a v neposlednom rade historiografické analýzy. Vzhľadom na vysoký počet účastníkov sa konferencia uskutočnila v dvoch prednáškových miestnostiach, kde prebiehali vždy dva bloky prednášok súčasne.

Jednotlivé bloky boli tvorené prednáškami aspoň čiastočne podobného zamerania. Príkladom je skupina prezentácií o cirkevnej politike, ktorá obsahovala napr. príspevok Mileny Sokolovej z Ústavu politických vied SAV pod názvom *Osudové osmičky v dejinách Evanjelickej a. v. cirkvi na Slovensku* a prednášku Petra Račka (Katedra histórie FHV UMB, Banská Bystrica) *Organizácia evanjelickej mládeže na Slovensku v rokoch 1918 – 1938*.

Podobne tematicky pomerne ucelený blok tvorili napr. udalosti roku 1938. O týchto témach referovali napr. Martin Pekár (Inštitút histórie, FF Prešovská univerzita): *Ako HSLŠ preberala v roku 1938 na Slovensku moc na regionálnej úrovni*, alebo Dariusz Dąbrowski, (Instytut Pamięci Narodowej, Opole): *Polská zpravodajská služba na československém území v roce 1938*.

Zaujímavý a nový pohľad tvorili analýzy osudových udalostí z pohľadu tzv. obyčajných ľudí ako ich podali Jakub Machek (Ústav hospodárskych a sociálnych dejín Karlovej univerzity) v príspevku *Osudové udalosti jako zábava a spektakl*, Martin Veselý (Katedra historie univerzity v Ústí nad Labem) v prednáške *Cesta mezi osmičkami; Příběh obyčejného člověka* alebo Petra Schindler (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Praha) s témou *Vliv „osudových osmiček“ na život českých chalupářů*.

Ako mimoriadne podnetný a zaujímavý treba spomenúť príspevok Jana Randáka (Ústav českých dějin Karlovej univerzity), *Osudové osmičky: historická fakta, jejich smysl a identitovný význam*, ktorý predstavoval zamyslenie sa nad zmyslom a významom analýzy osmičkových rokov pre dejiny Čechov a Slovákov. Ďalšie bloky sa týkali antisemitizmu a rómskej otázky po roku 1938, vznikom Československa roku 1918 alebo rôznych analýz roku komunistického preberania moci roku 1948.

Záverečnou témou boli kultúrne dejiny Československa v 60. rokoch, kde predniesli organizátori konferencie Jan Mervart a Zdeněk Doskočil z Historického ústavu univerzity v Hradci Králové obsiahle, na seba naväzujúce príspevky *Spisovatelé a moc na sklonku Novotného éry* a *Spisovatelé a moc na prahu Husákovy éry*. Záverom treba skonštatovať rastúcu úspešnosť a popularitu hradeckých konferencií, ktoré každým rokom priťahujú čoraz viac mladých vedeckých pracovníkov, ktorí zvyšujú vedeckú úroveň celého podujatia.

Adam Hudek

Autori čísla:

Mgr. Michal **Chvojka**, Ph.D., Katedra politológie Filozofickej fakulty Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave, Nám. J. Herdu 2, 917 01 Trnava; Mgr. Darina **Martykáňová**, Dpto.de Historia Contemporánea, Facultad de Filosofía y Letras, Universidad Autónoma de Madrid, Ctra. Colmenar Viejo, km.15, 28049 Madrid, Španielsko; PhDr. Miroslav **Londák**, CSc, Historický ústav SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava; Andrzej **Kobus**, Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy Jana Kochanowskiego w Kielcach, Filia w Piotrkowie Trybunalskim Wydział Filologiczno-Historyczny Instytut Historii, ul. J.Słowackiego 116, 97-300 Piotrków Trybunalski, Poľsko; PhDr. Jozef **Leikert**, Ph.D., Historický ústav SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava; Mgr. Nina **Paulovičová**, University of Alberta, 2-63 Henry Marshall Tory Building, Edmonton, Alberta, CA T6G 2H4, Canada; prof. PhDr. Jan **Rychlík**, DrSc., Ústav českých dějin, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova, nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1, Česká republika.

Preklad abstraktov: dr. Martin Clifford Styan

Preklad resume: PhDr. Zuzana Guldánová

Erráta:

Doplňujúci údaj: Štúdia Milana Zemka *Volebný zákon do Poslaneckej snemovne Národného zhromaždenia za prvej Československej republiky a strany národnostných menšín* publikovaná v *Historickom časopise* HÚ SAV, 2008, roč. 56, č. 1, s. 81-92 bola vypracovaná s podporou Agentúry pre výskum a vývoj v rámci projektu APVV-51-017105 – Slovensko v 20. storočí.

OBHÁJENÉ DOKTORANDSKÉ DIZERTAČNÉ PRÁCE V ODBORE SLOVENSKEJ DEJINY

PHDR. MICHAL BADA: FENOMÉNY METROPOLIZMU BRATISLAVY V 16. A 17. STOROČÍ

Obhajoba sa konala 13. 12. 2007.

Školiteľ: doc. PhDr. Mária Kohútová, CSc.

Oponenti: PhDr. Viliam Čičaj, CSc., prof. PhDr. Jozef Baďurík, CSc., prof. Július Bartl, CSc.

Školiace pracovisko: Historický ústav SAV.

Témou práce je popis fenoménov metropolizmu Bratislavy v 16. a 17. storočí. Prvotným cieľom práce bolo upozorniť na fenomény, ktoré pôsobili v Bratislave v ranom novoveku ako dôsledok povýšenia tohto mesta na hlavné mesto Uhorska. Na základe kritérií a znakov miest so statutom metropoly rozpoznať procesy, ktoré sú pre hlavné mestá typické, a ktorými sa odlišujú od iných ranonovovekých miest. Pomenovať predpoklady mesta, stať sa hlavným mestom Uhorského kráľovstva. Následne určiť to, čo bolo pre Bratislavu, ako hlavné mesto Uhorska v spomenutom období charakteristické a jedinečné. Vystihnúť jej „bonitu“ a v porovnateľných javoch prípadne komparovať naše zistenia s inými stredoeurópskymi hlavnými mestami. Čo sa týka Bratislavy, ide o objasnenie vzťahu panovníka a vysokej aristokracie k tomuto mestu. Pozornosť bola venovaná vzťahu šľachty k mestskej samospráve a konfliktom, ktoré v tejto súvislosti vznikali na pôde mesta. Kľúčové bolo zhodnotiť silu centralizmu Bratislavy, proces inštrumentalizácie metropoly – jej prispôbovanie sa potrebám politického a dvorského života. V závislosti od miery mestskej autonómie a snáh o kontrolu nad mestom, môžeme badať aj konflikty medzi jednotlivými činiteľmi typickými pre metropolu (panovník, dvor, štátne úrady, šľachta) a samotným mestom. Sledovať význam kráľovskej rezidencie, vplyv pôsobenia štátnych úradov na každodennosť, etnické, kultúrne a sociálne zmeny v meste. Zhodnotiť populačný vývoj a pomenovať tie činitele, ktoré narúšali „homogénnosť“ a integritu ranonovovekej bratislavskej komunity. Venovať pozornosť špecifickým profesným skupinám typickým pre hlavné mestá a upozorniť na prejavy dvorského života v Bratislave v 16. a 17. storočí.

OBHÁJENÉ DOKTORANDSKÉ DIZERTAČNÉ PRÁCE V ODBORE DEJINY VIED A TECHNIKY

MGR. ANDREJ ŠPERKA: FYZIKA (*PHYSICA*) NA TRNAVSKEJ UNIVERZITE DO ROKU 1709.

Obhajoba sa konala: 15. 1. 2008.

Školiteľ: RNDr. Miroslav Tibor Morovics, CSc.

Oponenti: prof. PhDr. Jozef Šimončíč, CSc., prof. PhDr. Ondrej Mészáros, PhD., doc. RNDr. Juraj Šebesta, PhD.

Školiace pracovisko: Historický ústav SAV.

Vo svojej práci sa dizertant venuje problematike východísk, doktrínárneho vývinu a faktorov vplyvu na stav fyziky, pod názvom *physica* prednášanej v druhom ročníku štúdia na filozofickej fakulte jezuitskej Trnavskej Univerzity. Zameriava sa na prvú fázu vývoja tohto procesu (v rokoch 1635 – 1709) a to nielen analýzou a hodnotením samotnej fyzikálnej látky obsiahnutej v príslušných dielach, ale aj priblížením sociálneho a kultúrno-antropologického pozadia, ktorým bolo formované prostredie konkrétnej univerzity. Úvodné kapitoly sú tak postupne venované základnému kánonu jezuitského rádu (*Ratio studiorum*, *Constitutiones*) a vzťahu týchto noriem k rádovej vedeckej a pedagogickej činnosti, spoločensko-politickým okolnostiam pôsobenia jezuitov a univerzity v Trnave, najdôležitejším osobnostiam jezuitskej vedeckej činnosti a ich výstupom a osobitne ich vzťahu k spôsobu výučby fyziky na pôde univerzity pestované jednotlivými jej profesormi (kapitoly I. – IV., s. 15-73).

K hlavným bodom svojej práce prechádza dizertant v kapitole V. (s. 74-179), kde na príklade prác najvýznamnejších pedagógov a autorov obdobia (Martin Sentiváni, Vavrinec Tapočáni) analyzuje traktované fyzikálne názory, pri ktorých hodnotení aj cez prizmu poznania kolektívnej a individuálnej mentality a ich postupnej zmeny pokúša sa o odhalenie kognitívnych nástrojov a prístupov prejavujúcich sa v špirálovite odvíjanej línii progresu vedeckého myslenia. Úvod do poznania tejto asynchrónnej štruktúry, ktorú utváral spomenutý progres prebiehajúci v nasledujúcom období univerzity (medzi rokmi 1710 – 1753), je obsiahnutý v poslednej podkapitole dizertačnej práce.

Prostredníctvom uvedených metód dospel autor k názoru, podľa ktorého síce do roku 1709 zásadný obrat od tradície aristotelianizmu vo fyzike na Trnavskej Univerzite neprebehol, napriek tomu sa však hlavní predstavitelia počas tohto obdobia zaslúžili o nastavenie vhodných podmienok pre akceleráciu tejto zmeny v nasledujúcej fáze. Vzhľadom na poznanie princípov rozvíjaných v jezuitskom prostredí v Trnave ako i na špecifické spoločenské vzťahy v Uhorsku, považuje dizertant tieto konzekvencie za (do určitej miery) nevyhnutné.

**Pamiatke PhDr. Michala BARNOVSKÉHO, DrSc.
(1937 – 2008)**

Dňa 31. mája 2008 zomrel v Bratislave vo veku 71 rokov Michal Barnovský, významný slovenský historik, dlhoročný pracovník Historického ústavu SAV. Opustil svoju rodinu, kolegov, priateľov a známych veľmi rýchlo, ani nestačili zaregistrovať, že zákerná choroba neúprosne ukrajuje posledné dni jeho života. Bol v plnom pracovnom nasadení, čo potvrdzuje aj skutočnosť, že viacero jeho štúdií je ešte len v tlači. Keď mu spolupracovníci pripravili k 70. narodeninám kolektívnu monografiu *Kapitolami najnovších slovenských dejín*, venovanie končilo slovami: „*Veď ešte koľko kapitol z najnovších slovenských dejín čaká na svoje spracovanie*“. Mysleli to tak, že práve on sa na tom bude výraznou mierou podieľať, veď išlo o obdobie a problematiku, ktorej sa ako historik celý život venoval. Zodpovedali tomu aj jeho ďalšie pracovné plány, a nemal ich málo, no neúprosný osud ich negoval.

Michal Barnovský sa narodil 14. februára 1937 v Jarabine, okres Stará Lubovňa, v malorofníckej rodine. Roku 1952 začal študovať na gymnáziu v Humennom, o rok neskôr, po reorganizácii školskej sústavy, prestúpil do ukrajinskej pobočky Jedenásťročnej strednej školy v Prešove. Stredoškolské štúdium ukončil maturitou roku 1955 a v tom istom roku odišiel študovať na Historicko-filozofickú fakultu Štátnej univerzity T. G. Ševčenka v Kyjeve, odbor história. Štúdium ukončil roku 1960, do októbra 1961 pracoval ako odborný pracovník v Krajskom vlastivednom múzeu v Prešove, potom krátko pôsobil v Slovenskom národnom múzeu v Bratislave. V júli 1962 nastúpil do Historického ústavu SAV, s ktorým spojil celé svoje ďalšie odborné pôsobenie. Najprv bol odborným pracovníkom, v rokoch 1964 – 1967 vedeckým aspirantom. Bolo to obdobie čiastočnej politickej liberalizácie, ktoré žičilo rozvoju historickej vedy a pozitívne vplývalo aj na odborný rast M. Barnovského. V apríli 1968 obhájil kandidátsku dizertačnú prácu, získal vedeckú hodnosť kandidáta historických vied (CSc.) a zaradili ho do kategórie vedeckých pracovníkov. Kontinuálne pokračoval vo výskume problematiky hospodárskeho a sociálneho vývoja Slovenska po roku 1945. Výsledkom jeho práce bola prvá monografia *Československé hospodárstvo v rokoch 1945 – 1955 (Maketa). 4. zväzok : Hospodársky vývoj Slovenska* (VŠE, Praha 1970).

Politický vývoj po januári 1968 zdramatizoval situáciu v každej oblasti spoločenského života a vtiahol M. Barnovského aj do riešenia politických otázok. Stal sa členom pracovnej skupiny tzv. Pillerovej rehabilitačnej komisie ÚV KSC, čo mu umožnilo študovať archívne pramene, ku ktorým predtým nemal prístup. Práve tu sa prvý raz oboznámil s otrasnými skutočnosťami politických procesov, so zväťou a nezákonnými praktikami komunistického režimu v 50. rokoch. Šokujúce poznatky spolu s celkovou spoločenskou atmosférou tých čias vrátane okupácie Československa v auguste 1968 a jej dôsledkov ovplyvňovali ďalšie formovanie Barnovského názorov. Nástup normalizácie ho politicky, odborne i ľudsky zasiahol, keď mu pri stranických previerkach roku 1970 zrušili členstvo v KSC. Pre mladého vedeckého pracovníka, ktorý stál na prahu sľubne sa vyvíjajúcej profesionálnej dráhy historika, to bolo nepochybne frustrujúce, aj keď bez fatálnych dôsledkov pre jeho ďalší život. Na rozdiel od niektorých svojich kolegov nemusel totiž odísť z Historického ústavu SAV a hoci niesol stigma „vyškrtnutého“, mohol sa naďalej venovať výskumu najmä hospodárskej a sociálnej problematiky. Výsledkom jeho úsilia bola monografia *Sociálne triedy a revolučné premeny na Slovensku v rokoch 1945 – 1948* (Veda, Bratislava 1978).

Historický ústav SAV (roku 1982 premenovaný na Ústav historických vied) bol v období normalizácie podobne ako všetky spoločensko vedné pracoviská „ostro sledovanou“ inštitúciou. „Pozornosť“ mu venoval stranický aparát, pôsobilo tu „tvrdé jadro“ normalizátorov, ktorí kádrovali a zasahovali do všetkých sfér činnosti ústavu, „dohliadala“ naň aj Štátna bezpečnosť a jej spolupracovníci. Dobová atmosféra pôsobila na M. Barnovského nielen ako na historika, ale aj radiaceho pracovníka. Roku 1980 ho opäť prijali do KSC, na prelome 70. a 80. rokov bol vedúcim

oddelenia dejín výstavby socializmu, roku 1981 sa stal zástupcom riaditeľa Historického ústavu a neskôr tajomníkom Vedeckého kolégia SAV pre historické vedy, od roku 1985 bol opäť vedúcim oddelenia. Vo vtedajšej atmosfére bol „zhora“ mimoriadny tlak na vydávanie historických prác, najmä z obdobia najnovších dejín, v „požadovanom duchu“. Prejavilo sa to aj v prípade vydania dlhé roky pripravovaných akademických *Dejín Slovenska* (Veda, Bratislava 1985 – 1992). M. Barnovský bol z titulu vedúceho oddelenia a zástupcu riaditeľa Ústavu historických vied členom redakčnej rady celej edície, vedúcim autorského kolektívu a zostavovateľom VI. zväzku (1945 – 1960), ktorý vyšiel roku 1988. Tento zväzok síce prináša viaceré nové poznatky, najmä v politickej interpretácii, je však výrazne poznamenaný ideologickým klíšé tohto obdobia a poplatnosťou „normalizačnej atmosfére“. Roku 1989 obhájil M. Barnovský doktorskú dizertačnú prácu a bola mu udelená vedecká hodnosť doktora historických vied (DrSc.).

Pád komunistického režimu v Československu koncom roka 1989 odstránil ideologické a politické bariéry, ktoré deformovali vývoj slovenskej historickej vedy a aj pred M. Barnovským sa otvorili nové, dovtedy netušené perspektívy. Bola tu povinnosť vyrovnáť sa s minulosťou, no súčasne aj možnosť, ktorú nikdy predtým nedostal. Je charakteristické, že spočiatku sa zamerával predovšetkým na obdobie rokov 1945 – 1948, ktoré mu bolo odborne najbližšie. Otvorenie archívov mu umožnilo novým spôsobom posudzovať politické udalosti a súvislosti, teraz už bez ideologického a politického tlaku. Jeho úsilie prekonať dovtedajšie poznatky a „oficiálnu“ interpretáciu politických udalostí rokov 1945 – 1948 vrátane nastolenia komunistického monopolu moci vo februári 1948, ako aj vlastné názory zo 70. a 80. rokov vyústili do prípravy monografie *Na ceste k monopolu moci. Mocenskopolitické zápasy na Slovensku v rokoch 1945 – 1948* (Archa, Bratislava 1993). V jej úvode napísal: „*Touto publikáciou súčasne korigujem výklad a závery vlastných prác, týkajúcich sa uvedeného obdobia z rokov komunistického režimu, ktoré sú poplatné vtedajšej dobe a vtedajšiemu stupňu poznania.*“ Bolo to jeho osobné a individuálne vyrovanie sa s minulosťou.

Michal Barnovský sa ako profesionálny historik najpodrobnejšie zaoberal obdobím tzv. obmedzenej demokracie, tzn. udalosťami rokov 1945 – 1948 vo všetkých relevantných súvislostiach, medzinárodnopolitických i vnútropolitických, ekonomických a sociálnych vrátane komunistického prevratu vo februári 1948. V nových demokratických podmienkach veľkú pozornosť venoval aj skúmaniu problematiky vzťahov štátu a cirkví na Slovensku po roku 1948. Už vzhľadom na miesto narodenia a prežívania mladosti mu bolo blízke najmä pôsobenie gréckokatolíckej a pravoslávnej cirkvi, no musel sa zaoberať aj celkovou cirkevnou politikou komunistického režimu a jeho postupom voči cirkvám. Ako spoluautor sa podieľal na príprave série monografií o vzťahu štátnej moci a cirkví v období rokov 1948 – 1989, *Štátna moc a cirkvi na Slovensku 1948 – 1953* (Veda, Bratislava 1997), *Pod kuratelou moci. Cirkvi na Slovensku v rokoch 1953 – 1970* (Veda, Bratislava 1999) a *V zovretí normalizácie. Cirkvi na Slovensku v rokoch 1969 – 1989* (Veda, Bratislava 2004). Tým sa však jeho vedecký záujem nevyčerpával. Skúmal upevňovanie totalitnej moci a fungovanie komunistického režimu, otázky industrializácie a urbanizácie Slovenska, niekoľko štúdií venoval dejinám Rusínov/Ukrajincov na východnom Slovensku v prvej polovici 20. storočia, riešeniu maďarskej otázky na Slovensku v rokoch 1945 – 1950, vydal monografiu *Prvá vlna destalinizácie a Slovensko 1953 – 1957* (Prius, Brno 2003), organizoval vedecké podujatia atď. Výsledky svojho výskumu publikoval nielen na Slovensku, ale aj v zahraničí – v Českej republike, Francúzsku, Maďarsku, Nemecku, Poľsku, Rumunsku a v Ruskej federácii.

Vedecké pôsobenie M. Barnovského sa prejavovalo v najrôznejších oblastiach. Bol spoluautorom a zostavovateľom piatich zborníkov a publikácií, okrem iného *Slovenská otázka v dejinách Československa 1945 – 1992* (HÚ SAV, Bratislava 1992), *Od diktatúry k diktatúre. Slovensko v rokoch 1945 – 1953* (Veda, Bratislava 1995) a *Koniec druhej svetovej vojny a problémy cirkevnej politiky v nasledujúcom období* (AEP, Bratislava 2006), časti reprezentatívnej publikácie

Kováč, D. a kol.: *Kronika Slovenska. 2. Slovensko v 20. storočí* (Fortuna Print Praha, organizačná zložka Bratislava 1999). Autorsky spolupracoval na práci *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti. II.* (Národné literárne centrum, Bratislava 1999). Celkovo je autorom alebo spoluautorom 12 vedeckých a odborných publikácií a vyše 100 štúdií vo vedeckých časopisoch a zborníkoch. Recenzoval desiatky publikácií, bol oponentom mnohých kandidátskych či doktorandských a habilitačných prác i školiteľom šiestich interných a externých aspirantov a doktorandov. Skutočnosť, že bol uznávaným odborníkom, potvrdzuje takmer 1000 citácií a odkazov na jeho práce. Objavoval sa aj na televíznej obrazovke pri výklade viacerých historických udalostí. Je paradoxné, no pritom príznačné pre jeho rýchly odchod, že posledným vystúpením bol program na *Dvojke* („Magické osmičky“), vysielaný 28. mája 2008, t. j. tri dni pred tým, ako zomrel; program sa natáčal začiatkom februára 2008.

Veľmi širokým okruhom činnosti M. Barnovského boli jeho vedecko-organizačné aktivity. Okrem už spomínanej funkcie zástupcu riaditeľa Historického ústavu SAV v rokoch 1981 – 1990 bol vedúcim oddelenia najnovších dejín (1979 – 1981, 1985 – 1999). Od roku 1990 bol členom Vedeckej rady Historického ústavu SAV (v rokoch 1997 – 2006 jej predsedom) a od roku 1997 (do roku 2007) predsedom atestačnej komisie v Historickom ústave SAV. Dlhé roky pôsobil ako člen redakčnej rady *Historického časopisu a Vojenskej histórie*, od roku 2001 bol členom Vedeckej rady Vojenského historického ústavu. Od roku 2004 vykonával funkciu predsedu slovenskej časti zmiešanej Komisie historikov Slovenska a Ruskej federácie a bol členom Rady programu centier excelentnosti od jej vzniku. Bol vedúcim niekoľkých výskumných projektov VEGA. Smrť ho zastihla ako zástupcu vedúceho projektu APVV *Slovensko v 20. storočí* a člena ďalšieho projektu v rámci APVV *Chronológia dejín Slovenska a Slovákov*.

Pôsobenie M. Barnovského ako historika a riadiaceho pracovníka bolo ocenené udelením čestnej striebornej (1987) a čestnej zlatej plakety SAV (1997) Ľudovíta Štúra za zásluhy o rozvoj spoločenských vied. Predsedníctvo SAV mu roku 2000 udelilo cenu Slovenskej akadémie vied za spoluautorstvo monografie *Pod kuratelou moci. Cirkvi na Slovensku v rokoch 1953 – 1970* a roku 2004 za popularizáciu vedy v rámci širšieho kolektívu autorov. Literárny fond, Sekcia pre vedeckú a odbornú literatúru a počítačové programy, mu roku 1998 udelila Cenu za vedeckú a odbornú literatúru za spoluautorstvo monografie *Štátna moc a cirkvi na Slovensku 1948 – 1953* a roku 2005 prémie za spoluautorstvo monografie *V zovretí normalizácie. Cirkvi na Slovensku v rokoch 1953 – 1970*.

Michal Barnovský bol nielen významným historikom, ktorý podstatným spôsobom prispel k rozvoju slovenskej historickej vedy, ale aj dobrým a skromným človekom, kolegom a priateľom, ochotným poradiť a pomôcť. Pracovníkom Historického ústavu SAV, a nielen im, bude chýbať. Zostane v našich myšliach, budeme naň spomínať, pripomínať si ho takého, akého sme ho poznali.

Češ' jeho pamiatke.

Jan Pešek

Pokyny pre autorov

Historický časopis vychádza štyrikrát do roka. Uverejňuje výhradne pôvodné články, ktoré sú výsledkom vlastnej bádateľskej činnosti autora. Príspevky redakcia predloží na posúdenie dvom lektorom. O ich prijatí alebo neprijatí na základe lektorských posudkov a rozhodnutia redakčnej rady Historického časopisu autorov upovedomíme do 90 dní odo dňa doručenia do redakcie. Autori poskytujú svoje rukopisy exkluzívne Historickému časopisu a pred rozhodnutím redakčnej rady ich neuverejnia v iných časopisoch. Rukopisy sa nevracajú.

Príspevky do Historického časopisu odovzdávajte, resp. posielajte na adresu redakcie v elektronickej forme (na diskete alebo e-mailom formou prílohy) v textovom editore Word pod operačným systémom Windows. Pri písaní poznámok pod čiarou (nie na konci príspevku) používajte príkaz *Vložiť* a následne *Poznámka pod čiarou*.

Rozsah štúdií, vrátane poznámkového aparátu, by nemal presiahnuť 40 strán (72 000 znakov vrátane medzier), recenzií 10 strán (18 000 znakov vrátane medzier) a anotácií 3 strany (5 400 znakov vrátane medzier). K štúdiu je potrebné pripojiť resumé v rozsahu cca 1 400 znakov, krátky abstrakt (cca 700 znakov) a osobné údaje o autorovi (bydlisko, zamestnanie, e-mail a telefonický kontakt).

Vzhľadom na platnosť *STN ISO 690 – Dokumentácia. Bibliografické odkazy* – je potrebné rešpektovať jej zásady. Niektoré interpunkčné znamienka sa v odkazoch používajú odlišne od pravidiel slovenského pravopisu. Pre uľahčenie citovania uvádzame niektoré vzory:

Odkaz na monografiu (1 – 3 autori):

¹KAMENEC, Ivan. *Po stopách tragédie*. Bratislava : Archa, 1991, s. 56.

²PEŠEK, Jan - BARNOVSKÝ, Michal. *Štátna moc a cirkev na Slovensku 1948 – 1953*. Bratislava : Veda, 1997, 311 s.

Pozn.: dve alebo tri mená sa navzájom oddeľujú spojovníkom s medzerami po oboch stranách spojovníka.

Odkaz na monografiu (viac ako 3 autori):

³HOLEC, Roman et al. *Stopäťdesiat rokov slovenského družstevníctva : Vitazstvá a prehry*. Bratislava : Družstevná únia SR, 1995, s. 201-202.

Pozn.: čísla strán v rozpätí strán sa uvádzajú so spojovníkom.

Odkaz na zborník ako celok:

⁴BYSTRICKÝ, Valerián (ed.). *Slovensko v politickom systéme Československa : Materiály z vedeckého sympózia Časť 11. – 13. novembra 1991*. Bratislava : Historický ústav SAV, 1992, 99 s.

Pozn.: Ako prvý údaj sa uvádza meno editora, ak má primárnu zodpovednosť za zostavenie diela. Pri viacerých zostavovateľoch meno prvého na titulnom liste.

Pozn.: Osoby, ktoré majú sekundárnu zodpovednosť (napr. vedecký redaktori, editori, prekladatelia...) sa uvádzajú za názvom.

⁵*Slovenská veda : zborník zo 14. medzinárodnej konferencie*. Ed. Elena Nedorostová. Bratislava : Veda, 2001, 248 s.

Odkaz na štúdiu v zborníku alebo v kolektívnej práci:

⁶MICHÁLEK, Slavomír. Hodža a Osuský, názory a pozície v rokoch 1939 – 1945. In PEKŇÍK, Miroslav (ed.). *Milan Hodža štátnik a politik*. Bratislava : Veda, 2002, s. 301-317.

Odkaz na štúdiu publikovanú v periodiku:

⁷KOVÁČ, Dušan. Popoluška slovenskej historiografie – vlastné dejiny. In *Historický časopis*, 2004, roč. 52, č. 2, s. 233-244.

Odkaz na už uvedený prameň:

⁸KAMENEC, ref. 1, s. 37.

V prípade, že v jednej poznámke sú uvedené dva pramene toho istého autora, v ďalších poznámkach uvádzame aj prvé slová názvu prameňa:

⁹KAMENEC, Po stopách, ref. 1, s. 12.

Odkaz na elektronický zdroj:

¹⁰KUCIANOVA, Anna. Personálie v elektronickej súběžnej Slovenskej národnej bibliografii. In *Bibliografický zborník 2000 – 2001* [online]. Martin : Slovenská národná knižnica, 2005, s. 136-139. Dostupné na internete: <http://www.snk.sk/nbuu/Zbornik_2000_2001.pdf>

Všeobecné poznámky:

- Ak v prameni nie je uvedené miesto vydania, rok vydania, vydavateľstvo uvádzame:

b. m., b. r., b. v.

- V prípade viacerých miest vydania a vydavateľstiev sa názov vydavateľstva pridá k príslušnému miestu vydania:

Praha : Argo; Bratislava : Concordia, 1999.

- Ak je viac miest vydania a len jeden vydavateľ, tak miesta vydania oddelíme bodkočiarkou a medzerou:

Bratislava; Martin : Osveta, 1956.

- Údaje v bibliografickom popise citovaného prameňa sa uvádzajú v jazyku prameňa až po údaj o rozsahu. Preklad názvu sa môže pripojiť v hranatých zátvorkách.

- Skratkou pre označovanie strán alebo strany je s., ročníky časopisov a čísla zborníkov sa uvádzajú arabskými číslicami. Pokiaľ sú dokumenty v edíciách číslované, je potrebné uvádzať okrem strán aj číslo.

- Odkaz na archívny prameň:

Slovenský národný archív (ďalej SNA), fond (ďalej f.) Poverenictvo informácií a osvetly (ďalej PIO), kartón (ďalej k.), č. j. 785.

Adresa redakcie: Historický časopis, Historický ústav SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava

Tel.: +421-2-529 25 753; 0908 09 89 37

E-mail: histcaso@savba.sk

http: <http://www.historickycasopis.sk/>

objednávky: písomne, telefonicky, mailom, prípadne prostredníctvom elektronického objednávkového formuláru na webovskej stránke časopisu